

HÓD-MEZŐ-VÁSÁRHELY TÖRTÉNETE.

*

A HON EZER ÉVES FENÁLLÁSA EMLEKEZETÉRE

A VÁROSI TÖRVÉNYHATÓSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

IRTA

SZEREMLEI SAMU.

SOK KÉPPEL.

II. KÖTET.

AZ ÖKÖLJOG KORA

I. ISTVÁNTÓL — A MOHÁCSI VÉSZIG.

KIADJA A VÁROS KÖZÖNSÉGE.

1901.

Hornvánszky V. cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapestén.

TARTALOM.

B.

AZ ÖKÖLJOG KORA.

1000 – 1526.

I. ÁLTALÁNOS KÜLTÖRTÉNET.

	Lap
1. Sz. István Csanádot küldi Ahtum ellen. — Az orosz-lámosi harc. — Csanádvár és környéke az országhoz visszacsatoltatik. — Gellért püspök. — István itteni adományai a bakony-béli és zalai monostoroknak és egyebeknek. — Vatta lázadása a keresztység ellen s annak elfojtása. — Endre király e vidéket Béla herczegnek ajándékozza. — Gellért vértanu tetemei határunkon át szállítatnak Csanádra. — Ez alkalommal több rendbeli csudák esnek a holttesttel. — A csudák befolyása a nép lelkére	3
2. Géza király itteni adományozásai a benzések javára. — Az elajándékozott halas-tavak. — Ezek határai s egyéb helyek. — A benzések és a jámbor adományozó. — A vidék néptelensége és kezdetleges kulturája. — A kunok betörése és dulásaik az alvidéken. — László király megveri őket s egy részöket itt letelepíti	11
3. Álmos herczeg a dömösi zárdát alapítja s azt ő és fia, Béla, bőséges javadalmakkal látja el. — Az uradalom itteni birtokai: Körtvéyes, Kopáncs, Citei, Damag, Eter, Geiche, Geu, Herudi, Ingu, Lingu, Tapai. — A vidék kulturális képe	18

4. Az isten-ítéletek Váradon. — Ezek eredete, mivolta, alkalmazása, törvényes rendezése, eltörlése — A Váradi Regestrum. — Kopáncs a Váradi Regestrumban. — A Váradi Regestrum itteni helységei. — Solt a Váradi Regestrumban. — Törvénytevő helyek vidékünkön 24
5. Határunk falvai e korban. — A Csák nemzetség itteni birtokai közé Kopáncs és Hód is tartoznak. — Csák Miklós végrendelete. — Különbség a Hód nevű birtokok közt. — A hódi szabadosok s ezek állapota. — Miklós pót-végrendelete Hód és más ingatlanai tárgyában. — Hód a Csák fiak közt osztályra megy 34
6. E vidéken korona birtokok voltak. — A kunok ide érkezése s a mongolok elől menekülése. — A kun települők nem férnek össze a magyarokkal, — de a király szívesen fogadja őket. — A mongolok és kunok dühöngéseik. — A vidékbeli lakosság és nemesség veszedelme. — A tatár seregek vidékünkön egyesülnek. — A buvó-helyek nem adnak menekülést. — Pereg és Egres sorsa. — Helyi mondák és elnevezések a tatárjárásról. — Az ország szomorú sorsa s pusztulása. — A mongolok elköltözése. — Nyomukban az éhség, sáska és végső nyomorúság lépnek. — Béla helyre állítja országát. — A kunok emlékei határunkban és a vidéken. — A visszatelepített kunok itt alkalmas helyet találtak, de vadságukból igen lassan léptek ki . . . 43
7. A Csanád nemzetség birtokai e vidéken s határjárás ezeken. — Csomorkány köztök lehetett. — A nemzetség tagjai osztályos egyezségekre lépnek. — A birtokok közt határunkba tartozó több falu alig volt 55
8. A Kalán nemzetség előkelősége és elágazása. — A margit-szigeti zárda. — Nána comes és neje, mint a zárda pártfogói. — Szűz-Szent-Margit király leány. — Nána birtokai vidékünkön, Csongrád-megyében, a Tisza mentén, határunkban és ennek szomszédságában. — A vidék pusztult állapota és kulturális visszaesése. — A kunok része ebben . . . 60
9. Trónvillongás. — A Csákok és a kunok pártállása. — A főurak rakonczátlanokodása. — Ország-

	Lap
gos fejetlenség. — Csák Péter. — A kunok László király hadjárataiban. — Megfékezésök iránt a pápa biztost küld. — Országos intézkedések e részben. — Lakhelyeik és zablátlanságuk. — László király is velök tart. — A kunok lázongása és dulása a Tisza mentén	71
10. A király jobb útra térése. — A kunok Hódon táboroznak, mely e célra alkalmas fekvéssel bírt. — Itt támadja meg őket a király. — A régiek hogy' írták a csata hely nevét? — Hogy' és miért estek tévedésbe az újabb kori írók? — Az egykoru oklevelek hogy' írták azt? — A Hód-tó hogy' keveredett a leírásokba? — Azok, kik a harc színhelyét Erdélybe vitték és tévedésök. — Kik maradtak meg városunk mellett? — A hód csatában nagy érdekek állottak koczán. — A magyar vezérek és bajnokok hőstettei a harc mezején. — A kunok leveretnek. — A hadak állása Lichner szerint. — A területi nehézségek e hadállás ellenében. — Kun halmok nálunk nem léteznek — Az ütközet a Hód mezején kezdődött. — A küzdelem átmegy a Szigetbe, majd a Tarján-végbe és a mártélyi síkra, hol a koczka eldől. — Itt van a Kurgan	78
11. A kivert ellenség a tatárokkal együtt ismét betör a hazába, de visszaveretik. — Mennyiben volt e vidék a kunoké? — Ezek elterjedése. — László király ragaszkodik hozzájuk. — Itteni szállásaik. — További rakoncátlankodásaik. — A király meggyilkoltatása. — A haza nyomorúságában a kunok szerepe. — Az ököljog virágjában. — A Csákok bitor hatalma	97
12. A közállapotok romlottsága Károly R. király alatt. — A Szeri Póság itteni birtokai és garázdálkodása. — Becsei Imre nemzetsége. — Bírja Batidát és Gorszát. — Mártély a zalavári apátság kezén	103
13. A pápák adóztatják a keresztyén világot. — Ezek adószedői hazánkban. — Miket jegyeztek fel lajstromukba Hódról, Vásárhelyről és Szent-Királyról? — A Gyáli Kakasok Szent-Királyon. — A Csanád nemzetség osztály levele s birtokai a határban és vidékünkön. — A Szeri Póság, Mártély, Leng és Gurt falvak	112

14. A helyzet Nagy Lajos király alatt megjavul — Zsigmond alatt újra összezavarodik — Ennek viszonya IX. Bonifáczius pápával. — A pápa bucsút engedélyez Szent-Király falu temploma javára. — Ennek földesurai. — Tembesiné. — A hód-vásárhelyi uradalom a Herczeg és Tamási családok kezén. — A réti falvakat Solti Dávid bírja . . . 124
15. A határrészek birtokosai Zsigmond után. — A hód-vásárhelyi uradalom földesurai, a Tamásiak, a Héderváriak és a Szekcesi Herczegek. — Pör és egyezés ezek közt. — Az uradalom a Hunyadi János kezébe megy át, kit azonban Herczeg püspök attól koholt oklevél alapján meg akar fosztani. — Hunyadi az országgyűléstől kér igazságot. — A helyszíni tárgyalás és a végzés. — Hunyadi beigtatása, sok birtoka s alföldi tartózkodása . . . 137
16. Hunyadi Hód-Vásárhelytől megfosztatik s ezt Bothos A. leányai kapják. — Más példák a megyéből az erőszakos birtok foglalásra. — Csáki Ferencz ellen az Ekeud-tó perében batidai, szent-királyi és kopáncsi tanuk is hallgattatnak ki. — Kakas Pál intézkedései szent-királyi birtokairól. — Hunyadi és Szilágyi rendeleteik Szent-Király tárgyában a vásárhelyiekhez. — Varjuhegyi, Hániki és Sály Péter perelnek a faluért. — Kenderesi foglalja el annak felét. — Szent-Király a lippai vár javadalmi közé soroztatik, — majd Szentiványi nyeri el 147
17. Hód-Vásárhelyet a király Hunyadi Jánosnak visszaajándékozza. — Az erről szóló oklevél lényeges tartalma. — Özvegye és Szilágyi Mihály öröklik a Hunyadi-féle birtokokat. — Az államfők gyakori tartózkodása az alföldön. — Mátyás király tiltja a vásárhelyieket Szent-Király elfoglalásától. — A város újabb hatalmaskodása. — A király szigorúan megfenyegeti a várost. — Ennek mentsége. — Intézkedés a határ kiigazítása tárgyában. — G. Horváth Gergely, mint a város új földesura, ennek ellenszögül. — Egyezés Horváth és Szentiványi közt. — A király elajándékoztatja itteni javait: de édes anyja ez ellen tiltakozik . . . 156
18. A király a Héderváriaknak újra levelet ad a város felől. — A Jaksicsok itteni terjeszkedése s erősz-

	Lap
koskodásuk T. Varjasi ellenében. — Ez Bizereivel együtt Feckést bírja. — Versengés Földvár felett. — A csomorkányiak Szénásra rontanak. — A király vizsgálatot rendel ez ügyben. — Szent-Király földesurai, Szentiványi, Budai, Székely és Kápolnai ellenségeskedéseik s kiegyezésök	168
19. Összeesküvés a király ellen. — Mátyás a hozzá hű maradtakat, köztük Országh M-t és Ongor Jánost, jutalmazza. — Ezek kapják határunk nagy részét is. — A rokonok és korábbi birtokosok óvás tétele, ennek eredménytelensége — A csanádi püspök s a többi egyháziak itteni terjeszkedése. — Országos és vármegyei dolgok. — Dóczi P. városunk földesura. — Pozsegai János panaszai Dóczi P. ellen. — Ennek joga Földvárhoz. — A földvári zendülés. — Ennek szerzői és vizsgálata	176
20. Feckés, Rárós és Szöllős urai. — Zeleméri Mártha követelése a körtvélyesi, solti stb. birtokból. — Mátyás király a hód-vásárhelyi uradalmat elidegeníti. — Korvin János és a margit-szigeti apácák birtokai e tájon. — A háború dúlásai; — e miatt a várost más helyre telepítik. — Falvaink pusztulása. — Az apácák hatalmaskodásai. — Vizsgálat Derek-egyházán, — Versengés a Kék-tó felett. — Az apácák újabb erőszakosságai Mágocsön. — Bizerei János Körtvélyest, Soltot, Libeczet, Mágocsot stb. Keserű I. alnádornak eladja. — Porkoláb M. is megveti lábát Mágocsön. — Pető János és György a Pósaft-jószágokat kapják s őket is beigtatják Mágocs, Kutas, Derek-egyháza stb. birtokába; mi ellen az Ongor-örökösök tiltakoznak	188
21. Az ország nyomora. — Gyólai Körtvélyest Dóczi Jánosnak eladja. — Az apácák újabb támadása Mágocs ellen. — Viszályuk Porkolábbal. — Ennek újabb szerzeményei. — Dózsa a pór népet táborába gyűjti. — A paraszt háború iszonyatosságai. — Vidékünk része ebben. — Csáki püspök és Telegdi kincstartó gyászos sorsuk. — A köz erkölcsök nem javulnak. — Pestyéni G. panasza a vásárhelyi földesurak ellen, Perényi nádor vizsgálatot rendel ez ügyben. — Losonczi Zs., özv. Szakoliné és Hagymási. — Losonczi László sze-	

rencséje. — Móré László Rét-Kopáncson erőszakoskodik. — Komlósi Fer. intézkedése Feckésről és Földváról. — Mágocsi Gáspárt Brandenbúrgi Gy. gyulai várnagyává teszi. — Földesuraink garázdálkodásai. — Országos sikkasztások. — A nemesség és a délvidék megrontása. — A harczképeség csökkenése. — A török előnyomulása. — Mohács	204
--	-----

II. MŰVELŐDÉSI ÉS NÉPRAJZI TÖRTÉNET.

1. A művelődési és néprajzi viszonyok általános jellemzése	223
2. Birtoklás, település, nép-osztályok, szolgák, urak, hatósági és közbátorsági viszonyok	227
3. Népfajok, embertani és egészségi viszonyok	242
4. Lakás, építkezés, ruházat, ékszerek, fegyverek, használati eszközök, élelmezés	251
5. Foglalkozás, halászat, állattenyésztés, földművelés, szőlő- és gyümölcstermelés, ipar és kereskedés	257
6. Vallás, egyház, szellemi élet és erkölcsök	266

III. AZ EGYES HELYEK KÜLÖN TÖRTÉNETEI.¹

Ábrány falu	285
Adorján-martyr I. Mártély.	
Apácza-egyház vagy Apácza-kuta falu	286
Bagd falu	289
Barcz falu	290
Batida falu	291
Bere falu	300
Bod-anya-egyháza falu	301
Csomorkány m.-város	301
Csorvás-egyháza falu	316
Derek-egyház falu	317
Domándi-Mihály-telek puszta	323
Eresztő-telek puszta	323

¹ Az egyes helyek fekvését mutató történeli térképet lásd az I. kötetben, a 6. l. mellett.

	Lap
Erzsébet vagy Szent-Erzsébet falu	323
Fecskés vagy Mogyorós-Fecskés falu	329
Férged falu	335
Földvár falu	338
Fül-deáki puszta	343
Gellért-egyháza vagy Gellért-kuta	344
Gorsa falu	345
Gurg vagy Gurt puszta	349
Három-lábú puszta	350
Hód vagy Hold falu	350
Hód-Vásárhely város. L. Vásárhely	362
Homok-egyház falu	363
Kápolna falu	363
Kék-tó és Kék-tó-Rárós	365
Kera puszta	365
Kopánecs vagy Rét-Kopánecs falu	365
Korhány falu	371
Kökényes falu	373
Körtvélyes falu	373
Kotucz-háza falu	378
Kutas l. Peres-Kutas és Tót-Kutas	379
Leng falu	379
Libecz falu	381
Mágoes falu	383
Mártély vagy Adorján-Martyr falu	392
Omlás puszta	398
Ördöngös-egyháza puszta	398
Panád puszta	399
Peres-Kutas vagy Veres-Kutas falu	401
Rárós falu	406
Sámson falu	410
Solt falu	412
Somogy-teleke puszta	415
Sóstó-egyháza puszta	416
Szent-Albert puszta	416
Szent-Erzsébet l. Erzsébet	
Szent-Király falu	417
Szent-Mihály-utczája falu	431
Szilas-egyháza puszta	432
Szöllős vagy Mező-szöllős	434
Tárkán falu	437
Tarján falu	437

	Lap
Tompa falu	439
Tót-Kutas falu	440
Úr-népe falu	442
Uj-város falu	446
Varjas falu	447
Vásárhely vagy Hód-Vásárhely m.-város	448
Veres-egyház falu	474

A KÉPEK JEGYZÉKE.

1. Szent Gellért csanádi püspök	6
2. Harcz a kunokkal	15
3. Sz. László király	16
4. Kálmán király a dömösi zárdában	19
5. A tatárok betörése	46
6. Kun László király	80
7. Róbert Károly király	108
8. XXII. János pápa	113
9. IX. Bonifáczius pápa	127
10. Zsigmond király	134
11. Hunyadi János pecsétje	152
12. Mátyás király	162
13. Szilágyi Erzsébet pecsétje	167
14. Korvin János	192
15. Dózsa György kivégeztetése	209
16. Brandenburgi György	216
17. Az apácza-egyházi templom környéke 1895-ben	287
18. Az apácza-egyházi templom alapja	288
19. A batidai templom alaprajza	296
20. Batidai, középkori leletek	299
21. A csomorkányi templom környéke 1892-ben	312
22. A csomorkányi puszta templom 1899-ben	313
23. A csomorkányi templom alaprajza	314
24. Csomorkányi leletek a közép korból	315
25. A szent-erzsébeti templom környéke 1893-ban	321
26. A szent-erzsébeti templom alapja	326
27. Szent-erzsébeti, közép kori leletek	327
28. Fecskési leletek a közép korból	333
29. Férgedi, közép kori leletek	336
30. Gorzsai, közép kori leletek	348

	Lap
31. Kápolnai, közép kori leletek	364
32. Kopáncsi leletek a közép korból	370
33. Mártélyi, közép kori leletek	397
34. A Lábatlani-család síremléke	402
35. II. Ulászló király	403
36. Gersei Pethő János címere	404
37. A rárósi templom alapja	408
38. Rárósi, közép kori leletek	409
39. Szent-királyi leletek	430
40. A szilas-egyházi templom alaprajza	432
41. Szilas-egyházi, közép kori leletek	433
42. A szöllősi templom alaprajza	435
43. Szöllősi leletek az Árpádok korából	436
44. Ur-népe falu templomkörnyéke 1893-ban	443
45. Ur-népe falu templomának alaprajza	444
46. Ur-népi leletek a közép korból	445
47. Hunyadi János ország kormányzó	458
48. V. László király	460
49. II. Lajos király	470
50. Vásárhelyi, közép kori leletek	472
51. A veres-egyházi templom alaprajza	474
52. Veres-egyházi közép kori leletek	475

I.

ÁLTALÁNOS KÜLTÖRTÉNET.

1.

Szent István Csanádot küldi Ahtum ellen. — Az oroszlámosi harcz. — Csanád-vár és környéke az országhoz visszacsatoltatik. — Gellért püspök. — Sz. István itteni adományai a bakony-béli és zalai monostoroknak és egyebeknek. — Vatta lázadása a keresztyénység ellen s annak elfojtása. — Endre király e vidéket Béla herczegnek ajándékozza. — Gellért vértanú tetemei határunkon át szállítatnak Csanádra. — Ez alkalommal több rendbeli csudák esnek a holttesttel. — A csudák befolyása a nép lelkére.

A magyarok bejövetele után több mint száz éven át semmi írott emlék sem szól egyenesen e vidékről s csak I. István király uralkodása alatt foglal koznak a feljegyzések azzal, a mennyiben Szent Gellért életrajzában az iratik, hogy e vidék Ahtum törzsfőnök tartományába esett, a byzanczi császár felsősége alatt állott, — és így ekkor nem is igen tartozhatott a magyarok országához. Ő maga, a Névtelen szerint, kit Horváth Mihály is követ, Glád fejedelem utóda s így bolgár lett volna, bár Karácsonyi újabb egybevetések alapján magyarnak állítja,

ki valószínűen 1014 táján lépett fel István királyunk ellen. Hihetően pogány volt, nem 1014 hét felesége miatt, mint Gellért élet írója állítja, mert a bolgároknál ez időben a több nejtűség meg volt engedve s maga István király is, mikor Ahtum legyőzött, ennek nejeit a maga győztes vezérének ajándékozta: hanem, mert ez időtájt a király ellen az ősi hit czége alatt lehetett rendezni nagyobb mérvű fölkeléseket, a mint ezt Gyula és Koppány esetei tanusítják. Ahtum birodalma pedig „a Keres folyótól az erdő-elvi részekig, Viddinig és Szörényig (Turnu Severin) terjedt, a honnan a királyon fegyveresei sokaságával túltesz és őt fel sem veszi vala“.¹

E haderő nagyságát pedig csak úgy lehet megfejteti, hogy az ő birtokára menekültek az ország egyéb részeiből is az ősi hit makacs vallói, a király által már előzetesen legyőzött lázadók, mely lakás változtatás az itteni gyér népesség s az akkori nomád életmód mellett igen könnyen

¹ Szent Gellért élete, ford. Szabó Károly 63. l. Ebből is látható, hogy Lichtner G., a vásárhelyi kath. plebánia monographusa („Vásárhelyi Közlöny“ 1881. 36. sz.), ki egyébként gondosan dolgozott, tévedésbe esett, midőn azt állítja, hogy a Knauz által (Mon. Strig. I. 5.) közölt oklevél szerint a mi Adorján-Mártélyunk egyháza már 1019-ben létezett volna. Mert először is a kérdéses helység alatt nem a mi Mártélyunk, hanem a zalamegyei Szent-Adorján értendő (v. ö. Fejér Cod. Dipl. I. 304. és V. 466.), hol t. i. a király Adorján tiszteletére zárdát alapít. Aztán pedig az 1019-ki oklevél, mint amnyi más középkori alapító levél, melyre a papok a magok érdekében hivatkoztak, későbbi koholmány, a mint azt Horváth M. is elismeri. (Horváth M. A kereszténység első százada 20.)

történhetett. A király ezt s még inkább Ahtum azon eljárását, hogy „a királynak a Maroson szállított sója felett a folyó révlein a Tiszáig hatalmat bitorolt“, vagyis attól vámot szedni merészkedett, zokon vévén, készüléteket tett az elbizakodott pártütő megzabolázására.

E feladattal a király a maga unokaöccsét, Csanádot bízta meg, ki „mikoron a Tiszán átkelt volna, megütközött Ahtummal és hadseregével. Nagy csattogás és lárma keletkezett, a harc délig tartott és sokan elhullottak megsebesülve itt és amott, mindkét részről.“ A szerencse ez uttal nem kedvezett Csanádnak, úgy hogy ez éjszakára Szeged déli vidékén, Szőreg bozótjai mögé vonult vissza. Még azon éjjel azonban Oroszlámosnál újabb támadásba ment át s Ahtumot és seregét véletlen meglepven, legyőzte és megölte s annak fővárosát, Marosvárt elfoglalta. A király az ekkép' | 1029 megszerzett nagy területet országához csatolván, annak egy részét, Marosvárral együtt, mely ezentúl Csanádról nevezteték, a győztes vezérnek adományozta,¹ más részét pedig jobbra a papoknak ajándékozgatta, midőn egyszersmind elérkezett annak ideje is, hogy Gellért, a már korábban | 1015 kinevezett marosvári püspök, azelőtt Imre királyfi nevelője, ki néhány év óta az udvartól a bakonybéli zárdába vonult vissza remetéskedni, püspök-

¹ Vita S. Gerardi, Endlichernél 216. Karácsonyi, Szent Gellért élete 95—100. Szabó Károly, Sz. Gellért püspök élete. Béla kir. Névtelenje XI fej. Pesti Frigyes, Századok 1876. 412—415. Az adományozás kérdésének tisztába hozatalának érdeme Karácsonyit (A Csanád nemzetség és birtokai Délmagyarországon. Tört. és rég. értesítő 1884. X. 6.) és főleg Ortvyat (Az Ajtony és Csanád nemzetségek birtokviszonyai Dél-Magyarországon. Századok 1891. 263—278.) illeti.

sége színhelyére költözzék s itt apostoli feladata után lásson.

Mikor azonban Gellért új lakóhelyére érkezett s a zárdából egyéb papok közt két barátot is magával hozott az itteni magyarság térítésére: ezek megismerkedvén a mi tájékunkkal s ennek hal bőségével, figyelmeztették erre elhagyott tár-

1. sz. Szent Gellért csanádi püspök.

saikat s szerzetes előljáróikat, kiknek a hal eledelre különösen szükségök volt, minek következtében ezek zárdájuk számára oklevelet eszközöltek ki a bőkezű, jámbor királytól egy itteni nagyobb birtokról, melyről az 1036-ban kiadott adománylevél¹ rendelkezik. E szerint

¹ L. e. Fejér, Cod. Dipl. I. 328. Az adomány levelet Béla király megújítja 1246-ban. L. Fejér, Cod. Dipl. IV. 412.

ugyanis a tiszai Nándur halastó halainak heted-része a bakonybéli apátságot illesse, mely tó a velünk határos Csany területén esett.¹ „*Adják oda*“ így szól a levél „*a hetedik halat egyszerűen, vagy pedig a hetedik esztendő t halászásra. Az ott levő fák gyümölcséből is adják oda a hetedik részt. A Tenerere² halastót egészen oda adtam. Mindezen halastavakat egészen Szent Móricznak*“ (kinek tiszteletére volt ajánlva a zárda) „*ajándékoztam.*“ A Sz. Móricznak ajándékozott majorságok vagyis birtokok nevei pedig ezek: Cuppan,³ Pannanád,⁴ Arpas,⁵ Magos,⁶ Quiarnul,⁷

¹ L. tüzetesen Ortvay, Magy. orsz. régi vízrajza II. 6. (Hason nevű tavak még e tájon: Nádos-tó Mindszettel szemben, a Tisza és Kis-Tisza közt, Landorf-tó Szegvár határában a Tisza és Kurcza közt.)

² Az 1246-ki átirásban Tener Erce. Tájékára nézve a régi oklevelek nem adnak felvilágosítást. Tömör, mint személy név fordul elő 1252-ben. (Fejérnél, IV. II. 170.) Névre és fekvésre közel esik hozzá a szomszédos Temerkény, Szentes mellett a Tere-hát, a mi határunkon pedig a Tere fok, melyekben a Tere szót személynévnek kell elfogadnunk.

³ Az 1246-ki szövegben is Cuppan. Fejér gyűjteményében csak 1037-ből fordul még elő. Minden valószínűség szerint a mi Kopáncsunk, mert ez esik legközelebb a Nándortóhoz és Tiszához.

⁴ A határunkbeli Pannahát, melyet régebben Pannánád-nak is írtak s melynek neve ily alakban még a múlt század elején is szerepel a városi tanács jegyzőkönyvben.

⁵ A Rába mentén volt ily nevű hely.

⁶ Az 1246-ki átirásban: Mogos. Ilyen helynév nincs több Fejérnél. Lehet a határunkbeli Magocs, bár Maguch, Magos, Mogos, Magus, Mogus, Macos, Macus hely és családnevek nemcsak nálunk, hanem az ország egyéb részein is fordultak elő.

⁷ Az 1246-ki levélben: Cojar (= Kajár). Még egyszer fordul elő Fejérnél, mint keltezési hely 1267-ről.

Ocul,¹ Palarnuk.² Ezekén kívül ugyan ebben a levélben több helyeket is ajándékoz a király az apátságnak, melyeknek másutt (a Duna, Dráva, Rába mentén) való fekvése a szövegből elég világosan kitűnik. Egy másik levélben a zalai monostort látja el a király új adomá- | 1024 nyokkal s egyebek közt neki ajándékozza a Balaton tava, a Dráva és Zala folyók mentén eső területeken kívül a „Szent Adrian martyr nevű pusztát“ is, „a Tisza mentén eső földet, a halfogással s minden haszonvétellel és mindazzal, a mit föld szül, a teljes tizedet a nevezett birtok után.“³ Habár mind e fekvőségekről, mivel hasonló névűek az ország más tájain is fordultak elő, föltétlen bizonyossággal nem állíthatjuk, hogy azok (t. i. Cuppan, Pannanad és Magos) területünkhöz tartoztak, de ez oklevélből kétségtelen, hogy az apátságnak ezen a tájon volt birtoka s hogy annál fogva a keresztyénség itt már ez időtájon ismeretes volt.

Az új vallás terjeszkedését azonban egy időre a Vata lázadása feltartóztatta. A pogányság | 1046 visszahatása volt ez a keresztyénség ellen, egyszersmind a magyar nemzeti és természeti erkölcsi érzés kitörése a magukat befészkelte, feslett életű és kapzsi idegenek ellenében. A jelszó volt: „Visszaállítani az ősök vallását, eltörölni a tizedet, leölni

¹ Az 1246-ki oklevélben Ocol. Fejéknél többször nem fordul elő. Lehet Akol, mely név régen és most több községre illett.

² Az 1246-ki átírásban: Polosnuk. Zalamegyei hely.

³ Fejér, Cod. dipl. I. 310. (A szöveg így szól: „prae-dium Szent Andrian martyr vocatum. Terram Tityam, cum capturis piscium ac utilitatibus universis, et ex omnibus de terra nascentibus, plenam decimam de praedictis possessionibus“.)

a papokat és idegeneket!“ E lázongásnak, mint tudva van, a kegyes életű Gellért is áldozatául esett. E dühöngés és visszahatás azonban csak rövid ideig tarthatott, mert Endre, a mint megerősíté magát királyi székében, azonnal kiadta a parancsot, hogy a zavargók fejvesztés alatt „vetközzenek ki a pogányságból, térjenek vissza a keresztyén hitre s szabják magokat mindenben István törvényeihez.“¹ Nincs rá egyenes adatunk, hogy a király mennyiben volt rajta, hogy e parancsot végre is hajtsák, sem arra nézve, hogy e részben Tiszántúl nem képezett-e kivételt? Annyi azonban áll, hogy I. Endre ez országrészt Béla herczegnek adta át, ki is nejevel s fiaival, Géza, László és Lomperttal Lengyelországból haza térvén, itt fejedelmi | 1048 joggal s teljes önállósággal uralkodott;² és mivel ő és családja tudvalevőleg a keresztyénség hívei közé tartozott, feltehető, hogy annak terjesztésén teljes erővel rajta volt. A papságon sem múlt semmi s e czélból azon kor gondolkodásához képest a csudák egész sorozatával állott elő, hogy a hiszékeny és érzelmi befolyások alatt álló népre annál nagyobb hatást gyakoroljon.

E czélra már a Gellért tetemei is kitünő anyagot szolgáltatottak, a mennyiben híre terjedt, hogy azok meg nem rothadtak, sőt, a szentek maradványaihoz illően, kedves illatot terjesztettek, a kik ahöz hozzáértek, sánták, vakok s egyéb betegek, rögtön meggyógyultak. Még az oktan állatok sem maradtak érzéketlenek e szent befolyás

¹ Thuróczy II. 45.

² Ennek bizonyossága az adományozáson kívül az is, hogy e területen a tiszai sósállítás után a vámot ő és utódai szedték s a herczeg pénzt is veretett.

irányában, mert a Gellért koporsóját szállító lovak az egész úton, Pesttől Csanádig, sem nem ettek, sem nem ittak, mégis könnyen haladtak. Természetes tehát, hogy a merre a holttestet vitték, a nép seregestül kitódult a koporsóhoz. „A küldöttség“ így ír Karácsonyi, kinek egy időre átadjuk a szót a csudás történet további elbeszélésénél „útját egyenes irányban vette, körülbelül Csongrád felé s a bődi révnél átmenvén a Tiszán, a mai Hódmezővásárhely irányában vonult Csanád felé... Egy nagyobb szerű hajóra ráteszik a kocsit a testtel együtt s evezőikhez kapnak, hogy a hajót áthajtsák. De minden erőfeszítésök hiába való, a hajó nem mozdul; neki áll az egész sokaság, próbálja a hajót a parttól elmozdítani: de hiába, a hajó nem mozdul. Mintha csak azt akarná megmutatni az ég Ura, hogy nem kell akkor semmi erőszak, mikor Szent-Gellért hívei közé, székhelyére akar sietni s nekik Istentől még holtá után is kegyelmeket óhajt kieszközölni. Mikor látják, hogy emberi erővel semmire sem mehetnek, elvetik az evezőt s a hajó oly gyorsan vágja át a Marost, hogy evezővel oly gyorsan sohasem lehetett volna áthajtani.“¹

Csanádra érkezvén, ott a szent teste a temetés megtörténteig újabb és újabb csudákat vitt véghez, melyeknek az írások kétség kívül csak kis részét jegyezhatték föl. Elképzelhetjük, hogy mind ezeknek minő hatása lehetett egy fogékony és kellően előkészített lakosság lelkületére, holott tudjuk, hogy még ma is a legalsó népréteget semmi sem ragadja meg jobban, mint egy alkalmas módon esett új csuda. Az is föltehető pedig, hogy efféle csudák nemcsak Gellért tetemeivel

¹ Karácsonyi, Sz. Gellért élete 170.

estek, hanem másokkal és más alkalommal is történtek, mert a jámbor néphit és a középkori papság afféléknek soha sem volt szűkében.

Ha még ehhez vesszük a királyi szoros parancsolatot és az országos törvényt a keresztyén vallás elfogadásáról s a pogányság eltávolításáról: bárki előtt is természetesnek látszik, hogy az itt lakó nép az új hit külformáinak tiszteletteljes félelemmel meghódolt s apái vallásából jóformán kivetkőzött — a nélkül azonban, hogy a vidék, sőt az egész Tiszántúl, Csanádot s egyes elszigetelt zárdákat kivéve, községenként rendezett egyházi szervezetet alkotott volna.

2.

Géza király itteni adományozásai a benzések javára. — Az elajándékozott halastavak. — Ezek határai s egyéb helyek. — A benzések és a jámbor adományozó. — A vidék néptelensége és kezdetleges kulturája. — A kunok betörése és dűléseik az alvidéken. — László király megveri őket s egy részöket itt letelepíti.

II. Geza királyunk a garan-szentbenedeki apátságot az ország különböző részein s vidékünkön is sok és nagy javadalmakkal ajándékozta meg.¹ Már említők, hogy vidékünk Ahtum | 1075 legyőzése után részben Csanád vezérnek ajándékozott, részben pedig királyi birtok maradt, úgy hogy az uralkodó ház tagjai abból egyházi célokra még bőséges alapítványokat tehettek. A ben-

¹ Fejér, Cod. Dipl. I. 428—439. Hornyik, Kecsk. tört. I. 191—197. legjobb kiadása Knauznál, Mon. Strig. I. 58 és ugyan csak tőle a Garan melletti Szentbenedeki apátság történetében I. 23. s köv. ll.

czések alapító levélének igaz eredetiségéhez ugyan kétség fér, melyet Knauznak legújabb, nagy tudományossággal előkeresett érvei¹ sem oszlathatnak elteljesen, de a levélnek II. Endre király által kiadott 1217-iki átirata minden esetre valódi. Úgy hogy, habár az — első formájában birtoklási jogalapnak nem válik is be, de régi topografiájáért s a kort jellemző adataiért, méltán igen becses adaléknak s városunk története szempontjából is nagy érdekű oklevélnek tekintendő. A jámbor szerzetesek tehát ez oklevél szerint Gézával még herczeg (dux) korában roppant kiterjedésű birtokokat ajándékoztattak „Szent Benedeknek“ a Garan, Zsitva, Vág és Duna mentén s az Alföldön, a Tisza vidékén. Ez utóbbi helyekről többek közt így ír az oklevél: „Azt a földet is neki“ (Sz. Benedeknek) „adtam, mely a Tiza vize mellett fekszik, a Tyza folyóval együtt, a mely föld felett Chonu² nevű halász falu van, melynek parókhialis egyháza Jézus idvezítő keresztjének tiszteletére épült, a mely falu halászházai a Tizában halásznak. Azon a földön pedig a Tiza mindkét oldalán halastavak vannak, melyek így neveztetnek: „O s t r a,³ W o l u e,⁴

¹ Knauz, Garanszentbenedeki apátság I.

² A mai Csany. Egy XIV. századbéli oklevél szerint (Fejérnél VIII., III. 136) Szer és Tömörkény puszták szomszédságában. Városunkkal határos, a mennyiben a Tisza vásárhelyi partját a mártélyi kanyarulatnál ma is csanyi partnak nevezik.

³ Ma Osztora (rét) Szegvár határában. Zsigmond király tanú szedési és újra igtatási levelében is: Osztora. (Fejér, X. V. 609.)

⁴ E név változatai a régi oklevelekben Ortway szerint (M. orsz. r. vízrajza II. 418): W o l v e, W o l v e ő, W o s v e Csany határában. Jerney (Magy. nyelvkincsek 154) V e l ő -nek ejti ki, Knauz pedig W o l v e -nek olvassa.

Sarostou,¹ Kemby,² Saperies,³ Sulmus,⁴ Ecetowa,⁵ Filu,⁶ Ertue,⁷ Nandurtou⁸. — Ezután az oklevél tüzetesen leírja az adományozott földek tartozékait és határait, miközben említi egyebek közt Deucha tisztviselő tanyáját (Dócz-ot), Márton faluját (Kun-Szent-Márton), Csongrádot és a Cunutout, a Tisza partján eső Gekhivel (Győ) együtt, Alpárt, Sághot, a Benildi (Böldi) tiszai révét és a Curicea (Kurcza) vízen levő vámot is, melyek mind odaajándékoztattak.

A vallásos érzésű herczeg, ki ép' úgy, mint atyja, Endre, az ország harmadrészét s ebben a Tiszántúlt fejedelmi joggal bírta, „a maga és testvérei, nemkülönben fiai és szülői lelki üdvéért“ teszi e nagy adományokat, melyek egy vármegye területével felértek, — az akkori idők gon-

¹ Ortvay (II. 193) ezt is Csanyhoz tartozónak mondja: de Vásárhely határába esett a Sártó nevű régi halászó hely s az oklevél szerint a halastavak egy része a Tisza ez oldalán feküdt.

² Változatai: Kenby, Keubi, Kerby, Kerebe őstef. Knauz szerint Teny (Tenyő) Szolnok mellett a Tiszánál, a mi nem valószínű.

³ Változatai: Haperies, Hopernyas, Hepernyes. Jerney Seperies-nek olvassa, Knauz szerint talán Eperjes. Ma van Szaporhalom Sándorfalva határában.

⁴ Zsigmondnál Solymos. Határunkban volt a réten Sulymostó.

⁵ Változatai: Eczethova, Eczetova, Ezetova, Eretova (II. Istvánnál), Ocsetova (egy 1369-ki iratban). Knauz Ecsetavának, Jerney Öcsetavának ejti ki.

⁶ Változatai: Fileu, Filii, Filo, Silu. (Valószínűen Filip-ből).

⁷ Változatai: Erteöve, Erthöwe, Ertu, Ertuh, Ertuk.

⁸ Változatai: Nandur, Nandor, Nandus, Nádortó (Zsigmondnál), Handurton, — ugyan az a halastó, melyről fentebb, I. István királynál, emlékeztünk.

dolkodásához és irányához képest „a maga veszendő javait“ egyenesen „a kiválasztott szentnek, jelen esetben Szent Benedeknek, ajánlván fel és ajándékozván“: noha az irat készítő barátoknak gondjuk volt arra, hogy világosan kifejeztessék az is, hogy „a szántott és szántatlan földek, a szőlőhegyek és szőlőskertek, a rétek és legelők, a halastavak és halfogó helyek, a szolgák és cselédek, a vámok és minden egyéb javak“, ezek közt világosan kiírva a tized, a széna, a halak, a kenyerek és bor, őket t. i. a barátokat, illessék.

Az oklevél leírásaiból az látszik, hogy e vidéken még igen gyéren voltak a községek s a roppant terjedelmű földeket és vizeket alig volt, a ki művelje és használja. Imitt-amott egy-egy szolga és cseléd, Csongrádnál a király lovait őrző csikósok, csanyi, csongrádi, alpári, szolnoki, tordai emberek. A megnevezett területek legnagyobb része még falut sem képezett (Szolnokon volt biró), hanem csak „föld“ néven említetik, mi azt mutatja, hogy az emberek jobbára szétszórta laktak s szorosabb polgári és egyházi kötelékben már ennél fogva sem lehettek. A mit a föld és a vizek magoktól nyújtottak, leginkább a pásztorok, halászok és révészek útján azt szállíttatták és használták el a jámbor benczések, erdős vadonban, de elragadó szépségű helyen fekvő monostorukban megvonulva, s ott vallásos gyakorlataik közben, élvezték közel és távoli vidékek felhalmozott javait, koronként el-el látogatva e fekvőségekre, melyeken azonban közép kori szokás és szerzetesi szabályok szerint nemcsak a vallásosságnak, hanem lassanként a keresztyén kultúrának, földművelésnek és iparnak is megalapítóivá és fejlesztőivé lőnek.

Meddig maradtak az alföldi javak az ő birto-

kukban: nincs tudva. Adat van rá, hogy Csany helységet még 1344-ben is bírta a monostor. Knauz szerint csak a XV. és XVI. századokban vesztették s illetve cserélték volna el ama birtokokat, de valószínűbb, hogy egy részök Kálmán

2. sz. Harcz a kunokkal.¹

király ama rendeletének esett alá, mely szerint az egyházaknak adott felesleges javakat s halászó vizeket azoktól el kellett venni.

Azalatt, míg az itt lakó népek a papoknak s szent királyaink polgárosító törvényeinek ha-

¹ A homoród-szentmártoni unit. templom XV. sz.-beli falfestménye után Hampel, Arch. Ért. Új folyam V. 215.

tása alatt lassan-lassan kivetkőztek nomád életmódjokból s pogány erkölcsöikből, egy új népvándorlás özöne fenyegette elborítással hazánkat s ennek főleg keleti vidékeit, — még pedig a kunok részéről.

3. sz. Sz. László király.¹

Történetünk idejében ezek elegendesen laktak a besenyőkkel a Dnister és Dnieper között és Oláhországban, tehát hazánk közvetlen szomszédságában s onnét Salamon királyunk idejében hazánk földére is berontottak, de Gejza és 1070

¹ A homoród-szent-mártoni unit. templom XV. sz.-beli falfestménye után. Hampel, Arch. Ért. Új foly. V. 214.

László királyi hercegek segítségével Cserhalomnál megverették. Mintegy tíz év múlva a László király ellen ármánykodó Salamon maga hozta vissza őket hazánkba, 1089-ben pedig Kapos polcs vezérlete alatt rontottak be az országba s Erdélyt felprédálva Biharon át a Tisza mellékére értek s azt, valamint a Duna-Tisza között „Becse váráig“ kegyetlenül kipusztították és felprédálták. Egyik csapatuk Szolnok—Csongrád irányában haladt s így vidékünkön vonult át. Roppant zsákmánynyal és nagy számú foglyokkal megrakodva, kik közt előkelő nők, leányok és gyermekek is valának, Becsénél csapataik összetalálkozván, elhatározzák, hogy innét hazatérnek ama büszke kijelentéssel: „Harczolja jöttünk s vadásztatva megyünk haza!“ László, a nagy király, hadseregével éppen Horvátországban volt elfoglalva, midőn a maga népének síralmas sorsáról értesült. Rögtön haza felé fordult tehát a rablók ellen s őket a Temes vízénél utol érvén, megtámadta és tönkre verte. Kapos és főbb vitézei magok is elhullottak. A hon maradtak e vereséget megbosszulandók. Ákos vezérlete alatt újabb betörésre készültek, de László Orsova táján ezeket is legyőzte s Ákost maga szurta keresztül. Történet íróink állítják, hogy dicső királyunk az e harcok alkalmával foglyul esett nagy számú kunokat részint a Jászságban, részint a Tiszán innen és Tiszán túl telepítette volna le: a kérdés azonban még nincs kellően tisztázva. Annyi áll, hogy a kunok e vereségek után körülbelül másfél századon át megkímélték hazánkat beütéseiktől.¹

¹ Pauler, Magyar nemz. tört. I. 205—207. Gyárfás, Jászkunok II. 182—187. Szalay, Magy. orsz. tört. 1861. I. 163—191. Bárány, Torontálm. 14.

3.

Álmos herceg a dömösi zárdát alapítja s azt ő és fia, Béla, bőséges javadalmakkal látja el. — Az uradalom itteni birtokai: Körtvélyes, Kopáncs, Citei, Damag, Eter, Geiche, Geu, Herudi, Ingu, Lingu, Tapai. — A vidék kulturalis képe.

László ezután nemsokára elhalt. Fi örö- | 1095
köse nem maradván, utána testvér bátyjának, Gejzának fiai, Kálmán és Álmos tartottak jogot a koronához. Minthogy amaz volt idősebb s az uralkodásra hivatottabb, Álmos engedett, Kálmán pedig öcsésének atyjuk és nagyatyjuk örökségét adta át, hogy azt teljhatalommal bírja. A királyi család e jószágai közt nevezetes volt a gyönyörű vidékű Dömös, Esztergommegye déli részén, a Duna partján, Visegrádhoz közel, I. Béla király egyik mulatóhelye, hol őt halálos baleset is érte. Álmos itt gazdag prépostságot alapított 12 kanonoknak, névleg Szűz Mária és Szent Margit tiszteletökre ugyan, de valósággal gonosz szándékkal. Mert mikor a kies helyen fekvő monostort felépíttette, annak felszentelésére oly czélből hitta meg a királyt, hogy őt, kinek koronája | 1108
után vágyott, ez alkalommal meggyilkolja. De Kálmán jó előre értesült a bűnös tervről s vigyázott magára. Az ünnepség után öcscsét el akarta fogatni: azonban a püspökök közbejárására neki mégis megbocsátott. Álmos azonban tudvalevőképen később is folytonosan áskálódott

királyi bátyja ellen, sőt ellene háborút is indított. Úgy hogy a király végre, hogy öcsését ártalmatlanná tegye, őt és fiát, Bélát, megvakítottatta s a dömösi zárdába csukatta,¹ hol a szájalomra méltók, az ő alapítványukon élő barátokban találtak hű gondviselőkre. Béla idővel királyságra

4. sz. Kálmán király a dömösi zárdában.²

jutván, azzal róttá le hálóját a monostor iránt, hogy az atyja által tett adományozásokat királyi levélbe foglalta, sőt azokat még újakkal | 1138 is tetézte. Minthogy Kálmán időközben Álmost

¹ Thuróczy. *Chronica Hung.* (Endlicher kiad.) I. 169. LXII., LXIII. V. ö. Pauler Gy. I. 275., 276., 290—292.

² Marci *Chronica.* Emich G. kiadása.

javaitól megfosztotta s különben is ellene volt annak, hogy a papok és szerzetesek pazar módra halmoztassanak el világi javakkal, valószínű, hogy a dömösi barátok csak Béla királysága alatt léptek voltaképen az alföldi javak élvezetébe.

Ezekről az adománylevél hiteles alakban maradt fen.¹ Benne mintegy 110 földrajzi név, jobbára falu, neveztetik meg, melyek földje vagy szolgálai a prépostságnak ajándékoztatnak. E helyek nagyobb része az ország távolabbi részébe esik ugyan: de vannak köztök olyanok is, melyek egész bizonyosan határunkba és illetőleg vidékünkre esnek.

Az elsők közé két hely tartozik. Úgymint, Kurtuelis halastó, melyről a Curisa tó (Kurcza) és T a p a i (Tápé) falu társaságában, mint Tisza partján eső helyről, tétetik említés. Mint-hogy halászokról is szó van, kik szintén a prépostságnak ajándékoztattak, a halastóval együtt a halásztanya is értendő, vagyis a Körtélyes nevű hely, mely idővel a mi falunkká nőtte ki magát; a másik hely pedig K o p á n c s (Cuppan), melyről mint Sunadi (Csanád) vidékére eső falucskáról az mondatik, hogy három szállás volt benne, s ezek lakói kantákat készítettek jámbor uraiknak.

Vidékünkre sokkal számosabb hely fekvése tehető, melyek egy része világosan a szomszéd-ságba esett, más részéről nem mondható meg, hogy vajjon valamely szomszédos területhez vagy határunkhoz tartozott-e. E helyek így következnek:

a) Citei halastó. Erről az mondatik, hogy „Tapai mellett van egy halastó, melyet Citei-

¹ L. c. Knauznál, Mon. eccl. Strigon. I. 88—97. és Fejér, i. m. II. 94—109.

nek hínak, mely halastó harmadrésze a csongrádi comes-t¹ illeti, hogyha a halastó torkolatának elzárásában, hol a víz ki- s bejár, közreműködni akar, ha pedig nem akar közreműködni, akkor semmi része se legyen benne.“ Egy tó Tápénál mindjárt a falu mellett, közel a Tiszához, van ma is.

b) Damag falu, a Tisza-menti falvak közt Geiche után említették két ízben is, 25 köből gabonát tartozott adózni a prépostságnak. Volt 6 szabad lakója.

c) Eter falu, Lingu és Geiche közt soroztatik a Tisza-menti helységek közé. Megfelel ennek Ecser csongrádmegyei falu.² Az oklevél szerint „a hozzá tartozó szolgálkával együtt 30 köből gabonával adózik“ a prépostságnak.

d) Geiche (Geyca, Geysce). Háromszor említetik az oklevélben, egyszer világosan mondva, hogy „a Tisza mellett“, máskor Damag és Eter közé sorozva. Utóbbival együtt 25 köből gabonát ad a prépostnak, ezen kívül több megnevezett faluval együtt Sz. Margit napján tartozik 4 kövér ökröt, 30 igen kövér juhot, 30 ludat, 40 tyukot és 20 kőst, karácsonykor pedig 20 ludat, 40 tyukot és 10 kőst, husvétkor ugyanannyit szolgáltatni. Tizenöt szolgálja volt itt a prépostságnak, de egy szabad ember is lakott köztök.

e) Geu falu „a Tisza mellett“, Lingu és

¹ Knauz szerint: comes Cerungradiensis. Fejér (Cod. Dipl. II. 103) olvasása szerint pedig cives Cerugdienses. Ilyen hely azonban az oklevélben sehol többször nem fordul elő. Hanem van Herudi, épen Cetehida mellett említve.

² Csongrádmegye összeírása 1561-ből. (Az 1553-ki adóösszeírásban. — Orsz. levéltár Dical. conscriptiók-Echen-nek írva. Korábban Békésmegyéhez tartozott)

Tapai szomszédságában, háromszor említi az oklevél. Egyike a legnagyobb helyeknek, mert itt 64 szolgájuk lakott a barátoknak s ezeken kívül egy főzőjük. Tartoztak 30 köből gabonát s olvan és annyi ünnepi illetményeket szolgáltatni, mint Geiche.

f) Ingu falu. Erről az mondatik, hogy „Ingu faluban van egy tó, melyet Curisa-nak hínak. Ebben a dömösín (a préposton) kívül senkinek sincs része.“ A falu halász lakói a prépost szolgálói voltak. A Curisa megfelel az 1075-ki oklevél tárgyalásakor említett Curicea-nak, vagyis a Kurczá-nak, tulajdonkép pedig itt a nagy kiterjedésű Kurca rétnek, melyet ez az egykor jelentékeny folyó mindkét oldalán, Szegvár és Mindszent községektől a Tiszáig képezett.

g) Lingu falu, a Tiszamenti helyek csoportjában első ízben Sakani és Bata, másodízben Geu és Eter közt említetik, mintegy 55 szolgálival, kik a hozzájuk tartozókkal együtt a kézi munkán kívül 20 köből gabona adásával kötelesek. Valószínűen azonos a XIV.² és XVII.³ századbeli Lengh csongrádmegyei birtokkal, melyet az utóbbi időben Sáp és Temerkény közé soroznak az okiratok, a mint hogy még 1723-ban

¹ Ingu tudtomra egyszer előfordul a helyi levéltár irataiban is, t. i. a városi tanács 1851-ki jkvében (C. 4. 325) Gorzsával együtt említve, mint olyan legelő, hová télire marhát hajtanak.

² Anjoukori Okm. tár. VI. 460.

³ Az egrí káptalan bizonyítványa 1631-ből Gyórfi János számára a gr. Károlyi család levéltárában 35. fiók 4. sz. és a leleszi prépost bizonyítványa 1636-ból Mocsári Erzsébet számára a leleszi orsz. levéltárban. Elench 1600—1700., 75. pont. 197. t.

is Szent-György és Mindszent közt vitt el a Lenge-ut.¹

h) Tapai falu, háromszor említetik t. i. Geu és Sakani, Ingu és Kurtuelis, Kukti és Doboz közt; 20 szolga lakott itt s rajtok kívül halászok, kik a Citei tóban halásztak. A barátok 14 tehenet és 24 sertést tartottak itt. Ma: Tápé, határos Vásárhelylyel. Mult századi pecsét nyomójában még „Tápa falu“ állott.

A kép, melyet ez oklevél vidékünk kulturájáról ad, már lényegesen különböző attól, melyet a szentbenedeki apátság oklevele a 65 év előtti időről feltüntet. Sűrűbben esnek a falvak s ezeknek valamivel nagyobb a népességök. A szolgák nem rabszolgák, mert földjeikről több helyt említés van téve, hanem telkes jobbágyok, kik épen a föld használatáért adták az állat és termény illetőséget s teljesítették a különféle munkát és szolgálatot uraiknak. A fő foglalkozás ugyan még mindig a halászat és az állattenyésztés volt, de a községek fele már gabonát is természet s abból adózik a szerzetes uraknak. Azonban a zárdához közelebb eső helyektől még el van maradva polgárisodás tekintetében, mert ezekben már a gabna termelőkön és állat tenyésztőkön kívül szőlőművesek, szűcsök, molnárok, sütők, esztergályosok, harangozók és solymárok is említetnek, kikről az alvidéken még szó sincsen.

Nincs rá adatunk, hogy a dömösi barátok meddig maradtak a tiszai jószágok birtokában. Valószínű, hogy ennek a birtoklásnak is Kálmán király véget vett, mivel annak többé nyomát sem találjuk. Ő ugyanis a monostoroktól és egy-

¹ Az egri káptalan bizonyítványa gr. Károlyi Sándor beigtatásáról csongrádmegyei birtokaiba. Gr. Kár. nemz. lt.

háziaktól mindazon javadalmakat elszedette, melyek nem István királytól eredtek. A halászatot egyenesen az udvar számára foglalta le, a püspököknek pedig tizedet rendelt az adóból, csak az egyházaknak hagyta meg a szőlőket, telkeket, szántóföldeket és erdőket.¹

4.

Az isten-ítéletek Váradon. — Ezek eredete, mivolta, alkalmazása, törvényes rendezése, ellörlése. — A Várad Regestrum. — Kopáncs a Várad Regestrumban. — A Várad Regestrum helységei. — Solt a Várad Regestrumban. — Törvénytevő helyek vidéküinkön.

Ezután majd egy század telik el, míg ismét találkozunk határunkbeli nevekkel, még pedig először is a Várad Regestrumban.

Váradon ugyanis ez időben Szent László király tetemét s különösen fejcsontját őrizték a papok, melyről messze földön az a csudás hit terjedt el, hogy az ártatlant oltalmazza s az igazságot kideríti. E hitre támaszkodva a székes egyháznál az isten-ítélet egy nemét rendezték be a kanonok urak, a mi abból állott, hogy a gyanus emberrel esküt tétettek a szent király „sírjára“ (ereklyéjére), vagy pedig tüzes vas darabot nyomtak markába, hogy az vigye ezt valameddig s maradjon sértetlen, ha csakugyan ártatlan. A papok e szokást az ó-testamentomi törvényre (IV Mózes 5, 14—28) vezették vissza. A történeti adatoknak inkább megfelel azt állítanunk, hogy a tűz-próba az ókori és középkori pogány szokások közé tartozik, melyet, mint annyi más efféle is, a kath. egyház felkarolt, mivel a nép felfogása és ragaszkodása mellette volt. Hogy azon-

¹ Corp. jur. Hung. Kálmán decretuma I. 15—18.

ban „az igazság kiderítése“ ne legyen csupán a csudához, vagy babonához kötve, már Sz. László király¹ törvénnyel szabályozta a tüzes vas és a forró víz próbáját, megállapítván, hogy annál három alkalmas tanu legyen jelen, a ki esküvel állítsa az ártatlanságot és a bűnös vétkes voltát, egyszersmind, hogy a papok kapzsiságát is határok közé szorítsa, az ő illetményöket is megszabta. Mindazáltal, legalább a váradi regestrum szerint, a tanuk közbejötte általában elmaradt s a papok és a vakhitre hajlandó perlekedők az ítéletben ezen túl is mindent az isteni csudára bíztak.

Az előfordult peres ügyek a legkülönbélebb természetűek voltak. Volt azok közt lopás, gyűjtogatás, adósság, vitás földbirtoklás, leányrablás, vadházasság, méregkeverés, szolgálai, vagy szabad állapotok stb. A felek, kik olykor megbízottat küldtek magok helyett, rendszerint a bírók és comesek² által melléjük rendelt pristaldusok³

¹ I. végz. 29. pont. Endlichernél 330. l.

² Comes, ispán, a legkülönbélebb hatósági közeget jelentette. Volt comese a falunak, a földesúrnak, a megyének, a nádornak, a királynak: — sőt Pesty (Éltűnt vármegyék I. 10.) kimutatja, hogy e név alatt olykor a püspököt, olykor a főispánt, vagy alispánt, szolgabíró, sőt a falusi bírót is értették. De volt comese a nemzetségeknek is, a ki annak feje volt.

³ Pristaldus a bírósági kiküldött személy, az ügyész, vagy a végrehajtó, vagy a szolga volt (V. ö. Kálmán király végzése I. 27—30). Mikor a bírót kiküldetésekben, végrehajtásban pótolta, a mai tiszti ügyésznek felelt meg. A szó maga Hunfalvy szerint szláv eredetű (pristav, poroszló. M. O. Ethnograph. 349). Régi magyar neve »peraldo« (Borsod m. 1573-ki jkvében), mely az »áldomás«-sal rokon. (A pristaldusról leghővebben Miller Jakab, Pristaldus ex antiquitatibus juris Hungarici... restitutus. Pest 1805). Újabban Érdujhelyi Menyhért (Századok 1897. márcz. füz. és erre válasz u. o. 463 l.).

kiséretében jelentek meg. Előzetesen bőjtölésnek, mely néha három napra is kiterjedt, vették alá,¹ olykor megáldoztak, a mi helyes és okszerű intézkedés volt, a magába szállás előidézésére. A vádlók, kiknek a tüzes vasat szintén meg kellett fogniok, néha a próba előtt elállottak a vádtól, vagy kiegyeztek ellenfeleikkel. Néha papok is pereltek egymással s a tüzes vaspróbának ők is alávették. Olykor azonban, mint említők, csak a szent király sírjára (az ereklyét tartó oltárra) esküdtek a peres felek,² kinek tetemeit csak nem rég vették fel. Ilyen per-döntő esküt szokásban volt tenni más törvényes helyeken is az ereklyére, a keresztre, az oltárra, a templomra, az evangéliumra stb. s alig volt káptalan, vagy nagyobb monostor, mely ez időben az igazságszolgáltatással is megbízott, hol efféle eljárást ne követtek volna. A tűzpróba előtt és után, mely alól a gyöngék és betegek felmentettek, a felek kezeit, hogy a csalásnak eleje vételessék, rongyokkal bekötözték, ezt lepecsételték s csak harmadnap oldták ki. Ha a peres fél érezte, hogy kezét a vas süti, a templomba futhatott,³ honét csupán a püspök engedelmével lehetett elővezetni és csak oly föltétel alatt, hogy sem halálra, sem test csonkításra nem fogják elítélni, kivéve, hogyha rabló gyilkos, vagy felségsértő vala⁴. Kálmán király a vas és víz ítéletét csupán a székely egyházakra és nagyobb prépostságokra szorította.⁵ A pápai követ vezetése alatt tartott

¹ Váradi regestrum XXIV. (Ritus explorandae vetitatis etc. Bel Adparatusában 201., 269. ll.)

² U. o. CCCLVII §.

³ Erre példa a CCXLIX. §-ban.

⁴ Bunyitai, Váradi püsp. tört. I. 67—76. l.

⁵ Kálmán decretuma I. könyv, 22. fej.

1279-iki, budai zsinat pedig teljesen eltiltá az ilyen ítéletektől a papokat.¹ De mind ennek kevés fogánata volt. Végre Károly Róbert király azok nagyobb részét szintén eltörölte s az istenítéletek helyébe a francia pereskedési és ítélkezési eljárást hozta be, mely aztán nálunk századokon át érvényben maradt.²

A váradi regestrumnak nevezett okirat gyűjtemény már ezeket az isten-ítéleteket sorolja elő az 1205—1235. évekről. A feljegyzések mellékesen azt is tanusítják, hogy hazánk és vidékünk ez időben már egy polgárisult keresztyén állam módjára volt berendezve. A regestrum igen nagy számban őrizte meg hazai hely- és személyneveinket, úgy hogy e részben azt e korszak páratlan kincsbányájának tekinthetjük, bár az a körülmény, hogy az akkori községeket a nemsokára azután következő tatár-járás részben végkép' elpusztította s nevüket és emlékezetöket eltörölte, úgyszintén a regestrum hely-neveinek olvasásában és leírásában elkövethetett tévedések, a hely-nevek értelmezését s föltalálását igen nehezítik, sőt sok esetben lehetetlenné is teszik.³

A lajstromnak vidékünkre vonatkozható szakaszai magyar fordításban ekkép' hangzanak:

1. *„Absolon és Gyuri, Joachim fiai és Salamon, ennek veje, vádolták Numicalohod esperest s ennek | 1219 fiát, Lászlót és testvérét, Numhiut s utóbbik fiát, Tibüre-öt,*

¹ Péterfi, Concilia sacra I. 108.

² Petrus de Reva, De monarchia, Schwandtnernél Scriptorum II.

³ A regestrumot »Ritus explorandae veritatis stb. cím alatt Bél Mátyás is kiadta s mi ennek szövegét használjuk. Legújabbán alapos bevezetéssel és magyarázatokkal Kandra Kabos tette közzé.

kik mindnyájan *Vasuári* faluból valók, nemkülönb *Achia* faluból való *Jakabot*, a *Sadan* faluból való *Mikulát* és ennek fiát, a *Popi* falubeli *Andrást*, a *Chicu* falubeli *Mihályt*, a *Merlus* falubeli *Kornélt*, a *Mária* falubeli *Tenkát* és két szolgáját, a *Monor* falubeli *Andrást* és *Felkut*, az *Ilye* falubeli *Demetert*, *Naradot* és *Toult* s az *ér-i* udvarnokok összes embereit, kikért *Phepsa* a vasat vinni akarta. Ezeket, mondom, mindnyájokat a fentebb nevezett *Joákhim* megölésével vádolták. Kiket *Miklós* nádorispán vizsgálat alá vetvén, a hason nevű faluról nevezett *Tema* királyi pristaldus és *Moula* nevű pristaldus által, tüzes vas ítéletre *Váradra* küldött, hol a megnevezett perbeli összes ellenfelek akkép' egyeztek ki, hogy *Absólonnak* és *Gyurkónak* az egrí káptalan előtt 71 márkát fizessenek, l. i. 24-et *Mária* Magdolna ünnepén, ugyan ott és ugyan annyit *Szent Mária* születése ünnepén, 33-at pedig *Mindenszentek* napján: de mivel nem bíztak bennök, *Numicalohod*, *Nuba*, *Mikula*, *Teuka*, az *Achya* falubeli *Sopou*, *Ábrahám* *Kupanchi* faluból és *Naudum* esperes jól állottak értök. Aztán ugyan azon ellenfelek abban állapotnak meg, hogy a bírót kielégítik, a pristaldus illetményét azonban *Absólón* és *Gyurkó* tartoznak fizetni. Továbbá a már többször említett *Numuolobod* és *Nuhu* tartoznak *Openidot*, a gyilkost. *Csanádra* beszolgáltatni.“¹

A kérdéses bűn eset annyiban is érdekes, hogy egy esperes és ennek fiai vannak vádolva a gyilkosságban, még pedig nem is alaptalanul, mert a vádlottak végtére is igen tetemes birságot vállalnak magukra s a tetteleges gyilkos kiadására kötelezik magukat. Abból, hogy a gyilkost *Csanádra* kellett bevitetni s hogy a helynevek nagyobb része *csanádmegyei*, kétségtelen, hogy *Kupanchi* alatt az itteni *Kopáncs* értendő, mégpedig a határunkbeli *Réti-Kopáncs*, mert rövidebb nevén (egyszerűen *Kopáncs*) ezt is ép' úgy hívták régen

¹ BéInél. Ritus explorandae veritatis. § XLV. 205. l. Kandránál 153—156. ll.

és hívják ma is, mint a makaiak Mező-Kopáncsát: azonban Réti-Kopáncsról bizonyosan tudjuk, hogy ott már ez időben keresztyén község állott fen,¹ míg ilyesmit Mező-Kopáncsról bebizonyítani nem lehet.

Egyébként a közleményben előforduló 12 helységről a következő jegyzék ad némi tájékozást:

A váradi regestrum helységei.

A re- gestrum írás- módja	Mai kiejtés	Megyében	F e k v é s
Achia	Acsa	Csanád	Nagylak és Pereg közt.
Chicu	Csika	„	Kanizsa-Monostor mellett. Egy másik — Szonta mel- lett, a mai Bácsm.-ben. ²
Er	—	„	Valószínűen Kér.
Ilye	Ilye	„	Ma Ellés Csongrád mellett. ³
Kupanchi	Kopáncs	„	Réti-Kopáncs Vásárhely határában.
Maria	Marja	Arad	Arad és Pécska közt. ⁴

¹ Ezt hirdetik az itt talált Árpádkori leletek, t. i. a bronz könyvesatt, nyílhegy és románkori feszület a Técsi József ügyvéd kopáncsi tanyájáról, a h.-m.-vásárhelyi fő-gymn. régiségtárában.

² Borovszky, Csanád vm. tört. I. 222. Csánky, Magyar-ország. tört. fr. Porták összeírása Csanádmegyéből, kz. Kaprinainál (Égyet. ktár) LXVI. 104.

³ Kir. adománylevél 1560-ból Zay és társai javára, Illew alakban. Ilye-nek maradt meg egy csanádmegyei nemesi névben még a XVI. század elején is. (Illyei Gergely és Tiborc Borovszkynál I. 155., 157.) Illés, Illyés alakban írják a váczai püspöki dézma-jegyzékek 1561., 1583., 1628. évekből. Másutt Ellés-monostora. Csánky is így ismeri (id. m. I. 680. l.).

⁴ Csánky id. m. I. 775. Szent-Mária-puszta a Dienesfi

A re- gestrum írás- módja	Mai kiejtés	Megyében	F e k v é s
Merluz	—	—	Ily alakban ismeretlen. Talán Sceuleus (Szöllős) értendő alatta.
Monor	Munar	Arad	Perjámos mellett.
Popi	Papi	—	Popi az aradi főesperességben. ¹
Sadan	Zsadány	Arad	Aradmegye határán. A csanádi püspöké.
Tema	—	—	Ismeretlen. Lehet Timar Csanád megyében. ²
Vosuari	Vasvár	Arad	Zebereký és Fel közt a torontáli főesperességben. ³

A regestrum másik érdekes följegyzése ez:

2. *Penquez és Lőrincz Solt faluból Athila- 1219 nak négy emberét, t. i. Györgyöt, Visa-t, Vyrsin-t és Milus-t, aztán meg egy Bes embert, nevezetesen az Athila pusztájáról való Pétert, lopással vádolták. Birájok Miklós nádor ispán; pristaldusok a Vera falubeli Márton volt. Mikor az említett tolvajokat a vas vitéle után kioldani kellett, egyiknek, t. i. a György nevűnek, keze meg volt égetve, a többieken pedig, úgymint a Visá-n, Vyrsin-on és Milus-on a káptalan pecsétje sel volt törve s hamis pecsét rájuk ütve. Ezek vétkeseknek nyilvánítottak. A tolvaj Péter pedig gyöngélkedése miatt a vasat nem vihette.“⁴*

testvérek birtoka, Csanád megye szomszédságában 1516-ban. Pozs. kápt. lt. Prot. Budense. III. 362.

¹ A pápai tizedszedők jegyzéke Fenlak és Moraut közt említi.

² Fejér, I. 16—18. (Máskép: Feltimár-teleke.)

³ A pápai tized szedők jegyzéke. Saját írásmód.

⁴ Ritus explorandae verit. §. XCII. Bélnél 213. l. Kandránál 204. l. (Solt-ot Kóthra és Csoltra magyarázza.)

Azóta, hogy Csanád vármegye története megjelent, bizonyosan tudjuk, hogy e megyében hajdan két Soht volt. Az egyik a Marostól délre, Pádé mellett; a másik, melyet Vásárhelyen mindenki ismer, a Marostól északra, Körtvélyes mellett feküdt, de ilyen vagy rokon hangzású (Sót, Sat, Szat, Csolt stb.) falu az ország más megyéiben is volt nagyobb számmal. Hogy a sok közül melyiket érti a regestrum: azt az ebben még fölemlített s a falu ismertetésére szolgáló egyéb adatok szerint lehet eldönteni, melyeken tehát sort kell vennünk.

„Athila pusztájá“-tól nem sok világosságot nyerhetünk, mert az Athila név e korszakban több helyen el volt terjedve. Tudjuk, hogy Árpád második fiától való unokájának is ez volt a neve. kiről, minthogy e vidék az uralkodó családe maradt, valami pusztát itt is elnevezhettek. Ond fiát is így hívták, ki Csongrádot bírta s az itteni földvárat hányatta. Sőt ez idő tájon a csanádi kanonokok közt is találunk egy Athilát. Ily nevű falu, mint a dömösi apátság birtoka, az 1138-iki oklevélben is fordul elő. Határunkból azonban csak *Ete* és *Atka határrészeket* ismerünk *Solt* mellett,¹ melyek némileg húznak *Átillához*. Miklós nádorispán alatt, a *Zács* vagy *Miskócz* nemzetségbeli Miklós értendő, kinek fia *Barcz* volt² s kit, mivel *Barcz* falu *Solt* tőszomszédságában feküdt, itteni földesúraknak tekinthetünk. *Vera* falut e tájon senki sem ismer. Hanem volt *Ors* vagy *Ürs*,

¹ A Solti Dáv. adománylevele 1408-ból. Fejér, Cod. Dipl. X. IV. 698.

² V. ö. Wertner i. m. II. 183. 394—400. és a nádorok régi jegyzékei a Corp. Jur. függelékében, melyek szerint a Rátóld nb. *Barcz* apja volt az 1222—6-ban nádoroskodó Gyulának.

melyet Wrs-nak írtak, határunkban, a tiszai rét szélében, valamint Csanád megye más részében is, t. i. Oroszlámos és Valkány közt.¹ Ez adatok tehát, mint összetett bizonyítékok, együttvéve érnek annyit, hogy azok alapján a káros emberek falujában a magunk Solt-jára ráismerhetünk.

Több hely név, mely felismerhetőleg határunkra vonatkoznék, nincs a regestrumban,² minek oka az lehet, hogy a mi vidékünkéről nem igen volt szükség messze, Váradra járni az igaz-

¹ Borovszky, i. m. II. 616.

² Van említés a CCCLXXXVI. §-ban Hot faluról, hol szintén egy, Péter nevű, tolvaj lakott. Azonban, mint-hogy a vétkes felett a bihari főispán ítélte, a hely ennek területébe esett; a mi a CCXL. §-sal való egybevetésből is világosan kitünik. Említettük továbbá a XXV. §-ban Vásárhely falu, de olyan helynevek (Zemlun, Velchea, Chula) kíséretében, melyek a mi vidékünkön ismeretlenek. Kétségtelenül kitünik az elbeszélésből, hogy ez a Vásárhely a zemluni alispán hatósága alá tartozott, Velcheával s talán Chulával is egy vármegye területén esett, habár a megyék joghatósága ez időben még nem volt a későbbi módon megállapítva. Legnagyobb baj itt az, hogy a fő helylyel, Zemlunnal, nem lehet tisztába jönni, mert ilyen hangzású hely név ez időben volt vagy öt, t. i. Szerém, Temes, Bihar, Torna és Zemplénmegyékben. Vásárhelye ezek közül csak háromnak (Temes, Bihar és Zemplén megyékben), Velchea-ja, vagy ehhez hasonló hasonló hangzású neve csak kettőnek (Temesben Velehesel, Zemplénben Velejte), Chulája pedig egynek sem volt. Mert ezt Cselej-jel azonosítani, mint az egyébként nagy szakavatottsággal dolgozó Kandra (132. l.) akarja, azért nem lehet, mivelhogy Chula a középkorban ismert helynév volt, melyről több család is neveztetett. Így hát e Vásárhely fekvése vitás marad Temes és Zemplénmegyék közt, bár Bihar mellett is lehet állást foglalni, mert Chula ehhez volt közelebb s a szövegben előforduló „átküldte“ — Váradhoz közeli helyre látszik mutatni.

ságért, mivelhogy hozzánk közelebb is voltak jeles törvény tevő helyek. Ilyen volt nev. Arad, hol szintén tartattak isten-ítéletek,¹ s még közelebb a Nagylak mellett fekvő egresi apátság, mely a tatárjárás előtti időben is nagy hírnek örvendett. III. Béla alapította, II. Endre és neje itt temettettek el s képzelni sem lehet, hogy valami csuda tevő ereklyével efféle hely szintén el ne lett volna látva. De ilyen volt különösen Csanád, hol az igazságért vértanu halált szenvedett Gellért püspök tetemei pihentek. Ezekhez is sok és nagy csudáknak emlékezete volt fűződve,² úgy hogy maga Szent László király is elrendelte a Gellért nevének megünneplését s még a váradi székesegyházban is külön oltár hirdette az ő dicsőségét. Csanád tehát ily drága ereklyék birtokában elég hírnévvel bírt arra nézve, hogy az ügyes-bajos feleket, legalább a közelből, magához vonja, a mint hogy kétségtelen is, hogy az egész vidék nagy tisztelettel viseltetik az ottani ereklyék iránt és semmi okunk sincs feltenni, hogy az ottani kanonok urak, kik a törvényt tették, az ereklyék hatályát az igazság kiderítésére is fel ne használták volna, bár azok inkább a betegségek gyógyításában mutatták ki csudálatos erejüket. Azonban, a történelem kárára, ezekről az ítéletekről semmi jegyzék sem maradt reánk.

¹ Vár. reg. §. CXXXIII. §, Márki S., Arad tört. I. 175.

² Ezeket nagy részletességgel olvashatni Karácsonyinnál, Szent Gellért élete. 165—179. l.

5.

Határunk falvai e korban. — A Csák nemzetség itteni birtokai közé Kopáncs és Hód is tartoznak. — Csák Miklós végrendelete. — Különbség a Hód nevű birtokok közt. — A hódi szabadosok s ezek állapota. — Miklós pótvégrendelete Hód és más ingatlan javai tárgyában. — Hód a Csák fiak közt osztályra megy.

Mindent összevéve, elmondhatjuk, hogy a váradi regestrum határunkról kevés és homályos adatot őrzött meg. Ennél sokkal jelentékenyebb és biztosabb nyomokat mutatnak fel ásatásaink, melyeket a város közönségének támogatásával a határ különböző részein a közelebbi mult években rendeztünk. Ezek, a mint azt az egyes határ részeknél tüzetesen fogjuk elősorolni, azt tanúsítják, hogy határunk a mohácsi vést, sőt a tatárjárást megelőző időkben is, már egyházközségekkel volt megrakva, mert e korszakból való templom romok és illetőleg alapozások s ezek körül soros vagy feldúlt sírok, vagy pedig egyéb falura mutató műtárgyak a következő helyeken találtattak:

Mártélyon, Batidán, Erzsébeten, P.-Kutason, Ráróson, Férgeden, Fecskésen, Fejértó partján, Csomorkányon, Kistóhajlásban (Varró Anna földjén), Szöllősön, Veresegyházán, a Nagy-tatársáncz mellett, Peczérczés-háton, Kopáncson, Szöllő-halmon, Gorzsán és a Kápolna-

halmi dűlőben. Ezekon kívül állítólag¹ Árpád-kori templom romok voltak, csak nem rég² is még láthatók Mágocs-on, hol azok néhány évtized előtt már széthányattak és Derekegyházán, mely két utóbbi helyen ásatásokat nem eszközölhattünk.

Az oklevelek azonban a határunkbeli helynevek közül csupán Kopáncs-ot és Hód-ot említik, még pedig mint a Csák nemzetség birtokait. Az első neve II. Endre király egyik | 1230 oklevelében³ fordul elő azon helyek közt, melyeket az uralkodó fiának, Bélának, intézkedése alapján Miklós comesnek birtokában hagyott.

Miklós, az oklevelek szerint gedösi comes, az 1211—1233. évek közt pozsonyi főispán, a Csák nemzetségből, a honfoglaló hét vezér egyikének, Szabolcs-nak unokája, a fejezmegyei Csákvár megalapítója, vidékünkön nem volt ősfoglaló, bár Horváth István annak állítja:³ de itt lakott Gedösön. Csanád megyében, melynek pár évig főispánja is volt. Nemzetsége rokonságban, illetőleg sógorságban állott a Győrnb. Póth nádorral, a Herbonyai, | 1228 Omode és Ráthold családokkal. Ez időtájon előkelőbb tagjai a nemzetségnek Csák István és Máté soproni főispánok, később mindkettő nádor, előbbi főlovászmester; továbbá Ugrin zágrábi, majd győri püspök és kalocsai érsek. Miklós úr pályáját szerényebb vagyoni helyzetben kezdte, idő múltán azonban ily rokonság támogatása mellett, természetesen, vagyonban és

¹ Lichner id. h.

² Codex dipl. patrius VI. 24, 25. Fejérmél III., VI. 204.

³ Horváth István kézirati műve a régi magyar nemzetségekről.

méltóságban mindinkább emelkedett. Különösen sokat köszönhetett testvér bátyjának, Ugrin érseknek, ki több faluval is megajándékozta. Erről tudjuk, hogy mind a királynál, mind Béla királyfinál különös tekintélyben állott s a pápa az ő kérelmére alapította a szerémi püspökséget. Különben a sajiói csatában esett el. Ez Ugrin-nak unoka öcsese volt egy másik Ugrin, a király kísérő társa, mikor a tatárok elől menekült, később spalatói érsek. Miklóstól származtak a Kisfaludi Károly és Sándor őseik és a gróf Csákiak. A nemzetség birtokai többnyire Csanád, Fejér, Nyitra, Pozsony, Sopron és Békés megyében terültek el.¹

Miklós, Endre király kegyéből nagy számú javakat kapott adományul, de, mint annyi más főúr, vagyonszerzési buzgalmában alkalmasint túlmént a jogos határokon,² a mi annál könnyebben megesett, mert céljaiban eleintén Béla királyfi is hathatósan támogatta, a ki az uralkodó családban fenálló régi szokás szerint, mint első szülött fiú, fejedelmi joggal bírta az ország egy részét, hol adományozásokat tehetett hivei javára, vagy, a mennyiben „haszontalanoknak és feleslegeseknek“ vélte, azokat vissza is vonhatta, mely hatalmát nem sokára Miklóssal is érezte. Magok az oklevelek a tett intézkedések alapjáról és okairól világosan nem szólnak. Azonban a történelemből tudjuk, hogy Bélának ez időtájtban a királytól és tanácsosaitól, sőt a pápától is (még 1225-ből) olyan felhatalmazása volt, hogy

¹ Wertnernél, *Magy. nemzetségek. I.* 179—198 és Zsilinszky, *Békés m. rég. évk. XI.* 88.

² Az 1230-ban nyert békésmegyei jószágoktól is rövid idő múlva bucsút kellett vennie.

mivel II. Endre és elődei a korona javak eladományozgatásában helytelen bőkezűséggel jártak el, annyira, hogy e miatt a várak is kellő jövedelmek és szolgálatok nélkül maradtak, vizsgálja át haza szerte az adományozásokat s ezek közül a mit jónak lát, vegye el birtokosaitól és csatolja a várakhoz. Béla ilyenén munkálkodását 1228 óta folytatta. Így történt aztán, hogy mikor Miklós úr javainak átvizsgálására került a sor, Béla, öccsének, Kálmán királyfinak és az ország főurainak tanácsára, a későbbi adományozások egy részét itt is visszavonta, más részét azonban érvényben hagyta. Az elvett és meghagyott birtokok egy része a „Ch en á d i parókhiában“ (vármelegyében) esett, de köztük nincs egy sem, melyet világosan határunkhoz tartozónak tekinthetnénk, mert Szöllőst, habár az Miklós 1231-diki végrendeletében¹ Kopáncs mellett s várral birónak említetik, mivel réve volt s Inad és Ekud társaságában is soroltatik elő, kénytelenek vagyunk a Maros partjára helyezni.

E végrendelet azonban már minket is érint, a mennyiben abban Miklós úr, ott a hol az atyai örökségről rendelkezvén a 15 birtokot megnevezi, azt mondja, hogy ezek „t i z e d i k e H o u d o n“ van.

E végrendeletre azért volt szükség, mert Miklós két fia kétféle házasságból eredett. Első nejétől, egy görög származású nőtől, Izsák született, ki ez időben már maga is nős volt. A második hitvestől, egy francia nőtől, Lőrincz származott. Hogy hát a fiak közt a vagyon feletti versengés-

¹ Lásd ezt Fejéjnél, Cod. dipl. III. II. 227.

² L. e. Cod. dipl. patr. I. 16—18.

nek eleje vétessék, Miklós már életében elrendezte közöttök az osztályt.

Ez a végrendelet azonban nem állott meg, mert II. Endre király Miklósnak a tőle elvett javakat visszaadatja;¹ másfelől pedig neki har- | 1232 madik gyermeke is születik: minek következtében Miklós — halála esetére újabb rendelést tesz, | 1237 javait három fiai között osztja fel, azzal a kikötéssel, hogy Hód ot néhány más birtokkal együtt magának holta napjáig szabad rendelkezése alatt meghagyja.²

A Miklós úr birtokairól szóló oklevelekben három Hód különböztetik meg. Az elsőről (Hudi) az 1230-iki oklevél egyenesen megmondja, hogy az Arad megyében van s mivel Szion-dal (Anha Zehund) említetik együtt, valószínű, hogy alatta az ezen megye területéhez tartozó elég nagy számú Hódos-ok valamelyike értendő.³ A másik Hód (Hudu) Wingával együtt neveztetik az 1237-ki végrendeletben, mely ez időben szintén Arad-megyében feküdt, ma azonban (Hodony név alatt) Temes-megyéhez számíttatik.⁴

A harmadik Hód leírásilag is különbözik a többitől s következetesen, mindkét oklevélben egyezőleg, Houd alakjában említetik.⁵ A mi

¹ Cod. dipl. patr. I. 16—18.

² U. o. és Fejér i. m. IV. I. 78.

³ Ezeket lásd Márkinál, Arad m. tört. I. 203. és Csáukinál, M. Orsz. tört. földrajza I. 772.

⁴ Lichner (Vás. közl. 1881. 50. sz.) ezt a Hudu-t nézi hibásan a mi Hód-unknak.

⁵ Azon, hogy egy nemzetségnek az ország különböző részeiben több, azonos, vagy rokon hangzású birtokai voltak, nem lehet fenakadnunk, mert ez abban az időben elég gyakori eset volt.

Hódunkról a végrendeletben már ezek állanak:

„Izsák fiainak hagytam a fentemlített 8 falubeli¹ földeimet s az azoknál megnevezett 35 szabadosomat. Ezekon kívül ennek az Izsáknak hagytam három szabadosomat Houd-ról, kiknek nevei ezek: Kelemen, Pál és a Márton fia.“

Alább, a levél vége felé:

„Ezeket ekkép' elosztván — Houd földet magam számára hagytam meg, míg Isten e világi életemet nyújtja, halálom után pedig három fiainak hagyom közösen. Nemkülönbén magamnak tartottam meg 35 szabadost, kik közül . . . négyet Houd-ról hagytam meg, kiknek nevei ezek: Oth, Gelianus, Chomox, és Chegeres² . . . S ezt a 35 megnevezett szabados mindenikét szabad rendelkezésem alatt akképen hagyom meg, hogy végső napjaimban rólok akkép' intézkedhessem, a mint nekem tetszik.“

Huszonhárom falu az, melyet Miklós úr ez alkalommal — a fejevári káptalan falai közt, fiának Izsáknak társaságában személyesen megjelenvén — elhagyományozott s melyek szabadosairól intézkedik. Maga számára Houd-on kívül még három, pénzen vett falut tartott vissza, melyek nevei: Guth, Trucman és Miklós, mindeniket azzal a kikötéssel, hogy róla, tartozékairól és cselédségéről végső napjaiban szabadon rendelkezessék s azokat fiai, vagy leányai közt, vagy kegyes czélokra tetszés szerint elosztassa. Ebből következik, hogy Hód aligha volt

¹ E falvak s illetőleg földek: Kereki, Celum, Urund, Tubogol, Kér, Urse, Mihály, Kázmér. (Fejér megyében, — a két utóbbi Sopron megyében.)

² A többi megtartott szabadosok lakóhelyei: Vinga, Zekzou (Szekcső) Gueduch (Ugrin érsektől való) és Beren (Fejér m.) faluk.

ősi birtok.¹ Hódról különben e levélből annyit tudunk meg, hogy itt Miklós úrnak hét u. n. „szabadosa“ volt.

Hogy miféle állapotú emberek lehettek ezek, régi törvénytárunkból tisztára ki nem deríthető. I. István végzéseiből² látjuk, hogy a szolgálkat uraik szabadsággal ajándékozhatták meg, de az ekképen felszabadítottak, mind nálunk mind külföldön³ jóformán csak szolgaságot cseréltek. Miklós úr rendelkezéseiből is az látszik ki, hogy ezekkel a „szabadosok“-kal uraik még haláluk esetére is kényök-kedvök szerint rendelkeztek, mint valami jószággal. Mindenesetre a fekvőségek beruházásai közé számláltattak, a szolgálkkal együtt. Hihetően földet kaptak uraiktól s ennek fejében gyalog és lovas szolgálattal tartoztak azoknak, mint a későbbi törvényekből kivehető: bár idők multával néhol efféle szolgálatot nem teljesítettek, hanem az adót és taksát a királynak fizették.⁴ Hód-on kevés számú „szabados“ volt, de rajtok kívül lehettek bőségesen szolgálak, kik a gazdasági munka legnagyobb részét végezték s az e korbeli adománylevelek szerint, mint barmok, adás-vevés és ajándékozás tárgyát képezték s hogy Hód efféle beruházásokkal együtt nagyobb értéket képviselt, azt a fentebbi oklevélen kívül

¹ Ez különben az 1231-iki végrendeletből is kitünik.

² S. Stephani regis decr. lib. II. Cap. 17.

³ Erre nézve lásd. Du Cange, Glossarium IV. 99.

⁴ V. ö. Corpus Juris Hungarici 1554: 4, 1567: 14, 1569: 8, 1574: 3, 1647: 26. 128. — Leginkább tájékoz még Bél Mátyás a Várad regestrum alá tett jegyzeteiben, az Árpádok korára nézve: Pauler, a Magy. nemzet tört. I. 450—456. és Kerékgyártó, A műveltség fejlődése Magyarországon. 200—203. l.

Miklós úrnak 1238-ki pótvégrendekezése¹ is igazolni látszik. Miklós ugyanis, a mint az egresi koventnek az esetről kiadott bizonyáglevele tanusítja, halálos betegségbe esvén, a konvent két tagját magához hívatta s minék utána meggyónt, élő szóval előadta a fejjérvári káptalan előtt korábban tett végrendekezését, azzal a hozzátevéssel, hogy „Hód földet“ időközben három fia közt „közre bocsátotta“, maga számára pedig Guedech,² Gut,³ Miklós, Trucman,⁴ Nadayg,⁵ és Ujfalu⁶ földeket tartotta meg, azzal a szándékkal, hogy ezekről később szabad tetszése szerint fogrendekezni. Időközben azonban Isten negyedik fiút is adván neki..., a maga részét ennek szánta, de akképen, hogy a Lőrincz és János fiuk osztály részét a fiatalabbik Márk fiuéval együtt fel kell becsülni, újra igazságosan felosztani, hogy mindenki egyformán kapja ki a maga részét. Guedech, Gut, Trucman, Nadayg falvakból hitvesének része ne legyen; azt se akarja, hogy ha a három testvérnek t. i. Lőrincz, János és Márknak valamelyike meghalna, ennek része egészen a két túlélőre szálljon. E részben János semmi igényt sem támaszthat, a fentebb említett Hód föld kivételével, mely a négy testvér

¹ L. e. Cod. dipl. patrius I. 21. és Bárány, Torontál m. hajdana Oklevéltár. 45.

² Gedös, Csanádmegyében, a hol Miklósnak kastélya volt.

³ Fejérmegyében, ezelőtt a Guthkeled nemzetségé.

⁴ Borovszky ezt Csomorkánynyal azonosítja (Csanád vm tört. I. 72.)

⁵ Minthogy alább Nadayp alakban fordul elő, a fejérmegyei Nadab-ot kell értenünk alatta, mely Csákvár mellett esik. (Wertner a pozsonymegyei Nádasznak veszi.)

⁶ Makó helyén keresendő.

közt osztassék fel. Leányainak azonban épenséggel semmit sem hagyományoz, hanem anyjuknak és a három fiúnak, nevezetesen, Lőrincznek, Jánosnak és Márknak hagyja meg, hogy „őket tisztességesen házasítsák ki.“ Így adták elő az egresi barátok Miklós úr szóbeli pótvégrendeletét akkor, midőn ez már nem volt az élők közt.

Ebből az következik, hogy Hód oly értékes birtok volt, melyből Miklós valamennyi fiát részeltetni akarta, hihetően azért, mert azok egyike sem vette volna jó néven, hogy ilyen jószág birtokából kizárják. Ugy látszik azonban, hogy utólagosan Izsákot, a legidősb fiút, mégis kirekesztették abból, valamint általában a csanád-megyei javakból, mert az ő örök-résztét másutt mutatták ki s mert apja reá még életében ugyis többet költött, mint öcscseire. De Izsák sérelmet látott az illetén rendelkezésben s az apa halála után pört indított a hagyaték ellen, minek az özvegy anya olyan egyezséggel vetett véget, hogy a követelőnek Szentkereszt, Ecsér | 1240. táj. és Hód harmadrészt átengedte.¹

¹ Borovszky, I. 72.

6.

E vidéken korona birtokok voltak. — A kunok ide érkezése s a mongolok elől menekülése. — A kun települők nem férnek össze a magyarokkal, — de a király szívesen fogadja őket. — A mongolok és kunok dühöngéseik. — A vidékbeli lakosság és nemesség veszedelme. — A tatár seregek vidékiünkön egyesülnek. — A bűvő-helyek nem adnak menekülést. — Perg és Egres sorsa. — Helyi mondák és elnevezések a tatár-járásról. — Az ország szomorú sorsa s pusztulása. — A mongolok elköltözése. — Nyomukban az éhség, sáska és végső nyomorúság lépnek. — Béla helyreállítja országát. — A kunok emlékei határunkban és a vidéken. — A visszatelepített kunok itt alkalmas helyet találtak, de vadságukból igen lassan léptek ki.

E hely és vidék azonban inkább természeti gazdagságáért lehetett becses a Csákok előtt, mintsem kulturájáért és sűrű népességeért, mely utóbbikkal nem igen dicsekedhetett. A népesség gyér voltára mutatnak az 1138. és 1237. fentebb hivatolt oklevelek adatai, melyekben a kevés számú lakosság községenként és névszerint elősoroltatik. De mutatják azt e korból való templomaink, melyek, mint ásatásaink alkalmával kitűnt, valamennyien csekély számú hívekre voltak építve és a templomok körül fekvő sírok szegénysége, melyekben a csontvázakon kívül ékszeres, fém tárgyak és pénzek csak nagy ritkán találtattak. Így történhetett, hogy mikor ép' ez

időben a kunok Kuthen királyuk alatt | 1239 hazánkba érkeztek, IV. Béla, ki nemrég lépett elhalt atyja trónjára, egy részöket e gyér népességű vidékre telepíté le, a mi egyszersmind újra azt is tanúsítja, hogy a Körös-Maros közén még mindig nagy kiterjedésű királyi birtokok állottak fen, melyek egyes nemzetségek és családok közt mindedig nem voltak kiosztva.

Az új vendégek — kumanok, turkomanok, az orosz íróknál palovczok — nem voltak egészen ismeretlenek az akkori magyarok előtt, mert hiszen hazánk délkeleti részét régóta háborgatták betöréseikkel, egy részök II. István és Sz. László királyunk idejében le is telepítették már alföldünkre s a künmaradottakkal, keresztvén hitre térítésök érdekében, Béla és küldöttei elég gyakran érintkeztek. Volt is valami hasonlóság e vándor nép és a magyarok között: habár a fajrokonság be nem bizonyítható, a nyelvi különbség pedig minden kétségen felül áll. A történeti kapcsolat és hasonlóság a két nép közt onnét eredt, hogy mindkét nép huzamosabban élt Kipcsákban, az Etel és Uzu, vagyis a Volga és Dnieper közti termékeny és roppant kiterjedésű térségen, hová mindketten keletről, Ázsiából jöttek s hol hosszú időn keresztül több beköltözött népekkel együtt éltek a tartomány ősi lakosai társaságában, kik törökök voltak.¹

¹ A török névnek a régi íróknál igen széles értelme volt. Az orosz évkönyv-írók Kipcsáknak nemcsak ős — hanem beköltözött népeit is turk-oknak hívják. A keleti császárság írói, míg a törököket persáknak írták, az alatt a magyarokat törököknek nevezték s e név alá bevonták a szlávokat, oroszokat és khazárokat is, annak bizonyására, hogy hajdan a népeket nem nyelvök szerint különböztették meg egymástól, a mint hogy a scytha, hun és

Miként a magyarokat századokkal korábban e tartomány ős lakói közé tartozó pecsenegek: úgy a kunokat is tovább űzték innét a hódító mongolok, kik most rettenetes pusztítást követve el Oroszországban, Batu khán vezérlete alatt Európa meghódítására indultak. Magok a mongolok, az uralkodó és állam alkotó nép, aránylag nem voltak nagy számmal, de táborukban voltak a legyőzött népek százezrei. Szerencsések voltak rövid idő alatt több nagy hadvezért számítani uralkodóik közé, kiknek egyike Temudcsin (Tamerlán), ki hadjárataiban Csengisz (= hatalmas) nevet vett fel, legyőzte Oroszországot, Khínát, Bokharát, Persiát, Samarkandot s Ázsiának nagyobb részét, ide értve a tatárokat is. Halála után Ogataj lett a fő-khán, ki a hódítások foly- | 1228. tatása végett több seregbe osztá 1½ millió főre menő hadseregét, mely seregek egyikének élén állott a már említett Batu, ki elől, mint fergeteg elől, futottak a megriadt kunok.¹

Béla király tehát nagy szivességgel fogadta a földönfutó Kúthent és népét s ennek számára, mint említők, az ország légtermékenyebb síkságát mutatta ki lakóhelyül, hol épen szomszédságban estek száz évvel korábban telepített fajrokonai. Azonban egy fél vad ember tömeg, minő a kun volt, mely törvényt, erkölcsöt és tisztességet — keresztény értelemben — nem ismert, melynek nomád életmódja merő ellentétben állott a már polgárisult magyar népével, a dolog természete szerint

kun nevek alá is külön nyelvű népeket foglaltak be egészen úgy, miként ma nálunk a hazafias tót és német magát magyarnak vallja.

¹ Bővebben Hammer-Purgstall, Geschichte der goldenen Horde (jó részben perzsa, arab, török és európai egykorú források után).

nem férhetett össze a benszülött lakossággal. A kunok méneseiket és barom csordáikat legeltették a magyarok megművelt földein, elhordták és rongálták ezek ültetvényeit, „a szegények leányaival gyalázatosan bántak”,¹ de nem kimélték az urakat sem. E nyers kicsapongások hatását fokozta a kunok idegen nyelve is, melyet a magyar nem értett s e miatt az egymással való összesimulás meg volt nehezítve.

Béla királynak azonban nagy szüksége volt a harczias jövevényekre, nemesak a rakonczátlan

5. sz. A tatárok betörése.

főurak s az ezek által demoralizált nemzetre való tekintetből, hanem különösen a miatt, mert a kunok után a tatárok jöttek, a hogy a nép a mongolokat nevezé, kik t. i. harczias és eszes főnökeiknek, ezek közt az öreg Szubutajnak, Dsenkiskán diadalmas vezértársának, parancsnoksága alatt csakhamar előzőnlötték Kelet-Európát, megsemmisítettek minden ellenállást, mely útjokban felmerült s négy nagy hadoszlop-

¹ Rogerius, Carm. miserab.

ban betörve hazánkba, a király seregét, mely felett mind felszerelés, mind hadászati belátás és katonai erények dolgában túlsúlyban voltak, Muhinál széttiporták, miután csaknem egyidejűleg Erdélyt is elfoglalták, s ezzel az elkorcsosult magyarok hazájának teljesen uraivá lettek s itt soha sem képzelt kegyetlenséggel dühöngöttek. Velük versenyezve együtt pusztítottak és gyilkoltak a kunok is, a miatt bősztülve fel ellenünk, hogy mikor épen a tatárok ellen akartak volna indulni, a magyarok Béla táborában levő királyukat, Kuthent, családostul leölték, arra a hitvány gyanúra, mintha t. i. ez és népe a tatárokkal a magyarok megrontására egyetértett volna.

Roger, egykorú történetíró, váradi püspökségi főesperes, beszéli el, hogy Bulzo (Bulcsu) csanádi püspök és az e vidéki nemesség is mily veszedelembé esett e miatt. A püspök nevezetesen és nevezett társai, ezek közt „Miklós, fiával Bórral és sok nemessel együtt, midőn nejeiket, fiaikat, leányaikat és családjaikat a felvidékre vitték, hogy a király seregéhez sietve csatlakozzanak, a velők szembejövő kunokkal kemény harcra bocsátkoztak, s minthogy ezeknek ellent nem állhattak, csaknem mindnyájan kard élére hanyattak“. Maga a betegeskedő püspök azonban köcsija fenekén meghúzva magát, szerencsésen elhajtattott s kiszabadult a veszedelemből.¹ Hogy itt a környékünkbeli nemesség veszedelméről van szó, abból is kitűnik, hogy a nevezett Bór családja a Csongrádmegyében (Ányás, Illésmonostor, Szeg, Szer, Tömörkény) birtokos Szeri Pósa nem-

¹ Rogerius, Carmen miserab. Endlichernél 271—272 l.

zetséghez tartozott,¹ melyből Bánk bán is eredt.²

A nagyobb romlást, a teljes elpusztulást azonban a mongolok hozták e vidékre is. Ezek bal szárnya, mely Kadán vezérlete alatt Erdélyen keresztül tört az országba, április közepén |1241 már Váradot özönlé el, melynek falait hajító gépeivel szétzúzta s népét legyilkolta. A tatárok a nők egy részét a templomokba vonzolták, ott megfertőztették, a mi értékes tárgyat előkeríthettek, azt magukkal vitték, azután pedig Tamásda, Ágya és Gyula felé vonultak el, a nagy tömegekben összegyülekezett lakosságot csellel és erőszakkal megejtve és irgalom nélkül felkonczolva. — Ugyan ez időben egy másik mongol sereg Bűdzsig khán alatt a Bánságot feldúlva közelített felénk s Csanádot csakhamar elfoglalta és elrontotta. A két nagy tatár sereg vidékünkön, mely Gyula és Csanád közé esik, adott kezet egymásnak, s e kézfogás alatt jóformán megsemmisült minden emberi élet e vidéken, Igen valószínű, hogy a határunkon levő nádasok és rétségek csak kis mértékben szolgáltathattak oltalmat a menekülő lakosságnak: mert az egész hadjárat története azt tanítja, hogy a mongolok nemcsak kitűnően értették a vizen járást, hanem ravaszságban, hadi fortélyban és kitartásban is fölülmúlták a magyarokat, úgy hogy ezek, mint juhok a vágóhídra, maguktól belementek az eszesebb és erősebb ellenség törébe. Különben is téli időben az ilyen buvóhely mit sem ér: mert ha a farkasok-

¹ Wertner, Magy. nemz. I. 118—120. (Talán e birtokos nemzetség nevét őrzi a mi Bor-halmunk, a vásárhelyi réten.)

² Bécsi képes krón. 77. fej.

tól és az élelmezés nehézségétől eltekintünk is, télen a mi éghajlatunk alatt lehetetlen tüzelés nélkül megmaradni, a mi által pedig a legfélre-
esőbb hely is el van árulva; másfelől a vizek is befagynak s a jég hátán a legjobb buvóhelyek is könnyen megközelíthetőkké válnak. Mikor a vidék már el volt pusztítva, a tatárok Perg (ma Kaszaper, régen Kasza-Perek, jelentékeny város) alá szállottak, hova 70 falu népessége futott össze s a helyet megerősítette: de a tatárok hirtelen meglepték ezt, felgyújtották s a benszorultakat ép' úgy, mint a kívül levőket, kor- és nemkülönbség nélkül leöldösték. Hasonló sorsa lett a fentebb említett egresi monostornak, melynek várszerű falai közt a cziszterczyi rendűek éltek, de most a vidék menekültjei, nemes urak, asszonyok és „pánczélos vitézek“ is oltalmat találtak. A tatárok azonban követ szóró gépeikkel széttördelték a monostor falait, mikor is a benszorult népség arra az ígéretre, hogy élete meg fog hagyatni, meghódolt. De a tatárok nem tartották meg adott szavakat s a benszorultakat leöldösték, „kivéve néhány barátot, kit kedvök volt elbocsátani s néhány úrnőt és igen szép leányt, kiket magok számára megtartottak“.¹

Minden valószínűség szerint a peregi és egresi vérmezőkön konczoltattak fel a határunkbeli birtokos nemesség családai is, mert magok a nemes urak jobbára a király táborában voltak s nagyobb részük ott vérzett el, a Sajó mellett.² Június

¹ Rogerius id. m. XXXVII. és Thuróczi Krónikája, Fessler, Geschichte der Ungern. II., II. 533.

² A tatárjárás korához nálunk több helyi monda fűződik. Így Lichner (Vásárhelyi Közl. 1888. 15. sz.) említi, hogy a Veres-halomnak (másképp: Apró-halom), vagyis annak a hét dombnak, mely a vásárhelyi pusztá

végére a tatárok már az egész országot széltire-hosszára feldúlták és pusztasággá változtatták. Csak néhány, a természet által is különösen megerősített vár tarthatta magát meg dühök ellenében, minők azonban a mi környékünkön nem voltak.

Végre a bűvőhelyeken meghúzódott gyér népség is előjött az éhség, a meghunyászkodás és a nekik vetett csel következtében: de mikor az aratást elvégezte s megmaradt vagyonkáját és szép nőit a tatároknak kiszolgáltatta, akkor aztán ezek tervszerűen, községenként lemészárolták azt. Az ingó és ingatlan vagyont azonban megkímélték a szörnyetegek, mert eredetileg azzal a szándékkal jöttek, hogy feleségeikkel, gyermekeikkel és igen nagy számú barmaikkal együtt a meghódított területen fognak letelepedni, egy telet pedig minden esetre itt töltenek. Falvaink és városaink egy része tehát akkor puszt-

közepén, a mágocs-orosházi út mentén található, eredetileg „Veres-halom” lett volna a neve, még pedig azon okból, hogy azok a tatárok által leölt orosháziak holttesteit takarják, melyeket ide a vásárhelyiek temettek el. Varga tanár azonban 1895. nyarán kérésemre megvizsgálta e halmokat s közülök hármat megásatván, ezeket természetes képződésűeknek találta, úgy hogy e szerint biztosra vehetjük, hogy e halmok alatt a tatárok áldozatai nem fekszenek s hogy a Veres-halom továbbra is megmaradhat Veres-halom-nak. — A másik rege Batidáról szól s azt állítja, hogy az eredetileg Batu-hida volt s úgy keletkezett, hogy „midőn már a meghódított ország rész szervezéséhez hozzá fogtak a mongolok s azt tamarik-ra (?) vagy kerületekre osztották, Batu — a királyi pecsétekkel megerősített hamis levelekkel rejtekeikből előcsalt lakosokat, kik a vásárhelyi Nagyrétből is kijöttek, -felkaszaboltatván, azon időben górszai, most pedig vásárhelyi rétben eső éren s most is róla nevezett Baterén (Batu érén) holt-

tulhatott el, mikor a tatárok hazánkból váratlanul eltakarodtak, részint ezek keze által az elvonuláskor felgyújtva, részint a gondviseletlenség miatt, melyre az üres és gazdátlan, különben is hitvány anyagból készült házak, kitéve az időjárás, a szomszédok, barangoló bujdosók és tolvajok bántalmainak, — jutottak.

Batu khán ugyanis arra a hírre, hogy a főkhán, Ogotaj, otthon meghalt, egy évi pusztítás után visszarendelte népét szerencsétlen hazánkból s a megmaradt csekély lakosság elő mert bújni rejtekhelyeiből.

Szomorú tekintete volt az egész országnak. „Az egyházak tornyai vezették a bujdosókat helységről helységre, a néptelen és üres földön. Az utakat és ösvényeket a fű és burján fölverte, elenyésztek.“ Néha 10—15 napig kellett menni,

testekből (néprege) csináltatott hídát egy szigetre, mely sziget most is Batidának vagy Batu hídjának nevezetik.“ (B.-Pesti Visszhang. 1856. 223. Matók Bélától. Lényegileg egyezik a Csók Mózes és Sós János városi jegyzők által írásba foglalt hagyománnyal. L. ezektől a város leírását Vlt. 1852. 1376. és 1864. 292.) Egy tekintetre látszik, hogy ez nem hagyomány, sem néprege, hanem literátus emberek mesterséges találmánya, u. n. szójáték, minőben az embereknek minden időben kedvök tölt s mely egészen ártatlan is volna, ha, mint jelen esetben is, történeti adatok koholásával nem állana kapcsolatban. Ugyanis, a fentebbiekből kitűnik, hogy e vidéket más tatár khán dulta fel és nem Batu; utóbbik Sajótól a Duna felé tartott s a Duna mentén is takarodott ki az országból, következésképpen a tatárok azon szokásához, hogy a mely vidéket egyik seregök már kiélt és elpusztított, arra másik sereget nem vezettek. Batida és Batere nevei megfejtése végett pedig egészen másfelé kell fordulnunk, a mint később tüzetesen látni fogjuk.

míg emberrel találkozott valaki. A városban és falvakban a megöltek csontjai heverték. S a mint az emberek — egymástól is félve s még mindig a tatárok visszajöttétől rettegve — előbújtak, nyomukban következett az éhség. A vetetlen maradt földek nem nyújtottak eleséget. Az emberek kutyát, macskát ettek, sőt, hír szerint, még emberhúst is árultak nyílt piaczon. A farkasok is hihetlen módon elszaporodtak, úgy hogy egyenesen berohantak a házakba s marczangolták azok nyomorult lakóit. Ily módon egész nemzetségek veszttek ki, a falvak elpusztultak, a földek gazdátlanul heverték. a törvénykezés, igazságszolgáltatás megakadt. S mintha mindez még nem lett volna elég, a következő évben sáskák lepték el az országot s az éhhalál ismét pusztítani kezdett. „Az emberek, olyan urak is, mint a Csákok, Hunt-Páznánok, jószágaikat voltak kénytelenek eladni s a szükség oly nagy volt, hogy országosan, nyílt rendeletben el kellett ismerni, hogy az ilyféle eladásokat — minden családi kötelék, jog félretételével — senkinek sem szabad megbontani. Krisztus születése óta, mondák Ausztriában, nem volt még országban oly csapás, oly nyomorúság, mint Magyarországbán a magyarok bűnei miatt.“¹

Hogy a Csák nemzetség, mely vidékünkön is birtokos volt, ily sorsra jutott, ez egyik bizonyosága annak, hogy a tatárjárás alatt környékünk is elpusztult, a mi különben már a fentebbiekből is következik. A vidékünkön létezett nagy számú falvak ekkor semmisültek meg, még pedig jó részt végleg és teljesen, annyira, hogy jó részének neve is elveszett a hagyományból, úgy hogy

¹ Pauler, A magy. nemz. tört. II. 245—246.

egykori létezésükről csak a gyéren maradt egykori oklevelek és a föld alól előkerülő régészeti leletek tesznek fogyatékosan tanuságot.

Béla király azonban most, az ország helyreállításakor mutatta ki, hogy a legkitünőbb mértekben rátermett a rá néző óriási feladatra, mely valóban egy nagy király eszét és szívét tette szükségessé. Külföldről élelmi szereket és marhákat szállíttatott a szerencsétlen hazába. Mint-hogy a tatárok az ország kincseit magokkal vitték, pénzt veretett a közhasználatra s a lakoságot különösen rézpénzzel látta el, melyet királyaink között először ő hozott forgalomba.¹ Újonnan rendezte a birtokviszonyokat. Az elfoglalt jószágokat jogos tulajdonosaiknak visszaadta, a gazdátlanokat, melyek birtokosai nem jelentkeztek, másoknak adományozta. A várföldeket pontosan kijelölte s minthogy a tatárok visszatérésétől még mindig lehetett tartani, új várak építésével is gondoskodott a védelemről, s ilyenek állítására hivat is buzdította.² Az

¹ IV. Béla pénzei, mint alább látandjuk, határunkban is több helyen találhatók. Régiségtárunkba Kopáncsról és Martélyról szőlők adattak be. Ellenben a Csajághi föld öblös rézérmei a Nemz. Múzeumba jutottak. (Régiség és érem napló 1870. 297. f. sz.) egy azok mellett előforduló keleti feliratú rézpénzzel együtt, mi a keletről beszármazott s mindjárt említendő idegenek befolyására vall.

² Lichner (Vás. Közl. 1882. 4. sz.) ide vonatkozólag így ír. „Ekkor (IV. Béla visszatérte után) épült a budai és szegedi vár, ekkor újíttatott és erősíttetett a Csongrádi... alkalmasint ez időből származik a szegvári is.“ Ebből csak a budai és csongrádi várra vonatkozó állítást fogadhatjuk el behizonyíthatónak. Utóbbiakról Béla király már 1247-ben emlékezik. (A királyi levél Báránynál, Oktl. 53.). Szeged városának, illetőleg várnagyainak nyomai azonban csak mintegy 100 év mulva kezdődnek az oklevelekben. Szegvár-nak pedig ezután

elnéptelenedett vidékekre külföldről idegen telepeket édesgetett be. Ezek közé tartoztak a kunok is, kiket a király Bolgárországból hivott vissza hazánkba s ezek hihetően thráciai és maczedóniai véreikkel szaporodva terjedelmes és gazdag földeket nyertek szállásul a Tisza és Duna, a Temes, Maros és Körös folyók köze in s kiváltságok tekintetében egyenlőkké tétettek a magyar nemességgel azon kötelezettség mellett, hogy ők is, mint a nemesek, a király zászlói alatt tartoznak szolgálni, kormányzatra nézve azonban saját főnökeik és a nádor főhatósága alatt maradjanak.¹

E szerint a visszatelepített kunok határunk vidékeit is újra megszállották. Vásárhelyről ezt a hagyomány különösen állítja,² bár, mint látni fogjuk, a határ egy részének más birtokosai voltak, — de csak névleg. A kicsiny gyér falvak mellett, melyek most, dulás után, elhamvadva és üresen állottak, nagy pusztaságok borították abban az időben e helyet. Amazokat a folyók és tavak mentén s általában a vízhez közel találjuk, melyeknek, mint a sírjaikban talált, habár kevés számú, e korbéli ékszerek is bizonyítják, megvoltak jogos uri birtokosaik, csakhogy azok nagyobb része most kihalt vagy elszéledett. A terjedelmes rónaságnak pedig általában nem volt gazdája, az most leginkább barmok legeltetésére szolgált s a király, vagy a királyi hercegek, vagy a

még századokon keresztül híre sínes. Ezt csak a XIV. század második felében kezdik emlegetni, azelőtt Szeg (Zeg) volt a neve, 1284-ben még falú sem volt, hanem csak „föld.“

¹ Gyárfás, Jászkunok tört. II. 280—281 Pray, Dissert. 114. Pauler, Magy Nemz. tört II 264.

² Borovszky, Csan. m. tört I. 77.

várak tulajdonát képezte, de most ezeknek sem voltak népeik és jószágaik, hogy a síkságoknak valami hasznát vehették volna. A tágas és kövér legelőt szolgáltató mezőségek tehát épen az újból érkezett jövevényeknek valók voltak. Elfértek rajtok kényelmesen barmaikkal együtt s meglehetek volna itt a nélkül, hogy a benszülött, különben is gyér lakóknak alkalmatlanságára váltak volna.

7.

A Csanád nemzetség birtokai e vidéken s határjárás ezeken. — Csomorkány köztők lehelett. — A nemzetség tagjai osztályos egyezsége lépnek. — A birtokok közt határunkba tartozó löbb alig volt.

A fejedelem illetén intézkedései következtében lassanként benépesült vidékünk is. Ennek bizonyosága három oklevél 1247-ből, mely 1247 Csanád megye ekkori állapotát némiképp feltűnteti, a mely megyének területéhez t. i. az időben határunk is tartozott. E levelekből látjuk, hogy a megyében a Csanád nemzetség tagjait a szörnyű katasztrófa még eléggé megkímélte, hogy ezek ősiüknek, az I. Isván korabeli Csanádnak, birtokait nemcsak megőrizték, hanem újakkal is szaporították s hogy most maga a király intézkedik, azok határainak a hiteles helyek küldöttei által való pontos kijelölése tárgyában, a mi meg is történt. Egyéb-ként ez időben a család tagjai inkább nagy birtokaikról, mint országos érdemeikről voltak nevezetesek, bár kettő közülök, t. i. Belenigh és ennek fia, Kelemen, báni méltóságot viselt, mely utóbbi-

nak testvére Woffa comes volt.¹ E nemzetségtől származtak a makófalvi Makó és Telegdy családok.

Az első levelet a király a csanádi és aradi káptalanokhoz intézi s felhívja ezeket, hogy a Csanád nb. Kelemen bán fiának, Pongrácz comesnek arad-, csanád-, temes- és szerémmegyei birtokában határjárást tartsanak. E birtokok közül Csanádmegyében estek: Kisfalu, Szent-Lőrincz, Tembes, Ladán, Palatha, Beeb, Prodánmanustura, Zanath, Chaka, Temorka, Zyntharw, Egyházasker, Rasan, Szent-Miklós, Barumlak, Halász. Woffaülése (más néven Kökényér).² A királyi parancs következtében tehát a nevezett káptalanok küldöttei, a második levél³ tanúsága szerint, a királyi biztossal együttesen feljárták Pongrácz úr birtokait, elkezdve az Aradmegyében Zádorlak mellett esett, de ma már nem létező Pongráczfájánál és Pongrácztelkénél, honnét a Szárazérhez felmenve, annak irányában, tehát határunkhoz közel jöttek le Makó felé. Ennek belsőégei helyén akkor három falu létezett, u. m. Kisfalu, Szent-Lőrincz, (Makóváros keleti szélét ma is így hívják) és Vlnk vagy Velnök, melyet Pongrácz úr testvére, Izsák bírt. Innét megint a Szárazérhez tértek vissza a „mezőségre“, hol „egynémely

¹ A nemzedék rendet ez időből a már érintett levelekből egész pontossággal összeállíthatni. Egyébként közölték azt Szabó K. (Anjou-kori okm. tár III. 364—371.) és Wertner (Magy. nemzetségek I. 206.) is, de az István korabeli Csanáddal való kapcsolatot nem lehet kimutatni s arra a levelekben sincs hivatkozás.

² IV. Béla levele 1247-ből Wenzelnél, Árpádk. Uj okm. t. VII. 220—222.

³ A csanádi és aradi káptalanok jelentése 1247-ből u. o. VII. 242—245.

falut“ közösen birtak a nemzetséghez tartozó Gergely, Dénes, Izsák, Barnabás, Filep és Pongrácz urak. A falunak neve nem említetik s fekvésére vonatkozó közelebbi adat sincs semmi az oklevélben, úgy hogy az alatt a Szárazér itteni környékén levő bármelyik nagyobb területet érthetjük, melyek mindenike kedvező fekvésénél s termékeny földjénél fogva méltó lehetett arra, hogy az előkelő rokonok együttesen bírják. Ilyen helyek ott Füldeák, Igács, Csókás, Sámson, M. Kopáncs, Csomorkány. Talán ez utóbbit értik a „falut“ alatt, melynek ez időben már temploma fenállhatott. Erre látszik utalni a fentebbi birtokosok egyikének t. i. Gergelynek s magának Pongrácznak családi összeköttetése, a mennyiben amannak atyja, ennek pedig testvére Csomor volt.¹ Innét megfordultak délfelé és Tömpöst járták fel a Maros északi partján, a tiszai kiöntések és Szárazér torkolata által képezett nagy rétség szélén. Majd átkelve a Maroson, Ladányt és Kis-Zombort találták, hová őket mi tovább nem követhetjük.²

¹ Lásd a mindjárt következő 1256-ki oklevelet s a Wertuernél és Nagy Ivánnál levő nemzedék rendeket.

² Az oklevelekből világosan kitűnik, hogy vidékünkön a falvak egy része a Csanád nemzetség tagjairól neveztetett el. Így a már korábban említett Csanádvár Csanád vezértől, Pongrácz-fája és Pongrácz-telke Pongrácz urtól, Csomorkány Csomortól, Palotha (korábban: Kelemenus palataya, később, vagyis a levél írásakor már Pangrach Palataya) Kelemen bán lakházától, Szt.-Lőrincz Lőrincz urtól, Makó Makó bántól, — Izsák fiától —, Woffa ülése Woffa comestól, Füldeák valószínűen Füleptől, kik mindnyájan a Csanád nemzetséghez tartoztak. Ép' ilyen formán nevezik el ma is ugyan-ezen vidéken a Károlyi grófok uradalmi majorságaikat: Gyula-major, György-major, Melinda-major, Lajos-tanya.

Mind e birtokok határait a káptalaui és királyi biztosok most pontosan megállapították, a megyéket, hol kellett, újlag kijelölték, minek a szomszédok és a nemzetség tagjai közül senki sem mondott ellent. Ez alkalommal Pongrácz—testvérével, Izsák comessel, oly egyezsége lépett, hogy a melyik közülök mag nélkül elhal, annak javai a nemzetség egyéb tagjainak kizárásával, a túlélő testvérré és ennek testvéreire szálljanak.

Ez a szerződés azonban nem hajtatott végre. Mindkét testvérnek gyermekei maradtak s általában a nemzetségnek oly sok elágazásai és tagjai voltak, hogy köztük a birtoklás újabb szabályozása és pontos megállapítása még a nevezett két testvér életében szükségesnek mutatkozott. Pongrácz és Izsák comesek tehát és a rokonság összes képviselői 1256-ban Béla király előtt személyesen megjelentek s ez alkalommal a nemzetség összes tagjai a jószágok felosztására nézve maguk közt egyezsége léptek. Erről az osztályról szól a harmadik levél.¹

Ebből látjuk, hogy a népes nemzetségnek, a fentebb említett megyéken kívül Vas, Győr, Mosony stb. megyék területén is voltak birtokai. A nemzetségnek itt mintegy 38 tagja neveztetik meg, a birtok mindenike azonban nem sorolatik fel.

Nem tartozik ránk az osztály levél rendelkezéseinek egyenként való vizsgálása, elég legyen annyit említenünk, hogy a roppant számú bir-

László-telek steff. neveken, sőt a határbeli kisbirtokosok is a magok földét az előző vagy a mostani tanyai birtokos nevérol.

¹ Lásd ezt Béla kir. által megerősített alakjában Wenzelnél i. m. VII. 429. Kivonatban Szabó Károlytól, Magy. tört. tár. 1889. 525.

tokok nagyobb része a Kelemen és Woffa ágak közt oszlatott fel. Amahhoz tartozott a már említett Pongrácz comes három testvérével, Csomorral, Izsákkal és Elekkel és ezek fiaival, kik közt van Makó az Izsák fia; ehhez, t. i. a Woffa ághoz pedig Csanád comes, Barlaba (Barnabás) és Fülep s ezek fiai. A többi ágak sarjai is elősoroltatnak ugyan, de birtokaikról már csak annyi mondatik, hogy ezekéi a magok, külön osztály-levelében megnevezett s Csanád, Temes, Szörény megyékben, a macsói, a Száván túli kerületekben, továbbá Vas, Győr és Mosony megyékben fekvő jószágok legyenek, ezekkel megelégedjenek s a más jószágát elfoglalni meg ne próbálják, mert különben osztályrészöktől megfosztatnak. Általában a foglalás igen kemény büntetés alatt tilalmaztatik, a mire, ugy látszik, az atyafiak közt szükség volt.

Az elősorolt helynevek közt alig van olyan, melyre egész határozottsággal mondhatnók, hogy városunk területére vonatkozik. A Kelemen ág javai közt ugyan Agar után „Swth Feyerthow-val, nemkülönben Wrs, nemkülönben Rasan“ emlittetik. De mivel ez a Swth és Feyerthow a Tisza és Harangod zugában levő helyek közt soroltatik elő, a határunkbeli Sót-ot és Fejértót nem érthetjük alattok, annyival kevésbé, mert az oklevélszövege a Makótól nyugatra és északnyugatra eső helyeket mindannyiszor következetesen a „mezőségre, a Száraz-ér felé“ helyezi. Ezek közé Zemekháza (a mai Szemlak) Sűdas, Bolugkerek, Szent-Margita és Kuzteluk (Köztelek) tartoztak. Utóbbiak fekvését az oklevelekből pontosan nem határozhatjuk meg. Csak annyi áll, hogy azok Batidától nyugatra és északnyugatra feküdtek, a Száraz-ér partjain elterülő mezőségen, egy részök tehát határunk délnyugati szélébe

helyezhető. Egynek helyéül azonban a vásárhelyi réten levő Margita kínálkozik.¹

Ép' ily tájékozatlanságban vagyunk az ez időben virágzott Szenté-Mágoics nemzetség itteni *birtokai felől is, habár a határunkkal szomszédos Szenté-Tornya és a már határunkba eső Mágoics falvak nevei arról tanuskodnak, hogy e nemzetség vidékünkön honos volt.*

8.

A Kalán nemzetség előkelősége és elágazása. — A margit-szigeti zárda. — Nána comes és neje, mint a zárda pártfogói. — Szűz Szent Margit király leány. — Nána birtokai vidékünkön, Csongrádmegyében, a Tisza mentén, határunkban és ennek szomszédságában. — A vidék pusztult állapota és kulturális visszaesése. — A kunok része ebben.

IV. Béla királynak 1266-ból maradt fen levele, melyben a király a Kalán nembeli Pósa- | 1266 fia Nána comesnek és nejének, a Moys nádor leányának, abbeli „kegyes szándékukat és dicséretes igyekezetüket“, hogy „ők nyugodt, vallásos életmódjuk érdekében, lángoló buzgóságból“ minden nemű, akár örökség, akár vétel, akár másképen szerzett birtokaikat a Buda és Pest közti „Boldogasszony szigetén lakó apáczáknak“ hagyományozzák, — jóváhagyja.

A Kalán² nemzetség a Névtelen szerint Ond-tól,

¹ Csakhogy ilyen földrajzi elnevezés Makó területén is van. — Wertner (I. 205) tévesen helyezi ezeket, habár egy időre, Temesbe, mert ennek azok száraz-érmenti fekvése határozottan ellenmond.

² A név nem a Columbanus magyaros alakja, hanem Ázsiából hozott régi szó, mert a mongol-tatár népnél is honos volt s ezek nyelvén azt jelenti: elköltözött. (Hammer-Purgstall, Gesch. der gold. Horde).

a honfoglaló hét vezér egyikétől származott, kinek, mint annak helyén említők, Árpád e vidéken nagyobb kiterjedésű földeket ajándékozott. Ha ez áll, akkor a tőle származottak megszállás jogán birták e helyeket s e nemzetség az, melyet határunk legnagyobb ős birtokosának tekinthetünk. Természetesen, erről sincs olyan nemzedékrendünk, mely a tagokat az alapítótól kezdve megszakadás nélkül elénk tüntetné. A töredékes adatokból¹ az tűnik ki, hogy 1135-ben élt Zeri Nána pécsi püspök s hogy a végrendeletet tevő Nána comesnek nagyapja is Nána volt s anyja is előkelő családból származott.² Nővére, Lucia a Csanád nemzetségbeli Vecsnek volt felesége. Egyébként a nemzetség családi összeköttetésben állott a Poch, Héder és Moys nemzetségekkel, de magával a királyi házzal is, a mennyiben Moys neje, Szabina IV. László királylyal anyai ágon rokon volt. A Kalán nemzetség birtokai különben Baranya, Pest, Csongrád, Csanád, Esztergom stb. megyék határain feküdtek.

Tudnunk kell, hogy e korban a szerzetesség levést nemcsak hazánkban, de másutt is, mint Istennek különösen tetsző s az üdvözülésre legbiztosabban elvezető életmódot tekintették, mely felé a legnemesebb lelkek vonzódtak és sokan egész a rajongásig s önmegsemmisítésig ragaszkodtak. Az uralkodó háznak több tagja koronként szintén a zárdába vonult, hogy ez uton a szentséget elérje. Maga IV. Béla királyunk, mikor a tatárok elvonulása után egyszerre két leányát

¹ Ezeket l. Wertnernél, Magy. nemz. II. Kalán alatt.

² A Nána vagy Nane hihetően ősmagyar név (mément jelent a kun perzsa nyelvben, gr. Kuun Cod, Cum. 331., nénét pedig a szlávban) melyet egy kir. főlovászmester már 1035-ben viselt.

elveszíté, lelki megalázódásában azt a fogadást tette, hogyha még egy leánya születik, azt Istennek szenteli. Így szentelte az 1242-ben világra jött Margit leányát apácának, kit e végből már 1247-ben, Veszprémben a szent nénék közé felavattatott, majd a Nyulak szigetére hozatott, hol a király testvérnénje, Erzsébet, volt a fejedelem asszony,¹ s hol a király a Boldogasszony tiszteletére templomot, a dömés apácáknak pedig zárdát építtetett, melyet gazdag javadalmak- | 1252 kal is ellátott. Margit példáját a királyi család s a főrendiek több nősarjadéka, ezek közt IV. Béla három unokája, u. m. Erzsébet, V. István leánya és Szabina két leánya követte, miért is Moys nádor a kolostornak szintén tetemes birtokokat ajándékozott.² Nána és neje tehát csak a kor felfogásának és családok kegyeletes szokásának hódolnak, mikor, az oklevelek szokásos kifejezése szerint, a magok „veszendő javait“ egyenesen „a dicsőséges Szűznek, az Isten és ember szülőjének“ adományozzák, „kinek oltalmába ajánl- | 1266 ják magokat“, — de általa és érette „a Boldogasságos Szűz egyházának s igen kedves leányaiknak és ott szolgáló nővéreiknek“ is, azzal a kikötéssel mégis, hogyha a comesnek időközben fia születnék, a birtokok erre szálljanak, ha pedig a nő túlélné férjét, az ettől nászajándékba kapott jószágokat haláláig haszonélvezhesse: egyébként a férj minden más birtoka ennek halálával az apácáké legyen.³ Meddig élt Nána comes, nem tudjuk.

¹ Szabó K. Kun László, Wertner, Századokban 1891. 400—403.

² Ormós, Árpádk. művelődés tört. I. 194. 499. Wertner a Századokban 1891. 405.

³ IV. Béla oklevele Fejérnél, Cod. dipl. IV. III. 315 - 347. V. ö. Pesty, Magy. orsz. helynevei I. 193—202. Árpádk.

Annyi áll, hogy az 1274-ik év még életben találta, mert ekkor még Szer-ről (Pusztaszer) mint „a maga monostoráról“ emlékezik meg a pécsváradi konventnél kelt egyik levelében.¹ Halála után birtokait a nevezett szigetbeli apácák örökölték.

Béla és István királyok magok is különösen szerették e kies helyet, hol gyakorta tartózkodtak. Itt élte le napjait a szép király-leány a menny felé való törekvésben, a test és földiek teljes megvetésével, melynek azzal is kifejezést adott, hogy keresett módon piszokban élt és rongyokban járt. Mikor pedig Otokár cseh király nőül kérte, maga elcsúfitása okáért készebb volt inkább lemetszeni ajakát és orrát, hogysen a kolostort elhagyva férjhez menjen, bár ekkor már atyjának is ez lett volna kívánsága. Margit idővel a monostor fejedelem asszonyává lőn, holta után pedig, mely 1270-ben következett el, a szentek közé emeltetett.

Mintegy ötven falu s illetőleg birtok az, melyet Nána és hitvесе a király helyben hagyásával ezuttal a Boldogságos Szűz tiszteletének élő jó nénikéknek ajándékoztak. Azok Pilis, Baranya, Pest, de jobbára Csanád és Csongrád megyékben, a Tisza és Maros közén feküdtek. A vidékünkön esőket így sorolja elő az oklevél.²

uj okmt. IX. 153. (az 1276-diki pápai átírás) és Borovszky, Csan. m. tört. I. 73. (a vidékünkre vonatkozó részt az Orsz. Itrban levő eredeti után saját olvasásában helyesbíti).

¹ Fejér i. m. VII. II. 32.

² A cursiv betűkkel szedett szavak adják az 1266-ki oklevél kifejezéseit Borovszky olvasása szerint, a zárjelben levők az 1276-ki átírat írás módját tükrözik vissza, a ritkítva és a közönségesen szedett nyomtatási betűk pedig az oklevél magyarzatát szolgáltatják.

„Csongrád megyében“:

„Thul(Tulg)falumindentartozékával, az erdőkkel ép' úgy, mint a rétekkal és gyümölcseivel együtt“, — Borozscky Tölgynek ejti ki, melyet azonban csak Békés megyéből, Endrőd mellett ismerünk.¹

„Kalanguerusy erdő része a rétekkal és földdel“. Kalángyürüse, vagyis Kálán fiatal füzese, közelebbi fekvését nem tudjuk, de a határunkbeli Kolan-tó (Kálán-tó) táján kereshető.

„Suat-föld“ — alatta Sót, mely mellett a Kálán-tó feküdt, azért nem érthető, mert az hátrább világosan megneveztetik. Rokon hangzásu helynevek voltak e vidéken: Sáp, falu, Szentes mellett, melynek helyét egy dülő és halom viseli ma is, utóbbik a Kórógy és Kontra folyók által képezett zúgban, — továbbá Sagu, Alpár mellett, melyről a garan-szentbenedeki apátság alapító levelében van szó.

„Chakan-föld“, — ismeretlen.

„Bukén-föld“, — a XIV. és XV. századokban Bukén, Beken falu, ma Bökény-puszta neve alatt ismeretes, Szentestől északra.

„Legen-föld“ (Lequen), — valószínűen azonos az 1138-ki és az 1356-iki oklevelekben említett Lengh-gel;

„Ethey-föld“ (Ete)-, Ethe mint Solt melletti hely 1138. és 1408-ból ismeretes. Ethe személynevet viselt az e vidéken birtokos Sente-Mágocs nemzetség² egy tagja is, kinek nevétől származhatott az 1138-diki oklevélben említett Ether-falu.³

¹ Karácsonyi, Békés vm. tört. II. 330. Csánki, Magy. orsz. tört. fr. I. 655.

² Fejér, VII. II. 157.

³ Fejér, Cod. dipl. II. 103., 104. és XIII. 86—90 és X. IV. 698. Volt Ether (Ethe-cr=Ecser) ér is és ennek partján a hasonnevű falu.

„Olup“, — másutt is előfordul, így a tihanyi apátság 1055-ki alapító levelében említetik „Olup h o b r e a“ (= Olup habra)¹.

„Nemkülönben a Tisza mellett“:

„Olpar-föld része, szőlős kertekkel és gyümölcsössel, tavakkal és rétekkel, a Tiszával“, — a garam-szentbenedeki apátság 1075-ki alapító levelében Olpar, ma Alpár.

„Buchur-föld egészen a Tisza mellett a Tiszával és Aaron Mortuava-tóval együtt.“ — Jerney, nem tudni mi okból, Bokornak ejti ki.² Talán azonos a Csánkinál³ meghatározott Bochar, ma Bocvár faluval, mely egykor Csanád megye legdélkeletibb részén feküdt, ma pedig Torontál megyében található. Azzal határos ma is a Morotva-puszta, melyen hajdan Morotva (Mortua) tó létezett.⁴ Azonban Morotva nevű tavak Tömörkény és Szeged határán is vannak, közel a Tiszához.

„Turba (Turda⁵) és Egenpha (Hegenfa) föld a Tiszával s azzal a tóval, melyet Wartou-nak neveznek, a melyben egy hálóhoz van joga.“ Turda alatt Torda értendő, melynek nevét határunkban. Körtvélyes felé, egy fok és szőlőskert tartotta fen. A Wortou vagy Warta ko Ortway⁶ és Jerney szerint a velünk szemben eső Kis-Tiszát jelentené. Azonban egyenesen ily nevű tavunk, Kis-Vártó, nekünk volt az Atkában.⁷ Minden esetben tehát

¹ V. ö. Ortway, Magy. orsz. régi viz II. 74.

² Jerney, Magyar nyelvkincesek 17.

³ Csánki, Magy. orsz. tört. frajza. I. 694.

⁴ Ortway, i. m. I. 536.

⁵ Turda, Fejér olvasásában.

⁶ Ortway, i. m. II. 410.

⁷ Béla király a maga 1247-ki oklevelében Wartou-

a két föld is valahol e tájon feküdt. Az *E g e n p h* a alatt jegenyefa érthető. Előtte ismeretlen hely, azonban a Tisza egyik kanyarját, Tápé és Algyő közt, melyet egy legújabb átmetszés szigetté változtatott át, rég' idő óta Nagyfá-nak hívják.

„*Nemkülönben a Tissán túl*“:¹

„*Kera (Kara), egynémely birtok, egészen.*“ — Helyét a határunkban eső *K é r ó* fok jelöli, mely a gorzsai és sövényházi (farki) rétből szakadt a Tiszába.² *Nemkülönben* —

„*Feeryhu (Feirihu) nevű két földnek része.*“ — Fejerjuh ismeretlen, Fejértó ellenben volt és van Vásárhely és vidéke határaiban több is. „*Nemkülönben* —

Gurg földből egy rész.“ — Azonos a határunkbeli Gurth-tal vagy Gurg-gal, melyről 1370. alatt, mint Mártély tartozékáról, fogunk szólni. „*Nemkülönben*

Soud-föld egy része“, — a mi *S ó d*-unk, mely *S o o d*, *S o t h*, *S o l t* stef alakban fordul elő. Szomszédságában esik Gurnak. „*Nemkülönben*

Dama (Doud) földből egy rész.“ Az 1138-ki

Thapey-el (Tápé) együtt a Szegedieknek ajándékozta, a mi szintén a mellett szól, hogy e tó valahol itt, Tápé körül keresendő.

¹ A oklevél keltezéséből hiányzik a helynév. De mivel az „Farkassy mester, választott fejérvári püspök s királyi udvari alkanczellár kezével“ készült s különben is Székes-Fehérvár volt e korszakban királyaink székhelye: biztosra vehető, hogy e levelet is ott írták s így *T i s z á n t u l* alatt épen a mai nyelvhasználatnak megfelelő terület értendő.

² A név valószínűen azonos a Keyran személynévvel, melynek viselője a Borchol k u n n e m z e t s é g sarja volt. (Wertner I. 120.)

levélből D a m a g, e tájon fekvő falut tanultunk ismerni. „*Nemkülönben*

Visarahel (Vysarahel) föld egy része.“ — A mi Vásárhelyünk, mint a mely Sód és Körtyvélyes mellett fekszik. „*Nemkülönben a*

Qurtuelusi¹ (Quortueles) révnek negyedrésze“, — a honfoglaláskor is említett Körtyvélyes, határunkban. „*Nemkülönben*

Pispuki (Pyspuqui) nevű Tiszamenti föld, azzal a tóval, melyet Korqu-nak neveznek.“ — így nevezik, t. i. Püspöki földnek, nálunk ma is a csanádi püspöknek határunkba eső birtokait, Batidát és Lelét. Korqu alatt tehát a szomszédságban levő Kerek-tó, most Füldeák határában, vagy Kerek-Sulymos, a Tisza partján, Tápévalszemben, értendő.² „*Nemkülönben*

Beregdu-föld és a Durha nevű folyó egy része, a tavakkal és a halászó vizekkel. — Berek a velünk szomszédos Szegvár határában van, mindjárt a falu északi részénél, a Kurcza és Kontra vizek között. Nevét máig is megtartotta s róla nevezik a szomszédos „Berki szöllőt“ (szőlős kertet) is. Amaz lapos, mély föld, melyen tavak és halászó vizek voltak a Tisza szabályozás előtt, s még most is nád terem. Durha pedig nem lehet más, mint a mostani Kontra-tó, mely a Berek földet 3 oldal-

¹ Így igazítja ki Pauler is, mint fentebb láttuk, Fejér hibás olvasását, a Querrulog-ot. Incze pápa 1276-diki levelében „Quortueles, Tizán eső rév“ említetik.

² Nem érthetjük tehát alatta a Csurgó-t, mint Jerney kiejti, mert ilyen nevű ér Csanád táján, a Maros mentén volt; sem a Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyei régi tavat, Tisza-Püspöki határában, mint Ortway magyarázza (i. m. I. 216), mert a szomszédos helyek egyenesen határunkra utalnak.

ról körülveszi s ma is látható, széles, nagy medre tanúsága szerint egykor a folyó nevet méltán megérdemelte. Ez is Szentés alatt ágazott ki a Kurczából, melybe nagy kanyarulatot téve, Szegvárnál ismét visszatért. Nevé teljesen kiírva az 1075-diki oklevélben *Curdura*¹ s még a mult században is *Kondura* volt, melyből könnyen alakult a Durha névváltozat, mivel ily csonkításra a nyelvtörténet számtalan példát szolgáltat.² — „*Nemkülönben az erdőkön túl*

Helyá falu egy része erdeivel, földével, halászó vizeivel, és a földdel, a Maros folyóval, a mely a föld közepén folyik keresztül.“ A Maros partján Makó és Szemplak közt kereshető. „*Továbbá a homokon*

Latibar-föld egészen“, — a Tisza nyugoti oldalán, mert itt van a homok-terület. A Maros mentén ilyen, kivéve a folyó árterét és ágyát, e vidéke nem létezik. „*Nemkülönben*

Ethim (Echen) földből egy részt.“ — Ugyan e tájon feketett. „*Nemkülönben*

Leel-föld egy részét“, — a velünk délfelől határos Lele falu. Erről 1284-ből van egy másik adatunk is, t. i. a Behegregor nembeli Leeli Lőrincz és testvére Zeg földet Lodomér esztergomi érsektől visszakapják.³ Később Lele név alatt 1488-ban találkozunk ismét vele, midőn is az a Tetétleni, Amadefi és Feyrfalvi urak részbirtoka volt. „*Nemkülönben*

Furku-föld egy részét.“ — Fark északról a mi kopáncsi rétünkkel, nyugotról Lelé-vel határos,

¹ Knauz, Garan m. szben. apáts. I. 23.

² Csak a mi határunkban is így lett Melhorgonyából — Horgonya, Bod-gorsájából — Gorsa, Adorján-martyrból — Mártély, másutt Aporházából — Porháza, Abaligetből — Baliget, Jácintosból — Czintos, stb.

³ Fejér, i. m. V. III. 268. (Wertnernél I. 80.)

1475-ben Farky név alatt Ország Mihály és Ongor János bírták.¹ A réti föld itt a Porgány, Élet erek és a tiszai kanyar közé nyulik be s mintegy fark-at képez.

Az apáczáknak hagyományozott uradalmak jó része tehát határunkon esett s a szent szűzek azon előkelő nemzetségek vallásos buzgóságából jutottak azok birtokába, melyek azt, mint láttuk, ősi megszállás következtében tartották sajátjuknak. A birtokok igen nagy területet képeztek, valami nagy hasznot azonban mégsem adhattak, mert csaknem pusztaságban heverték, legalább erre mutat a „föld“ szó általános használata, úgy hogy Szolnoktól a Marosig mindössze is csak két birtokról mondatik (Thul és Hellya), hogy azok „falut“ képeztek. Körtvélyes-nék csupán révéről van szó, Vásárhely, Solt, Lele, Fark mind egyforma tekintet alá estek s „földnél“ többre egyik sem érdemesítettet. Igaz ugyan, hogy az alatt lehetne általán véve bárminő birtokot érteni, de az is igaz, hogyha e helyek falvak lettek volna, ekkép' nevezettek volna. Hód-ról nincs említés, mert az, a mint láttuk, más birtokosnak kezén állott. A birtokok lakóiról, a szolgálókról, vagy szabadosokról szintén sehol sincs szó, holott e korbéli oklevelekben is néha elajándékozták azokat, mint a legszükségesebb beruházási czikkeket. Valószínű, hogy ilyenek nagyon gyéren lehettek s szétszórta és rejtkehelyeken tartózkodtak, mert a tatárok visszatérésétől országszerte még mindig féltek s ezekre és az ugyan e vidékre telepített rabló és

¹ Orsz. lev. tár. Dl. 17273. sz.

szilaj természetű kunokra való tekintetből nem volt érdemes és tanácsos állandó és kényelmes otthont s jól berendezett gazdaságot alapítani és fentartani. A rétek és legelők, a halászó vizek s az erdők, habár ennek csak egy pár helyt van nyoma, és a révek bírtak értékkel a tulajdonosok előtt, mert csak ezek jövedelmeztek. A művelés alatt levő föld gazdasági termékeiről, melyek alig léteztek, ismét nincs többé szó sem, sem a fentebbi, sem más, e korból való oklevelekben. Mikor, mintegy tíz évvel ezután a Bór nemből való Morian comes a maga *ányási*, a Tisza mentén fekvő, velünk szomszédos birtokait ugyancsak a Nyúlszigeti zárdának hagyja: az üres földnél és a halászó vizeknél ő sem értett egyebet azok alatt.¹ Az egyház és polgárisult állam intézményeinek, melyeket a tatárjárás előtti századokban láttunk, híre sincs többé. A környék, az ide telepített idegen vad nép életmódja és bárdolatlansága miatt is, visszasülyedt a műveletlenség állapotába, melyben 2—3 száz évvel azelőtt volt, mert a kunok, ép' úgy, mint annak idején az ide költözött első magyarok, folytonosan hadiszolgálatot teljesítvén s ben és külföldön háborúzáván, jóformán csak a harcznak és a hadi élet erőszakosságainak éltek, e mellett sátraikkal megelégedtek, polgárisult életmódról tudni sem akartak s rablásaikkal és személyes sértegetéseikkel folytonos rettegésben tartották a benszüllött gyér lakosságot és birtokosokat.

¹ Árpádkori új okm. tár IX. 264.

9.

Trónvillongás. — A Csákok és a kunok pártállása. — A főurak rakonczátlankodása. — Országos fejtelenség. — Csák Péter. — A kunok László király hadjárataiban. — Megfélemezésök iránt a pápa is biztost küld. — Országos intézkedések e részben. — Lakhelyeik és zablátlanságuk. — László király is velök tart. — A kunok lázongása és dülása a Tisza mentén.

Meddig bírták a margit-szigeti apáczák itteni földeiket: adatok hiányában nem tudjuk kimutatni. V. Incze pápa megerősíti őket a már 1276 akkor néhainak nevezett Nánától nyert birtokaikban. Minthogy azonban a királyi család tagjainál ezután a szent életre való törekvés és a szerzetesek iránti tisztelet érezhetőképen megcsökkent s az újabb birtok adományozásokkal a hatalmas, de kapzsi főurakat kellett magokhoz csatolniok: igen valószínű, hogy az apáczák nem sokáig örülhettek a Nána-féle dús hagyománynak. Máskülönbem nemesak a papi-rendre, hanem az egész nemzetre rossz idők következtek. T. i. tartós polgár háború dult az országban. A királyi család tagjai, IV. Béla és fia, V. István, harczba keveredtek egymással a miatt, mert az apa nem akarta birodalmát megfelezni fiával. Nemsokára azonban ez is megtörtént, úgyhogy az ifjabbikkirály az országnak Dunától keletre eső részét, ide értve a kunokat és Erdélyt is, kapta: mindazáltal a feszültség köztök továbbra is fenmaradt, minek egyik oka a kunok voltak, kiket a társ-királyok kölcsönösen féltettek egymástól, mert a pogány, de

harczias nép szövetsége mindenikre kívánatos volt. Végre is a kunok Béla pártjára állottak, de a Csák nemzetség tagjai, a vitéz Péter és ennek öcsese, Mátyus, Domonkos főpohárnok, a későbbi nádor és testvére Mihály, az István pártján harczoltak. A háború koczája végre is ennek | 1264 kedvezett, mire az ellenfelek újra kibékültek. A kunok ezután megunva új hazájokat, felke- | 1265 rekedtek s az Al-Dunához huzódtak le, hogy elhagyják ez országot. István azonban utánok nyomult s a szökevények hajóit elfoglalta. Mikor Béla meghalt és István egyed uralkodóvá | 1270 lőn, a kunokat és Csákokat azután is ott találjuk a király hadjárataiban, melyeket Otokár ellen folytatott, ki ekkor Cseh- és Morvaországot s általában a mai Ausztriát bírta.

Erzsébet, a király neje, maga is kun származású, mint pecsétnyomóján állott „a kun császár leánya“ volt. A kunok képezték István utódának s kiskorú fiának, IV. Lászlónak is főerejét, midőn Otokárral ismét háborúra került a sor. | 1273 Hozzájok fordult akkor is, mikor az ország méltóságai és a birtokokon osztozkodó főurak egymás ellen nyílt háborút folytattak, sőt egynémelyik, mint az ifjabbik Moys, a volt nádor, Csák, Ugron és mások már magát a királyt akarták megtámadni és elfogni. Általában a pártos- | 1275 kodás és a főurak rakoncátlankodásai tetőpontra hágtak. Ezek nyíltan és fegyveres seregeket vezetve rabolták egymás javait, vívták egymás várát s pusztították az országot, úgy hogy ez időszakot nem ok nélkül lehet a „zsvány főurak“ korszakának nevezni.¹ A példa azonban erre is felülről

¹ V. ö. Századok 1867. 136—401. és Szabó Károly, Kun László 58—62.

jött, mert mint említők, IV. Béla és V. István királyok magok is hadakoztak atyjuk és egymás ellens az ifjú király, IV. László és testvére Endre, csak elődeik példáját követték, — kiktől aztán az urak sem maradtak hátra. Mikor az ifjú király a | 1275 Nyúlszigeten heves betegségéből Margit királyleány apáczafátyola érintésére, ki időközben meghalt, csudálatosan meggyógyult, Csák Péter kerítette kezébe egy kis időre a fő befolyást s az országos méltóságokat rokonai és barátai közt osztotta ki, a mi jeladás volt egy újabb általános összekapásra és rablótámadásra, melyben maga Péter, ki a a nádorságot tartotta kezében, játszotta a főszerepet. A Péter hatalma ugyan csakhamar véget ért: de ezzel a nyugodtabb és jobb napok nem állottak helyre. Általában a király tanácsosai és az ország főméltóságai sűrűn változtak, a mi pedig erőszakos rázkódtatásokkal járt. A hetvenes évek vége felé ismét a *Csákok* kerültek | 1277 felül az udvarnál. Csák Péter a nádor, Ugron a tárnokmester és bányai főispán, Mátyusfia Péter és Mátyus, erdélyi vajda, az asztalnok mester, Csák Mátyus a soproni és mosonyi főispán méltóságait nyerték el, ép' akkor, midőn a király 15-ik évébe lépett s nagykorúnak nyilvánított, bár helyette ezentúl is anyja, a Kun Erzsébet, és tanácsosai uralkodtak, mert ő maga leginkább a mulatságokat és a kun nőket szerette, kik a maguk feslett erkölcsét az ifjú királyba is beleoltották. A rákövetkező évben László Habsburg Rudolffal, a német császárral, szövetségbe, ennek és a magyar nemzetnek régi ellensége, II. Otokár Cseh király ellen indult s ezt Marcheknél, a Morva partján, teljesen tönkre verte, mi közben Otokár is elesett. Táborában két „szék“ kun is volt, melyek egyike azonban az ellenség által megvesztegétve, a királyt cserben hagyta s

az ütközet előtt haza tért. Csák Mátyus „a nagy-szakállú“, ki csak mostanában lett nádorrá, a király egyik hadoszlopát vezette e harcban s maga és vitézei rettenetes pusztítást követtek el a csehek közt. Háború végeztével ugyan őt azzal bízta meg a király, hogy az országban eláradott fejtelenségnek és erőszakos foglalásoknak vessen véget s azok szerzőit büntesse meg. Ugyan e czélból a pápa, III. Miklós, is külön követet küldött Fülöp, fermói püspök, személyében, teljhatalommal az országba, hogy itt az egyházi és világi törvények tiszteletét helyreállítsa s a nemzet, az egyház bajai s a közerkölcs orvoslásában minden erejével közreműködjék.¹

E lépésre pedig az is indította a pápát, hogy aggasztó hírek jutottak el hozzá a felől, hogy a pogány kunok kegyetlenül üldözik az itteni idegeneket és benszülött magyarokat, nagy számú foglyaikat, kiket hadjárataikból hurczoltak haza, a magok szertartásaira kényszerítik s azokkal együtt Magyarországra nézve már veszélyes módon megszorodtak. Fülöp tehát különösen czélul tűzte kimagának a kunok megzabolázását. Kivánta, hogy ezek keresztelkedjenek meg, hagyják el eddigi pogány vallásukat s keresztyén életmódot és szokásokat vegyenek fel, állandó házakban és falvakban lakjanak, a sátrakban éléssel s kóborlással hagyjanak fel, ne bántsák a keresztyéneket,

¹ Thuróczy, Chron. Hung. LXXIX. Pauler, i. m. II. 454-458. Szabó, i. m. 71-81. Gyárfás, i. m. II. 328-343. Horváth Péter, Commentatio de initiis et majoribus Jazygum et Cumanorum, Pest, 1801. 66. Hornyik, Kecskemét tört. I. 122. Pray, Dissert. in. ann. Vet. Hun. et Avar. 117-120. A kunok szabadalom levele Endlichernél, i. m. 554-560. Fejérenél, Cod. Dipl. V. II. 512. és Hunfalvinál, Magy. orsz. ethn. 370-374.

ne öljenek, az idegen jószágokat és földeket, melyeket az egyházi és nemesi személyektől erőszakosan elfoglaltak, adják vissza jogos tulajdonosaiknak, s a király seregében hűséggel szolgáljanak. Mindezekhez a kunok megbizottaik által beleegyezéseket nyilvánították: de hogy mennyire vették komolyan a dolgot, gondolhatjuk abból, hogy hosszú hajuk és szakáluk levágásába belenyugodni nem akartak. Fülöp teljes erélyvel, elszántsággal s eszélyesen látott munkája után, a körülmények szerint majd szelid rábeszéléssel, majd egyházi átokkal akarván javítani és hatni. Tőrekvéseiben egyelőre az ország rendei is mindenben kezére jártak, sőt a király is engedékenységet mutatott. Előbbiek azt is elvégezték, t. i., hogy a kunok, „a kik a Duna és a Tisza közt, a Körös mellett, a Maros és Körös közt, a folyók mindkét partján, vagy a Maros és Temes közt álltak meg, e folyók mentén, ott, és nem másutt telepedjenek le állandóan“, a hova IV. Béla király idejében sátraikkal legelőször megszállottak s a király itt nekik adja „a várföldeket, az udvarnokok és más szegődményesek, valamint a magtalanul elhalt nemesek királyra szállott földeit minden haszonvételekkel, erdővel, legelővel, halászó vizekkel, — épségben maradván a kolostorok és egyházak jogai.“ Volt itt most sok üres, lakatlan föld, gazdátlan nemesi és várjobbágy birtok, melyeket a tatárjárás után még nem telepítettek be. Ezek is nekik ajándékoztattak.¹ Kormányzat tekinteté-

¹ Az alkotmány levél a kunok lakóhelyeit így jelöli ki: „Et quia copiosa multitudo Comanorum copiosum terrae spacium cupiebat, statuimus. ut hi, qui cum generatione sua inter Danubium et Ticiam, aut juxta fluvium Kris, vel inter flumina Morus et Kris, aut ex utraque

ben a nádor és saját nemzeti törzstönökeik hatósága alatt hagyattak, a mint eddig is voltak. Mind ez intézkedés azonban nem elégítette ki s nem zabolázta meg a kunokat.

De a kit legnehezebb volt megfékezni, az maga a király volt, ki habár olykor engedelmességet fogadott is, nem tudta türtőztetni rossz hajlamait s nem volt képes legyőzni ifjúkori szenvedélyeit s azon befolyást, melyet reá a fellelt erkölcsű kun szépségek s különösen a bájos Edua¹ reá gyakorolt, kinek befolyását a kunok minden módon kiaknázni igyekeztek a maguk hasznára. Egyszer annyira ment felindulásában, hogy a pápa követét, Fülöpöt, elfogatta s a kunok kezébe szolgáltatta. De ekkor az ország nagyjai őt magát fogták el, hogy észre térítsék s törvényes nejével egyeítsék. Mikor azonban a kunok-

flumina Tymus et Moros, aut circa eadem descenderant. et non alias, sed super eisdem fluminibus, seu locis, sive terris, super quibus primitus quamlibet generacionem cum suis tabernaculis dominus Bela rex, Avus noster illustris rex Hungariae, inelyte recordationis, descendere fecerat. ibi et nunc descendant et resideant modo premissis, tanquam nobiles regni nostri, conferendo et dando eis ibi terras nostrorum udvorniconum regalium et alias terras conditionariorum, aut hominum nobilium. sine herede descendencium, quamlibet illarum cum pertinentiis et utilitatibus suis, sylvis videlicet, fenetis, piscaturis, quas eorum descensus concluderit, que nostre collacioni de jure dignoscuntur pertinere, remanentibus juribus et possessionibus monasteriorum et ecclesiarum semper salvis“. Ladislai IV. Regis Constitutio de Cumanis, Endlichernél 561. l.

¹ „Rex Ladislaus... spreto thoro conjugali, filiabus adhaesit Cumanorum, Aÿdam, Cupehek et Mandulam vocatis, ac alias quam plures in concubinâs habebat; quarum amore cor ejus est merito depravatum et a suis baronibus et regni nobilibus odio habebatur“. Thuróczi, Chron. Hung. Schwandtnernél I. 189.

kal szakított, ezek lázadtak fel ellene, táborba szállván, kegyetlen dűhvel a körültek lakó magyaroknak estek s a tiszáninneri és tiszántúli vidéket, Torontáltól Szolnokig és Váradig, lángba borították. Hogy e zavargások alatt a vidékünön levő, különben gyér számú nemességnek és lakosságának mily keserves napjai lehetettek: elgondolható abból az esetből is, melyet a Csanád nemzetségből való Tamás ispánról egyik királyi levélben olvasunk. Ez fia volt ama Pongrácznak, kinek birtokait fentebb ismertettük. Erre a kunok a csanádmegyei Egyházaskéren a maga házában törtek rá, hogy meggyilkolják. Szerencséjére ideje-korán el tudott menekülni, de fölégették udvar-házát, egész faluját, a szomszédságban (Pasan-, Chaka, Szent-Miklós- és Borumlakon) fekvő javait feldúlták s mindenét elrabolták. Tamás némi őrséggel a közeli Temerkény faluba futott, nemesi leveleit és kiváltságait nagy csomóban magához ragadván, melyeket a templom tornáczában rejtett el. A kunok azonban nyomában voltak, s mikor őt a templomban nem találták, a hol pedig rejtőzni vélték, felgyújtották a szent helyet, úgy hogy az iratok is oda égtek, ezenfelül két unoka testvérét s több szegény jobbágyát megölték. Maga Tamás lóra kapva átusztatott a Tiszán s minden egyéb adománylevele elégvén, egyedül IV. Béla királynak általunk már említett 1247-ki levelét, ezt is perzselt állapotban, tudta megmenteni.¹ Ehhez hasonló erőszakoskodást követtek el a kunok vidékünön még Egresen, melynek várszerű kolostorát forma szerint szerint oszrom alá fogták, úgy hogy csak a Rátold nemzetség-

¹ Wenzel, Árpádk. Uj. Okm. tár. IX. 384. (a levél 1284-ből.)

hez tartozók vitézsége mentette meg a feldulástól, — továbbá Sövényváron, Csongrád megyében, melynek kastélyát a király utasításából Rubin ispán védelmezte meg.

10.

A király jobb útra térése. — A kunok Hódon táboroznak, mely e célra igen alkalmas fekvéssel bírt. — Itt támadja meg őket a király. — A régiek hogy írták e hely nevét? — Hogy és miért estek tévedésbe az ujabbkori írók? — Az egykori oklevelek hogy írják azt? — A Hód-tó hogy keveredett a leírásokba? — Azok, kik a harc színhelyét Erdélybe vitték és tévedésök. — Kik maradtak meg városunk mellett? — A hódi csatában nagy érdekek állottak koczán. — A magyar vezérek és bajnokok hős-tettei a harc mezején. — A kunok leveretnek. — A hadak állása Lichner szerint. — A területi nehézségek e hadállás ellenében. — Kun halmok nálunk nem léteznek. — Az ütközet a Hód mezején kezdődött. — A küzdelem átmegy a Szigetbe, majd a Tarján-végbe és a mártélyi síkra, hol a koczka eldől. — Itt van a Kurgan.

Az efféle esetek végre a különben minden jó iránt fogékony király szívét is meghatották s lelkét a marcangolt haza irányában magasztos elhatározásra bírták. Ipának, Károly szicíliai királynak, bölcs és nemes eljárása, ki őt a pápa előtt akkor is védte, mikor László a bűnök fertőjébe merülve nejét magától eltaszítja, — a pápa nyugodt és nagylelkű magatartása, ki szintén türtőztetni tudta magát, mikor az ő követén László a fentebbi nagy sérelmet elkövette, bátor fellépése és az országnagyok józanító fenyítéke egyaránt imponált az alapjában nemes indulatú fiatal királynak: úgy hogy ez egyszer csak kiragadta

magát a kunok befolyása alól s elhanyagolt nemzetének élére állott, hogy a garázda jövevény népséget megfenyítse. Mert a mi kunjaink ellenünk már ekkor felbujtották keleten lakó¹ véreiket is s ezek Oldamir fejedelem² vezérlete alatt. Erdélybe betörve közelgettek itteni fajrokonaink megsegítésére. A lázongó kunok 1280 nyarán³ határunkban, Hódon⁴ gyülekeztek össze, hová Oldamir is csakhamar megérkezett. Ezen a helyen, mely a Temestől Nagy-Váradig elterült kun szállásoknak jóformán közepére esett,

¹ Az egykori Kunországban, mely alatt az újkori Moldva, Bessarábia és a Fekete-tenger északi vidéke értendő.

² Ezt Gyárfás, nem tudom, mi alapon, Kuthen király unokájának teszi meg, épen úgy, mint Kun László anyját, Erzsébetet, Kuthen leányának.

³ Az évszámot a régi krónikák (Márk krónikája, Thuróczi, a Pozs. krónika, Bonfin és Heltai s utánok újabb történéseink nagyobb része (Szalay II. kiad. II. 106. Gyárfás II. 353 stb.) 1282-re teszik. De László királynak már 1280. aug. 21-ről van egy levele (Hazai okm. t. VIII. 207.) melyben ő Cheme fia Dénest, ungi várjobbágyot, «Hódon, a hűtlen kunok ellenében, seregünkben» kitüntetett vitézségeért Chepel és Moschia nevű falvaival együtt a várjobbágyi állapot alól felszabadítja s mivel ezen kívül még másik két egykorú oklevél is van, melyek szerint a hódí csatának az idő előtt már meg kellett esnie: ez okból Szabó Károly (Kun László 99. 104.) állítását, mely szerint az összeütkezés e határidő előtt valamivel történt, mint teljesen bebizonyítottat, el kell fogadnunk, a mint azt Pesty Fr. (Magy. orsz. helynevei I. 134.) és Pauler (Magy. nemz. tört. II. 719.) is elfogadták.

⁴ . . . «Cumani, versi in perfidiam, ausu temerario, elevato vexillo, crimen lese majestatis non formidantes, in Houd contra nostram personam insurrexerant et convenerant». IV. László levele 1289-ből Knauznál, Monum. Ecclesiae Strigon. II. 253. (Már korábban kiadták Fridvalszky, Mineralog. Transilv. 60. Katona, Hist. Crit. VI. 997. és Fejér, Cod. Dipl. V. III. 452.).

s melyet terjedelmes és kövér legelői, sík mezeje s igen jól védhető fekvése, lovas táborozásra kiválóan alkalmassá tettek s hol a kunok a gyér nemesség és a csekély számú védtelen bensülött lakosság felett teljes túlsúlyra jutva, zavartalanul bevárhatták véreik összeérkezését s folytathatták hadi készülődéseiket. De László király

6. sz. Kun László király.¹

is résen állott s Thuróczi szerint, „mint a vitéz Józua szállott szembe a lázongókkal, hogy nemzetéért és országáért megharcoljon.“ Június közepén már a jól megerősített Csanádon volt s hihetően ide várta híveit, kiknek társágában előrenyomulva a kunokat főfészkökben, Hód on keresté fel és támadta meg.

¹ A bécsi képes krónikából. Kiadta Emich G.

A felett, hogy ez a hely a mi falunk volt, ma már alig lehet kétség. De sokáig zavarban és bizonytalanságban volt e dolog, főleg a miatt, mert a régiebb krónikások és történetírók részint határozatlanul, részint hibásan jelölték meg az összeütközés helyét. S épen ezért, városunkra való tekintetből, melynek ez ütközet egyik legfőbb történeti nevezetességét képezi, kötelességünknek ismerjük a kérdés multját és egész állását tüzetesen ismertetni és megvitatni.

Kézai Simon mester, ki egykorú létre legpontosabban megnevezhette s körülírhatta volna a csata színhelyét, ezt egy igével sem tette.¹ Thuróczi és a Bécsi képes krónika pedig „a Hood nevű tó tájára,“² Bonfin „a mellé a tó mellé, melyet Hood-nak hínak,“³ tették a harcz színhelyét. Heltai, a ki, mint krónikája címében is mondja, Bonfint írta át,⁴ átveszi ettől a tavat s „az Hód állóvíz mellett“ szállítja táborba Oldamirt, de egyszersmind nyomban azt állítja, hogy „onnét be akara ütni Magyarországba“. Heltai ezen előadása aztán tévedésbe ejtette a későbbi történetírókat — a harcz színhelyének

¹ Ide vonatkozó szavai ezek: „Ladislaus vero rex illustris, animosus et magnivolus, perfidiam contra eum congnoicens inter eos (t. i. a kunok közt) fabricari, taliter processit contra ipsos bellaturus, ut in praelio ipso acriter debellati, plurimi intercepti, quidam vero ex ipsis relictis uxoribus, pueris et rebus omnibus ad populos barbaros fugierunt.“ (Simon Keza, Gesta Hung. Endlichernél 123 l.)

² Thuróczi Schwandtnernél I. 188. l. — Circa lacum, Hood vocatum.“ (Marci Chron. 85. fejt.)

³ „Ad lacum, quem Hoodum vocant“ Decad. II. lib. IX.

⁴ Krónika a magyaroknak dolgairól... melyet Heltai Gáspár megírt magyar nyelven és az rendre hozta a Bonfinius Antalnak nagy könyvéből ezen kicsiny munkával, Kolozsvár 1575.

hollétére nézve. Heltai korában, ugyanis, a Hód állóvize s a mellette elterülő vidék, vagyis városunk, a mint ezt később tüzetesen látni fogjuk, Erdélyhez tartozott. Így hát, midőn ő Oldamir-ról egész helyesen azt írja, hogy ez a „Hód álló víz mellől Magyarországra akart berontani“, ez alatt azt érti, hogy a kun fejedelem a tiszántúli vidékről tovább nyugatra, az ő korabeli Magyarhonba akart nyomulni.¹ A későbbi történetírók azonban nem véve figyelembe, hogy Heltai a maga korabeli Erdélybe teljes joggal helyezte a Hód vizét s csak arra gondolva, hogy az ő idejökben Erdélynek már a Királyhágó volt nyugati határa, a Hód vizét átvitték a Királyhágón s ott kerestek valami olyan hangzású állóvizet, melyet aztán a Mezősége, Kolozsvár és Szamosújvár táján, a Hódos-tóban kellett megtalálniok. Pedig a régi krónikák nem a Hódos, hanem a Hód tavaról tesznek említést s a kunokra nézve, kik a Körös, Maros, Temes és a Tisza, Duna közén voltak megtelepedve, teljeséggel képtelen és okszerűtlen dolog lett volna, egy tőlük távol eső s velök egyet nem értő vidéken jelölni ki az összegyülekezési helyet.

Azokban a legnagyobb nehézséget a vásárhelyi Hód-tó ellenében Thuróczi csinálta, a ki szintén úgy írta le a dolgot, hogy Oldamir a tó partján összegyűjtván a kunokat, onnét akart betörni Magyarországra, miből nyilván következik, hogy a tó szerinte nem volt ez ország területén,

¹ Heltai nyelvhasználata megfelel a XVI. századbeli többi írókéinak. Tinódi például Csanád, Becse, Gyula, Solymos, Lippa és Temesvár dolgait mind az „Erdélyi Históriaba“ írja, a minthogy azokban az ő idején tényleg az erdélyi fejedelem hadai is ültek. (Sziládinál, XVI. sz. beli magyar költők II. 22—35. 1.).

De hogy e részben Thuróczi megtévedt, azt IV. László király oklevelei bizonyítják, a ki e kérdésben legjobb tanu. Az ő egykorú leveleinek inkább hihetünk, mint a kétszáz évvel később élt s jobbára ismeretlen évkönyvekből dolgozó Thuróczinak. Már Lichner¹ hat levelét idézi magának László királynak, melyekben a király írásban hagyta, hogy ő a kunok ellen Hód-on harczolt. Szabó Károly pedig 1280—1289-ből 29 oklevelet ismert, melyekben a hódí csatáról van téve említés. Ezekben következetesen az áll, hogy az összeütközés in Hod, Hood, Houd, Hoot (egy helyt: in loco, Howd vocato történt).² E levelekben szó sincs tóról, hanem csupán Hód helységről,³ melynek határában a nagy harcz végbement, ilyen nevű falu pedig a kunok akkori székein más nem volt, csak épen a miénk.

¹ Vás. Közl. 1882. 10. s köv. sz.

² Az oklevelek kifejezései, melyekben maga László király nevezi meg a harcz színterét, ezek:

1)... in Hod, 1280-ból. Hazai okmt. VIII. 207. (Fejérnél V. III. 315.).

2)... in Hod, 1280-ból. Fejérnél VII. II. 227.

3)... in Houd, 1283-ból. Dezseffy, Haz okmt. 100.

4)... in Hod, 1284-ból. Fejérnél V. III. 249.

5)... in Houd, 1285-ből. U. o. V. III. 279.

6)... in Howd, 1275-ből. Wenzelnél XII. 160. (hibás évszám).

7)... in loco, Howd vocato, 1287-ből. Fejérnél V. III. 355.

8)... in Houd, 1288-ból. U. o. V. III. 410.

9)... in Houd, 1289-ből. U. o. V. III. 452. (Knauznál. II. 253.).

³ Ezt a kifejezést; Hód on (in Hod), nem is lehet érteni tóra, mert lovas népek vízben nem csatázhatnak, a fenforgó esetben annyival kevésbé, mert az egykorú harczy leírások (több napi küzdelem, nyíllal steff.) egy vízi ütközetnek merőben ellenmondanak.

Hogy a régi krónikások mért nem maradtak az oklevelek kifejezésénél? s miért tették a harc színhelyét általában a Hód tava mellé? ez oly kérdés, melyre általános választ senki sem adhat. Gyárfás szeriut a locus Hod-ot (Hód helység) olvashatták hibásan lacus Hod-nak (Hód tava). — a mi el is lenne fogadható, ha föl lehetne tenni azt, a mi valószínűtlen, hogy a krónikások egyre-másra írott oklevelekből dolgoztak s e levelekben a lacus általában benne lett volna. Lichner szerint pedig a szócserére az a körülmény vezette a krónikásokat, hogy „az ő korokban Hódból már csak a tó maradt meg, ellenben a falu már nem állott fenn.“ Ez állítás a történeti adatokkal merőben ellenkezik, mint a melyek t. i. kétségtelenné teszik, hogy Hód község a krónikások idejében is tényleg fenállott, mert róla, mint később látandjuk, az oklevelek megnevezetten emlékeznek. Annyi kétségtelen, hogy régen a krónikások, sőt még a hivataloszemélyek is, hazánk földrajzábankevessé voltak jártasok, a mit az akkori irodalmi és közlekedési viszonyok közt egészen természetesnek találhatunk. S ezért van, hogy még a királyi kancelláriában, vagy más hiteles helyeken szerkesztett hivatalos levelekben is nemritkán fordulnak elő földrajzi botlások. Bonfinról pedig, habár ő könyvében az ország földiratát is adja, különösen tudva van, hogy ő, a különben is idegen, országunknak igen kevés községét ismerte: — Hód-ról, Vásárhely-ről s Hódtavá-ról pedig épen semmi tudomással sem birt, mert ezekről terjedelmes nagy művének földirati részében egy betűvel sem emlékezik. Ilyen ismerettel aztán mindegy volt rá nézve és a krónikásokra nézve, akár a falu, akár a tó neve jőjön forgalomba.

Egyébiránt az oklevelek azon adata, hogy a csata Hód faluban történt¹ s a krónikások azon állítása közt, hogy a harcz a Hód tavánál esett meg: semmi ellenmondás sincs, sőt inkább ez a kétféle előadás egészíti tökéletesen ki egymást, mert így nem maradhat fen semmi kétség sem a harcz mezejének fekvésére nézve. Ugyanis, így lesz egészen bizonyos, hogy csakis arról a Hód faluról lehet szó, mely mellett a Hód tava van. Ez a hely pedig sehol másutt nem található fel, csupán a mi területünkön.

Bármi okból történt is a Hód tavának szerepeltetése, mint láttuk, kétségtelenül ez okozta azt, hogy újabbkori történetiróink Heltait félreértvén, a csata színhelyét tőlünk Erdélybe vitték. Ezek élén a méltán nagy nevű Katona István áll.² Vele egy nézeten vannak Fessler³ Budai Ferencz,⁴ Virág Benedek,⁵ Péczeli,⁶ Kállai Ferencz,⁷ Horváth Péter,⁸ Majláth János,⁹ Kőváry László,¹⁰ Szalay László,¹¹ Lenk Ignác,¹²

¹ De e részben is van kivétel, mert László királynak egy oklevele Hód-tó-t említ. (Bél Máty. Notitiae Hung. nov. II. 404).

² Hist. Crit. VI. 960—964. (ki ez állítását, de minden helyes magyarázat ellenére, még László király 1288-dik oklevelére is — Fejérmél, Cod. dipl. V. III. 410. — alapítja.)

³ Die Gesch. d. Ung. II. 671.

⁴ Polg. lexic I. 499.

⁵ Magyar Századok 540.

⁶ A magyarok történetei Ázsiából kijövetelöktől fogva I. 205.

⁷ Pogány magyarok vallása 235.

⁸ Érték. a kunok es a jászok eredetéről 65.

⁹ Gesch. der Magyaren I. 278.

¹⁰ Erd. tört. I. 143. Erd. ritk. 230

¹¹ Magyarország története II. 106.

¹² Siebenbürgens Lexikon II.

stb., — mely történészek a kunok és magyarok harcát kivétel nélkül a tó mellé teszik, melyet egy részök Hódos-nak, — más részök, mivel azt kis terjedelme miatt a legtöbb térképen meg sem találták, az ehhez 20—30 kilométerre fekvő. de azzal teljességgel nem azonos és már sokkal nagyobb czegei tónak, más részök végre Hód-nak nevez, mit sem törődve azzal, hogy a régi források közt egy sincs, mely Czege, ez oláh falu, melletti tóra utalna, sem azzal, hogy Hód nevű tó a Mezőségen, sőt egész Erdélyben sem létezik

Mások azonban észrevették a tévedést és határozottan városunk mellett foglaltak állást. Pető Gergely a régi krónikásokat követve, egyszerűen a „Hótt álló vizet“ említi,¹ tehát Heltaival együtt részünkön van; Podhraczký² egyenesen megtámadja Katonát, a miért az 1288-ki oklevél alapján Erdély mellé állott; Horváth Mihály,³ Palugyay Imre,⁴ Gyárfás István,⁵ Hunfalvi Pál,⁶ de legnyomatékosabban Szabó Károly⁷ szintén a mi Hódunkat értik, mely utóbbik nyomás fejtegetéseit az öntudatos újabb történészek, ezek közt Pauler Gyula,⁸ Borovszky⁹ már általában elfogadták. Különösen említendő

¹ Magy. krónika, Kovács János kiadásában.

² A Budai krónikához írt jegyzetek közt.

³ Magy. orsz. tört. I. kiadás. I. 161.

⁴ Magy. orsz. legújabb leírása IV. 382. 507.

⁵ Jászkunok tört. II.

⁶ A Kun vagy Petrarka codex 26. (Magy. ethnographiájában 314 l. még Hunfalvy is a „Hodos tava“ mellé teszi a csatát).

⁷ Székely okl. I. 22. és Kun László 102—105.

⁸ Magy. nemz. tört. I. 477.

⁹ Csan. vm. tört. I. 78. („a csanád vármegyei Hód falunál“).

Pesty Frigyes,¹ mint a ki a kérdés egész irodalmát áttanulmányozta, s a ki szintén városunk mellett lőr láncsát, bár merőben téved, mikor azt állítja, hogy a városunk „melletti tó szerte csak Hódostó-nak neveztetik és nem Hódtó-nak, vagy Holdtó nak“ s hogy az egykorú királyi oklevelekben utóbbi tóról nincs említés: holott Lászlónak, mint említő, van olyan levele is, melyben a Hód tavát megnevezi. Mondani is felesleges, hogy városunk férfiai, a kik eddig Hódmezővásárhely történetéről írtak, Szőnyi Benjamint kivéve, ki e tárgyról semmit sem szól, szintén a mi Hód-unk számára követelik a harczyi tért. Így Csók Mózes² Matók Béla,³ Sós János,⁴ Széll Farkas,⁵ de mindenek felett Lichner Gáspár,⁶ ki e kérdést, Fejér Gy. okleveles nagy művéből számos adatot kiszedegetvén, elég alaposan és terjedelmesen fejtegette, bár a harcz sajátlagos színterére nézve, mint látni fogjuk, valószínűtlenségeket hozott forgalomba.

Ezek előrebocsátása után az ország akkori állapotára térve vissza, László király, úgy látszik, egész mivoltában felfogta a válságos helyzetet, mely előtt állott, midőn fegyverét a kunokéval összemérte. Ideje is volt, hogy a kirá-

¹ Magy. orsz. helynevei I. 134—137.

² H.-M.-Vásárhely város stat. leírása. Kézirat Vlt. 1852. 1376.

³ B.-Pesti Viszhang 1856. 223. (Katonára hivatkozva, de tényleg Csókot követve.)

⁴ H.-M.-Vásárhely leírása, kézirat, vlt. 1864. 292.

⁵ Szegedi Híradó 1865. 80. sz.

⁶ Vásh. Közlöny. 1882. 7. s köv. sz.

lyok folytonos kegyei által elkényeztetett, de különben is rakonczátlankodásra hajlandó népesség megzaboláztassék s e szép és gazdag haza, melyen annyi garázdaságot követtek el, hatalmuk alól kiragadtassék; mert a király tisztában volt azzal, hogy ezek „nemcsak országunkat a maguk jármába leigázni, hanem királyi koronánkat is magokhoz ragadni akarják.“¹ Most kellett eldölni, hogy Magyarország a polgárisult magyarságé maradjon-e továbbra is, vagy pedig az elhatalmasodott kunok útján visszaessék a pogányság és bárdolatlanság korszakába. A nemzet maga is így ítélte meg a helyzetet s ezért látjuk, hogy a legkitünőbb magyar vitézek, ide értve az olygarkhiát is, mely e válságos időben félretette az önzést és meghasonlást, a haragot és gyűlölködést, — vetélkedve siettek a király oldala mellé, hogy vele együtt megoltalmazzák a nemzetet és a hazát a bitor idegenektől

A hadvezérlet, úgy látszik, Tamás fia Lorántnak, a későbbi erdélyi vajdának, e sokat próbált „serény vitéz“-nek kezébe volt letéve, ki még csak nem rég a királyt fogva tartotta. Ő intézte az első támadást az Ernye bán fiával, István-nal² és Miklósfia Rafain-nal, a Káta nemből, az erdélyi és bihari csapatok élén, félelmes lándzsájával a kunok ellen, „kiket vitézül megrohant s közülök igen sokat dicséretesen levágott és leterített“.³ Rafain is „halált megvetve harczolt s négy halálos sebet kapott.“⁴ Tamás, a Micbán Simon sarja, szintén vitézül küzdött s két fegy-

¹ A király saját szavai.

² Hazai Ökmt. VII. 311.

³ Thuróczy Schwandtnernél I. 188.

⁴ Fejér, Cod. dipl. V. III. 258.

veres kunt fogva hurczolt a király elébe.¹ Ennek testvére, György, a király közelében viaskodott s midőn lovát veszíté, mint legyőzhetetlen bajnok harczolt tovább a csatatéren, jöllehet nyíl és lándzsa által okozott több rendbeli sebet hordozott már testében.²

A Rátold nemzetség tagjai heten „mint rettenthetetlen oroszánok“ küzdöttek. Közülök Loránt „a király legvitézebb katonájaként említetik, kinek felülmulhatatlan bátorsága és ernyedetlen küzdése bontotta meg a kunok hadsorait.“ Ugyan e testvérek közé tartozott Lőrincz, „ki vitézül harczolva a szent koronának tartozó hűséggel ott végezte életét“. ³ Gergely, a király szeme látára több kunt megsebesített.⁴ Fülöp három kunt ejtett foglyul.⁵ Dénes, Cheme fia, ungi várjobbágy mellől szolgálai elestek, mikor maga a király szeme látára még folyvást küzdött.⁶ Talpasnak nevezett Tamás szintén vitézül harczolt s halálos sebet is kapott.⁷ Különös érdemeket szereztek a székelyek is, kik a királynak a hadjáratra nyolczvan lovat adtak s magának a királynak csapatában harczolván „vitézségök, tántoríthatatlanságuk s vérökkel tanusított hűségükért“ László előtt különös kedvességre tettek szert.⁸ A királyi oklevelek említik még Turkfi a Dénes és Macsonka,⁹ Miklós galgóczi ispán,¹⁰ úgy-

¹ U. o. V. III. 249.

² U. o. V. III. 274. Wenzel, XII. 234. 438.

³ Pray, Annales I. rész. 352. lap. Fejér, V. III. 165.

⁴ Fejér V. III. 215.

⁵ U. o. V. III. 236.

⁶ U. o. V. III. 353.

⁷ U. o. V. III. 409.

⁸ Fejér, V. III. 452.

⁹ U. o. V. III. 354. 392.

¹⁰ Kubinyi, Árpádkori oklevelek 125, és Wenzel IX. 276.

szintén Amade, Finta nádor öcscse, később maga is nádor, nemzetsége több tagjával¹ és István, a király tárnokmestere, s végül a vasmegyei vépi udvarnokok, a sárosmegyei asguthi erdőőrök² vitéségét is. Az elesettek közt volt Kézai mester szerint Pósa fia Olivér az Aba nemből, Miklós comes fia András, a Vigman nemzetségből, Ponit comes fia László, a Miskóczi, Kis Mihály fia Demeter, a Kusd nemből,³ egy 1284-ki oklevél szerint⁴ János, Izsip fia, a Bő nemből és még számosan, a kikeről névszerint nincs emlékezés.

A harcot mindkét részről vitézül és elkeseredéssel vívták s a győzelem még egyik fél részére sem dőlt el, midőn „hirtelen és váratlanul, isteni kedvezésből nagy zápor eső eredt meg, mely szembe vágta a pogányokat, úgy hogy ezek, a kiknek bizodalmauk újaikban és nyilaikban volt, a nagy esőben elázva olyanok lettek, a próféta szerint, mint a föld ganéja.“⁵ Ekkor megdőlt a kunok harci rendje s a magyarok feltartóztathatlanul vetették rájuk magukat, „letiporták ellenségeiket, azok nagy részét levágták, sokat közülök elfogtak s az egész vidéket szelvényben-hosszában kifosztották.“⁶ A menekülő kunok, nejeiket és gyermekeiket hátrahagyva, Oldamir példájára kiszöktek Moldvába, „ a hon

¹ Wenzel, XII. 496.

² Hazai okl. 99.

³ Simon Keza, Gesta Hungarorum, Endlichernél 123. l.

⁴ Uj Magy. Muz. 1851—2. I. 205. Lichner, Vás. Közl. 1882. 10. 11. sz. és Szabó Károly közléseik. Amazok vitézkedéseit a számukra jutalmul adott földjavadalmakról szóló különböző oklevelekben maga a király sorolja elő.

⁵ Thuróczi i. h.

⁶ Bonfin i. h.

maradtak pedig a királyi szó előtt annyira meg-alázkodtak, hogy egész lényökben reszketve alig mertek a király arczába tekinteni.¹ A király pedig a kiköltözni akaró kunoknak utánok indult s az erdélyi havasokon túl egészen a tatárok földéig hatolva, ott őket visszatérésre kényszerítette s korábbi lakóhelyökre letelepítette.

Hogy határunk mely része szolgált a nevezetes ütközet szinteréül, arra nézve többféle vélemény állítható fel. Lichner Gáspár abból a föltevésből kiindulva, hogy Hód község valahol az Oldal-kosár nevű városrész helyén, tehát a tó Szentes felőli oldalán feküdt, továbbá, hogy „*az öt halom, mely a Tarján városrész végétől szembe nézve, kissé részűt a Szeged felé futó vasúttal, ma is szemlélhető, az ütközetben elhullott kunok telemeit földi s ép' azért ma is Kun-halmoknak nevezetik.*”² — erre a tájra teszi a viadal mezejét s azt a tó fenékre és a város mai belterületére helyezi. Ehhez képest tehát a hazai kunokat a halmok tájára, Oldamirt, hogy a harc kedvezőtlen fordulata esetén „könnyebben elvonulhasson“, a mostani Szabadság-tér felé, László király csapatait pedig, — minthogy ezek Erdélyből, Csaba felől, érkeztek volna, — a Paperei-szöllő magaslataira állítja fel. Azon nehézségen, hogy t. i. ily elhelyezés mellett, ugyanazon tábor két részét mély vizek választották volna el egymástól, Lichner úgy segít, hogy az ütközet idejére tartós aszályt rögtönöz s az *egész tó fenekét szárazzá változtatja*, a mi ugyan nálunk

¹ Thuróczy i. h.

² Vás. Közl. 1882. 8. sz.

nem volt példátlan, de az irások és az öregek nyilatkozata szerint mégis igen ritkán és kivételesen fordult elő. Ez a szárazság volt hivatva azokon az ereken és mocsarakon is, — melyek az egyenetlen terepet észak és nyugat felé igen megszagatták — segíteni. Mert tudva levő, hogy a Kistó-ér és Topa-ér, melyek a Szarvas vendéglő alatt vezettek a Hód tavába, a terjedelmes csúcsi rétság, melynek egy nagy része még most is, annyi idő múlva, mikor már régóta töltogetik és lakházakkal beépítve van, víz alatt szokott lenni és nádat terem, és a mostani III-dik kerületet, a Csatorna-utca környékét, borító Hatytyas-tó abban az időben fenállottak s lovas csapatok közlekedését meggátolták. Ugyan csak a szárazságra bízta Lichner a Pap-ere laposának és a Kenyere vizeinek eltüntetését is, mert ha ezek rendes állásukban lettek volna, bajos föltenni a királpárti tábor tapasztalt vezéreitől, hogy már előre ily veszélyes helyeken, t. i. a mély vizek partjain állították volna fel hadi soraikat. Nagyobb baj mindezen nehézségeknél az a körülmény, hogy több oldalról szerzett adataim szerint, nálunk a nép a kérdéses öt magaslatot, valamint általában a halmokat nem hívja Kunhalmoknak (ez elnevezést csak olvasott embe-reink adhatták azokra, más vidékek példája szerint) s még ha így hívná, sem következik abból az, hogy a kunokkal vívott csatát ide helyezzük, mert micsoda történeti hitelt lehet adni egy 600 éves szóhagyománynak? Még ennél is nagyobb baj végre az, hogy azok a halmok valósággal nem rejtik a kunok tetemeit. Ugyanis, hogy a dolognak teljesen végére járjak, 1892-ben Farkas Sándor régész és Varga Antal főgymnasiumi tanár urak felügyeletök alatt a nevezett

halmokat megásattam s azokat általában természetes képződésű homok domboknak találtam. Csupán a legnagyobbikban, mely a Szöllő-halom felé esik, találtunk téglá épület sűrű törmelékére s ezek körül soros sírokra, (mintegy 8—10 csontvázra, melyek közt gyermekekéi is voltak), melyek korát hozzávetőleg sem lehetett megállapítanunk. Szabó Károly, ki Vásárhelyen, a helyszínén ismerős volt, talán Lichner közleménye után írta aztán azt, hogy „a Hód tava partján Hódmezővásárhely mellett emelkedő Kun-halmok aligha nem az ezen csatában elesett vitézek sirhalmai.“ Most már tudjuk, hogy ez a föltevés minden helyes alapot nélkülöz. Hogy az Oldamir elesett híveinek csontjait az egykori serház épület felé fenállott, de most már eltűnt halmok takarnák, mint Lichner állítja, ez semmivel sincs bizonyítva, mert sem ő nem mondja, sem én nem jöhöttem nyomára, bár utána többektől kérdezősködtem, hogy ama halmok csontvázakból alakultak volna, melyek egyike különben, a tetején épült szélmalommal együtt, ma is fenáll.

Lichner fejtegetéseiből tehát csupán annyit fogadunk el a kutatás irányára nézve, hogy a harctérzt az elesettek csontjai után kell keresni. Testhalmok dolgában pedig nem vagyunk megszorúlva s e részben a helyszini újabb ásatások eléggé is kalauzolhatnak bennünket. Mindenekelőtt azonban tisztában kell lennünk Hód község fekvésével is s el kell fogadnunk azt, a mit másutt tüzetesebben fogok bebizonyítani, hogy e hely nem valahol a város-háza táján, az Oldal-kosárban, hanem a tó északkeleti partján, a mostani Ujváros helyén feküdt. Itt abban az időben is egy terjedelmes, szép síkság volt, melynél lovas hadak

gyülekezésére alkalmasabb helyet választani sem lehetett volna. László király serege Csanád felől közelgetett, (mert az utolsó dátum, mely tartózkodásáról szól, mint láttuk, ide utal) vagyis a Rácztalon nyomult előre s a Hód mezején, melyről, mint Makó felé eső mezőségről, már 1337-ben szól az írás¹ találta elő a kunokat. Itt történhetett meg az első összeütközés, miközben a vitéz Tamásfia Loránt, a haza ellenségein rajtok ütött s ellenök az első öszecsapást vezette. Ezen a tájon azonban harczi temetőnek tekinthető testhalom nem létezik s ezért, bár Ujvároson több helyt akadtak régi embercsontokra a föld alatt, valószínűbb, hogy a harc itt nem ért véget s a szomszédos területen, t. i. a Szigetben folyt tovább, hová olyan nyomok vezetnek, melyek a régi csatának kétségbe vonhatatlan bizonyítékai.

Szőnyi Beniámin,² lelkész elődöm t. i. a mult század közepe tájáról írva hagyta, hogy az akkori „nagy temető aljában“ (ez alatt a mai Ujváros déli csúcsai, a nazarénus gőzmalomtól a Sarkalyi-utczáig s a Nagy-szigetnek ide nyuló vége értendő) sok nyíldarab található, a mit ujabban is megerősít az a tény, hogy a Szigetben, ideértve az ottani Kis-homokot, még mostanában is találnak olykor nyílhegyeket.

E körülmény azt mutatja, hogy a harc

¹ A Csanád nemzetség osztálylevele. Anjonk. okmt. III. 364—371.

² Szőnyi verses művének ide vonatkozó része ez:

„A mint nagy temetők alját mossa a tó,
Itt veszett sok szántó-vető, sok arató.
Alig lőn akkoron népünk maradható,
Itt ma is sok darab nyíl találtatható.“

a Szigetbe tétetett át, talán abból az okból, hogy a királyi sereg egyik szárnya Kutas felől az Oldamir táborának hátába került, mely bajon csakis úgy lehetett segíteni, hogy a kunok áttörve a magyarok hadvonalán, a tó túlsó, déli oldalán foglalták állást, a mi egy kényszer helyzetbe jutott, de jó lovas hadi népre nézve nem volt valami nehéz feladat. A Szigetben a küzdelem főleg nyilazásra szorítkozott, mert harczyi temetőre ott sem lehet akadni.¹ Ez a terep azonban, melyet több oldalról széles és mély vizek környeztek, nem volt alkalmas harczmezőnek, mert a szerencse fordultával az egyik harczoló felet annak tette ki, hogy mindenestől a vízbe kergetik. A döntő csapásra tehát itt egyik fél sem szánhatta el magát. A csata továbbhuzódásának nyomát a szomszédos tarján-végi rakodói alacsony halom jelöli, melyet 1893-ban Farkas S. régészszel ásattam meg, ki is abban töméntelen koponyát és emberi csontrészeket talált, melyek arról tesznek bizonyosságot, hogy a kunok a vizen, valahol a Pap-erdőjénél átkeltek, mely részen még századunk első felében is töltés vezetett keresztül a tó északnyugoti partján foglaltak hadi állást, hol, t. i. a Tarján-végen, a királyi sereg jobb szárnyával ismét szemben találták magokat, mely itt velök véres küzdelembe bocsátkozott. Ennek áldozatai kerülhettek tehát az itteni rakodói

¹ A nem messze eső Gorzsai-ketőshalomnál, bár azt az élő hagyomány csontokból rakottaknak állítja, aligha volt csata, mert 1894-ben Oláh tanár a halmokat megásatta és azoknak csak egyikében talált emberi csontokat kisebb mennyiségben, orsó-karika, kláris-gyöngy és kezdetleges mívű csupor kíséretében. A halom tetejéből azonban korábbi építkezés alkalmával feles számú emberi csont került volna elő — hallomás szerint.

halomba,¹ még pedig mindkét harczoló fél részéről, mert az ide közel esett, Katona-halom, melyet néhány évtizeddel ezelőtt lehordtak, szemtanuk állítása szerint, emberi csontokat már nem takart.

A véres összecsapás itt rövid ideig tarthatott s a kunok visszahuzódásával ért véget, mert ide nem nagy távolságra van az a harmadik hely, mely a nagy és öldöklő harcz emlékét fentartotta. Úgy kellett tehát lenni, hogy midőn Oldamir tapasztalta, hogy serege előtt a rakodói s a Szentés felé vivő, tulajdonkép' vizek közé szorított földnyelv el van zárva, melyen át a kun szállásokba legegyszerűbben lehetett volna jutnia, mivel a sarkában levő királyi tábor miatt időt veszíteni nem lehetett, gyors oldalmozdulattal az ide fél órai távolságra eső mártélyi síkon termett s ennek terjedelmes mezőségén állította fel csapatait, hol végre alkalmas tér kínálkozék arra nézve, hogy rajta két nagy, jobbára lovasságból álló hadsereg kellően elhelyezkedhessék s minden erejét kifejtve, egymással élet-halálra megmérkőzhessék.

Itt ujult hát meg teljes erővel a viadal, a két elkeseredett népfaj között. Itt nyílt tér a Micbán fiaknak, a Rátót nemzetség tagjainak s egyéb magyar leventéknek hősiességszolgálatuk tanúsítására. Itt küzdött maga László király is a székely lovasok által támogatva a betolakodott idegenek és pártütők ellen. Sokáig tartott a küz-

¹ A közeli terjedelmes síkságon, a paléi és solti nyomáson, hol egyébként nagyobb táborok az erek és laposak miatt kényelmetlenül mozoghattak volna, harci temető nem létezik. A Solti-halom sem válik ilyennek be, mert Varga A. tanár, ki azt 1895. őszén megásatta, benne épület törmelék, pernye és hamu közt csak kevés embercsontot talált.

delem, mely itt is nagyobb részt nyíl lövésre szorított, mígnem a krónikások által említett végzetes zápor megeredt, mely a csata sorsát eldöntötte. Mert mikor a kunok újait feszítő húrok eláztak, a Rátold nembeli Loránt csapatának rohama előtt végre megdőltek az ellenség sorai s a lándzsával és karddal jobban bántani tudó magyarok dühének roppant számban estek áldozatul. Ezt tanusítják a nagy csonthalmok, melyek a Szűcs József és Maczelka József földein az elesettek tetemeit századokon keresztül megőrizték, mígnem azok a tiszai árvizek elleni védekezés céljából 1877. és 1880-ban határunk oltalmára az újon megerősített védgátba beletömettek. Ezt tanusítja a maguktól a kunoktól eredt Kurgan vagyis sírhalom elnevezés, melyet Korhán alakban a magyar nép századokon át megőrizett s mely névvel az ottani táj mind napjainkig nevezetik. Ez a hely-név maga a nyelvtörténeti igaz hagyomány, mely a rég lefolyt s egyébként határunk lakói előtt feledségbe ment nagy eseménynek változatlan és hamisítatlan bizonyítéka.

II.

A kiverit ellenség a tatárokkal együtt ismét betör a hazába, de visszaveretik. — Mennyiben volt e vidék a kunoké? — Ezek elterjedése. — László király ragaszkodik hozzájuk. — Itteni szállásaik. — További rakoncátlankodásaik. — A király meggyilkollatása. — A haza nyomorúságában a kunok szerepe. — Az ököljog virágjában. — A Csákok bitor hatalma.

A kunok hatalmát a hódi vereség nem törte meg végképen. Egy részök ugyanis, mint láttuk, Moldvába menekült s a régi krónikások szerint

ott lakó fajrokonaikat s a nogaji tatárokat felbujtogatta arra, hogy ezek hazánkba újra betörjenek, a mi 1285. február elején történt meg, midőn is Gácsország felől Munkács táján berontva, roppant mennyiségben árasztották el az országot s ennek észak-keleti részét „Pestig tűzzel, vassal pusztítják, a csak kevéssel azelőtt megnépesült falvakat kifosztják, a lovakat szokásuk szerint leöldösik, részben foglyul viszik magukkal, a barmokat elhajtják“¹ stéff. A király hadai és legkivált egyes főurak csapatai azonban útjokat állták s nagy öldöklést követtek el soraikban. A tatárok tehát, minthogy a hó és eső is igen sok kárt tett bennök, csakhamar visszafordultak s Erdély felé, hol újra többször vereséget szenvedtek, sokszoros kudarczot vallva, az országból kitakarodtak. Hogy e tatár pusztítás vidékünket is érte volna, arra semmi adat sines s a körülményeket egybevetve nem is valószínű. A mi kár és baj ez időben vidékünket érte, az az itt maradt kunoktól származott, kik eddigi rabló életmódjukat és féktelenkedéseiket folytatták. Kitűnik ez egyebek közt a királynak ez évi április 26-án kiadott egyik leveléből, melyben László, a már ismert Tamást, a Csanád nembeli Pongrácz fiát, a maga Csanád-, Arad- és Temesmegyei családi birtokaiban megerősíti „s bántatlanul megoltalmaztatni kívánja, szintűgy a kunok, mint az ország nemesei és saját nemzetségének tagjai ellenében.“²

A vidék nagyobb része megmaradt régi birtokosai kezén s megvoltak a gyér lakosság egyes

¹ Bonfin Decad. II. lib. IX. Sambucus toldalékjával, 1568-ki kiadás, 332 l.

² Wenzel, Árpádkori új okmt. IX. 419—422.

falvai is, melyek a tatár dúlás után úgy a hogy ismét megtelepítették. Láttuk fentebb, hogy a Csák, Csanád és Kalán nemzetségnek s majd a nyúlszigeti apáczáknak, minő nagy számú birtokaik voltak itt a kunok idejében is: úgy hogy ezek szerint teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy ha ezek ide betelepítették s Kézai szerint „mint a fővény elszaporodtak is“, de a terület nagyobb része jog szerint korántsem volt az övék és semmi nyoma annak, hogy Csanád megye déli részén kívül e vidéken rendezett székeik, vagy akár csak kapitányságaik is lettek volna, sőt alkotmánylevelök, melynek a lakóhelyre vonatkozó részét fentebb szó szerint is közöltük, ezt egyenesen kizárja. S ha kisebbségek mellett koronként mégis túlnyomóságra vergődtek, az erőszakos természetökből és katonai egységes szervezetökből magyarázható ki, melynél fogva az itteni ős lakosságot és jogos birtokosságot elnyomni s rettegésben tartani képesek voltak, mivelhogy a Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes közeinek súlypontja egyidőre az ő táborukba esett. László is hamar elfeledte lázadásukat s kegyével csakhamar ismét feljök fordult, annyival inkább, mert a főhatalmon és javakon veszekedő, s a király személye ellen is pártot ütő főurak és főpapok körében kevés biztonságra és hűségre számíthatott. A kunok közül választá ismét kedveseit szintúgy, mint állandó katonáit, mely utóbbiaknál ép' úgy, mint az azok révén megismert tatároknál és szerecseneknél, önfeláldozást és engedelmisséget talált személye irányában, úgy hogy valahányszor ellene a dús javadalmakkal ellátott, de telhetetlen főurak és papok fellázadtak s fölkelésre csődítették a népet is: a király mindanyiszor Tiszántúlra menekült a kunok közé, hogy személyét és életét bátorságba helyez-

hesse. Ily körülmények közt nem csuda, hogy lelke, mely, úgy látszik, egészen érzelmi befolyások alatt állott, a zsvány főuraktól, kik a garázdalkodás és jószág rablás tekintetében semmivel sem voltak jobbak a kunoknál, mindinkább elidegenedett és a kunokkal forrott össze, kikhez anyjáról vérségi kapcsok is fűttek; ezek pedig viszont a király kegye által még inkább megerősítettek garázda természetökben. Kétségtelenül ezektől volt mit szenvedniök továbbra is e vidék birtokosainak. Csanádi Tamást sem óvta meg ettől a királyi pecsétes levél, úgy hogy ő végre megeléglvén a kártételeket és bántalmazásokat, itt hagyta Maros menti uradalmait s Bihar megyei jószágaira költözött el, melyek központja 1290 Telegd volt, hol a Telegdi családnak lőn megalapítója, bár utódai, mint ezt látni fogjuk, továbbra is földesurak maradtak a Maros déli vidékein.¹ Elköltözése előtt azonban nemzetsége tagjaival, királyi jóváhagyás mellett úgy egyezett meg, hogy akár ő, akár unokatestvérei haljanak el mag nélkül, a birtokok kölesönösen a túlélőre s ennek örököseire szálljanak.²

Ugyan azon évben, melyben Tamás innét elköltözött, László király bevégezte viszontagságok és szenvedélyek által dúlt életét. Ugyanis a főurak, minekutána őt nyílt csatában le nem győzhették, sőt a király a váradi országgyűléssel erélyes végzést hozatott a fosztogató urak ellen s maga is utána látott ezek megbüntetésének: néhány előkelő kunt, László meghittjeit, rábírták.

¹ Telegdi János 1469-ben adja el tömörkényi birtokát 400 arany forinton, hogy magát a török rabságból kiválthassa. Telegdi István 1514-ben, mint esanádi földbirtokos halt meg.

² Borovszky i. m. I. 273.

hogy őt meggyilkolják, a mit ezek Keres-Szezen, Várad mellett, végre is hajtottak. Holt tetemeit, minek utána Mise nádor, a szerecsenek és kunok szörnyű boszút állottak a gyilkosokon, kedvencz tartózkodási helyére s hű kancellár püspökének székhelyére, Csanádra szállították s ott temették el királyi pompával. Az ország azonban a lehető legsiralmasabb állapotban maradt utána hátra. „A városok megfogyatkoztak, a faluk száma a leégetés miatt csaknem megsemmisült, a békés egyetértés teljesen lábbal tiportatott, a gazdagok szegényekké lettek s a nemesek az inség miatt maguk végezték a fárasztó munkákat.“¹ A nemzet „régí dicsősége alászállott“, mint oly országban szokott történni, melyben hosszú időn keresztül háború pusztít s melyben ezen felül a király nem gondol uralkodói kötelességeivel és alattvalói javával. a főurak pedig pártot ütnek az uralkodó ellen, kiszípolozzák a gyöngébbeket s egymással marakodnak a méltóságok és a jószágok birtokáért.

Az ország ezen nyomorult állapotában vidékünk is osztozott, mely a kunok képében épen keblén hordta a püsztlás fő-fő okozóit. Ezek III. Endre, az új uralkodó, alatt korántsem számíthattak annyi kedvezésre, mint a boldogtalan László alatt, a minthogy az urak a legelső országgyűlésen, Ó-Budán, ki is mondták s a királylyal is felfogadtatták, hogy várat, |1291 vármegyét, méltóságot jövevényre, vendégre, pogányra, vagy nem nemesre, vagy olyanra, ki az országban kárt tesz, nem bíz, s ilyet tanácsába nem fogad. Mindazáltal, mivel a királynak folyton harcban kellett állania, hogy országát az

¹ Thuróczi, Schwandtnernél, I. 190.

idegen hódítók s a rabló főurak ellen megoltalmazhassa, ezért a kunok buzgó támogatására ő is rászorult, a minthogy ezek az osztrák Albert elleni háborúban is seregének egyik fő | 1291 alkatrészét képezték s ez alkalommal, Bécs környékén az osztrákok szerint nagyobb pusztítást, rablást és öldöklést követtek el, mint a minő romlás Ausztriát IV. Béla alatt érte. Nehány évvel később, midőn Endre ugyan ezen Albertnek, mint ipának, támogatására indult, hogy őt a német | 1298 császári trónra segítse, seregének jó részét ismét a kunok képezték. Ily hadi tényezőket a királynak is okvetlen becsben kellett tartania, annýival inkább, mert a kunok a számukra kiadott alkotmány értelmében a nemesek jogaiban részesültek, az országgyűléseknek kiegészítő részét képezték s azon meg is jelentek. Másfelől pedig a magyar urak féktelenkedése és rabló kalandozása ország-szerthe virágjában volt. „Mintha mind az a fék, mind az a békó, melylyel a magyar királyok 300 éve, Sz. István óta, a nemzet erőszakos nyers hajlamait lekötötték, lehullottak, a keresztyénség, az alap, a melyre ők a magyar társadalmat fektették, megingott volna, a pogány kor garázdasága ütötte fel ismét fejét, csakhogy most nem a szomszédok, a külföld, hanem a hazafiak ellen az országban dühöngött, A nemesek... egymás jószágait megrohanták, elfoglalták, házáat felverték, őt magát, embereit elfogták, ha ellenállott, megverték vagy meg is ölték.”¹

A kunok tehát a magyaroktól sem tanultak jó erkölcsöt, az ököljog uralkodott az egész országban s kunok és magyarok egymással versenyezve nyomorgatták kicsapongásaikkal a sze-

¹ Pauler, i. m. II. 567.

gény nemzetet. A hatalmaskodókra, a gonosztevő nagyokra ugyan meghozták a törvényt, de nem volt, ki végrehajtsa.

A legnagyobb garázda épen a határunkbeli birtokos Csák nemzetség egyik tagja, Mátyus úr volt, ki a Dunán innen önálló rabló királyságot szerzett magának s kit a király és a nemzet sem fegyverrel, sem kedvezéssel — mert nádorrá is tették — nem volt képes arra bírni, hogy bitorlásaival felhagyjon. Az ő nemzetsége, melynek egyik tagja Miklós úr, még elég szerény viszonyok közt kezdte pályáját, időközben az ország legelső főurai közé emelkedett. Egy másik Máté még IV. László alatt nádorságra | 1282 emelkedett, kit ennek nemsokára bekövetkezett halála után a király régi híve, Péter, követett e méltóságban. De ez is kevés ideig maradhatott abban. E szép és nagy emlékek azonban nem javították meg, legfeljebb megkeményítették a rablókirály, Mátyus úr szívét. A Csákok nemsokára nagyobb részt a lázadók táborába állottak át.

12.

A közállapotok romlottsága Károly R. király alatt. — A Szeri Pószak itteni birtokai és garázdálkodása. — Becsei Imre nemzetsége. — Bírja Batidát és Gorzsát. — Mártély a zalavári apátság kezén.

Anjou-házbeli uralkodóink nagy rendetlenségben s teljes ziláltságban vették át az Árpád királyok örökségét. Az uraknak, ideértve a papság egy részét is, féktelensége már régóta minden gonosz szenvedély előtt megnyitotta a kaput s vidékünk a tatárjárás előtti rendezett állapotát, erkölcsi és

anyagi megerősödését sokáig szintén nem tudta visszanyerni, annál kevésbé, mert erre az új uralkodók — bár egyéb téren, t. i. a bel- és külpolitika és a művelődés tekintetében marandó érdemeket szereztek — elég hatályosan nem működtek közre.

E vidék földesuraira, mint általában az olygarkhákra, egyébként a maguk szempontjából most is elég jó idő járt, mert rakonczátlankodásaiknak az új királyi ház jó darabig kevésbé tudott gátat vetni; a mi annál természetesebb volt, mert Károly királynak szüksége volt az ő támogatásukra s az országgyűlések szünetelvén, a király leginkább a főurak tanácsa által gyakorolta hatalmát, s egyébként is rajta volt, hogy azok befolyása, fénye és gazdagodása — mire nézve a Lajos alatt behozott ősiség is sokat tett — gyarapodjék.

Egyik főtámasza volt az újonan betelepített királyi családnak Ujlaki Csák Ugrin, a határunkban birtokos Csák nemzetség tagja, ki IV. László és III. Endre királyok alatt az ország főméltóságait, ezek közt a tárnokmesterét is viselte s kit Károly Róbert alatt is ez állásában találunk. A másik nagy birtokos nemzetség tagjai, a Telegdi Csanádok, közül való Miklós Csanád megye főispáni székét, Csanád pedig az egri püspökséget, majd az esztergomi érsekséget foglalta el. Egri 1329 főpap korában a dömösi prépostsággal s annak javaival is ellátott, s hosszú élete alatt több ízben rábízták az ország kormányát is.¹

A fosztogatások és dúlások ezidőszakát jellemzi a Bór nb. Szeri atyafiak és Kopasz nádor közti torzsalkodás is, melynek színtere vidékünk volt.

¹ Schmitth, Eppi Agrienses I. 265—284.

Nevezett atyafiak ugyanis, név szerint Isepfia, László és Sándorfia, István s ezek testvérei Pósa és Márk a nádor ellenében „a háborúskodást, gyűlölködést és czivakodást odáig vitték“, hogy ennek birtokait — pedig ez egyszersmind a kunok bírása és szathmári főispán is volt — „kirabolták, falvait felégették, templomait feltörték vagy megsértették s rablás közben az ő embereit, szintúgy a kunokat, mint a magyarokat, leöldösték“. Míg nem végre a Lőrincz vajda és társaiból alakított választott bíróság ítéletének a váradi káptalan előtt a Szeriek is alávetették magukat, s ez azzal torolta meg a kicsapongásokat, hogy az erőszakos atyafiakat kétszáz márka bírság fizetésére szorította, bár „törvénytelen cselekedeteikkel ennél sokkal nagyobb kárt tettek“. ¹ Ez alkalommal a Szeriek a Tisza folyó mellett eső Elleusmonustura nevű jószágukat minden haszonvételével és tartozékaival együtt nevezett nádornak zálogul lekötötték, úgy hogy ha a Szeriek a fizetést a meghatározott részletekben és határidőkben pontosan nem teljesíték: a hátralékos összeg kétszeresével tartozzanak. ² A zálogul lekötött jószág Csongrád mellett, nem messze esik városunkhoz s egy részét képezte a Bór nemzetség itteni uradalmának, melyhez ez időben még Anyás, Szeg (a későbbi

¹ A kártétel valójában igen tetemes lehetett; mert ha egy márkát 22 o. é. forintnak vesszünk, a 200 márka 4400 forintot képvisel, a mi az időben óriási kincs volt, melynek forgalmi értékéről némi fogalmunk lehet abból is, hogy a mai torontálmegyei Adrian-Martyr-nak fele részét csak kilencz márkára becsülték, Szöllös és Felytmartelek csanádmegyei falvak pedig összesen 150 márkán keltek el. (Wenzel, i. m. X. 349. és Zichy okmt. II. 189.)

² A váradi káptalan bizonyítványa 1306-ból Nagy I.-nél, Anjoukori okmt. I. 107—108.

Szegvár), Kozol, Szer és Temerkény tartoztak. Később látni fogjuk, hogy a Szeri Póság, — kiknek erőszakos természete utódaik egynémelyikére is átszállott, — határunk egy részének is urai voltak. Birták nevezetesen Körtvélyest, Mártélyt, Korhánt, Derekegyházat, Kútast, Mágocsot, Mogyorós-Fecskést, Földvárt, Szöllőst. ezen kívül Aport (Szegvár és Vásárhely közt), Aranyost (Apor és Temerkény mellett), Szentest, Szent-Miklóst, Győt, Sápót, Szent-Györgyöt, Lenget, Gered-Kutát; s valószínűnek tarthatjuk, hogy e területek egy része már a fentebbi erőszakoskodás idején is övék volt,¹ csakhogy ez időben a fentebbi helységek nagy része pusztaságban állott. Magától értődik, hogy ama háború számba menő kihágás elkövetésére, melyről ép' most szólottunk, tetemes erő, és a mi ez erőnek az időben legtöbb forrása volt, nagy kiterjedésű földbirtokok voltak szükségesek; mert csak ezek képesítették a harcziás természetű Szerieket arra, hogy az ország nádorával is ujjat húzzanak s ellene pusztító portyázásokat rendezzenek, a mint hogy a Szerieknek csongrád- és csanádmegyei jószágaikon kívül még az ország egyéb részeiben is tényleg voltak uradalmaik.² De előnyükre szolgáltak családi összeköttetések is az ország befolyásos embereivel. Így Pósfia Tamás neje testvére volt Lampert országbírónak és csanádi főispánnak.

| 1313—1324

Valamivel szelídebb volt az az erőszak, melyet Szeri Pál a garamszentbenedeki apátság csanyi birtokain elkövetett, a miért határjárás | 1326 rendeltetett el; a min azonban Pál úr nem jelent

¹ Övék volt a Morotva halastó a Tisza mentén (Anjoukori okmt. IV. 412.) és Alpár (u. o. 170.) is.

² Anjoukori okmt. IV. 412.

meg, azon az okon, hogy arról testvére, Pósa comes és mester is elmaradt. Ez utóbbi sem igen volt különb természetű többi atyafiainál, mert a velünk szomszéd Csanyt maga is háborgatja, ott a maga temerkényi és szegi | 1334 jobbágyaival minden tilalom ellenére halásztat s a helység jövedelmeit lefoglalja. Néhány évvel később pedig Alpárt is elfoglalja. E miatt | 1338 pert indítanak ellene, a királyi ember a helyszínén megjelenik. Pósa az apátsági birtok egy részére ősi jogot formál, de az apát esküje követelésében eláll.¹

Még egy pár adatunk van, mely ez időtájról határunk birtok-viszonyaira némi világot vet. Fennmaradt ugyanis 1331-ből I. Károly király levele, melyben ő a csanádmegyei Bod-hidát és Bod-gorsáját Becsei Imrének és fiainak, Tötösnek és Vesszősnek adományozza. Az adománylevél szerint t. i. Becsei Imre mester és nevezett fiai a maguk veresmarti birtokát, mely a Maros északi partján, Csanád megyében, feküdt, a királynak önként és személyesen felajánlották. Mire a király „gondolóra vévén az ő hűségöket és hűséges szolgálatuk útján szerzett érdemeiket:“ maga részéről viszont a Csanádmegyében elterülő Bod-hida és Bod-gorsája nevű királyi jószágokat, „melyek egykor az örökös nélkül elhalt Hasznos Miklóséi voltak“, erről pedig a királyra szállottak, örökös joggal Imre mesternek és fiainak ajándékozta.²

¹ Knauz, G. sz. benedeki apáts. I. 242. s Anjoukori okmt. III. 123. Szeri Pósa Istvánt 1368—1372-ig mint csanádmegyei s főleg tömörkényi birtokost s a király hű vitézét említik az oklevelek. Pesty-Ortvay, Temesvm. tört. I. 106., 127., 129.)

² Az ideiglenes adománylevél Zichy okmt. I. 376.

A Becse vagy Becse-Gregor nemzetség Franciaországból ered s minthogy már a XIII. század közepe tájáról mutat fel egy Bod tagot, valószínű, hogy e vidéken régibb idő óta birtokos volt, minek kétségtelen bizonyítéka az, hogy e család másik tagja, — kit pár évtizeddel később

7. sz. Károly Róbert király.¹

a mai Leléről Leeli Jánosnak neveztek. — mint Zeg (a mai Szegvár) tulajdonosa fordul elő. Imre egyébként mint kir. főszekerész, ajtónálló és tárnokmester, barsi főispán és lévai várnagy szerzett érdemeket s az ország különböző részein

¹ Pór A. Csák Mátéjából (Magy. tört. életr.)

(egyebek közt Pest, Fejér, Bodrog, Bács, Baranya) nagyobb számú birtokokkal rendelkezék, melyeket fiai még inkább szaporítottak.¹ Tötös idővel barsi főispán és lévai várnagy, a királyné főajtónállója, majd visegrádi és ó-budai várnagy, pilisi főispán és a jászok bírója lett. Életében sok birtokot vásárolgatott össze, ezek közt Csanád-megyében Szöllöst és Feltimárteleket Tygus Miklóstól.² Lajos királynak hű és kedves embere volt.³ Vesszős osztozott testvére méltóságaiban, a mennyiben ő is volt barsi és pilisi főispán, lévai és visegrádi várnagy; de ezenkívül viselte a zólyomi és váradi főispánságot s a saskői várnagyságot is, élete utóbbi évtizedeiben mint testőr tiszt volt ismeretes. Mindketten közel állottak tehát a király személyéhez s mindkettejöknek, de különösen Tötösnek számos pereik voltak, hatalmaskodási-, emberölési- és birtoklási ügyekben, melyek iratai mind máig megmaradtak, melyek a mellett tanúskodnak, hogy e régi uraink az ököljog gyakorlásától szintén nem voltak idegenek, s ebben őket az sem tartóztatta, hogy előkelő hivatalokat és udvari méltóságokat viseltek. Becsei Imre maga is a leggazdagabb és leghatalmasabb urak egyike volt, ki erőt véve tiszavidéki ellenfelein, Trentul Miklóson és Lépes Miklóson, hatalmaskodások, adományozások és vásárlások útján főleg a mai Torontálmegye közepe táján nagy birtokokat szerzett magának, melyek egy

¹ E fiúk a keresztségben István, György és Tamás nevet kaptak, apjuk által azonban később Tötös (Tutos, Tuteus, Theuteus), Vesszős (Vezeus, Vesseus) és Töviskes nevekre bérnáltattak el. (Turul 1885., 179.; 1891., 185.)

² Zichy okmt. II. 189., 243.

³ Zichy okmt. II. 53., 200., 226., 243., 438. Fejér Codex IX. I., 161.

részét, u. m. Becsét, Becse-kerekét saját nevérol nevezte el s nagy uradalmi főhelyeivé tette.¹

Ez volt tehát, röviden ismertetve, a nemzetség, melynek tagjai ez időben határunk egy részét, t. i. Batidát és Gorzsát s az azzal határos, illetőleg közeli helyeket, Lelét és Szegvárt birtokolták. A fentebbi adományozás azonban voltaképen csere volt, melynek kieszközlésére a Becseieket mindenekeelőtt az vezette, hogy ily módon a király közelében többször és könnyebben lehettek, ki Apor László és Csák Máté üldözései elől menekülve, ez idő tájon sűrűn tartózkodék Dél-Magyarországon, — Szegedet, Csanádot, Lippát stb. többször meglátogatta s lakását ismételve Temesvárra tette át, hol kedvese is lakott, úgy hogy ennek következtében a gazdag főurak egész raja költözött le e vidékre. De a Becseieknek mellesleg szemük előtt lebeghetett az is, hogy a cserébe kapott birtok egyik ősök nevét viselte, tán annak tulajdona is volt; s mindenek felett pedig, hogy annak megnyerése által itteni birtokaikat egységbe hozták, a mennyiben Batida és Gorzsa közvetlenül határosak Lelével, Szeghez pedig pár órai távolságra feküdtek.

Adorján-Mártyr egyrésze az ősbirtokosnak, a zalavári apátságnak, ez időben is tulajdonát képezte, a mint ezt a somogyvári konvent egyik leveléből tudjuk, mely szerint Károly király 1335 meghagyja a nevezett konventnek, hogy a nevezett apátság birtokain határjárást tartson. E birtokok legnagyobb része Zala megye területén feküdt, de volt köztük egy, t. i. Adorján-Mártyr, mely Csanád megyéhez tartozott. A konvent megbízását teljesítette is, feljárta a jobbára

¹ Szentkláray, A becskerekéi vár 13., 14.

Zalamegye területén esett birtokokat s az ügyről tüzetes jelentést tett: Adorján-Mártyr határai-ról s általában e hely fekvéséről azonban, sajnálatunkra, jelentésében teljesen hallgat; a mi azt engedi gyanítani, hogy a barátok nálunk a határjárást — talán a nagy távolság miatt — nem tartották meg.¹

Egyébiránt a falvak és egyházak a tatárjárás s az azt követő pusztulások után nagyobb részben még mindig nem állottak helyre, mi a magyarság megfogyásával, a kunok és számos főuraink rakoncátlanságával és kapzsiságával s a főpapság befolyása megcsökkenésével állott kapcsolatban. A kunok a korszak elején még sátraikban nomád életet folytattak, rendezett falvakat nem képeztek, s a keresztyén polgárisultság statistikájában számot nem tettek. A klérus magával Károly királylyal sem volt megelégedve; bevádolta őt a pápánál, mint a ki nem jó segítségére a megtámadott papságnak, sőt maga is rövidséget okoz annak.²

¹ A konvent levele Nagy Imrénél, Zala vm. oklevéltár I. 295.

² Schmitth i. m.

13.

A pápák adóztatják a keresztyén világot. — Ezek adószedői hazánkban. — Miket jegyeztek fel lajstromukba Hódról, Vásárhelyről, Szent-Királyról? — A Gyáli Kakasok Szent-Királyon. — A Csanád nemzetség osztálylevele s birtokai a határban és vidékünkön. — A Szeri Póság, Már-tély, Leng és Gurt falvak.

Ez időtájon a pápaság hatalmának még mindig arany korát érte, legalább abban az értelemben, hogy a jámbor hívektől és a papságtól dús aratása volt, bámulatos leleményességet fejtven ki a pénzszerzés különféle czímeinek és módjainak kigondolásában és alkalmazásában. Ez utóbbi annál könnyebb volt, mert a pápai korlátlan hatalom minden hívekre kiterjedt, a zsinatok pedig (a lateráni 1215-ben, a párisi 1222-ben, a lyoni 1274-ben, a viennai 1311-ben) e részben is egy úton haladtak a pápákkal s ezek ily módon már egy pár száz év óta adóztatták hazánkat is. Különösen sarczolták gazdag főpapjainkat: de bevették az adót a legszegényebb plébánusokon is, mert az egyenesen e célból ide küldött papi végrehajtók elől senki sem rejtőzhetett el, sem könnyedén el nem tagadhatta jövedelmét, mivelhogy a lelkészek esküvel és szigorú egyházi fenytéssel kényszerítették, hogy azt igazán vallják be. Korábban még volt valami elfogadható ok az adózásra, mert a pápák azt írták, hogy a pénz a szent föld visszafoglalására és az eretnekek kiirtására kell: de ez időben, melynek dolgait rajzoljuk, már a régi ürü-

gyekből is jóformán kifogytak, s azért XXII. János pápa (1316—1334) minden tartózkodás nélkül kijelentette, hogy a papok adója „az apostoli kincstár“ javára fordíttatik. A hazai papság és Károly király csak kénytelen kelletlen nyugodtak bele az adózásba, melynek foganatosítására János Avignonból, — hol ez időben a pápák laktak, — Berengarii Jakab és Bonofato Rajmond olasz megbízottakat küldte hazánkba, kik ismét alsóbb rendű tizedszedőket¹ alkalmaztak, hogy ezek az adófizetőktől közvetlenül átvegyék és jegyzékbe vezessék az adókat. Sok húzás-halasztás után végre a főpapok és Károly király is szabad kezlet engedtek a pápai végrehajtóknak; a király azonban azzal a kikötéssel, hogy az adó harmad része őt illesse, minek ellenőrzése végett Károly a csanádi püspököt, Jakabot, rendelte a pápai megbízottak mellé. Ez utóbbiak igen busás napidíjat (1½—2 arany forintot) fogtak le a beszedett adóból a maguk javára, de, a mi még rosszabb, tiszta kezűségök ellen is súlyos gyanú okok merültek fel. Ez ok-

8. sz. XXII. János pápa.

¹ Tizednek nevezték az adót, mert a viennai zsinat úgy rendelte, hogy a szent föld sorsa javítása végett az összes papság jövedelme tized részét köteles hat éven keresztül fizetni.

ból a pápák új meg új adószedőket küldözgettek a régiék helyébe és mellé, kik azonban nem igen voltak különbek elődeiknél, mert vagy épen nem, vagy csak nagy késedelemmel fogadtak szót a pápáknak az elszámolás teljesítésében. Tizennégy éven keresztül szüreteltek köztünk e szent végrehajtók, a kiknek eljárásából legalább az a hasznunk van, hogy adólajstromaikból hazánk a korbeli földrajzi állapotáról oly pontos képet nyerhetünk, minőt más forrásokban hasztalanul keresnénk.¹

Az idegen adószedők, — jobbára francia és olasz papok, — a dolog természete szerint sok hibával írták le magyar helyneveinket, azonban e körülmény mit sem ront le az egykorú följegyzések² értékéből, sőt még inkább bizonyítja azok igaz eredetét. Egyébként azok különböző évekből való rövid jegyzetek, abban az eredeti szerkezetben, melyben az adószedők megbízóiknak beszámoltak.

Az esperességünkről vezetett számadásokat érthetőség és könnyebb egybevetetés okáért egy táblázatban csoportosítva következőkben adjuk azzal a megjegyzéssel, hogy a táblázat az eredeti jegyzékek összes adatait magában foglalja.

¹ Bővebben Fejérpataki, A pápai adószedők Magyarországon. Századok 1887., 493. s köv. ll.

² Ezeket elsőbben Theiner Ágost pápai könyvtárőr (Vet. Monumenta Hung. I. 563.), újabban pedig helyesebb olvasással, teljesebb szövegben és Fejérpataki nagybecsű bevezetésével ellátva a magyar rom. kath. püspöki kar tette közzé, utóbbik ily című gyűjteményben: Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I., Volumen I. (148., 154., 156., 254., 563.) Fejérpataki értekezése a Pápai adószedőkről a Századokban is megjelent. (1887, 493 s köv. ll.). — Theiner vidékünkéről csak egy lajstromot közöl, azt is sok hibával.

A Marosontúli főesperesség egyházai a pápai tizedjegyzékek szerint.

Egyházak mai neve	Első jegyzék szerint 1333.			Második jegyzék szerint 1332—1337.			Harmadik jegyzék szerint 1332—1337.			Jegyzet
	Az egyház elnevezése	A lelkész neve	Adója	Az egyház elnevezése	A lelkész neve	Adója	Az egyház elnevezése	A lelkész neve	Adója	
			garas ¹ baná- lisz			garas baná- lis			garas baná- lis	
Apátfalva	—	—	—	Pothfalva	Pál	5	—	—	—	¹ A garasból 14 járt egy arany fo- rintba. ² A banális- ból vagy báni kis pénzből ren- desen négy ment egy garasba, de néha 7-et is számítottak.
Basarág	Bozarak	Póka	13	—	—	—	—	—	—	
Bökény	Buken	Pál	2	—	—	—	—	—	—	
Hód	—	—	—	—	—	—	Hold	Mihály	2	
Latrán	Latrián	Mihály	3	—	—	—	—	—	—	
Makó	—	—	—	Mokofalva	István	5	Mokofalva	Péter	4	
Nagy-Lak	—	—	—	Noglok	Péter	2	—	—	—	
Szentkirály	Sanct. Rex	Gergely	6	Sanct. Rex	Gergely	5	Sanct. Rex	Gergely	4	
Tárnok	Tharnuk	Mihály	1	Tarnuk	Mihály	13	Tornuk	Mihály	3	
Tömpös	Tembes	Péter	6	Tembes	László	3	Tembes	Péter	9	
Zombor	—	—	—	Sambur	András	15	—	—	—	
Vásárh.	Warashel	Mihály	5	Wasrahel	Mihály	4	—	—	—	
Veresmart	Veresmoth	Pál	23	—	—	—	—	—	—	

A közölt számadásokból látjuk, hogy az adózás nem folyt pontosan, mert a kirovások e neme országszerte gyűlöletes volt. A lelkészek hol fizettek, hol nem; s utóbbik esetben nevök a jegyzékből kimaradt. Így történt, hogy a mi jegyzékeink szerint 13 lelkész között csak három van, a ki mind a három ízben adózott. Kettő két ízben, nyolcz pedig csak egy ízben fizetett. Különben szegényes jövedelmű papok voltak ezek, bár azt is föltehetjük, hogy jövedelmüket nem vallották be egészen. Hód lelkésze csak 2 garast fizetett, Vásárhelyé 4—5-öt, Szent-királyé első ízben 6 garast, aztán mindig szállott lejjebb-lejjebb.

Az évi adó mennyisége szerint a határbeli helységek közt ez időben legjelentékenyebb hely Szentkirály volt, melyről ez időtájban, mint a királyi udvar egyik tisztviselőjének birtokáról, másutt is tétetik említés. Ugyanis, I. Lajos királynak ez időbeli leveléből arról értesülünk, hogy Tyúk Tamás királyi főétek-fogó és pohárnok s testvérei, Miklós és Antal, panaszt emeltek a nagy király előtt, hogy míg ők a király udvarában tartózkodnak, azalatt némely szomszédok és mesgyések az ő pestmegyei gyáli és ecséri és csanádmegyei szent-királyi birtokaikat hírok s tudtok nélkül eladogatják és elzálogosítják, mi ellen a nevezett testvérek az uralkodó előtt óvást emelnek.¹ Tyúk Tamás főétekfogó és nevezett testvérei tulajdonképen a Gyáli nemzetségből származtak, de Tamást közönségesen Tyúknak, Miklóst Pislennnek (tojásból kibújt madárfi), Antalt pedig Lúdnak hitták,²

¹ Az oklevél Géresinél, gr. Károlyi család oklt. I. 161.

² Nem voltak valami nagyon tisztességesek e ragasztéknevek, de, mint közönségesen lenni szokott, a család tagjain rajtok száradtak s a későbbi oklevelekben is használtatnak.

mely utóbbi nevet később Miklósra is ráragasztották. Tamás mesterről az oklevelek először 1325-ben emlékeznek,¹ 1330-ban és 1336-ban már mint királyi ügyész, 1343-ban mint lovászmester szerepel.² Az akkori köz erkölcs szerint ő is ragadozó természetű lehetett, mert előbb nevezett testvérei és egyéb gyáli nemesek őt erről az oldaláról panaszolják be a királynak, a ki pedig különben sem volt fukar Tamás iránt, mert Csatárszeget is neki adományozta 1344-ben.³ Hosszas és hű szolgálatai jutalmába azt kérte és nyerte a királytól 1353-ban, hogy mivel neki nincsen fia, minden javaiban leánya, Szkolasztika — ki Tembesi Miklós neje volt — lehessen örököse.⁴ Miklós fiát, Istvánt, szintén Kokasnak hitták, a ki tesvérével Barnabással és Tembesi- | 1361. ápr. 1. nével a budai káptalan előtt osztozik meg Szentkirály falun s minden egyéb nemzetségi birtokon.⁵ Négy évvel később István huga, ki | 1365 Tornosteleki Jakabhoz ment férjhez, a maga családi javait férjével s gyermekeivel megfelezte, a szentkirályi birtok ráeső részében tehát a Tornostelekiek, ugyan ezen birtok Tyúk Tamásra néző részében pedig a már említett Tembesiné s ennek

¹ Lichner (Vás. Közl. 1881. 31. sz.) ránk vonatkoztatja István alországbiró 1300. évi intézkedését is egy Kokas nevű birtokosnak Hodos, Tulman és Taktha nevű halastavai trággyában, melyek a Tiszából kapnak vizet. (Fejér, i. m. VI, II. 290—94.) E tavak azonban Zemplén- és Szabolcsmegyék területeire estek s ott részben ma is fenálló elnevezések. Ily körülmények közt a nevezett birtokost sem hozhatjuk összeköttetésbe a mi Kakas-ainkkal.

² Anjoukori okmt. II. 177. 622. Géresi, i. m. I. 328.

³ Anjoukori okmt. IV. 420. (E birtok azelőtt egy csongrádvári tiszté volt.)

⁴ Géresinél, i. m. I. 334.

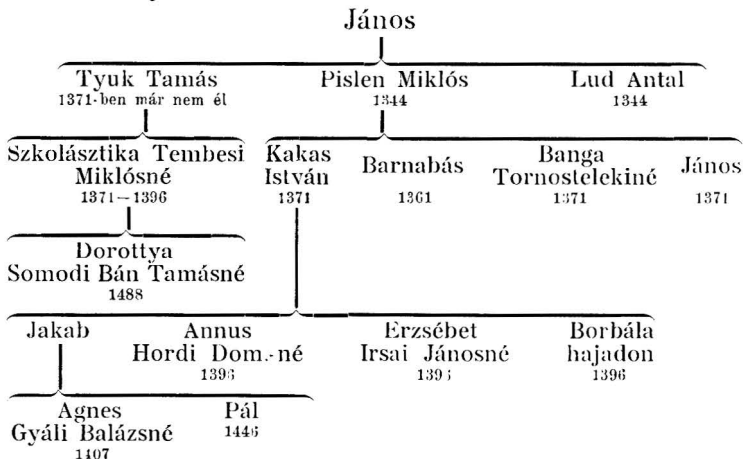
⁵ Géresi, gr. Károlyi cs. oklt. I. 329.

utódai maradtak tulajdonosok.¹ Mindezekon kívül osztályos atyafi volt még Szent-királyon Kakas Péter fia, Jakab is, kivel később találkozunk, s ki ez időtájon Kakas Istvánnal és Jánossal tiltakozik közösen az ellen, hogy Nagy Péter nádori ítélőmester a pestmegyei vernel-teleki nemzetségi birtokokba beigtattassék.² Nagyon valószínű, hogy a kiterjedt nemzetségnek határunk más részeiben is voltak birtokai, legalább az itteni Kakas-szék (Orosháza alatt) és Kakas-szék-ér elnevezések erre mutatnak.

A Csanád nemzetség tagjainak osztozásáról fenmaradt oklevelek voltaképen a vidék és a szomszéd megyék területeiről szólnak, de annyiban mégis figyelmünkre érdemesek, mert bennök a mi helyneveink is említettnek. Ez iratokból az tűnik ki, hogy e nemzetség nagy számú birtokainak — melyek jobbára Csanád, Arad és Temes-

¹ Géresi, gr. Károlyi es. oklt. I. 327.

² A Gyáli Kakas család e korbéli nemzedékrendje ez:

megyékben kerültek el — felosztása az atyafiak közt pör tárgyává téetvén, ezek hosszas versengés és törvénykezés után végre abban állapodtak meg, hogy Csanád esztergomi érsek, a nemzetség legtekintélyesebb és legtanultabb tagja, — a kitől magas állásánál és méltóságánál fogva is csak igazságot és szeretetet várhat mindenikök — legyen bíró a birtokfelosztás ügyében és az jelölje ki mindenik atyafinak a maga osztályrészét. Csanád érsek bölcsességében és nemeslelkűségében pedig — nem ok nélkül — oly nagy volt a rokonok bizodalma, hogy előre kinyilatkoztatták megnyugvásukat abban, a mit az érsek rendelend. Az egész eljárás szép és lélek emelő; a kor durvaságának és sivár anyagiasságának tünetei között oly tiszteletre méltó gondolkodásmódra és érzületre mutat, melyre a késő utódoknak is jól esik tekinteniök.¹

A hosszas és bonyolult ügy részleteiből nekünk elég tudnunk a következőket. A Bihar-megyébe, Telegdre elköltözött Tamásnak halála után, kiről már fentebb szólottunk, négy fia közül csupán egyetlen egy volt még életben, t. i. Csanád, az említett esztergomi érsek. Ennek váradi kanonok korában testvérei végrendeleti úton nagyobb összeg pénzt hagytak, hogy árván maradó gyermekeiket gyámolítsa. Időközben azonban a nemzetség többi tagjai az érseket és gyámoltjait atyai örökségüktől meg akarták fosztani az által, hogy nem adták ki kezökből a nemzeti jóságokat, ámbár ezeket ők Tamástól csak

¹ Az érsek maga is egyike volt a legjelesebb egyházfőknek s a legtisztább jellemű férfiaknak, kik valaha a prímási székhelyen ültek. Életrajzát I. Schmitth, *Archiepp. Strigonienses* I. 180—190.

haszonbérbe kapták s azzal úgy egyeztek, | 1299 hogy a birtokokat Tamásnak vagy fiainak, mikor kívánják, átadni tartoznak. A két nemzetségi csoport közt, melyek egyikéhez az érsek és testvére fiai, másikához a Makó család ősei, Dénes, Pál és Péter tartoztak, mindjárt a per elején jött létre egy megegyezés, mely szerint a kérdés tárgyát képező birtokok a jogosultak közt ujonnan felosztattak. Az örökség legértékesebb része, úgy látszik, Makó-falva volt, mert ebből mindenki részt akart és kapott is. Nevezetesen annak nyugoti része, a Marosból kiágazó és a Hód mezeje (Campus Hód) felé tartó foktól kezdve Dénes mesteré és testvéreié lett; ugyan csak ezeket illette Makó-falvának az a része is, mely a Foktól Kis-falu és Hód-uta nevű utcák irányában a mező felé terjedt, míg a nevezett utcáknak a Maros felé eső részei az érseknek és testvéreinek jutottak, kivéve a Mihály, Antal és Filep birtokait; a piacz közös maradt, Vásárhelmokónak Szent-Lőrincz felé eső része a püspöknek és testvére fiainak, többi része Dénesnek és testvéreinek esett; Kisfaludnak a víz felől eső része a püspöké és testvére fiaié lett, — a másik része pedig Dénesé és testvéreié. Ily módon megcsinálták az osztályt a csanádmegyei s az ország egyéb részein fekvő többi birtokokra nézve is. Ez az osztály azonban, hiába erősítette azt meg Pál országbiró, nem állott meg, mert a rákövetkezett évben az a követelés merült fel, hogy az osztályt a nemzetség azon tagjaira is ki kell terjeszteni, kik abból eddig kimaradtak. Így történt aztán, hogy az érsek a | 1339 márcz. 10. csanádi káptalan előtt az ismét egybegyűlt nemzetségi tagok készséges hozzájárulásával új osztályt készített, melyben egyebek közt a „Csanád-

megyei Vásárhely“ faluban levő részbirtok is felemlítették, mely alatt a Makó és Szent-Lőrincz közt létezett helység, mely másutt Vásáros-falunak és Vásárhely-Makónak nevezetik, értendő. S ezzel a bonyolult és hosszas peres kérdés a méltányosság és igazság alapján szép egyetértéssel megoldatott.¹

Nem ily békésen folytak a Szeri Pósa fiak dolgai, kikről, mint határbeli birtokosokról, már fentebb is emlékeztünk. Szeri Pósa, a család feje, ez időtájt krassói főispán, öt fiúnak és egy lánynak, Margitnak volt atyja,² kinek férje, Kerek-egyházi László, már előbb a székelyek grófja volt. Magának Pósanak egy-némely viselt dolgait már előzetesen láttuk. Gyermekével ép' annyi baja volt a törvénynek. Sándorfia Péter, — Miklós nádor előtt az aradmegyei Aruki miatt folytattott pert a fiú testvérek ellen.³ Egy év- | 1342 tizeddel később kelt oklevél pedig arról értesít, hogy a vő, László gróf, a csanád megyei Ó-Szöllős (Pécska mellett) nevű birtokot hatalmasul foglalta el, úgy hogy a tulajdonos, Istvánfia Mihály jobbnak látta elzálogosítani e jószágot Petőnek, hogy ez, „a hogy tudja, akármilyen módon“ foglalja el azt magának.⁴ Pető valószínűen módját lelte jogai érvényesítésének, mert három év

¹ Az idetartozó nagy terjedelmű iratok Zsigmond kir. 1419-ki átirata szerint Báthory István fejedelem oklevelében, Orsz. ltr. dl. 322, továbbá Anjoukori okmt. III. 383, Magy. tört. tár. 1889. 534, és Ortvay, Temesm. tör. I. 45. v. ö. Borovszky I. 274.

² Wertner nemzedékrendéből (I. 119.) e lány ki-maradt, de az 1355-diki, mindjárt említendő oklevél ezt világosan megnevezi.

³ Anjouk. okmt. IV. 268.

⁴ U. o. V. 593.

mulva Pósa Margit már indítatva | 1355-ben érzé magát a birtokot mostoha fiainak, Kerek-egyházi András erdélyi vajdának és Miklósnak beleegyezésével,¹ száz márkán a jogos tulajdonosoktól megvásárolni,² ki is azt a szentesi rész-birtokkal együtt nemsokára fiainak, Jánosnak és Istvánnak ajándékozta;³ de pár évvel később a Szöllős melletti Szent-Miklóst, | 1357 ugyancsak a Maros északi partján, szerezte meg magának zálogjogon Margit asszony.⁴ Szentes ez időben kicsiny falu volt Csongrádmegyében, valamint az e tájon eső Leng is, melynek censusát Pósa Miklós a dömösi prépostságnak békeségesen megfizeti.⁵ Ugyan ezen Miklós és | 1356 még három testvérbátyja, (László, Balázs és István) azonban már szemben állanak a zalavári apátsággal, s a csanádi és budai káptalanok | 1360 előtt tiltakoznak az ellen, hogy az apátság az ő csongrádmegyei a dorján-mártýri birtokukat megszerezze.⁶ A testvérek sérelmei azonban még ezzel nem értek véget, mert két év mulva Balázs, István, Miklós és Pósa, Jánosfia, László az aradi káptalan előtt a miatt panaszolkodnak, hogy Péter, zalavári apát az ő, Csongrád megyében eső Gurth nevű birtokukat el akarja foglalni, habár az apáttal ők semmiféle pörösködésben sem állottak. Ez a Gurth valószínűen szintén a mi területünkhöz tartozott, mert az atyafiak tilta-

¹ L. e. Anjouk. okmt. VI. 457.

² Pesty, Magy. o. helynevei I. 217. (Csak egyszerűen Szöllősnek nevezve).

³ Orsz. levéltár. Dipl. It. 4865. sz. (Zenmptthes-nek írva Szentes neve).

⁴ Anjouk. okmt. VI. 554.

⁵ Anjouk. okmt. VI. 460.

⁶ Pesty, i. m. I. 207.

kozása szerint azt az apát Adorján-mártyrhoz kapcsolta, mely tehát már ekkor nem volt a Szeri testvérek birtokában. Ennek elvesztése miatt ezek pert kezdtek az apátság ellen, melyben a nádor ismételt ízben halasztó ítéletet hozott. Végre is a pert a Pósafiak elvesztették, a mikor aztán erőszakhoz folyamodtak. Imre nádor azonban a hatalmaskodásért elítélte őket, de Macedoniai Péter és Lépes Deme-
ter közbenvetésökre a büntetést nekik elengedte. Mind a mellett ezzel még nem lett vége a birtok feletti húzalkodásnak, mert Szeri Pósafi István a nádor előtt óvást tett az ellen, hogy
Adrian-Martyrt László mester, a Vezsenyi Miklós fia, elfoglalta. A zalavári apátság sem hagyta annyiba a dolgot, úgy hogy a birtokra a XV. század elején újra a barátok tették rá a kezüket. E foglalás ellen pedig a Pósafiak tettek panaszt a Szegeden tartott részleges országgyűlésen, melyet Ozorai Pipó Csanád, Csongrád, Arad, Krassó és Keve vármegyék nemességével tartott meg.¹

¹ Pesty, i. m. I. 207.

14.

A helyzet Nagy Lajos király alatt megjavul, — Zsigmond alatt újra összezavarodik. — Ennek viszonya IX. Bonifáczius pápával. — A pápa bucsut engedélyez Szent-Király falu temploma javára. — Ennek földesurai. — Tembesiné. — A hód-vásárhelyi uradalom a Herezeg és Tamási családok kezén. — A réti falvakat Solti Dávid birja.

Bárkinek is feltűnhetett, hogy az adatok nagyobb része, mely t. i. a királyság megalapításától kezdve mindez ideig szólott, egy vagy más alakban a földbirtok és annak haszna feletti egyetlenkedést és küzdelmet tartalmazza. Ezt az állapotot I. Lajosunk erélyes és böles kormányzása szüntette meg egy időre, kinek hosszú, dicsőséges uralkodása nyugodtabb és fényesebb korszakot hozott hazánkra s kétségkívül alföldünkre is. Alatta történt a Csanád nemzetség vagyonának békés felosztása is. Az urak rablásairól és erőszakoskodásairól nem szólnak az akkori iratok; a vármegyei önállóság is megalapítottván, a jog és ártatlanság oltalma új, s az eddiginél erősebb biztosítékot nyert. Ha voltak is a nagy királynak hadjáratai, azok vései alföldünket megkímélték s reá és a honra rendszerint dicsőséget és hasznot eredményeztek; elégtelenségnek, a királylival való ujjhúzásnak vagy lázongásnak s a főurak egymás elleni háborúzásainak nyoma sincs többé. A jobbagyság elnyomása is jóformán lehetlenné

volt téve a kitűnő kormányzás és a szabad költözködés miatt; így érthető, hogy határunkon nagyszámú, jólétben és népességben virágzó községek és egyházak állottak fen, melyekről, mint később tüzetesen látni fogjuk, ásatásaink tanuskodnak. Kívül azonban, az ország határához közel, már vészterhes felhők tornyosultak, mert a törökök Európában kezdtek hódítgatni, de a nagy király, bölcsen, veszteg maradt, midőn a pápa harcra szólítgatá a hitetlenek ellen. Ezek azonban a rácok és bolgárok ellenszegülését megtörve, lassanként a Balkán-félszigetet hatalmukba kerítették, majd a Nagy Lajost követő | 1389-ben gyenge uralkodók alatt ellenállhatatlan áradatként borították el az útjokban eső aldunai tartományokat s azokat hazánktól elszakították. Zsigmond király Nikápolynál magyar-, cseh-, német-, francia és burgund csapatokkal szembeáll a rettenetes Bajazettel, de a kereszt- | 1396 tyén sereg iszonyú vereséget szenved, Zsigmond maga is csak futással mentheti meg életét, — a török portyázók pedig az ország déli részeit is dulják. Általában a régi rossz idő fordult ismét a hazára. A királynak szeszélyes, gyáva és könnyelmű magaviselete, erőszakos, eszélytelen és zsarnok országglása tiszteletet nem tudott ébreszteni személye irányában. A főurak pártoskodásai és garázdálkodásai is megujultak, a háborúskodás miatt a nép terhei és szenvedései növekedtek, a köz jólét annyival inkább megrendült, mert hazánk ezen részét a török elől menekülő rácok özönlötték el, a kik a Tisza-Duna mentén telepítették le, főleg 1404-ben. Pár évtized múlva Zsigmond az egész Rác-ország urává lett, az itteni erősségeket az ő csapatai szállották meg, melyekért a rác deszpotát, Brankovics Györgyöt

magyarországi uradalmakkal kárpótolta. A század közepén a krassómegyei Haram és Torvisca vidékéről is jöttek rácz gyarmatosok Csongrád-megyébe, Alpár környékére.¹ Majd, minekutána a török mindinkább előnyomult, a ráczok népvándorlása még nagyobb mérvet öltött s 1460 táján Brankovics, István és Vuk vezéreltek alatt Szerém-, Bács- és Csanádmegye területét, mely utóbbihoz akkor a mi határunk is tartozott, újabb menekült csapatokban szállották meg. Mátyás korában a Tisza-Maros mentére a szorongatott menekülők újabb raja tódult be, úgy hogy ekképen a vidék lakossága jóformán megegyedett, s a személy- és vagyonbiztonság a nyers és vad tömegék által — melyeket a keresztyén erkölcsök megszelidíteni még nem bírtak, s melyek új hazájok pallérozottabb szokásaihoz, életmódjához és törvényeihez alkalmazkodni sem akartak — igen sok sérelmet szenvedett.

Visszatérve Zsigmondra, habár az ország állapotja alatta mindinkább romlott, neki egyelőre megmaradt a pápa barátsága, ki alatt IX. Bonifáczt értjük. Ez, állásában maradhatását egy részt Zsigmondnak köszönheté, mert mikor a fejedelmek az egymással veszekedő két pápa letételét s egy harmadik választását elhatározták s mikor az egyik czivódó pápát, XIII. Benedeket VI. Károly francia király tényleg le is mondatta: Zsigmond közönyösen vette a dolgot, sőt azokkal tartott, kik Bonifáczt ellen semmit sem kezdtek. Ily szolgálatért igen csekély viszonzás volt az, hogy Bonifáczt búcsú-levelekkel ajándékozgatta meg a király országában eső egyes községeket s ezek közt a csanádi Szent-Érzsébet

¹ Pesty, Krassóm. tört. II. I. 206.

templomot¹ és a határunkbeli Szent-király falut is, hogy azok jövedelméből az Ur hajlékait kijavíthassák.

Tudva van, hogy a búcsújárás, mely a pogányok és zsidók közt is szokásban volt, a keresztyén egyházban igen korán elterjedt. Eleintén csak nagyobb jelentőségű helyekre (Róma, Jeruzsálem, Lorettó stb.), majd egyébüvé is zarándokoltak a hívek, hol valami szent ereklye őriztetett, vagy a hová őket a papság imádkozás-, bűnbocsánatnyerés- és kegyes

ajándékok lera-kása okáért irányította. Efféle búcsúk jövedelméről fogalmunk lehet, ha meggondoljuk azt, hogy még „felvilágosodott“ korunkban is mennyi pénz folyik be egy-egy ilyen alkalommal a kegyhelyek perselyeibe. Miért is közsé-

9. sz. IX. Bonifáczius pápa.

geink mindenkor szerencséseknak vallhatták magokat, mikor a pápai búcsúlevelet, kétségkívül püspöki ajánlás és királyi közbenjárás következtében, Rómából megnyerhették.

IX. Bonifác pápa tehát — hogy tárgyunkhoz közelebb térjünk — 1400. okt. 11-én búcsúlevelet adott ki a szent-királyi templom javára.²

¹ Az oklevelek Monum. Vatic. Ser. I. vol. IV. pag. 170.

² Lásd ezt Mon. Vatic. Series I. tom. IV. pag. 234.

melyet később a falu külön történetében egész terjedelme szerint közlünk. Ez a búcsú a mi szentkirályi templomunknak mindenestre hasznára vált. Erősen és díszesen épült az fel. Erről tanuskodtak omladéka, melyek közül a késő utódok 4—500 év múlva is láthatták és hordhatták a négyszögletes faragott köveket. De valami állandóan nagyobb hatásra mindamellet sem lehet gondolnunk, mert Bonifácznak nálunk csakhamar minden tekintélye elveszett, a miatt, hogy Durazzói Lászlónak, Zsigmond egyik vetélytársának, pártjára állván s azt magyar királynak elismervén — Zsigmond megtiltotta az országabeli papoknak, hogy a pápától bármi tekintetben függjenek. Különben is ez időben 2—3 pápa lévén egyszerre, kik egymást kiátkozták, a keresztyén világnak inkább botránkoztatására, mint építésére szolgáltak, annyival inkább, mert e fejtelenségben a papság erkölce is mindinkább elfajult.

Ez alatt Szent-király faluban, melynek templomáról a pápa ekkép gondoskodott, a régi földesúri család mellett egy új birtokos foglalt tért. Tembesi Miklós ugyanis, kiről már fentebb emlékeztünk, fiú nélkül halt el s özvegye, Szkolasztika asszony, ott állott, hogy halála esetén az ő birtoka oldalági rokonaira száll át. Ily helyzetben a különben is gazdag úrnő nem volt fukar hű emberei jutalmazásában s így történt, hogy itteni tisztjét egy nemesi kuriával és 100 hold földdel ajándékozta meg. Ezt a dolgot azonban a reménybeli örökösökkel is jóvá kellett hagyni, hogy mikor majd Szkolasztika asszony nem lesz életben, ne háborgassák a hű embert az ajándék élvezetében, mire a Gyáli atyafiak annyival inkább ráállottak, mert e javadalmasok egyszersmint az ő tisztjeik voltak. Erről szól az

az okirat, melyet a csanádi káptalan 1396 jun. 10. talan ez időtájon állított ki. E szerint t. i. Gyáli István és János személyesen felkeresték a káptalant s a magok és hozzátartozóik nevében kinyilatkoztatták, „hogy gondolóra vévén az ő szolgáláknak, Andrásfia Sebestyénnek és Antalnak hűségöket és lelkiismeretes szolgálataikat, melyeket azok a magok helyén és idején teljesítettek és jövőben is teljesítendének, nekik falujokban, Szent-királyban, Hód-vásárhely falu felől, egy egész udvartelket adnak és ajándékoznak 100 hold földdel s a telek egyéb járandóságaival együtt, Sebestyén és Antal korábbi szolgálataikért, mely adomány firól-fira s minden későbbi utódra szálljon, a szerint, a mint mindezt régebben is a nemes Szkolasztika urnő, néh. Tembesi Miklós özvegye, István atyja testvérének lánya, egy másik privilegialis levelök közbejöttével nev. Sebestyénnek és Antalnak már oda ajándékozta és átadta, mely Szkolasztika urnő adományát ők is helybenhagyják, megerősítik,“ stb.¹

Ez uj birtokosok pedig a Szentkirályi család ősei voltak.²

Az adománylevélnek azonban az a hibája volt, hogy Gyáli István csak három leány gyermeke nevét iratta abba bele, mint a kiknek nevében t. i. ő az adományozáshoz hozzájárul, de negyedik gyermekéről, fiáról, s annak beleegyezéséről semmi említést sem tett az okiratban. S így történhetett, hogy a Szentkirályiak birtokjogát a Gyáliak később törvényesen meg-

¹ A káptalan bizonyítványa Orsz. lt. Szentiványi-féle iratok 35—41.

² Sebestyént már a Solti Dávid beigtatásánál (1408) így nevezik.

támadták, a mi annál nagyobb baj volt, mert amazok időközben annyira megszorodtak s birtokukat is úgy megnövelték, hogy a falunak több mint fele az övék volt. E negyedik gyermeket, a ki egyébként az oklevél keltekor már önjogú, érettkorú családos ember volt, Jakabnak hitták. Mikor tehát Szentkirályi Kálmán, a fél falu tulajdonosa, Zsigmond királytól | 1406. szept. 7. adománylevelet eszközölt ki Szent király falu felére s a király a csanádi káptalanhoz rendeletet küldött, hogy Kálmán urat a káptalani kiküldött jelenlétében a királyi ember által, „a ki lehet Kopáncsi Dávid vagy Kopáncsi Miklós, vagy Makófalvi Dénes, vagy Fildeáki Demeter, vagy Fildeáki János“, a helyszínén „az oda törvényesen egybehívott szomszédok jelenlétében az uradalomba igtassa be“ s a káptalan a meghagyásnak eleget teendő, egyik tagját, t. i. András kanonokot, néhány nap mulva oda kiküldötte s ez Makófalvi Dénessel együtt a szomszédok jelenlétében a beigtatást foganatosítani akarta: akkor a nev. István fia, Gyáli Jakab, vejével, Gyáli Balázssal együtt előállott s a beigtatás ellen óvást tett, úgy hogy az el is maradt¹ s valószínűen azután sem foganatosított, legalább annak a későbbi írásokban többé semmi nyoma, bár a Szentkirályiak azért a faluban, mint látni fogjuk, továbbra is tényleges birtokosok maradtak.

Határunk nagyobb része, a mint az oklevelek felsorolják, Hód és Vásárhely, Ábrány, Tarján, Sz.-Mihály-utczája, Csomorkány és Sámson, ez időben valószínűen a Szekcsői Herczeg nemzetséghez tartozó Tamási család

¹ A káptalani levél a kérdéses ügyben 1406. szept 14-ről Géresinél, i. m. I. 536.

birtokában volt, mit onnét tudhatunk, hogy ez időtájon adott ki Zsigmond király | 1405. ápr. 24. bizonyítványt arról, hogy Tamási János erdélyi vajda kértére megengedte, hogy ennek több vármegyében, úgym. Somogy, Tolna, Baranya, Valkó, Arad, Csanád megyékben fekvő javai magtalanság esetén legközelebbi vérszerinti atyjafiaira, Szeksei Herczeg Lászlóra és Istvánra szálljanak. János vajda házassága ugyan nem volt gyümölcstelen, de fiai, László és Henrik, magok is hozzájárultak atyjuk illetén rendelkezéséhez és néhány évvel később a király előtt személyesen megjelenvén, magok kérték ezt, hogy atyjuknak fentebbi akaratát erősítse meg, s illetőleg az erről korábban kiadott levelet új formában ismét adja ki s királyi helybenhagyásával lássa el. Zsigmond tehát teljesíti a kérelmet s az | 1411. jul. 12. erről szóló levelet kiadja.¹ Bárkinek is feltűnhetik, hogy János vajda a maga roppant kiterjedésű jószágait az oldalági rokonokra örökíti át, holott magának is vannak fiai s intézkedik olyan esetre, melynek épen az ellenkezője forgott fen.² E körülmény felől a magyarázatot később fogjuk megadni. Most csak azt emeljük ki, hogy az érdekeltek később is nagy súlyt helyeztek az 1405-diki rendelkezésre s messzire kiható igényeket formáltak abból.

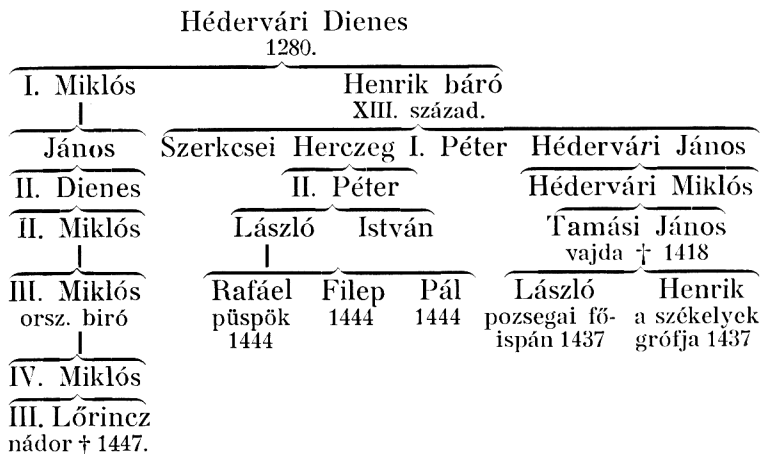
A mi egyébiránt a szóban forgó nemzetséget és egyéneket illeti, tudvalevő dolog, hogy e nagy nevű,

¹ Az oklevelek Mátyás kir. 1464-ki átiratában Orsz. lt. dlt. 1816. sz. közölve II. Lajos király 1523-ki ítéletében a Hédervári per iratai közt M. Tört. Tár. VI. 5. s köv. ll.

² A vajda oly feltétel alatt hagyta el uradalmait, hogy ha ő „istení végzés következtében netalán magzatok nélkül költöznek el e világból”: — pedig már ekkor két nagy fia volt.

de már kihalt család elei, Volfer és Hedrik (Henrik) vitézek egy lovas csapat élén még Géza vezér korában költöztek be Németországból hazánkba s ettől fogva századokon át utódaik, ezek közt a Héderváriak, a Szekcsei Herczegek, kiknek ősanjuk a történetünk folyamán már ismeretes Moys nádor leánya volt, a Tamásiak, az Ujlakiak, Drágfiak, Rozgonyiak, a Kakasok kitűnő állást foglaltak el királyaink oldalánál s a közügyek körül.¹ A nemzetség Szekcsei és Tamásii ágai az ősi birtokok felosztására nézve már egy félszázad előtt megegyeztek² s mint az előnevek is | 1351 mutatják, azok Dunán túl feküdtek. Hédervárát épen az egyik nemzetségi törzs (Hedrik) alapítá, szintén a Duna mentén. De az alföldön, nev. Békés megyében, szintén korán szereztek birtokokat.³ Szekcsei Herczeg Péter, mint a német-

¹ Nemzedék-rendök ránk vonatkozó része ez:

² Hazai okmt. V. 124.

³ Haan, Békésm. hajd. I. 271.

ujvári grófok által támasztott hosszú és véres lázadás egyik feje, akkori kártételéért 250 márka bírságot fizetett 1327-ben.¹

Zsigmond hosszú uralkodása alatt sok birtok cserélt gazdát nemcsak a természeti halandóság és magszakadás következtében, hanem különösen a miatt, mert több ízben ellenkirályok léptek fel, kik őt a trónról letaszítani akarták; ezeket az urak közül számosan támogatták, kik aztán a mozgalmak leverése után javaikat veszítették és még többen voltak, kik viszont a király iránti hűségöket tanusították s annak jutalmát földadományokban kapták. Efféle szolgálatokat jutalmazhatott a király 1408-ban, midőn Solti Dávidnak ajándékozta határunk egy részét, „azon hűséges szolgálatokért és számtalan kedveskedésekért, melyeket ő a királyi ház iránt dícséretesen és fáradhatatlanul teljesített“. Különben a kir. oklevél szerint Solti Dávid, László és Péter és egy másik Solti Péter, kinek neje Deák Orsolya, osztályos atyafiak², már az előtt is birtokosai voltak e jószágoknak, melyek a következők: „Csanádmegyében Bart, Kocsutháza³ és Kökényes falvak,⁴ továbbá Solt-

¹ Pór Ant. Századok 1891. 350.

² A rokonságra nézve a levél ez adatokat szolgáltatja:

Solti Domokos
Dávid, László, Péter

Solti András
Péter

Deák Orsolya

³ A királyi levélben „Kochuthaza“, — a káptalan bizonylatában: „Kuhuhaza“, — a Barcz és Solt szomszédságukban fekvő K o t a c z r a vonatkozik.

⁴ „Possessiones.“ Ez alatt a kancelláriai irály Zsigmond korában már falvakat értett, mert péld. a hív. 1403-diki oklevélben Diósfalu, Makófalva szintén possessióknak nevezetnek.

10. sz. Zsigmond király.

Márki S., Mária királyné cz. művéből (Magy. tört. életrajzok).

réve nevű rév vagy kikötő, nemkülönben Ete, Kerektó, Laponya, Sasér, Atka, a két Köveskéthely, a három Melhorgonya, a két Gémes, Hosszútó, Solt, Ökres, Sártó, Sulymostó, Andasveszehelye, Sárnyak, Nagysár és Kövesd halastavak — Csongrád megyében . . . . . erdeje s . . . . . és Bart nevűek“. Most pedig e jószágokat „minden haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt“, melyeknek nevezettek már eddig is élvezetében és birtokában voltak, „ide értve a szántott és szántatlan földeket, erdőket, ligeteket, cserjéseket, vizeket, a vizek lefolyásait, a réteket, kaszálókat, legelőket, a mezőket, a laposakat, nádasokat s egyáltalán mindennemű haszonhajtó részeket, azok igazi és régi határait és mesgyéit véve, akárhogy’ nevezzék is azokat, — melyeket nevezettek eddig is országunk szokása szerint békésen bírtak, azon a jogon, melyen azok a király adományozása alá tartoztak, nevezett atyafiaknak és azok örököseinek új adományképen örökös joggal és visszavonhatatlanul ajándékozva s azokat abba törvényesen beigtatni rendeli“ — minek foganatosításával a csanádi káptalan bízta meg, hogy megbízottat küldjön a helyszínére, királyi embernek vagyis törvényes meghatalmazottnak. „H i c h a d i¹ Dénest, vagy Pétert, vagy Miklóst, vagy Györgyfia Jánost, vagy Amusdi Miklóst, vagy Batidai Jakabot, vagy Dénest, vagy Szentkirályi Sebestyént“ vegye maga mellé s a hely színére kimenvén, ott, az egybehívott szomszédok jelenlétében, hajtsa végre a beigtatást. A káptalan sietett a királyi parancs-

¹ Valószínűen H é k e d i-nek értendő, mely régen falu volt, ma puszta, Szentes határában.

nak eleget tenni s még azon évben, nyár közepén, kiküldte egyik tagját a hely színére, hol a szomszédok kihallgatása után s jelenlétökben Szentkirályi Sebestyén, mint királyi ember, a fentírt tulajdonosokat nevezett birtokokba beigtatta, ide értve Solt falut is, habár arról a királyi rendelet nem is szólt. A beigtatásnak semmi részben senki sem mondott ellent¹ s így a Soltiak, határunk nyugoti részének továbbra is — az eddiginél még erősebb jogalapon — birtokosai maradtak. Minthogy a király levele „Árky-révben“ kelt (a Szávánál), hol a király akkor fordult meg, midőn ez év nyarán a boszniai hadjáratból visszatérőben volt, ez okon gyaníthatjuk, hogy Solti Dávid az alkalommal szintén a király táborában harczolt. Az oklevélben említett helyek nagyobb része — nevét egész a mi korunkig híven megtartotta s azok határunk földiratában feltalálhatók. Kivételt képeznek: Andasveszehelye, Kökényes és Sárnyak, melyek helyeit nem tudjuk kimutatni. Nagysár azonos a mi Nagy-sártónkkal, Ete-ről II. és IV. Béla királyok leveleiben van említés;² s mivel az Tápé és Körtvélyes közé helyeztetik, igen valószínűen szintén határunkban keresendő. Talán Athila pusztájával azonos, mely mint látuk, szintén e tájon létezett. Kövesd Lele határában, mint szomszédos hely, előttünk ismeretes.

¹ Az erről szóló káptalani bizonyítvány Fejérnél X. III. 86—90. és X. IV. 698.

² Fejérnél, Cod. dipl. II. 103. 104. IV. III. 315—317.

15.

A határrészek birtokosai Zsigmond után. — A hód-vásár-helyi uradalom földesurai, a Tamásiak, a Héderváriak és a Szekcei Herczegek. — Pör és egyezés ezek közt. — Az uradalom a Hunyadi János kezébe megy át, kit azonban Herzeg püspök attól koholt oklevél alapján meg akar fosztani. — Hunyadi az országgyűléstől kér igazságot. — A helyszíni tárgyalás és a végzés. — Hunyadi beigtatása, sok birtoka s alföldi tartózkodása.

Zsigmond király halálával a sűrűn következő trónváltozások és országos rázkódtatások között, melyek az ingatlanok tulajdonjogi állapotában mindenütt nagy hullámzásokat idéznek elő, és a magszakadások miatt néhány évtized alatt határunk nagy része urat és gazdát cserélt. Kivételt Mártély képezett, melynek ősi birtokosa egy halhatatlan testület, a zalavári apátság volt, továbbá Körtvélyes Korhánynyal és Kutas Derek-egyház felével, melyeket a Pósafiak még kezöknél tartottak. Szent-Király felébe, mint láttuk, mingyárt a század elején a régi birtokos Kakas család ellenzése mellett is a Szentkirályi család fészkelte meg magát,¹ Hód, Vásárhely, Ábrány, Csomorkány, Sámson és Kutas pedig, legalább az oklevélen, Tamási székelyfőispán és királyi főudvarmester s testvére László királyi főajtnállómester birtokai közé tartoztak, kiknek a szomszédos és távolabbi helyeken is nagy uradalmaik voltak s kiknek atyjuk és nemzet-

¹ Géresi, Gr. Károlyi Oklt. I. 536.

ségük birtokügyeiről a század elején emlékezünk. Ezek még le sem hunyták szemeiket a végső álomra, mikor rengeteg jószágaik, mint valami gazdátlan örökség, felett a közeli és távolabbi rokonaik összepereltek. A perbeli előkelő személyek azonban, egyfelől Hédervári Lőrincz nádor és fiai, Imre bán és Miklós, kiket a János vajda 1405-ki rendelete a családi vagyonból kizárt s kik most a Tamási-örökségre új adománylevelet eszköztek ki s abba épen be akarták magukat igtatni, másfelől Szekcsei Herczeg Rafáel választott püspök és testvérei, Filep és Pál, a rengeteg uradalmak birtoklására nézve, melyek öt várat, 3—4 várost és mintegy 127 falut foglaltak magokban, idővel az országbiró előtt kiegyeztek egymás közt. E szerint a Héderváriak 1437-ben követelésök nagy részét elejtik s megelégesznek Tamási és Posega várak és Podversa erőd birtokával, ellenben Ujvár (Kapos-Ujvár) fele s a többi Somogy, Valkó, Baranya, Arad és Csanád megyei jószágok s ezek közt a fentebb megnevezett határunkbeli területek a Herczegeket illetik.¹ Hogyan és mi okból nyugodtak bele a voltaképeni tulajdonosok atyai örökségöktől való illetén megfosztatásukba? Micsoda kényszer vagy kedvezmény befolyása alá jutottak ezek, hogy roppant értékű vagyonuktól ily módon megváltak? ennek megfejtését és felvilágosítását az okiratokban hiába keressük.

Az egyezés azonban nem igen volt tartós a pörös atyafiak közt. Az ország láthatárán terhes fellegek csoportosultak s a közállapotok zilált-

¹ Az oklevél regesztája Fejérnél, Cod. dipl. X. 895. V. ö. M. tört. tár. VI. 5—57. (II. Lajos kir. 1523-diki ítélete Verbőczy aláírásával a Hédervári-féle nagy perben.)

sága a zavarosban halászni kívánókat ismét cselekvésre szólította. A török, ugyanis, Szendrő várát elfoglalta, az ország déli vidékeit előzónléssel fenyegette, Albert király rövid uralkodása után a nádor a trónkövetelők ügyeit akarta összezavarni s a nemzet két erős oszlop férfiát, Hunyadi Jánost, ki mint hadvezér már Zsigmond óta kitűnő szolgálatokat tett a honnak és Ujlaki Miklóst összeveszíteni,¹ a mi azonban az ő fondorlatainak leleplezésével végződött. Ugyan ekkor I. Ulászló koronázott király ellen az özvegy királyné biztatására tudvalevőképen némely országnagyok, kik közt Tamási Henrik is első sorban közreműködött, az ország tetemes részében polgárháborút indítanak, melyet azonban Hunyadi és Ujlaki levernek, kik Tamásit is foglyul ejtik. Előbbi Erdély vajdája is lévén, diadalmas hadjáratokat folytat a török ellen is, mígnem Julián pápai követ biztatására az ország rendei, ezek közt Rafáel püspök is, oklevelet írnak alá, melylyel a királyt és Hunyadiat a törökkel kötött béke megszegésére rábírnák. Ekkor meg- | 1443 történik a szerencsétlen várnai csatavesztés. De László, kinek a nádor makacs ellensége volt, királylyá, Hunyadi nemsokára az ország kormányzójává lesz, Henrik pedig ez árnyék világból elköltözik. Ily viszonyok közt Lőrincz nádor nem akar a László és Henrik hagyatéuk felett pörlekedni, hanem úgy egyezkedik ki velök, hogy osztozzanak meg a rengeteg birtokokon | 1446 akképen, hogy Tamási és Posega várak, Bodversa erőd minden tartozékaikkal, és Ujvár fele legyen a nádoré és ügyfeleié, Ujvár másik fele, Belletincz kastély, Hedrahely mezőváros, Majsa tartozékai-

¹ Budai F., Magy. orsz. hist. lexikon. II. 185—188.

val, a Valkó, Arad és Csanád megyei városok és falvak pedig a Herczeg-családnak maradjanak, hozzáadván mindehhez azt a feltételt is, hogy ha bármelyik ág kihalna, utána a másik örököljön. A Csanád megyei birtokok pedig ezúttal ekkép' soroltatnak elő: „Hód és Vásárhely, Torony, Ábrány, Tarján, Szent-Mihály-útczája, Csomorkán, Sámson, Donáth-tornya, Hegyes, Kutas és Kamarás városok és falvak, nemkülönben a száraz-érmelléki járásbeliek, név szerint: Két-Sopron, Varjas, Mikeháza, Lukácsfalva, Kinged, Zionda, Bangafalva, Batonya és Tompa faluk“. Az egyezséget a felek Hunyadi kormányzó helybenhagyása alá is terjesztették, melyet az nem is tagadott meg tőlök, bár fia, László, a maga és kiskorú testvére, Mátyás, nevében óvást tett Vásárhely és tartozékai elidegenítése ellen. A mindkét párton levő előkelő és kapzsi atyafiság az egyezkedés alkalmával ugyancsak emlegette a „vérrokonok közti szeretet és a természetes ragaszkodás melegségét“: de egyszersmind abban vetélkedett, hogy melyik fél mulja felül ravaszságban a másikat, mikor az igazság egyik részén sem állott. A püspök, ki a Zsigmond-féle okleveleket pénzért gyártatta, hogy oldalrokonait az osztozásból kizárja, azt hitte, hogy a nádort lefőzte: a nádor pedig, kinek az alávalóságról sejtelve sem volt, meg volt a felől győződve, hogy tuljárt a püspök eszén, mikor ennek a hód-vásárhelyi uradalmat átengedte, mert azt ilyenképen az ország leghatalmasabb férfiával, Hunyadi János kormányzóval állította ellentétbe, kinek e javak egy idő óta sajátját képezték s tényleges birtokában is voltak s hogy ő járt jól, mint a ki megkapta azokat a várakat és falvakat, melyekre számot tartott.

A rövidebbet mindenestre a püspök huzta, a ki méltán országos meggyaláztatásban is részesült, mert csakhamar kiderült, hogy hozzá nem illően hamis kártyával játszott.

Ez időtájt, ugyanis, országszerte igen elszaporodtak a hamis oklevelek, melyek alapján egyik-másik úr és testület bizonyos jószágokat és javadalmakat álnokul követelt magának. Hogy mily vakmerőséggel űzték e galád eljárást, képzelhetjük abból is, hogy az ország legfőbb méltóságai és leghatalmasabb urai sem voltak biztonságban tőlök. Ezek közé tartozott Hunyadi János is, ki ez időtájt Csanád megye főispánja, szörényi és temesi bán és erdélyi vajda volt, 1445-ben a várnai szerencsétlen csata után pedig az ország kormánya is rábizatott. Hogy e nemtelen kapzsiságnak útját vágják, az ország nagyjai elhatározták, hogy a hamis okleveleket lehetőségig összegyűjtik s azok készítőit kinyomozzák. Így jöttek rá arra, hogy a koholt oklevelek nagy részét a királyi jegyző fia, Zomlini¹ Gábor diák gyártotta, ki mesterségét annál szemtelenebb módra űzte, mert azt az ország igen előkelő családai és testületei (pl. a Kompoltiak, Széchenek, Csákiak, Erdődiek egy bácsi kanonok, Szabadka város, a telki egyház, több város Máramarosban, némely kunok, zsidók, a váradi püspök — saját káptalana ellen!) is igénybe vették. Az ország nagyjai Pesten összegyűlvén, meg- | 1448 állapították s a törvényben rendre elsorolták Gábor diák e hamisítványait, a melyek közt meg-

¹ Az 1523-diki Hédervári nagy per irataiban Zemlini-nek — „de Zemlin“ (a pöriratok Magy. Tört. tár VI. 50.) a Corp. Juris-ban pedig (II. r. 14. cím) Zomlénny Gabor deak-nak iratik.

nevezve találjuk a Herczegek számára készült két rendbeli iratot is. Gábor megfogatván, mielőtt gonoszságáért a tűzhalálra adatott volna, maga is bevallotta az általa koholt okleveleket, melyekben egyre-másra hamisította a királyok és káptalanok aláírásait és pecséteit.¹ A gázság ilyenképen kitudódván, Hunyadi János az országgyűlés előtt bepanaszolta a Herczegeket a miatt, hogy az említett hamis oklevelek alapján magok kezére akarták játszani a hód-vásárhelyi uradalmat és annak tartozékait s annak birtokából nemcsak Lőrincz nádort és fiait tudták ki a velök kötött egyezés szerint, hanem vele, az ország kormányzójával, is hasonlókép' akartak cselekedni, ki a kérdéses fekvősegeket még Zsigmond kegyéből kapta és bírja teljes joggal, annyival inkább, mert azok Tamási Henriknek és Lászlónak tulajdonai nem is voltak, a mint ezt Gábor diák maga is bevallotta; noha nem tagadhatni, hogy ő, a kormányzó, kivel nem tudatták az új birtokosok beigtatását, nem is mutattak be beigtató és ítélet leveleket, a Hédervári-ággal kötött egyezés levelet megerősítette: most azonban az ország nagyjai előtt személyesen elpanaszolja rászedetését s jog sérelmeinek orvoslását kéri.

Azok tehát a Herczegekhez megbizottat küldenek, ki a kalocsai káptalan képviselőjével együtt bekövetelje a Herczegektől a kérdéses iratokat, s őket személyök szerint az uradalom színhelyére, Hód és Vásárhelyre megidézzék. A küldöttek mindketten nagy pontossággal eljárak megbizatusukban, személyesen felkeresték távoli lakásaikon a püspököt és testvéreit s elibök adták az országnagyok követelését. Mikor azonban ezek

¹ Corp. Jur. II. rész 14. cím. (Tripartitum).

teljesítésének kitűzött határideje érkezett, a Herczegek képviselője, Dinyeberki Miklós diák, azt nyilatkoztatja ki, hogy a követelt iratokat elő nem adhatja, de elismeri, hogy azok alapján a Herczegek magokat a hód-vásárhelyi uradalomba beigtatták, „nem nyilvánosan, hanem titkon s a kormányzó tudta nélkül“, noha „annak birtokában soha sem voltak s azt sem volt képes kétségtelen dokumentummal bizonyítani, hogy Henrik vagy Lőrincz nádor a hód-vásárhelyi uradalomnak valaha birtokában lettek volna“. Másfelől ugyan ez alkalommal Pazoni Bereczk, a Hunyadi János és Abolnai Zsigmond, a kormányzó fiai, László és Mátyás, képviselőik, azt nyilvánítják ki, hogy a kormányzó elismeri azt, hogy Henrik és Lőrincz előtte a túlélőre szóló kölcsönös örökéleti jogban egyeztek meg a hód-vásárhelyi uradalom tekintetében, s ő ez egyezséget Lőrincz nádor kértére meg is erősítette, azonban itt részéről, ki „az effélékben járatlan s azokhoz nem ért, tévedés követtetett el, titkára pedig az időben szintén tájékozatlan volt, mert nem volt tudomása azon birtok ügyiratairól“. ¹ Azonban

¹ „... ipse dominus gubernator illiteratus existens hujus modi, consensus ex ignorancia et inadvertentia fecisset, cancellarius autem suus superfactio possessio-
num praedictarum eo tunc similiter inscius exstitisset“. (Az „illiteratus“ szót mind gr Teleki, mind mások, a kik utána az oklevél tartalmát közölték, „a diák nyelvben járatlan“-nak magyarázzák, némelyek meg épen „írás-tudatlan“-nak értik, holott az illiteratusból szorosán sem egyik, sem másik értelem nem következik, mivel az jelen esetben a hujus modival állván kapcsolatban, nem jelent többet, minthogy Hunyadi a dologban tájékozatlan volt. Hogy ezt, és nem egyebet értett alatta a levél szerzője, onnét bizonyos, mert a kancellárius tájékozatlanságát is „hasonló“-nak állítja, a kiról pedig képtelenség azt tenni

a kormányzónak azt az egyezséget fiai rövidsége nélkül nem is volt joga megerősíteni, a mint hogy azt a Hunyadi-fiúk megbizottja ezenel vissza is vonja. Az országnagyok tehát ily körülmények közt az uradalom öröklésére és birtokjogára vonatkozó s eddig érintett okleveleket, szintűgy a Henrik és Lőrincz, mint Lőrincz és a Herczegek, valamint a Herczeg-fiúk közt létrejötteket, ideértve a Gábor diák által koholtakat,¹ és a különben is titkon végrehajtott beigtatásról szóló bizonylatot s a kormányzói megerősítésről szólót is, érvényteleneknek és semmiseknek nyilvánítják, a szóban forgó uradalmat Hunyadi János és fiai tulajdonuknak jelentik ki s megbizzák a csanádi káptalant, hogy a hód-vásárhelyi uradalom szín- | márcz. 3. helyére megbizottat küldjön ki, a Herczegek ellenmondását tekintetbe nem véve, az uradalom birtokába Hunyadit és fiait a megyebeli Thadd, Pordan, Keresztur, Fildiák, Serjén, Besenyő, Zohan, Tempes és Telegd községekből kirendelt törvényes bizonyságokkal s a kuriából e célra

fel, hogy írás tudatlan lett volna. Kétséget nem szenved, hogy az ország kormányzója latinul nem tudott, ezt Galeoti írta meg világosan, azzal fejezvé ki, hogy „ipse esset latinae linguae expertus“, a mi különben akárhány e korbeli hazai és külföldi uralkodóval közös vonás volt. De hogy a kormányzó írástudatlan lett volna, ezt sem a fentebbi szavakból, sem más egykorú közlésből következtetni nem tudom.

¹ Az országos rendek levelében az is ki van mondva, hogy a hamisítás „egyfelől a Herczeg fiuknak, másfelől Lőrincz nádor urnak és fiainak előzetes beleegyezésével és összebeszélésével“ történt. (Simul cum praescripta concordia et compositione inter ipsos filios Herczegh ex una, ac . . . dominum Laurencium Palatinum et filios ejusdem“).

kinevezett királyi emberrel együttesen a szomszédok jelenlétében visszaigtassák s az erről szóló hiteles okiratot a legközelebbi György napot követő nyolczad napig az országnagyoknak küldjék meg.

A káptalan és a többi megbizottak gyorsan és pontosan jártak el megbizatusukban. A visszaigtatás határidejét kitűzték ápr. 16-ra s azon megjelentek a fentebbi Pazoni B. a Hunyadiak képében, Csatár Tamás királyi ember, Székely Benedek kanonok, káptalani kiküldött, Kopánés, Férged, Makófalva, Szent-király, Körtvélyes s Adorján-mártély szomszéd helyekről, községenkint 1—2 nemes. A kiküldöttek ekkor, a Herczeg-fiak „és egyebek“ ellenmondására mit sem adva, a visszaigtatást végrehajtották s erről a hiteles bizonyítványt ki is adták. De az a körülmény, hogy az igtatáson csupán a Hód és Vásárhely falukkal szomszédos községekből való törvényes bizonyosságok vettek részt, annak a gyanunak nyit rést, mintha a beigtatás az uradalom többi részére nem történt volna meg, bár mind a káptalani beigtatási bizonyítványban, mind az országnagyoknak ezt tudomásul vevő oklevél záradékában, a falvak mellett „azok tartozékai“ is általánosságban, de meg nem nevezve említettnek, miért is ezt egyébként, mint hivatalos irálynak aligha tekinthetjük.¹ A később történtek különben egész határozottan a felől tanuskodnak, hogy nemcsak a Herczegeknek volt valami joguk itten, habár hamis oklevelet is használtak, hanem más nemeseknek is, kik az uradalom korábbi tartozékaiban

¹ Az országnagyok levele a káptalani beigtatási oklevéllel együtt a müncheni kir. ltárból Telekinél, Hunyadiak kora, X. 248—256 és 259—262.

tényleges birtokosok voltak. S talán innét volt, hogy az okmány hamisítással egybekötött birtok per a Herczegek becsületének nem sokat ártott, mi onnét bizonyos, hogy Rafáelt nemsokára ezután a knini püspökségre teszik át, később maga Hunyadi János a kalocsai érsekségre mozdítja elő,¹ Pál pedig, mint előkelő főúr, ott ült továbbra is az ország főrendei között s „nagy dolgokban forgott“. Egyebek közt Mátyás királyért több országnagygyal együttesen kezességet vállalt, hogy az országra nagyobb adót többé vetni nem fog.² Zemlini a máglyán különben is úgy nyilatkozott, hogy ő mások rábeszélése és befolyása nélkül önként űzte a hamisítást, a minek az együgyűség hitelt is adott, bár a diák egyszersmint azt is vallotta, hogy pénzért űzte mesterségét.

Visszatérve Hunyadi Jánosra, ő már ekkor ugy is a vidék és az ország legnagyobb birtokosai sorába emelkedett. Terjedelmes jószágai főkép' Csanád, Csongrád, Békés, Arad, Bihar és K. Szolnok megyékben terültek el. De birta Kecskemétet, a világosvári (110 falu), a dévai, görgényi, besztercei és temesvári roppant uradalmakat is stb.³ Több ízben s huzamosabb ideig tartózkodott Szegeden, így hód-vásárhelyi uradalmába való újra beigtatása idején is, a mikor fondor ellenségeinek, a Cilleieknek, megtöréséhez nyiltan készült s az ország védelmére és a nádorfehérvári

¹ Gr. Teleki, i. m. II. 169.

² U. o. III. 157. IV. 160. Budai, Polg. lex. 204—205.

³ Hunyadi János és családja birtokaira nézve I. Csánki M. orsz. tört. földr. I. 187—784. Hornyik, Kecskemét tört. I. 172. Zsilinszky, Békésvm. évk. XII. 34—36. (Karácsonyi czikke), gr. Teleki, i. m. X. 159., 347., 356. Haan és Zsilinszky, Békésvm. okl. 187 stb. Csanád megyére nézve mindenekelőtt Borovszky I. 116 s köv. II.

csata megvívására itt az alföld szívében, hol ez időben már sűrű volt a népesség s a magyarság zöme lakott, gyűjtötte és szerelte hadseregét.¹ Mert a nagy férfiú uradalmi jövedelmét legnagyobbbrészt arra áldozta, hogy seregeket állított fel és tartott ki abból hazája mególtalmazása végett, nemcsak a kötelezettség mértékéig, hanem azontul is, egész az önfeláldozásig.

16.

Hunyadi Hód-Vásárhelytől megfosztatik s ezt Bothos A. leányai kapják. — Más példák a megyéből az erőszakos birtok foglalásra. — Csáki Ferencz ellen az Ekeud-tó perében batidai, szent-királyi és kopáncsi tanúk is hallgattnak ki. — Kakas Pál intézkedései szent-királyi birtokairól. — Hunyadi és Szilágyi rendeletei Szent-király tárgyában a vásárhelyiekhez. — Varjuhegyi, Haniki és Sály Péter perelnek a faluért. — Kenderesi foglalja el annak felét. — Szent-király a lippai vár javadalmai közé soroztatik. — Majd Szentiványi nyeri el.

A gyermek királynak, V. Lászlónak, azonban mind erről aligha volt sejtelme is. Az ő nevében Hunyadi megesküdt ellensége, az álnok Cillei, vitte a kormányt. S így történhetett, hogy Hunyadit, ki időközben egy darabig a kormánytól visszavonult, az országnagyok világos határozata ellenére a hód-vásárhelyi uradalom birásától elütötték s azt, talán a Szekcsői Herczegekkel való rokonság czimén² is, az öreg Harapkói Bothos András leányai-

¹ Varga, Szeged város tört. I. 66 és Szeg. Hiradó 1870. 23. sz.

² A rokonságra nézve l. Wertner, i. m. II. 12. és Századok. 1895. 153.

nak adták, t. i. névszerint Bothos Annának, Szekcei Herczeg Pálnének és Bothos Margitnak, Bozini Gróf Györgynének, kiknek számára a Valkó, Szerém, Bács, Arad és Csanád megyékben fekvő roppant kiterjedésű Bothos uradalmak királyi adománylevelét kiadatták. Indokot erre is találtak, mert hivatkoztak Gróf Györgynek és Herczeg Pálnak Zsigmond és Albert királyok, nemkülönben Erzsébet királyné és László király irányában „sok ügyeknél, de legkiváltképen Magyarország védelménél“ szerzett hadi érdemeikre s „kitartó hűséggel“ tanúsított egyéb szolgálataikra. Mind ezek belefoglaltattak | 1455 ápr. 24. a királyi adománylevelbe s a két Bothos lány és férjeik a nagy uradalmak jogos birtokosainak jelentettek ki. A csanádvármegyei uradalomnak ezek voltak alkatrészei: Batonya, Bat-tornya, Király-hegyese, Vásárhely, Hold, Tarján, Tomerkány, Sámson és Donát-tornya.¹

Különben vidékünkön ez időtájból a jogtalan birtokszerzés más esetei is fordultak elő. Így a megye alispánja, Serjéni Orros György, az aradi káptalan előtt óvást tesz a Szuhay | 1444 testvérek ellen, mint a kik a Csanád megyei Serjén és Szőlős falvak felét magoknak elfoglalták.² viszont Teleki Varjasi Miklós nevezett Orros Györgyöt és testvérét panaszolja be Hunyadi János előtt a miatt, mert ezek az ő fejér-figedi pusztai birtokukra tették kezöket, sőt arra királyi adománylevelet is eszközöltek magoknak.³ Hunyadi rövid határidőt tűz ki a feleknek,

¹ A Bothos-lányok javára szóló adománylevel az Orsz. It. Dlt. 14942. sz.

² Gr. Sztáray oklt. II. 360.

³ U. o. 361—2.

hogy jogaikat a királyi ítélőszék előtt okirataikkal igazolják, egyébiránt nevezett alispán iránti jóindulatát pár hónap múlva azzal tanusítja, hogy őt hűséges és költségbe kerülő szolgálatai által szerzett érdemeiért a maga, Tótiban fekvő jószágával ajándékozza meg.¹

Még nagyobb feltűnést keltő erőszakosság volt az, melynél a mi határunk lakosai is tanuskodásra hivattak fel. Az eset nevezetesen az volt, hogy Csáki Ferencz, Bihar megye és a székelyek főispánja, révkanizsai (ma Török-Kanizsa) tisztjei, Panasz Sáfár és Csepi Péter, nagyobb számú kanizsai fegyveres jobbagysággal az ugyan csak Csanád megyei Keresztur (ma Rác-Keresztur) határában eső Ekeud nevű halastavat, mely Átilla prépost és a csanádi káptalan tulajdona volt, a múlt évi decz. közepe táján, épen akkor, mikor 1449 abban két kanonok is halásztatott, ezek elkergetésével, hatalmasul elfoglalták, a tóból „tömén-telen mennyiségű halat kifogdostak s ezzel a káptalannak 60 arany forintra becsülhető kárt tettek“. Átilla prépost tehát kanonok társaival együtt az erőszakoskodó Csákit az épen Kecskeméten tartózkodó Hunyadi kormányzó előtt bepanaszolta. Hunyadi Csanád vármegyéhez azonnal rendeletet küld, hogy a kérdéses terület szomszédságában lakókat s a megyebeli nemeseket mielőbb, a helyszínen tartandó törvényszék elé állítsák s a kinevezett királyi biztosok s az aradi káptalani megbízott jelenlétökben az ügy állása felől hit alatt hallgassák ki, Csákit a kérdéses tó birtokából már előre vessék ki, a káptalant, mint jogos tulajdonost, annak birtokába igtassák vissza, abban bárki ellen óltalmazták meg, eddigi káro-

¹ U. o. 366.

sodását fizettség meg s magát Csákit a királyi ítélő táblára, máj. 1-re, idézzék meg. Az aradi káptalan tehát, mely a törvényes eljárást vezette s arról a bizonyítványt is kiállította, Márton kanonokot, ki a szomszédos Zomborról származott, bízta meg ez ügyben való eljárással, a ki Taddi Jánossal, a királyi biztosok egyikével, tartotta meg ez ügyben a helyszíni vizsgálatot, melyre Telegdi Miklós főispán Csákit s a megye egész nemességét is meghívta. Csáki, a mint előre is kijelentette, a vizsgálaton nem jelent meg. A szomszédos helyek (Szent-Ivány, Gyála, Tervár, Tadd, Oroszlámos stb.) birtokos urainak vallomásaiból kiderült, hogy a tó jog szerint csakugyan a káptalant illeti, de Csáki nem törődve ezzel, az erőszakoskodást tisztjei és jobbágysai által elkövette s két hónap óta folytonosan halásztatott abban. E körülmény a mellett tanuskodik, hogy az Ekeud igen nagy víz lehetett, a mint-hogy a régi térképek és a jelenkori lejtmezési adatok¹ szerint a Tisza és Maros ezen zugát hajdan rengeteg vizek borították, melyekből azonban korunkra már csak a szőregi tó maradt meg. Ez ártér a zombori határ laposain és erein át a mai Torontál megye egész északi részét, mely az időben Csanád megyéhez tartozott, magában foglalta, tehát Csanád környékét is, sőt annak a Maros északi oldalán is folytatása volt, hol az időben a Csákiak ősi birtokai voltak, úgy hogy azzal a lelei és tápéi rétségeknél fogva a mostani vásárhelyi határ vizei is összeköttetésben állottak. Hogy a tengernyi vízfelület hogyan volt felosztva a halászás és nádvágás tekintetéből

¹ Ez utóbbiak Katona Antal Torontál megye csatornázási tervezetének átnézeti rajzában vannak felrakva.

a községek földesurai közt, csak maguk az urak és a helyszínen járatos jobbágyok tudhatták, mely utóbbiak a halászok szokása szerint hihetően a távolabbi részekről is koronként ellátogattak ide.

Ezért volt szükség a megyebeli nemesek és a határunkbeli földesurak és jobbágyok tanuskodására. Kihallgattattak egyebek közt: Bathidáról Domokosfia Mihály; Szent-királyról Kenyeres Márton, Imre, Szent-királyi Kakas Pál alügyésze, Kopáncsról Nagy Tamás és János.

A vizsgálat következtében Telegdi főispán a prépostnak adott igazat, őt a tő birtokába nyomban visszahelyezte, Csáki embereit pedig annak bitorlásától eltiltotta. Azonban ezek másnap erőszakot alkalmazva, újra elfoglalták a tavat, miért is a főispán Csákit az ország kormányzója elé idézte meg.¹

Imre alügyész Szent-királyon, kiről az imént emlékeztünk, valamint az ottani uradalmi tisztség általában, nem sokára urat cserélt, a miatt, hogy Kakas Pál nemzetsége kivesző félben volt, mert fia, János, még atyja életében mag nélkül elhalt. Pál tehát a maga jószágait halála esetére Haniki János nádori ítélőmesterre és Sáry Péter székesfehérvári örkanonokra, Hunyadi kormányzó kanczellárára s ezek testvéreire hagyta, kik Pál halála után nem mulasztották el a kir. adománylevél megszerzését s az örökségbe magokat hamarosan be is igtattatták. Egy héttel később azonban Varjuhegyi Német Kromperg Lőrincz, Tolnai Deák Bereczk és Lusoni Deák György ugyanazon javakra szintén adománylevelet nyertek a gyermek királytól s a beigtatással ők is gyorsan és pon-

¹ A vizsgálati jkv. 1450. január 31-ről, Orsz. lt. dl. 29489. sz. a.

tosan elkészültek. Ellenmondó egy alkalommal sem jelentkezett. A korábbi adományosok érdekszövetségébe Kakas Pál özvegye, Zsófia asszony is tartozott, ki időközben Kenderesi Balázshoz ment nőül s a ki egyszersmind testvére volt Hanikinek. De mindez mit sem használt volna, hogy ha Sáry Péter a későbbi adományosokkal szemben áldozatra nem szánja el magát. A kanonok kancellár tehát a szép szó mellett elővette

11. Hunyadi János pecsétje.¹

erszényét is s Lőrinczet és érdektársait rábirta arra, hogy a nevezett javakat vétélytársaiknak szép szerivel bocsássák át. Ezek pedig ekkor Palóczi László ország- | 1455 febr. 10. bíró előtt egymás közt mingyárt meg is osztoztak a birtokokon, egyszers- mint megegyeztek egymás közt abban is, hogy ha bármelyiköket az ekkép'

felosztott jószág birtokában a Kakas Pál rokonai, vagy bárki is akár törvény útján, akár más móddal megtámadná, a felek kölcsönösen támogassák egymást a törvényben, vagy azon kívül, egyik fél se kössön a másik tudta nélkül egyezséget, sem semmi intézkedést ne tegyen a birtok felől s hogy ha végre bármelyik félnek magva szakadna, utána teljes joggal a másik fél örö-

¹ Frakuói, Mátyás király cz. művéből.

köljön. A magszakadásra különösen azért kellett gondolni, mert az időtájon dult kontinen- | 1454 sünkön a nagy pestis, melytől senki sem érezhette magát biztonságban.¹

A dolgok ily állásában Hunyadi János földesúr, az ország főkapitánya, ren- | 1455 szept. 8. deletet küld Hód-Vásárhely város birájának, esküdteinek s többi ott lakó népeinek és jobbágyainak, hogy Szent-királyt, melyet ő korábban általuk „Zsófia asszony kezéből kivétetett s maga számára elfoglaltatott“, most hozzájok egyenest e czélből küldött tisztje, Oláh János, jelenlétében bocsássák vissza az asszonynak és birtokos társainak.² Hunyadi ezen intézkedése és a Varjuhegyiekkel kötött kiegyezés azonban együttvéve sem volt elég arra nézve, hogy az új földesurakra nézve a zavartalan birtoklást biztosítsa. Hunyadi ugyanis a megújult török háborúval lévén elfoglalva, nem volt képes érvényt szerezni rendelőtének. Varjuhegyi pedig hűséges szolgálatai következtében az udvarnál befolyásos ember lehetett s erre támaszkodva mind ő, mind testvére Gáspár továbbra is ragaszkodtak a Kakas-féle birtokokhoz. Végezetre Hód-Vásárhely város sem akart tudni arról, hogy a vele szomszédos Szent-király falut birtokából kibocsássa. Varjuhegyi és Hani-kiék tehát Szilágyi Mihály országkormányzó előtt porre vitték ügyöket s az ítélet | 1458 jan. 27. akkép' hangzott, hogy habár a szóban levő javak Varjuhegyiéknek adományoztattak is: de az azokról való lemondás miatt ezek azokhoz minden jogukat elvesztették, úgy hogy azok

¹ Győri tört. és rég. füz. 1863. I. 90.

² A levél másolata a müncheni áll. ltrból a Békés-várm. muz. ltarában Haan L. szives közlése.

most már Hanikiékat és Sályékat illetik, annyival inkább, mert ezeknek királyi adománylevelök szintén van azokról, s ezeket is beigtatták azok birtokába szintén minden ellenmondás nélkül.

Pár hóval ez ítélet meghozatala után a kormányzó szigorú parancsot küldött 1458 márcz. 30. döntött a vásárhelyieknek, hogy Szent-királyt tovább elfoglalva tartani ne merészeljék, hanem azt tartozékaival együtt minden vonakodás nélkül azonnal bocsássák át Hanikiék birtokába.

Azután, hogy ezen leveleket Szilágyi kiadta, Hániki János nádori ítélőmester nem sokára elköltözött oda, a hol már igen kevés birtokra van szükségünk, a Kakas-féle jószágokról szóló levelek pedig az elhunyt testvérének, Gáspárnak jutottak kezébe, ki azokat Sály kanonoknak nem akarta kiadni. A kanonok, kit időközben Mátyás király titkárává és királyi személynökké tett,¹ e miatt panaszt tett s Budára Palóczi 1465 márcz. 31. László országbíró elé idéztette Gáspár urat, ki is ez alkalommal az okleveleknek másolatban kiadásához készséggel hozzájárult s ily célból azokat Palóczinak át is adta. Hogy mi célja volt a nagy befolyású kanonoknak ez iratokkal, azt egy későbbi oklevélből láthatjuk, melyet négy évvel később szintén a 1469 márcz. 5. nevezett országbíró adott ki. Ebből azt érthetjük, hogy Sály ismét pert kezdett a Kakas-féle birtokokért s ezúttal egyik korábbi osztályos társa, a nagy birtokú Kenderesi Balázs ellen, kit Sály az országbíró törvényszéke elé Budára azért idéztetett meg, mert Balázs úr a birtokok felét kezénél tartotta s azokat a kanonoknak átengedni

¹ Fraknói a Századokban, 1898., 769. (hol Sály életrajzi adatai olvashatók).

nem akarta. Hogyan jutott a felek közt ennyire a dolog? s mi lett az újabb per kimenetele? nem tudjuk, mert erről irás nem maradt fen s mert Palóczi ez évi privilégiumos oklevele csak annyit tartalmaz, hogy az ekkép' megtámadott Kenderesi jogai oltalmára a Sáry által felmutatott oklevelek párját kérte magának kiadatni, minek az országbiró eleget is tett.¹

Különben pedig időközben nagy változás állott be Szent-királyra nézve, mely a peres úton megszerzett okiratok értékét jóformán megsemmisítette. A falu nevezetesen a koronára szállott vissza, úgy hogy annak tulajdon jogától a peres felek mind annyian kivétel nélkül elestek. A hely egyelőre a lippai vár tartozékai közé soroztatott. Minthogy a vár tulajdonosa, Szilágyi Mihály, egy személyben az ország kormányzója is volt, valószínű, hogy e dologban ő intézkedett az alatt, míg Mátyás át nem vette a kormányzást, mit róla annyival inkább feltehetünk, mert neki vármegyénkben különben is voltak birtokai. (Diós, Horogszeg, Szöllős, Hollós és Hegyes²). Szilágyi azonban nem sokáig örvendhetett Szent-király bírásának, mert Mátyás király épen Szilágyi aláírása mellett a falut Lippától | 1460 máj. 26. csakhamar elszakítja s „addig is Szentiváni Mihálynak adja, míg erről más birtok által gondoskodhatnak.“³

¹ Palóczi országbiró eredeti oklevele hártján, függő pecséttel, kissé romladozott állapotban, egyébként a per összes iratait magában foglalja, a gr. Károlyi lt.-ban 42. fiók 42. sz. (Az oklevelek nagyobb részét Géresi is közli, Károlyi lt. II. 283—317. ll.)

² Csánki, M. o. tört. földr. I. 715.

³ Mátyás király adománylevele Szilágyi útján kiadva, Orsz. lt. acta post advoc. mort. 35—41.

A falu bírásától tehát Szilágyi is elesett, a ki különben nem sokára ez után a török elleni harczban Szendrő alatt életét is elveszítette. Sáry kanonok földesurasága azonban nem | 1461 szünt meg teljesen e vidéken, mert neki nemcsak Böldön és Hékedén voltak egy idő óta birtokai, hanem néhány év mulva fivéreivel | 1465 együtt a garamszentbenedeki apátságtól Csanyt és Ságot is megszerezte.¹

17.

Hód-Vásárhelyet a király Hunyadi Jánosnak visszaajándékozta. — Az erről szóló oklevél lényeges tartalma. — Özvegye és Szilágyi Mihály öröklik a Hunyadi-féle birtokokat. — Az államfők gyakori tartózkodása az alföldön. — Mátyás király tiltja a vásárhelyieket Szent-király elfoglalásától. — A város újabb hatalmaskodása. — A király szigorúan megfenyegeti a várost. — Ennek mentsége. — Intézkedés a határ kiigazítása tárgyában. — G. Horváth Gergely, mint a város új földesura, ennek ellenszegül. — Egyezés Horváth és Szentiványi közt. — A király elajándékoztatja itteni javait: de édes anyja ez ellen tiltakozik.

Városunk földesura ez időben Mátyás, az ifjú király volt, ki időközben elhunyt atyjának itteni birtokait kezénél tartotta. Azokat t. i. már Hunyadi János visszakapta, mert V. László király belátva, hogy minő igazságtalanságot követett el e jószágoknak a Bothos-család részére történt adományozásával, csakhamar megváltoztatta akaratát s az ország főrendeinek tanácsára új adománykép' a

¹ Knauz, A garamszentbenedeki apátság 1890. I. 247.

nagy hősnek visszaajándékozta | 1456 máj. 12. azokat.¹ Az erről szóló privilégiumos levélben azt vallja a király, hogy ő a maga „uralkodásának állandóságát . . . alattvalói szeretetére“ építeni s ezeket maga iránt jótéteményeivel lekötelezni akarja. „Gondolóra vevén tehát őszintén kedvelt hívünknek, a tekintetes és nagyságos Hunyadi Jánosnak, az előtt Magyarország kormányzójának, most pedig Besztercze örökös grófjának dicséretes hűségét, nagyszerű vitézségét, sok rendbeli és hősiesszolgálatait, a ki nemcsak tökéletes hűségével tünt ki mások felett, hanem hathatós vitézségével egész a mi korunkig nagylelkű fenntartója és oszlopa volt királyi trónunknak és méltóságunknak s ennek az országnak“ — : annak okáért, habár „e kiváló szolgálatokról és nagy tettekről“ a király már másutt tüzetesebben is megemlékezett, mindazáltal „ezúttal is hitelre méltó tanubizonytságot tehet a felől és kinyilatkoztatja, hogy e mi Magyarországunk a korábbi években, melyek alatt mi még gyermek korban és más nevelése alatt voltunk, kívülről a német zsarnokság hatalma alatt, belülről a teljes meghasonlás és hazaárulások miatt nyögve — csaknem a megsemmisülés szélére jutott. Azonban János grófnak olykor magában álló, olykor legnagyobb buzgalma és nagylelkűsége, hirneves tettei s páratlan vitézséggel vívott harczi és számos diadalai kiragadták azt szintúgy a külső bonyodalmakból, mint a polgár háborúból s nemcsak megtartották, hanem határait kiszélesítve, tetemesen meg is növelték s azt nekünk és

¹ A király levele 1461 jun. 24-ről az Orsz. lt.-ban a volt táblai ügyvédek után maradt Szentiványi-féle iratok közt 35—41. sz.

a mi nevünk alatt megtartották, megoltalmazták, rendbe hozták s végtére nemrég a mi békés birtoklásunkba hűségesen át is bocsátották. Annak okáért e nagy érdemű férfiúnak hasznát és tisztességét, — a ki sok vállalataiban és országos bajaiban a háború dúlásai közt nemcsak az által szenvedett rövidséget, hogy számos barátait, rokonnait és tisztjeit elveszítette, hanem a maga vérét is igen sokszor hullatta, — előmozdítani s királyi bőkezűségünk jótéteményeivel nemcsak az eddigi módon közölni, hanem azokat tetézni is kívánván: a Csanád megyében fekvő Hold és Vásárhely, nemkülönbén Csomorkán, Királyhegyes, Sámson, Donát-tornya, Fecskés, Kutas, Monyaros-fecskés, Szőllős, Csókás és Perek nevű falvakat, ugyszintén Csorvás, Sekrestyés-egyháza, Kéztöldes, Gorsa, Derek-egyház, Szilas-egyház, Tárkán, másik Derek-egyház, Rárós, Varjas, Kigyós-kutas, Csókás és Ordöngös-egyháza nevű pusztákat, továbbá a Békésmegyében helyhez tetített Szent-tornya, Szent-András és Csaba-csüd falvakat, valamint Gádoroslábasegyház, Ötszegü-egyház, Zilemérés, Libecz-egyház, Tökemonostora, Csorvás, Gellért-egyháza, Apácz-egyháza, Kétkupa és Tompa nevezetű pusztákat az azokhoz tartozó többi pusztákkal és az azokban szedetni szokott adókkal együtt, melyeket egyébként már a felséges fejedelem ur, boldogult Zsigmond római császár és magyar király, a mi kegyes elődünk, adományozott és ajándékozott nevezett János grófnak s ő azon jószágok békés birtoklásában az adományozás idejétől fogva mind a mai napig állítólag benne is volt“, mindezen jószágokat tehát, sőt még többeket is, melyek Csanád, Temes és Arad megyék területéről egyenként szintén megnevez-

tetnek, a király új adomány czímén tulajdonjoggal Hunyadi Jánosnak és örököseinek ajándékozta s erről a pecsétetes levelet a fentebbi napon Budán kiadja.¹

Hogy mennyiben felelt meg a valóságnak az az állítás, hogy a vásárhelyi uradalmat, melyet a király Hunyadi páratlan érdemeinek megjutalmazására illőnek talált, a nagy hazafi Zsigmond kora óta folytonosan birta, miután a Bothos-lányok adománylevelében ennek ellenkezője állítatik, nem tudjuk eldönteni. Nem lehetetlen, hogy mivel Hunyadi befolyása egy időben az udvarnál igen alászállott, sőt megsemmisült, e javaktól őt tényleg csakugyan megfosztották s azok, mint már fentebbláttuk, egy időre az öreg Bothos vagy leányai birtokába mentek át. De ez nem tarthatott sokáig. Kétségtelen, hogy Hunyadi már 1455. előtt ismét birtokában volt itteni uradalmának, mert ez időről földesuri minőségben küld parancsot a vásárhelyi biráknak s különben sem lehet képzelní, hogy miután a nagy hazafi ismét a legfőbb méltóságokat és tisztségeket viselte, temesi gróf, szörényi bán, belgrádi kapitány, erdélyi vajda volt s hadsereg élén állott, birtokaitól megfosztva lett volna; — az a győzelmes hadvezér, a ki a hon alsó részeit egész a Tiszáig az ott duló török ellenségtől ép' ez időtájon tisztította meg.²

Igy hát a Bothos-lányok nem sokáig örülhettek a vásárhelyi uradalomnak, s őt ügyök a nagy hősnek nem sokára ezután bekövetkezett halálával sem fordult jobbra, mert Hunyadi özvegye, Szi-

¹ Az oklevél a müncheni királyi levéltárból lemásolva Békésm. muzeuma ltárában.

² Thuróczi, Chron. Hung. Schwandtnernél, Script. rer. Hung. I. 311.

lági Erzsébet, nagy gondot fordított férje szerzeményeinek megtartására s habár az erdélyi, dunamenti és felvidéki várakat egyezségi szerűen kényszerült is visszaadni László királynak,¹ de többi várai és magán birtokai kezén hagyattak s ezekre az özvegy annyira féltékeny volt, hogy mint látni fogjuk, még az ellen is óvást tett, hogy fia, Mátyás, mint király, eladományozza vagy eladja azok egyikét vagy másikat.² Különben László király Hunyadi után csakhamar elköltözött e világból s a kiskorú Mátyás király gyámja, Szilágyi Mihály szintén rajta volt, hogy a Hunyadi uradalmak el ne idegeníttessenek. Ezek központjával már épen a Csanád megyei jószágok tekinthetők s ez lehetett egyik oka annak, hogy özv. Hunyadiné és Szilágyi Mihály, macsói bán és belgrádi kapitány, Szegeden találkoztak Garai László nádorral, hogy szövetez- | 1458 jan. zenek vele Mátyás királylyá választása tárgyában s hogy Mátyás mind azelőtt, mind azután több ízben időzött e városban s itt nem egyszer országgyűlést is tartott.³ Az államfők itt tartózkodását azonban a honvédelem érdeke is kívánta, mert a török hadak az ország déli részébe mélyen benyomultak s Csanád megyében is több várat ostrom alá fogtak, miért is Albert csanádi püspök a maga székhelyét szükségesnek látta erő-

¹ Lásd ezt Pestynél, Krassóm. tört. III. 403.

² Szilágyi Erzsébet idevonatkozó intézkedései és rendeletei olvashatók az Orsz. lt.-ban Dl. lt. 15836, 15846, 15847, 15887, 16848, 17943, 18004, 18387, 18517, 18568. sz. a. oklevelekben.

³ Érre nézve l. gr. Teleki, Huny. kor. X. 256, 365, 605—615. Századok, 1891. 657. Dugonics, Connotationes de libera et regia urbe Szegedino 1—16. ll. Kézirat a Nemz. Muz. lt.-ban.

dítvényekkel ellátni, habár ebben a káptalan ellenkezik, úgy hogy a kanonok urakat a pápának egyházi átokkal kellett engedelmességre szorítani. Itt, t. i. Csanádon, jött össze s békült ki a király Szilágyival is, kire ekkor az Alföld oltalmát | 1459 bizta¹ s ki, mint Szöllős és Hollós ura, maga is birtokos volt e megyében,² sőt, mint Mátyás gyámja, határunkhoz ismét egész közel férközött, a mennyiben a Maróthiak Zeleméres faluját, mivel az olyan területen épült, melyet Szilágyi a királyénak tartott, lerontatta s annak lakosait az általa kijelölt közeli helyen telepítette meg, melyet | 1451 Királyságnak nevezett el.³

Hogy a török pusztítások ez időben Vásárhelynek nem igen ártottak s hihetően annak határához nem is férköztek, onnan következtethetjük, hogy e tájék védelme épen Szilágyira, mint Belgrád és az Alvidék főkapitányára volt bízva,⁴ ki egyszersmind az ország kormányzója is volt, hogy Vásárhely ép' ez időtájon is megtartotta városi rangját s hogy lakosai még Szilágyi eleste után is felbátorítva érezték magokat arra, hogy, nem férvé meg a saját határaik között, a szomszéd Szent-király falu területét újra elfoglalják. Ezt Mátyás király és Gáji Gergely földesurak leveleiből tudjuk, melyek ez időből ránk maradtak. Az első levélben a király szemökre hányja a vásárhelyi biráknak | 1460 márcz. 28. és polgároknak, hogy Szent-király falu egy némely szántóföldeit, rétjeit, kaszálóit és legelőit joga-

¹ Gr. Teleki, Huny. kor. III. 164, 189.

² A Szöllősre vonatkozó beigtató levél 1451-ből, Orsz. lt. dipl. lt. 14485. sz. a.

³ Haan, Békésm. hajd. I. 21. és Békésm. oklt. 67. Karácsonyi, A békésm. rég. társ. évkönyvében XII. 41.

⁴ Gr. Teleki, i. m. IV. 40. 166.

lanul elfoglalták és bitorolják s ekkép' a helység földesurát Szentiványi Mihályt, a ki udvari tisztje

12. sz. Mátyás király. ¹

volt az uralkodónak, károsítják, egyszersmind meghagyja nekik, hogy e területek használatát

¹ Fraknói, Bakócz Tamás cz. művéből.

azonnal bocsássák át a tulajdonosnak s jövőre a régi igaz mesgyéket tiszteletben tartsák.¹ A magas helyről jött parancsolatnak azonban semmi foganatja sem lett, sőt a sérelmek még nagyobbodtak, mert Szentiványi a másik évben ismét panaszt tett a királynak, hogy a vásárhelyiek a falura rámentek, a birót elfogták s magokkal elhurczolták „a falu kaszálóit és legelőit, vizeit és szántóföldeit jogtalanul elfoglalták s ez által a panaszlón tetemes jogsérelmet ejtettek és neki nagy kárt okoztak, sőt még a király levelét sem vették semmibe se, a mi igen súlyos beszámítás alá esik“. A királyi földesúr tehát „a maga városa biráinak, esküdteinek, egyéb polgárainak és az egész községnek szorosán meg- | 1461 jun. 24. parancsolja, hogy a panaszos jobbágyait ezentúl semmi tekintetben se tartóztassák fel, azoknak semmi sérelmet és kárt se tegyenek, az elfogott birót is ereszszék ki fogságából, a faluhoz tartozó kaszálókat, legelőket, vizeket és szántóföldeket, melyeket magok számára foglaltak el, azonnal bocsássák ki birtokukból s az okozott károkat minden részben térítsék meg : egyébként utasítja a megye főispánját, alispánját és szolgabíráit is, hogy őket mindezek teljesítésére szigorúan szorítsák rá“.² A királyt a vásárhelyiek erőszakoskodása annál inkább bánthatta, mert Szentiványi és annak faluja Mátyásnak különös kegyében állott, melyet ő csak nem rég azzal

¹ Mátyás levele a pozsonyi káptalan 1725-iki hiteles átírásában, a gr. Károlyi nemz. bpesti lt.-ban 36. f. 25. sz.

² Mátyás levele az Orsz. lt.-ban a volt táblai ügyvédek után maradt Szentiványi-féle iratok közt, 35—41. sz. (A levél végén a papír már elrongyolott. Az évszámot az oklevél hátára a mult században írták rá, mikor a keltezés még egész épségben meglehetőtt).

tanúsított, hogy a nevezett földesurnak és ott lakó jobbágyainak a kamara nyereséget ép' ez időtájon engedte el.¹ | 1461 ápril. 1.

Most a vásárhelyiek fölterjesztéssel éltek s a király előtt kifejtették, hogy ők jogos téren állanak, azok a területek, melyek elfoglalásáról a szomszéd földesúr panaszkodik, az ő tulajdonukat képezik s nem tartoznak Szent-királyhoz. Legalább ilyesmit lehet következtetni a király harmadik leveléből, melyben a két község határainak új és biztos kijelölését | 1462 nov. 28. rendeli el, s e részben a csanádi káptalanhoz Brassóból így ír: „Nemzetes hivünk, Szentiványi Mihály, udvarunk tisztje, jelentette minékünk, hogy az ő, Csanád megyében fekvő Szent-király nevű faluja határainak, mely békességesen van az ő kezén, igen nagy szükségök van arra, hogy azok törvényesen újra feljárattassanak és megállapíttassanak. Azért is hűségteknek szigorú utasításban ezennel meghagyjuk, hogy magatok közül hitelre méltó megbízottat küldjetek ki, kinek jelenlétében Simon vagy Boldizsár Kopáncsról, vagy Ozsvát ugyan azon Kopáncsról, vagy Effi János, vagy János Gorsáról, mint királyi ember, nevezett Szent-király faluba a hely színére menjen

¹ A levél másolatban a gr. Károlyi lt.-ban, 36. fiók 25. sz. a. V. ö. Borovszky i. m. I. 189. 133. — Kamara nyereségnek hitták a királynak a pénzverésből vett tiszta jövedelmét, a mi akként állott elő, hogy a királynak joga volt az általa veretett pénzt csekélyebb értékű pénzzel beváltani. Minthogy azonban ily módon a pénz értéke igen alászállott s ennek az ország kárát vallotta, az országgyűlés idővel úgy intézkedett, hogy a silányabb pénz veréséből befolyó hasznot adó útján megtérítette a királynak, de ezt viszont arra kötelezte, hogy jó pénzt veressen a közforgalom számára. Az 1467/8-ki hongyulás az adózás e nemét, legalább névleg, általában eltörölte.

ki, hová az ottani szomszédok és megyések is általában törvényesen meghivandók és egybe-
gyűjtendők s ott a falu igazi és régi határait
járják fel, a hol szükségesnek mutatkozik, határ-
dombokat is állítsanak, az ekkép' feljárt s mások
birtokától határjelekkel is elválasztott és megkü-
lönböltetett területet hagyják meg nevezett Szent-
iványi Mihálnál s rendeljék el, hogy ő azt, mint
örök tulajdonát, jogosan birhassa, a mennyiben
ellenmondásra nem találандnak: ha pedig ellen-
mondókra találандnak“, ezeket szabályszerű határ-
időre idézzék a király elébe, hogy ott ellenmon-
dásuknak okát adják. A káptalan és Boldizsár
úr Kopáncsról a megbízásban a lehető legnagyobb
gyorsasággal jártak el, nevezetesen utóbbi Panádi
Domonkos kanonok társaságában még karácsony
előtt, decz. 21-én, kijöttek Szent-királyra, hová az
összes szomszédságot is rendelték, hogy a határt
feljárják és utasítás szerint megjelöljék: azonban
ugyan ott megjelentek „nemzetes Gáji Gergely
diósgyőri kapitánynak Vásárhelyen lakó szolgálái
és tisztjei, u. m. Szigeti György és Gergely diák is,
s ellenmondás örve alatt útjokat állták és őket
a határjárástól eltiltották“.¹

A diósgyőri kapitány, — kinek teljes nevét
másutt Gáji Horváth Gergelynek írják, — tisztjei
ilyetén eljárásának kulcsa pedig azon körülményben
található fel, hogy ő Mátyás király jó-
voltából egy idő óta Vásárhely földesura is volt,²
a királynak különben is kedvelt embere, kit ő
nem sokára a maga királyi udvara tisztjévé, budai

¹ A király levele és a csanádi káptalan jelentése ugyanazon átiratban. (A pozsonyi káptalan a tulajdon-
neveket feltűnően hibásan olvassa és írja, így nev. Gayt
Bay-nak, Gorsa-t Borsá-nak, Panadot Paznadnak).

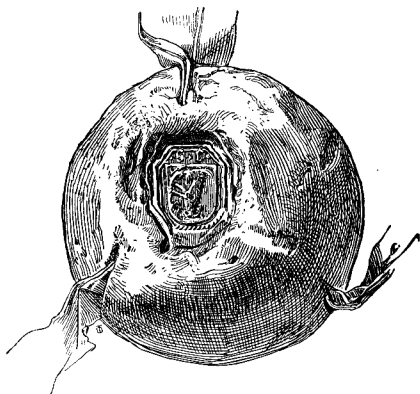
² Borovszky i. m. II. 218.

kapitánynyá, sőt országbiróvá is léptetett elő: tehát törvényben jártas ember, a ki tudta, mit csinál, mikor a határ megigazítását ellenezte, mely bizonyosan az ő rovására történt volna. Minthogy azonban a viszálykodás a két hely birtokosai és lakossága közt évről-évre tovább tartott s Szentiványi a király előtt újra meg újra panaszkodott, végre Gáji is meguntta ezt az állapotot s miután az udvarhoz került és Szentiványival együtt szolgált, „egynémely jámbor ember közbenvetésére és tanácsára“ kölcsönösen abban állapodtak meg, hogy a vitás kérdés eldöntését választott biróságra bízzák, melybe Szentiványinak Szent-királyon levő jobbágysai közül négy alkalmasat, becsületest s megfelelő korut, Gáji választ, Gájinak vásárhelyi jobbágysai közül pedig szintén négyet Szentiványi nevez ki. Ezek a parasztok aztán, minekutána az evangéliomra fel esküdnek, mutassák ki a két község földjein és vizein azokat a régi határokat, melyeket a korábbi szent-királyi földesurak is megtartottak, azonban ezúttal határdombokat ne hánnyjanak.¹

Általában ez időtájon új birtokos nemesség jelent meg határunkban és ennek vidékén s a Hunyadi-ház jószágai is jobbára ennek kezére mentek át, úgy hogy, a mily nagy szerző volt egykor a török verő Hunyadi János, ép' oly pazar bőkezűséggel osztogatta szét e javakat fia, a király. A főpapok, különösen a közeli esanádi püspökségben ülők s más világi urak, kiket a királynak érdekében is állott maga iránt leköte-

¹ Gáji levele 1495. jan. 29-ről, vásárhelyi tisztjéhez, Hegyemgi Bálinthoz, intézve, Orsz. lt. DI. a Szentiványi-féle iratok közt 35—41. Ugyan az a pozsonyi kamra másolatában a gróf Károlyi nemz. budapesti levéltárában az i. h.

lezni, mindenkor résen állottak, hogy a gyakorta pénzszükségekben levő, bőkezű s fiatal királytól jószág adományozásokat eszközöljenek ki magok javára. Azonban a gondos jó anya, Szilágyi Erzsébet, örködött, hogy a nagy örökség könnyelműen el ne forgácsolódjék; ez az egyenes lelkű derék nő, a ki egyébként maga is roppant özszégeket költött fiának Podiebrádtól kiváltására és hadak fogadására. Így emelte fel tiltó szavát akkor, midőn afelől értesült, hogy Hangácsi Albert csanádi püspök és Lábatlan János vagy 27, Csanád, Békés, Arad és Zaránd megyék területén fekvő falut, melyek valamennyien egymás szomszédságába esvén, egy óriási birtoktestet képeztek volna s melyek közé Csomorkányt, Királyhegyesét, Demenget, Rétkertet, Fecskest, Donát-tornyát, Sente-tornyát, Kutast, Földvárt is számították, a királytól fölkérték s ez hajlandónak is mutatkozott azok átadására. A nagy asszony ekkor tisztjeit Teleki Varjasi Jánost és Czirei Benedeket küldte le az aradi káptalanhoz, hogy ott az ő képében óvást tegyenek a király szándéka ellen s a püspököt és Lábatlant letiltsák a szóban forgó Hunyadi-jószágok birtokba vételétől, a mit ezek ott pontosan teljesítettek is.²

13. sz. Szilágyi Erzsébet pecsétje.¹

1463 aug. 9.

¹ Schönherr, Korvin János cz. művéből.

² Az aradi káptalan erről szóló bizonyítványa. Orsz. lt. Dlt. 15862.

A király a Héderváriaknak újra levelet ad a város felől. — A Jaksicsok itteni terjeszkedése s erőszakoskodásuk T. Varjasi ellenében. — Ez Bizereivel együtt Fecskést birja. — Versengés Földvár felett. — A csomorkányiak Szénásra rontanak. — A király vizsgálatot rendel ez ügyben. — Szent-király földesurai, Szentiványi, Budai, Székely és Kápolnai ellenségeskedéseik s kiegyezésök.

Hédervári Lőrincz még 1447-ben elköltözött az élők sorából s azt a kevés időt sem érte meg, mi alatt ellenfele, Rafáel püspök, oklevelei hamisaknak nyilvánítottak. Fiai, Imre macsói bán, kir. főajtónállómester és Miklós, nem érezhették magokat eléggé biztosítva a Tamási-féle örökség birtokában, melyet atyjuk az 1446-ki egyezés levél által szerzett s ezért rajta voltak, hogy olyan királyi levéllel erősítsék azt meg, melynek hitelességéhez kétség nem fér. Mátyás király teljesítette ide vonatkozó kérelmökét, sőt jóakaratóban, elég csodálatosan, odáig ment, hogy még az 1405-iki és 1411-iki okleveleket is, melyek koholt volta pedig előtte is tudva lehetett, megerősítette. E tárgyban kancellárja, István, a kalocsai és bácsi érsek által adat ki | 1464 ápr. 22. kétségtelen hitelű oklevelet, melyben a két hamisítványon kívül befoglalja az 1446-ki egyezéslevelet is, mindeniket egész terjedelmében, melyeket fentebb már ismertettünk s végül kinyilatkoztatja, hogy az egyezéslevelet „elfogadja,

jóváhagyja és hitelesíti“ s a kérelmezők „kiváló erényeire és szolgálataira s iránta való tökéletes hűségökre való tekintetből“, „a főpapok és főurak előzetes tanácsára örök érvénnyel felruházza“. Természetesen, az oklevelek szabályszerű kifejezései és határozmányai közül ezúttal sem maradt ki az, hogy „a mások jogai épségben hagyása mellett“, mi által az „örök érvény“ fogalma ugyancsak megszorított. Ez állott a szóban forgó esetről különösen a hód-vásárhelyi uradalomra nézve is, mely ez oklevél által a Szekesei Herczegek tulajdonául elismertetik és megerősítetik, habár annak, mint láttuk, volt gazdája ez időben nem csak egy, — s ezek közt maga a király is!

Különben, hogy az ily levelet maga a király mennyire vette komolyan, kitűnik abból is, hogy a Herczegeket illető birtokok közül, mint láttuk, a király ép' ez időtájon ajándékozta el V á s á r h e l y t G á j i G e r g e l y n e k, a gazdag és terjedelmes határu C s o m o r k á n y t és S á m s o n t a J a k s i c s o k n a k, még pedig édes anyja tiltakozása ellenére. Mátyás ekkor is több felé viselt háborút s ez tette szükségessé, hogy a török elől hazánkba menekült s harcziás természetű rácz vezéreknek a „Jaksa vajda fiainak“, név szerint Jaksics Istvánnak és Demeternek s a velők tartó idegen népnek, nagyobb kiterjedésű földeket adjon, melyek számát a király később is szaporítá s uradalmaik központjává Nagy-Lakot tevé. Mert a Jaksicsok hű és vitéz katonáknak bizonyultak. Demeter Kinizsivel együtt vivta a galambóczi és kenyér-mezei fényes győzelmeket a török felett,¹ személyes hősiessége, mikor péld. Ulászló alatt

¹ Gr. Teleki, Hunyad. kora V. 224., 413.

a tatár vitézt párviadalban legyőzi,¹ köz szájon forgott: de nyers és indulatos természetű volt, úgy hogy péld. mikor egyszer a maga peres ügyében tanuival együtt a csanádi káptalan elé idéztetett, a kiküldött kanonokot meg akarta ölni, mivel ez az ő tanuinak ki-léte s hire-neve után tudakozódott s végtére is kényszeríté, hogy hagyja félbe a tanu kihallgatást, a mit a király rendelt el, és mondjon idő előtt, ítéletet.² Képzeltető, hogy ily földesurak és ily nép szomszédsága senkire nézve sem lehetett valami kellemes s hogy az itteni magyar uraknak és jobbágyoknak nem egyszer kellett érezniök a rakoncátlan jövevények durvaságait és kártételeit. Így panaszojják nev. Donát-tornya | 1465 jan. 15. város birái Csanád megye alispánja előtt, hogy „a rácz vajda, Jaksa, fia, a nemes Varjasi János házára rárontottak s ennek házát és faluját, t. i. Varjast, teljesen kirabolták s nevezett Varjasit és jobbágyait vagyonukban és javaikban amannak minden hibája nélkül megkárosították“. Mint-hogy pedig Varjasi János a Szilágyi Erzsébet Munkácson lakó tisztartója volt s ugyan ezen nagyasszonynak jobbágyai voltak a donát-tornyaiak is, ezek jámbor együgyűséggel egyszer-smind azt is jelentik, hogy a ráczok kártételeit ők sem hagyták ám annyiban, mert „a vajdák jobbágyait némi-nemű részben ők is megkárosították . . . azért, mert rétjeiket bitangoltatták, a mi felséges fejedelemasszonyunk, királyi urunk anyja, és a magunk akaratának ellenére“. De ők, „ha kívánják, készek megtéríteni az általok okozott kárt: csak hogy nemes Varjasi János uram

¹ Tubero, Comment. IV. könyv. II. §.

² Bárány, Torontálm. hajd. 94. Borovszky i. m. I. 127.

mindenben ártatlan és neki semmiben sem volt része“¹ Mind ez akkor tájon történt, mikor a király és az ország rendei Szegeden országgyűlésen tanácskoztak a honvédelem ügyei felett. Vigasztalására szolgálhatott a kárvallott Varjasinak, hogy a király őt és néhány társát alig egy év leforgása mulva egy faluval és néhány puszttával ajándékozta meg, melyek épen a megtámadott falu szomszédságában terültek el. E részben adja ki Mátyás a maga értesítését és utasítását a csanádi káptalannak s levelében elmondja, hogy ő „a Csanád megyében létező Monyoró-s-Fécskés nevű falut s az e megyében fekvő és nevezett faluhoz tartozó Csorvás-egyháza, Sóstó-egyháza, Gelér-egyháza és Apáczakuta pusztákat, melyek őt s az ő szülő anyját, a felséges Erzsébet nagyszasszonyt, örökösödési jogon illetik . . . minden nemű haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt fele részben Teleki Varjas Jánosnak s általa Tercsi Lászlónak, a Mihály fiának, másik, egyenlő fele részben pedig Bizerei Jánosnak s általa mostoha fiának, Tatár Jánosnak és testvéreinek, Jakabnak s ezek utódainak adományozta“: annak okáért felhívja a nevezett káptalant, hogy a nevezetteket ama fekvőségek birtokába igtassa be, mi végre a szokott módon a királyi embernek valókat is megnevezi, hogy ennek és a szomszédságnak meghívása mellett a beigtatás törvényes módon eszközöltessék. A káptalan nagy gyorsasággal eljár megbizatásában s az évi febr. 17-ről már jelenti a királynak, hogy Gyolcs György mestert, kanonokot, Teleki Tercsi Mihály, mint királyi ember, társaságában a vett parancsolat

¹ A levél, Orsz. It. Dl. 16153.

értelmében a helyszínére kiküldötte. | febr. 10. hogy a nevezett új földesurakat a birtokba beigtassák, azonban „Orosházáról Komlósi Balázs, Mihály és Antal és a Jaksa vajda fiai, István és Demeter, Apácza-kuta pusztára nézve ellenmondás örve alatt az eljárást megakadályozták“, kiket aztán, hogy az ellenmondás okát adják, a legközelebbi máj. 1-re a király elébe megidéztek.¹ A Jaksicsok tehát e környék birásához jogot formáltak s valószínűen ez volt oka Varjas falu feldulatásának is. Hihetően rossz szemmel nézték Varjasi terjeszkedését, ki néhány év óta ott, a szomszédságban, egyéb birtokokat is szerzett s közel volt ahhoz, hogy a megyés Földvárra is királyi adománylevelet eszközöljön magának. Ugyan ezen falu birtokára azonban a Jaksicsok is törekedtek, úgy hogy Varjasi | 1472. febr. 14. a maga jogainak megóvása végett szükségesnek látta a leleszi konvent előtt személyesen megjelenni s a Jaksicsok abbéli szándéka ellen, melyben egyébként János csanádi püspök is társ volt, hogy az ő teleki, bagdi, fecskési és földvári birtokait elfoglalni s a királytól arra adománylevelet eszközölni akarnak, annak rende szerint tiltakozni, egyszersmind annak elajándékozásától Mátyást is óvni.² A két derék ur tehát jószág szerzői buzgalmában egész közel jutott egymáshoz. Mert a Jaksicsok már ekkor Csomorkányon ben ültek s magokon kívül e tájon más urát annál kevésbé akartak ismerni, mert a háborus időkben a magok értékét igen jól ismerték.

¹ A káptalan jelentése, Orsz. lev. Dl. 16298. V. ö. Századok, 1870., 465. s köv. II. (Az oklevél Tatár nevét hátrább Almási Tatárnak írja).

² A konventi bizonyítvány Varjasi óvásáról, Orsz. lt. Dl. 17290. sz.

Ez elbizakodásnak újabb jelét is adták a vajda fiai. Valamelyik tél elején | 1469. decz. 6. t. i. a magok csomorkányi magyar jobbágyait, szám szerint 49-et, a szomszédos Szénás falu ellen rendelték ki s ott Maróthi Mátyás macsói bán gazdatisztjének, Bicsei Gergelynek és még két más jobbágyának buzáját, a mi összesen 100 arany forintot megért, erőszakosan elfoglalták, szekerre rakatták és elvitették. Maróthi e kártételt Mátyás királynak panaszolta be; a király pedig Békés vármegye főispánjának s szolgabiráinak, mert a bán emberei gyulai illetőségűek voltak, tette kötelességévé, hogy az ügyet vizsgálják meg. Ezek aztán Kezer Mátyás szolgabirót megbízván a nyomozással, értesítették a királyt, | junius 4-ről hogy a panaszolt sérelem csakugyan megtörtént, azon módon, a mint Maróthi előadta.¹ Nem tudjuk, hogy később kapott-é ez valami kárpótlást vagy elégtételt?

E közben Szent-királyon igen elszaporodtak az új földesurak, kik a rossz szomszédtság kölcsönös bántalmaival keserítgették egymást. Egyfelől t. i. Szentiványi Mihály, Budai Mátyás és Székely Tamás, másfelől Kápolnai Jakab s ennek két fia, Miklós és Sebestyén állottak szemben egymással, mely utóbbiak, nem tudni, hogyan és mikor, a falu felét birtokukba kerítették. Ezek tehát a felett huzalkodtak, hogy ki legyen voltaképen ur a határban? „Hatalmaskodási cselekvények, kártételek, bántalmazások, különféle czivódások, ujj-huzások és pörösködések“ voltak napirenden

¹ Békés megye főispánja, Pongrácz János, hivatalos jelentése ez ügyben, Orsz. lt. Dl. 16985. sz.

a birtokos urak közt, minek következtében az ügy végre is a kuria elé került. Itt azonban a felek Palóczy László országbíró színe előtt „né-mely jámbor, nemes férfiak intézkedésére, kik őket összebékíteni akarták“, meggondolták dolgaikat s a budai káptalan előtt a követke- | 1468. nov. 30. zőkben egyeztek meg: „ezután mindkét fél kölcsönösen békén marad és teljességgel felhagy mindenféle törvénykezéssel, pereskedéssel, nem követ el egymáson semmiféle kártételt, bántalmat, rövidséget, hatalmaskodást, nem terhelik egymást törvényes eljárások költségeivel, egymás birtokaira, házára rá nem rontanak, kiadnak kezeik közül minden ügyiratot, mely vizsgálatra, megidézésre, feljelentésre, ítéletre, óvásra, tilalmazásra, helybenhagyásra, bizonyításra vonatkozhatik s mindezen leveleket, akármiféle hatóságtól vagy bíróság előtt keletkeztek légyen is azok, kivéve a budai káptalan előtt kelt örökvalló, kötelező és örökbefogadó leveleket, kölcsönösen érvényteleneknek, semmiseknek és teljességgel hatálytalanoknak nyilvánítják, melyeknek többé semmiféle kötelező erejük sincs. Egyszersmind azonban a felek a fődologra térve, kijelentik azt is a káptalan előtt, hogy nekik, minden néven nevezhető birtokuk, birtokrészek és birtokjoguk bármely falura vagy vármegyére tartozzék is az, a fentebbi káptalani ügyirat értelmében most már két egyenlő részre osztandó, melynek egyike, tehát a birtokoknak épen fele, Szentiványi Mihályt illesse, másik, egyenlő fele pedig Kápolnai Jakabnak s fiainak, Miklósnak és Sebestyénnek, engedtessek által“, — annak világos kikötésével, a mibe a felek barátságosan meg is nyugodtak, hogy Szent-király falunak a Kápolnaiakat illető felét mostantól számítva tizenkét éven át Szentiványi

birja s ők vegyék annak el minden nemű hasznát. De e határidő letelte után Szentiványi ezt a felelő részt békességesen és szép szerével bocsássa vissza a nevezett Kápolnaiaknak vagy ezek férfi maradványainak, mint igaz és törvényes örökösöknek, birtokába. Kikötetik még az is, hogy mikor Szentiványinak a birtoklás vagy a birtokjog védelme okáért a fentebbi oklevelekre és ügyiratokra szüksége lenne, a Kápolnaiak és azok utódai mindenkor kötelesek legyenek azokat előadni. Mind ennek megtartását pedig oly kötelezettség mellett vállalják és ígérik a felek, hogy „a ki a fentebbi megállapodások bármelyikéhez akármi részben nem tartaná magát, a másik félnek, a ki az egyezséget megtartja, a törvénykezési költségén felül a per megkezdése előtt ötven egész súlyú márkát fizessen s ebben magát már annál fogva elmarasztalttnak ismerje el”.¹ Az egyezkedő felekről ezen kívül csupán annyit tudunk, hogy a Budai és Székely családok a megye más részén is birtokosok voltak s vagyonosságukat a birságpénznagyösszege, mely mai pénznemre átszámítva mintegy ezer o. é. frtra rug, gyaníttatja, a mi abban az időben igen nagy összeg volt.

¹ A budai káptalan egyezség levele Orsz. lt. dl. 16734. sz.

Összeesküvés a király ellen. — Mátyás a hozzá hű maradtakat, köztük Országh M.-t és Ongor Jánost jutalmazza. — Ezek kapják határunk nagy részét is. — A rokonok és korábbi birtokosok óvás tétele, ennek eredménytelensége. — A csanádi püspök s a többi egyháziak itteni terjeszkedése. — Országos és vármegyei dolgok. — Dóczi P. városunk földesura. Pozsegai János panaszai Dóczi P. ellen. — Ennek joga Földvárhoz. — A földvári zendülés. Ennek szerzői és vizsgálata.

Mátyás király már több év óta a Podiebrád elleni dicstelen és haszon nélküli háborúban emészté a maga és a nemzet erejét. Ellenei ezt jó alkalomnak találták az elégtelenség szítására és összeesküvés tervezésére, melynek célja volt Mátyást a trónról letaszítani s helyébe Kázmért, a lengyel király fiát, ültetni. A főpapság, élén Vitéz János esztergomi érsekkel és a nemesség legnagyobb része az országból távol levő Mátyás ellen foglalt állást s 75 vármegyéből csupán 9 maradt meg mellette. De hű maradt hozzá a nádor, Ország Mihály, és a kalocsai érsek, György, kiknek segélyével, de legkiváltkép' eszélyes és bátor magaviseletével, sikerült a lázadást elfojtania s az eltántorodott nemzetet magának újra megnyernie. Ekkor tájon halt meg Szeri Pósafi István, nagy hírű nemzetsége utolsó sarja, óriási birtok ura, mely 5—6 vármegyére terjedt ki. Most hát Mátyás hű embereinek, Ország Mihálynak és Ongor Jánosnak adományozta a gazdátlan örökséget, melyhez Peres-Kutas s egyéb határunkbeli falvak is tartoztak.

Guthi Ország Mihálynak már ez időben a hon különböző vidékein (Csongrád, Arad, Zaránd, Temes, Bihar, Szabolcs Heves, stb. megyékben) nagy számú birtokai voltak. Birta Solymos várát is, melyhez 75 falu tartozott, 1440 óta.¹ Ugyan ő 1437-ben Csongrád megyének is főispánja volt.² Családja a Gut-Keled nemzetségből származott.³ Már Zsigmond király alatt királyi kincstárnok, 1458. óta nádor, hazájához és a Hunyadi házhoz rendületlenül hű, Mátyásért 1461-ben kezeséget is vállal.⁴ Neje valószínűen Rozgonyi leány.⁵ A másik adományos Nádasdi Ongor János, a Hunyad megyei Felső-Nádasról nevezetett s birtokai is, melyeket Hunyadi János és Mátyás adományoztak, itt feküdtek, — bár előzőleg már Nógrád, Bereg, Ugocsa, és Szatmár megyékben is földesúr volt.⁶

A király nem sokára azután, hogy a lázadás hírére itthon termett, Esztergomban, melynek főpapját elcsukatta, írta alá a |1471. decz. 21. Pósfai örökségről szóló adomány levelet. Ebben előadja, hogy „a hozzá hű maradottak hűségét és készséges közreműködését kellő előrelátással jutalmazni és királyilag bőkezűen, méltó ajándékkal meghálálni kívánván s szívében őrizvén a maga híveinek, ú. m. nagyságos Guthi Ország

¹ Pesty, Krassómegeye tört. II. I. 85. Csánki a Századokban, 1889. 46.

² Zsilinszky, a Századokban, 1891. 652.

³ Wertner, Magy. nemz. I. 286. Turul, 1891. 14.

⁴ gr. Teleki, i. m. III. 118. 228. V. 297.

⁵ Wagner, Collect. geneal. IV. 81. V. ö. Nagy Iv. Magy. orsz. csal. VIII. 284.

⁶ Csánki, Magy. orsz. tört. földr. I. 116., 425., 439., 498., gr. Teleki, i. m. X. 196., 543., 587. V. ö. Századok, 1889. 50. (mely szerint a család ivadékai eloláhosodva még most is élnek Hunyadmegyében).

Mihálynak, Magyarország nádorának, és nemzeti Nádasi Ongor Jánosnak, udvari tisztjének, kitűnő hűségüket és dicséretes szolgálataikat, melyeket Magyarország szent koronájának és a királyi főségnak különböző helyeken és időben“, teljesítettek — a hon különböző részein, nevezetesen Temes, Csongrád, Arad, Csanád, Krassó, és Keve, vármegyékben fekvő s egyenként is előszámlált és megnevezett 3 várat, 8 várost, és 88 falut, melyek az előtt a Szeri Pósa István sajátját képezték, de ennek magtalanul elhalása következtében a koronára szállottak vissza, adományoz örökös joggal, még pedig oly kikötéssel, hogy az adományozott helyeken egyfelől a nádor és fia, László, továbbá a nádor unokái, vagyis Ország János fiai, Zsigmond és Imre s végezetre a nádor testvére, Ország János fia Lőrincz, — másfelől Nádasi Ongor János, és édes testvérei, László és Miklós, egyenlő arányban osztozzanak. A Csongrád és Csanád megyei birtokok ekkép' soroltatnak elő: „Szernek, Győnek és Szegnek fele, továbbá Csemerkén, Mágocs, Sáp, Szent-András¹ faluk tartozékaikkal, Szentes, Szent-György, Anyás és Körtevényes, úgyszintén Geredkuta, Derekegyház, Bere² és Korhan,³ hasonlókép' tartozékaikkal Csongrád megyében, . . . Kutos, tartozékaival, Csanád megyében“.⁴ Ugyan azon napról, melyen e levél kelt, a király egyszersmind utasítja az aradi káptalant, hogy az adományosok javára a beigtatást teljesítse s a királyi ember-

¹ A bácsi káptalan 1501-iki kiadványa szerint más néven: Dócz. Orsz. lt. dipl. lt. 21061.

² Alább ugyan ezen okiratban ismételve Bercze (Berche-)nek írják.

³ Ugyan ott alább Korthannak írják.

⁴ A kápt. bizonyítványa az óvástételről. Orsz. lt. dl. 17282.

nek valók közt Szentlászlai Tamást nevezi meg. A káptalan tehát ennek követ- | 1472 ápr. 25 keztében a törvényes szokás szerint a helyszínére a nevezett Szentlászlai mellé kirendeli a maga megbizottját, t. i. Rábai György mestert, kanonokot, ugyan oda összehívja a szomszédokat, kik közt a mi vidékünkéről Farkai István, Tompa László és Bathidai Benedek jelennek meg, mindenütt rendre beigtatja az új földesurakat a birtokba és sehol, sem akkor, sem később, az erre kitűzött törvényes időben és helyen, ellenmondással nem találkozik.¹

Pedig voltak szép számmal atyafiak, kik az örökségre igényt tartottak s kik, mielőtt a beigtatásra került volna a sor, már jó előre elküldötték meghatalmazottjokat a csanádi káptalanra, hogy ott az ő nevökben óvást tegyen Pósa István hagyatékának eladományozása és birtokba vétele ellen. Ezek egyfelől a Szeri Pósa György leányai s illetőleg leányági ivadékai, férjes nők és hajadonok s amazok sarjai, a Maczedóniai, Gimesi Forgács és főleg a Geszti családok tagjai² vol-

¹ Az adomány levél és a királyi beigtató rendelet a beigtatási jelentéssel együtt a király 1475. jún. 3-ki átíratában, Orsz. lt. dl. 17273. (Megj. Pestynél, Krassó. tört. III. 427—437.)

² A jogkeresők ágazata ez volt:

tak, kiknek képviselője a Csongrád | 1472 január 25 Arad és Temesmegyei birtokok elajándékozásától tiltja a királyt s ellentmond annak, hogy Guthiék a jószágokat „melyek minden jog szerint őket illetik“ megszerezzék, elfoglalják, birtokba és használatba vegyék.¹ Más felől a Gersei Pethő család tagjai is előállottak óvástételökkel, mint a kik a kérdéses javaknak már egy idő óta tényleg és törvényesen birtokában voltak. Ez utóbbiakkal Ongor János, ki időközben vajda is lett és így a szükséges karhatalommal rendelkezett, igen röviden elbánt, a mennyiben őket a birtokból egyszerűen „kivetette és élúzte.“² S ebből jóformán kitalálhatjuk azt is, hogy mi sorsa lett a leányágiak tiltakozásának s mennyit adtak az új tulajdonosok a just kereső atyafiak követelésére. Annyit bizonyosan tudunk, hogy az új birtokosok néhány év múlva ismét fölkerítették a királytól a Pósaí-jószágokat s ez a kérelmezők adománylevelét igaz eredetűnek és hibátlannak találván, a korábbi adományozást egész teljességében megerősíti s erről a szokott formában privilegiumos levelet ad ki, mi által a birtokváltozás | 1475 jun. 3. ügye végleges befejezést és szentesítést nyert.

Guthiék legalább megvárták Pósaí István halálát, s úgy tették rá kezöket a gazdátlanul maradt jószágokra. Szokoli János csanádi püspök azonban nem győzte ezt az időt bevárni, hanem még István úr életében birtokba vette Peres-Kutas falut, melyet különben már püspök előde is használt, úgy hogy már István hiába

¹ A káptalan bizonyítványa az óvás tételről Orsz. It. dl. 17282.

² Ulászló király levele 1507-ből, Cod. dipl. patrius. V. 397—403. és Pesty, Krassó megye tört. II. 1. 5.

tiltakozott a dolgok ilyen rende ellen. A | 1468 püspök nem sokára a maga káptalanának aján-dékozta a falut,¹ egyszersmind pedig a Jaksicsok-kal fogódzva a földvári, fecskési, bagdi, és teleki birtokokra vetette szemét, úgy hogy azok birtokosa, Teleki Varjasi János, szükségét látta annak, hogy azok felkérésétől és elfoglalá-sától őket tilalmazza, Mátyás királyt pedig azok eladományozásától óvja.² Általában az egyháziak ez időtájon ugyancsak igyekeztek e vidéken szaporítani birtokaikat. Mert nem sokára ezután a budavári prépost és kanonok birták rá az áldott lelkű Szilágyi Erzsébetet, hogy a szom-szédos Szent-Tornyát ajándékozza nekik, a mire a jámbor nő rá is lett s Mátyás | 1471. jun. 10. király a budai káptalant utasította, hogy a papo-kat a különösen szép fekvésű s gazdag talajú helység birtokába igtassa be.³ Más felől maga a prépost és a budai káptalan is kapott 15 falura kiterjedő birtokot Csanád, Torontál és Temes megyékben, Muroi Kanyó Demeter özvegyének, Szajáni Posztós Agathának kegyéből és vallásos buzgóságából, a mint e felől Ország Mihály bizony-ságot tett.⁴

Különben pedig e vidéket | 1479 márcz. 25. ez idő tájon ismételten nagy csapások érték, a mi egy időre a birtokszerzők kedvét is elvehette volna az itteni terjeszkedéstől. Az alatt ugyanis,

¹ Borovszky i. m. II. 482.

² A tiltakozásról a leleszi konvent ad ki bizonyít-ványt. L. e. Orsz. lt. dl. 17290.

³ Mátyás levele gr. Telekinél, i. m. IV. 228. és V. 11. (a király újabb levele 1477-ből, mely szerint a falu az ő budai Szent-Erzsébet egyházának adatik).

⁴ Pozsonyi kápt. lt. I. 4. 10. után Knauz, A budai káptalan regestái, 28.

mig a királyt a sokáig elhúzódott cseh és lengyelországi bonyodalmak és háborúk északon lekötve tartották s nem engedték, hogy a délvidék oltalmára tetemesebb haderőt állítson ki: a török ide s az ország közepébe három felől is beütött s a tiszántuli vidéket, különösen Nagy- | 1474 Váradot, továbbá Tót-országot, Dalmáciát és Krajnát pusztította és rabolta. A másik csapás pedig a sáskák sokasága volt, mely ez évben ország-szerte sok kárt tett a vetésekben.¹ A következő év folyamán azonban Mátyás bevégezi a lengyel-cseh háborút, hosszasabban Szegeden tartózkodik,² a Temesvár környékén tanyázó törököt megveri, Szabácsot beveszi, s az elbizakodott | 1475-1476 ellenséget mindenütt legyőzi és hátra szorítja. Azután a sokáig elhanyagolt országos ügyek kormányát veszi erős kezeibe. A kikiáltott gyűléseket melyek a rendkívüli helyzetben, úgy a hogy, intézkedtek, megszünteti, kivéve a déli vármegyéket, köztük Csanádot is, „melyekben a különféle tolvajságok, lopások, tagcsönkítések, emberek eladásai, fejtételek s a gonoszságok sok egyéb más nemei“ elszaporodtak, a mire tág alkalmat nyújtott az az újjhúzás is, melyben egyszerre 8-10 falu népe állott egymással. Így péld. Szilágyi Erzsébet donátortornyai, csaba-csüdi, királtságai, komlósi, szentetornyai stb. jobbágysai versengtek a csanádi püspök csomorkányi, hegyesi és szent-lőrinczi, jobbágysaival, kiknek összebékítése végett a nagyaszonny a maga gazdatiszteit Vásárhelyre | 1478 rendeli.³ Ezeknek a köz biztonságot veszélyeztető bűnöknek megtorlása és korlátozása végett az

¹ Gr. Teleki, i. m. IV. 347-349.

² U. o. XI. 541.

³ Orsz. lt. dl. 15836. (Borovszky szivességéből.)

efféle gyűléstartások ott továbbra is meghagyattak, annak kimondása mellett, hogy a védköltségek és birságok szedésétől a gyűlés óvakodjék, sőt a birtokviszonyok elbirálásába se bocsátkozzék.¹ Ez utóbbit annál könnyebben megállhatták a birtok után áhítozók, mert a birtok kérdéseket a nélkül is alkalmasan el lehetett intézni. Így látjuk nevezetesen, hogy a kövi káptalan a budai káptalant az özvegy Kónyánétól nem rég nyert birtokba beigtatja.² Várdai Péter | 1479. júl kalocsai érsek pedig a temesi főispán, Somi Józsa, útján törekszik a szegedi eket arra szorítani, hogy neki adózzanak.³

A ki azonban legtöbb jószágot összeszerzett ez időben határunkon és a vidéken, az egy temesi másik főispán, Dóczy Péter volt, oly család tagja, mely a hadi erények mellett élete fő céljául a birtok szerzést tekintette. Hárman voltak testvérek, t. i. László, Péter és Imre, valamennyien kedvelt, jó vitézei Mátyás királynak, de a kik abban is versenyeztek, hogy a vagyongyűjtésben melyik mulja felül a másikat. Előnevöket a pozsonymegyei Nagy-Lucsétől, családnévöket pedig a velünk határos Dóczytól vették. A családi közös vagyon Temesmegye falvaiban (mintegy 10 helyen) feküdt, s a három fitestvér leginkább itt szaporította azt (mintegy 65 helyen.) Ezen kívül még Arad, Zaránd megyékben 27, Csanádban szintén 27, Krassóban pedig 2 helyen szereztek birtokot, úgy hogy a család 20—25 év alatt mintegy 120—130 falut és pusztát mondhatott

¹ Corp. jur. Hung. 1478. 1. 2. 3. (Mátyás végz.)

² Knauz, i. m. 130. és Magyar Tört. tár. XII. 130—133.

³ Katona, Hist. crit. reg. Hung. XVIII. 79.

részben vagy egészben magáénak.¹ nem is számítva a békési, csongrádi, bihari, nyitrai, barsi jószágokat, melyeket leginkább a család többi ága birt. Péter úr különben, mint nándorfehérvári kapitány² és mint a III. Frigyes császár | 1462 ellen harczoló magyar sereg egyik hadnagya³ szerzett érdemeket, de része volt a szendrei | 1477 nagy győzelem kivívásában is. Ő szerezte | 1482 meg Gáji Horváth Gergelytől városunkat, | 1478 Tompa és Rárós falvakkal, Panád, Úrnép, Varjas, Szent-Albert és Szent-Erzsébet pusztákkal együtt zálogjogon 6000 forintért. Az összeg nagysága azonban azt gyaníttatja, hogy az több volt egyszerű zálog ügyletnél, a minthogy 3 év múlva már mint tulajdonost látjuk őt | 1481 itt rendelkezni, a mennyiben két vásárhelyi jobbágy telket elcserél egy rét-kopáncsi birtokért.⁴

Az ilyen szerzési buzgalom nem szokott ment maradni az erőszakoskodástól sem, a mire az alkalom most már annyival kedvezőbb volt, mert Mátyást osztrák hadjárata és foglalásai, majd betegeskedése, asszonyi befolyás alá jutása és elkedvetlenedése mindinkább képtelenné tették országa belügyeinek hatályos vezetésére és ellenőrzésére. Dóczi Imre ellen a király egyik udvari tisztje s itteni birtokos, Posegai Gáspár, emelt

¹ Többet e családról Borovszky, i. m. I. 118. 120. és Wenzel, Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a Nagylucei Dócziakkal. M. Tud. akad. értekezések a tört. tud. köréből VI. köt. 1876. évfolyam, — végezetre Nagy Iván, M. orsz. csal. III. 334.

² Századok, 1875. 132.

³ Gr. Teleki, i. m. V. 241.

⁴ Borovszky, i. h. és II. 219.

panaszt, a melyben előadja, hogy az ő testvére, Posegai István, ezelőtt 6 vagy több évvel egy ezüsttel díszített s aranyozott szablyát¹ zálogosított el Dóczi Imrének bizonyos pénzösszegben, de az, habár a panaszos testvére elhalása után a tartozást lefizette, a szablyát nem akarja kezei közül kiadni. Továbbá, s ez a másik tárgya a panasznak, ugyan csak Dóczi Imre pár hónappal ez előtt két fegyveres emberét t. i. Nagy Ambrus uradalmi szolgát és Gyárfás István jobbágyot, mindkettőt János-házáról, Földvára-ra küldte s innét a panaszt tevő jobbágyainak több mint 40 lovát elhajtatta a szomszédos János-házára, hol azokat akolba záratta s mindaddig ott tartotta, míg csak a kárvallott jobbágyok érték nem menteksazokért eskü mellett biztosítékot nem nyújtottak, miből a panaszosnak érzékeny sérelme és nagy kára következett. — Mátyás király tehát rendeletet küld Csanád megye „ispánjának | 1488. jul. 19. vagy alispánjának, szolgabiróinak és esküttjeinek,“ hogy tartsanak vizsgálatot ez ügyben, hallgassák ki hit alatt a szükséges és alkalmas tanukat, aztán pedig a megyei bíróság mondjon abban ítéletet, melyet, hogyha abban a panaszos meg nem nyugodnék, egész terjedelme szerint a királyi kuria elé terjeszsenek.² Tudva van, hogy az efféle hatalmaskodások elkövetői rendszerint azzal igazolták eljárásukat, hogy nekik a kérdéses területhez, melyen a cselekmény lefolyt, joguk volt. Itt is valami efféle ok szerepelhetett, mert Varjas puszta, mely Földvással hihetően már együvé olvadt, néhány év óta zálogjogon a Dócziakat illette, mely pedig azelőtt a Varjasié volt,

¹ «Unam frameam, vulgo zablya».

² A király levele, Orsz. lt. dl. 19412.

kiról, mint itteni birtokosról, fentebb már szó-
lottunk. Időközben Varjasi meghalt s özvegye
Posegaihoz ment újra férjhez, kire, mint az özvegy
birtokába beleült új földesurra, a régibb szomi-
szédos urak, sőt saját jobbágyai is görbe szemmel
nézhetek. Legalább nem tudjuk egyéb okát adni
annak, hogy ezek egy része idegenkedéssel visel-
tetett irányában, annyira, hogy ebből a bujto-
gatók formaszertint zendülést támasztottak Föld-
vár ellen.

A dolog úgy történt, hogy a már ismert
Gyárfás István a mondott év tavaszán 1488
egy napon megjelent a földvári bírák, Petre
Demeter és Pordányi Gergely előtt s tudatja
velök, hogy egyik jobbágytársa Földvarról a
szomszéd Bodzásra át akar költözni s Gyárfás
azért jött, hogy helyette a földbért lefizesse. Meg-
jegyzendő, hogy a szabad költözés az időben a
jobbágnak legféléttetebb joga volt, az egyedüli
fegyver, melyhez nyulhatott, mikor rossz hely-
zetén javítani akart, mely előtt a földesur is meg-
hajolni tartozott. A földvári bírák azonban vá-
rakozásra s minden egyéb tartozásai lefizetésére
ítélték a jobbágyot, azt akarván, hogy az elköl-
tözést, mely által a faluban maradottakon a teher
súlyosodik, a földesur haszna pedig apad, lehet-
ségig megnehezítsék. Gyárfásék azonban átláttak
a bírák szándékán s hogy ezt kijátszák, a job-
bágy holmiját titkon szekérre rakták s az átköl-
tözést tényleg végrehajtották. Néhány nap mulva
a földvári bírák előtt egy másik, szintén költözni
vagyó jobbágy jelentkezett s mikor a bírák itt
is a huzás-halasztás rendszeréhez nyultak, ez a
jobbágy is ingóságaival együtt titkon megszökött
a faluból s a szomszédos Meggyesen telepedett
meg. A bírák ekkor a könnyen ragadóssá vál-

ható példákön felindulva, elhatározták, hogy a szökevényeket megbüntetik s azok üldözéséhez fogtak. A megszökött két jobbágy azonban a környékbeli falvak, u. m. Bodzás, Meggyes, Gerendás, Sofron, Apácza, Ott-laka parasztságát fel-lármázta a földvári birák erőszakossága hírével, annyira, hogy ezek egymást felbujtogatva összebeszéltek, hogy fegyverhez nyulnak s a földvári zsarnokokat meglakoltatják. Mintegy 60 főnyi csapat alakult a zendülőkből, mely nagy lármával tört a kicsiny falura. A birák a közelgő veszedelmet látva elmenekültek, a dühöngők pedig az öreg biró házát teljesen szétrombolták, majd a Posegai udvartelkére rontottak, annak egyik szolgáját, ki ellenállani akart, leszúrták s a földesúr házára és udvarára nyilakat lövöldöztek: de oda, tartván a súlyos büntetéstől, mely a nemesi udvar megtámadóit törvény szerint éri, nem törtek be, hanem lárma, szitok és fenyegetőzések közben szétoszlottak. Meggondolva már, hogy a zendülők közt Dóczy Imre jobbágyai, Nagy Ambrus és Gyárfás István ott voltak s hogy Dóczinak foga fájt a földvári gazdag határra s ahhoz volt is némi-nemű joga, valószínűnek tarthatjuk, hogy az egész zendülésben az ő keze játszott. Posegai Gáspár azonban a rajta és faluján eset nagy sérelemért elégtételt kért a vármegyénél, minek következtében a megye a Füldeákról való Pető Bereczk szolgabirót s Dékán Sebestyén esküdtet bízta meg a helyszínen tartandó vizsgálattal. A vármegye kiküldöttei töméntelen tanút hallgattak ki, ezek között első sorban a szomszédos Szöllős falu lakosait, kik a zendülés idején épen Földváron voltak. A vallomásokból a fentebbi tényállás kiderült s a Posegain esett nagy sérelem bebizonyo-

sult:¹ de nincs nyoma annak, hogy legkisebb orvoslást is talált volna s a paraszt zendülés részei az akkoriban hallatlan merényletet valószínűen szárazon elvitték.

20.

Fecskés, Rárós és Szöllös urai. — Zeleméri Mártha követelése a körtvélyesi, solti stb. birtokból. Mátyás király a hód-vásárhelyi uradalmat elidegeníti. — Korvin János és a margit-szigeti apácák birtokai e tájon. — A háború dúlásai; — e miatt a várost más helyre telepítik. — Falvaink pusztulása. — Az apácák hatalmaskodásai. — Vizsgálat Derek-egyházán. — Versengés a Kék-tó felett. — Az apácák újabb erőszakosságai Mágocsön. — Bizerei János Körtvélyest, Soltot, Libeczet, Mágocsot stb. Keserű I. alnádornak eladja. — Porkoláb M. is megveti lábát Mágocsön. — Pető János és György a Pósaft-jószágokat kapják, s őket is beigtatják, Mágocs, Kutas, Derek-egyháza stb. birtokába; mi ellen az Ongor-örökösök tiltakoznak.

Gáspár úr aligha birta háborítatlanul felesége egyéb javait is. Fecskésről, melyen különben Kerei Forissal osztozott, legalább sejteni lehet, hogy a viszonyok itt is zavarosak voltak. E két nemes úr t. i. a rákövetkező évben a király előtt panaszosan jelentette, hogy az ő „Monyorós-Fecskés” nevű, Csanádvármegyében fekvő, falujoknak, melynek tulajdon joga őket minden nemű törvényes czímen megilleti, a törvényes határjárásra és új határjelek állítására igen nagy szük-

¹ Karácsonyi János az Orsz. lt.-ban levő, 1488 május 10-én kelt vizsgálati jkönyv nyomán, Zsilinszkynél, Békésvm. rég. társ. évk. 1885-6-ról XII. 92—100.

sége van“. A király annak okáért meghagyja a csanádi káptalannak, hogy vala- | 1489. ápr. 15 mely tagját nevezze ki, hogy annak jelenlétében a megyei esküdt, mint királyi ember, menjen ki Fecskésre, hová a szomszédok és megyések valamennyien gyűljenek össze s ekkép' a falu határát a régi határjelek nyomán járják fel s ezek mellé, ha a szükség kívánja, újakat is állítsanak, az ekkép' körülhatárolt területet pedig hagyják meg a kérvényezők örökös birtokában stb.¹ A határ északkeleti részét, nevezetesen Ráróst és Szöllőst, e közben Serjényi László bírta, de úgy, hogy ez utóbbi falu birtokán Kerei Fóriszal osztozott, kinek a Tatár János fiai, Péter és László adták el a maguk itteni birtokát, melybe a titeli káptalan 1478-ban igtatta be Kereit.² | 1478.

Még egy levelét ismerjük a nagy királynak, mely területünkről szól. Azt ő az egymással pereskedő Zelemérick ügyében adta ki. Ezek a már előttünk is ismert Kút-keled nemzetségnek egyik ágazatát képezték, birtokaik pedig leginkább Szabolcs, Szatmár, Bereg, Bihar stb. megyékben terjedtek el.³ A család-tagok nagyobb része ez időt is Felső-magyarországon lakott, de az értékesebb birtokok itt feküdtek határunk nyugati részében s folytatólagosan a Tiszán túl, Csongrád felé. Zeleméri Márthát, Parlagi Antalnét, azonban

¹ A király ered. levele Orsz. It. dlt. 19509.

² Borovszky i. m. II. 396.

³ Lásd erre nézve Wertner, Magy. nemz. I. 244—280. Csánki, M. o. tört. fr. I. 501. 687. Turul, 1891. 14. A család okiratainak kivonatos gyűjteménye a nagyszombati érsek-helynökségi levéltárban Elenchus 1300—1800. Fasc. 25, 45. A későbbi birtokok jegyzéke, Szepesi káptalan Orsz. It. orig. elenchus. XVI. századbéli dolgairól, Pozsonyi kápt. Itár Proth. 15. fol. 77.

ez ősi birtokból kitudták, minek következtében ő pert indított testvére ellen¹ s panaszszal járult a király elé. Mátyás ekkor a | 1488. szept. 15 leleszi konventhez, mint a mely a hiteles helyek közül legközelebb esett az alperes lakóhelyéhez, rendeletet küld, melyben elmondja, hogy Mártha asszony az ő vérszerinti testvérén, Zeleméri Mihályon, kereskedik, a miatt, mert ez neki az édes atyjukról, Lászlóról, rájuk szállott részirtokokból és birtokjogokból „a csongrádmegyei Ellés, Mán ya, Szelevén, Bökén, Tőke, Kert vélyes, Sód, Dócz, Szer, Péter-Monostra, Anya, Szeg falvakból«, nemkülönben némely baranya-megyei jószágokból, az ország törvénye ellenére, nem akar osztályrészt adni. Meghagyja tehát a király a káptalannak, hogy a maga kebeléből küldjön ki egy törvényes bizonyáságtételre alkalmas tagot, kinek jelenlétében Szabolcs megye valamelyik esküdt nemese, mint királyi ember, menjen el Zeleméri Mihályhoz s mondja meg neki a király szavával, hogy hugának, Márhának, a nevezett birtokokból az őt megillető törvényes részt adja ki, „mit ha megteend, jó: ellenkező esetben pedig a ránk jövő okt. 6-ra idézze meg őt a király személyes jelenléte elébe, hogy a nevezett kérvényező nővel szemben eljárásáról számot adjon.“ E rendelet következtében a konvent János kanonoknak adott megbízást, ki is Petri Dős Tamás szabolcsi esküdtet maga mellé vevén, Mihály urat Adonyban fölkereste s őt a törvényszerű osztozkodásra felszólította; miután pedig ennek Mihály neki állani nem akart, őt a kitűzött napra hugával együtt a király elébe megidézte.²

¹ Pesty, Magy. orsz. helynevei I. 91.

² Leleszi orsz. ltár. Elench. introduc. Kar. P. 284. 1488.

Maga a király ez időben határunkból már egy talpalatnyit sem birt, sőt az atyjáról rászál-
lott hód-vásárhelyi uradalom egyéb tartozékain
is mindnyáján túlادott. Ugyanis, mint láttuk,
legelőször Hód-Vásárhelyt idegenítette el Gáji
Horváth-nak, aztán Csomorkányt és Sámsont
ajándékozta a Jaksicsoknak, egyidejűleg Bato-
nyával, Donát-tornyával és Bak-tornyával a lippai
várat gazdagította, majd ezeket, egyéb birtokok-
kal megtoldva, édes anyjának, Szilágyi Erzsébet-
nek, tulajdonaivá tette, Király-hegyest végre a V.
Horváth családnak adta át. Szilágyi Erzsébet
azonban, mint afféle takarító, gondos és szerető
anya, holtig megtartotta a birtokába jutott ura-
dalmakat, halála esetére pedig úgy rendelkezék,
hogy azokat, többi uradalmaival (debreczeni, m-
turi, munkácsi, varsányi jószágok), szeretett uno-
kája, Korvin János örökölje. A nagy-asszonyval
majdnem egyidőben halt meg Maróthi János
bán is, kinek szintén roppant birtokai voltak
vidékünkön. Ennek javait, úgy szintén más nagy
birtokokat is a király szintén Korvinra öröki-
tette. Mert élete utolsó éveiben az volt legfőbb
törekvése, hogy e szép reményekkel biztató
gyermeket, a maga természetes fiát, törvényes
örökös hiányában, trón-utódjává tegye s a szüle-
téséhez ragadt foltot a nagy gazdagság fényével
takarja el. Maga a hongyülés is segítségére volt
ebben a királynak,¹ úgy hogy az ifjú Korvin
annyira bővében is érezte magát a világi javaknak,
hogy a Szilágyi Erzsébetről rászállott uradal-
mak egy részén csakhamar túlادott s Donát-
tornyát, Ötven-ablakot, Sente-tornyát, Király-

¹ Bővebben Pray, *Epistolae Procerum* I. 378. Schön-
herr Gy., *Corvin János* 31. gr. Teleki, Huny. Kor. V. 302.

14. sz. Korvin János.
(Schönherr Corvin János című művéből).

ságot, Szent-Miklóst, Csaba-Csüdöt és Szent-Andrást, Mátyás egyik udvari tisztjének, Dobozi Dánfi Andrásnak idegenítette el.¹ Ez viszont Donát-tornyát és Királyságot a nyul-szigeti Szent-Margit apáczáknak ajándékozta oda. Hogy ez mikor történt, nem tudjuk, mert csupán a beigtatást elrendelő királyi levél van birtokunkban, mely már Dánfi halála után kelt, s úgy adja elő a dolgot, hogy a jámbor szüzek | 1495. jún. 12 örökvallás és végrendelet útján jutottak a birtokhoz,² melybe a tiszteletreméltó szüzek nem mulasztották el magokat újra és újra beigtattatni.³

A gyenge Ulászló uralkodása alatt mindenképen rosszra fordult hazánk s vidékünk állapota. Mindjárt a király uralkodása második évében, mikor Kinizsi a végekből Fehérvárra ment s a délvidéket oltalom nélkül hagyta, a török nagy csapattal betört az országba, s azt Váradig mind elrablá és égeté.⁴ Másik évben ismétlődék | 1491 a veszedelem, a mennyiben Bajazed szultán egy 8 ezer főnyi válogatott főből álló sereget küld hazánk és Szlavónia ellen, mely az elibe rendelt királyi csapatot nagy vérontások közt leöldösi s Dél-Magyarországot Gyuláig kifosztja és elpusztítja.⁵ Végre Kinizsi állott bosszút a kegyetlen ellenségén, ugyan az a hős, ki a Szeged

¹ Hazai Okmt. IV. 441. Bővebben és kitűnő alaposággal Karácsonyi, a Békésm. régi. évkönyvben, XII. 34—45.

² A budai kápt. beigtató levele, Orsz. lt. dl. 20324.

³ Ilyen újra beigtatás volt 1508-ban is. (Orsz. lt. dl. 21815).

⁴ Pető Gergely—M. Kovács, Magyar Krónika.

⁵ Ortelius, Krigsempörungen ao. 1492. Nürnberg 1613. 37. lap. V. ö. Genfrens—Honiger, Aulæ Turc. descriptio, Basel 1577. I. 118.

környékén tanyázó fekete sereget is megverte, mely e vidéken szintén rabolt és erőszakoskodott, mivel zsoldja nem járt ki.¹ Ennyi csapás alatt e vidék teljesen elszegényedett és megnyomorodott, annyira, hogy pár éven át az országos adót sem vetették rá ki.² Valószínűen e sűrűn megújuló csapások idején történt az, hogy Hód-Vásárhely polgárai, kiknek városa eddig a Kis-tó és Hód tava zugában egy terjedelmes nyílt síkság végén terült el, ott hagyták régi lakóhelyöket, s a tó nyugoti partjára költöztek át, tavak és mocsarak által igen megszaggatott területre, melyen a rabló hadak véletlen támadásai ellen inkább biztosítva voltak; valamint az is valószínű, hogy e rabló kalandozások alkalmával több falu határunkban és közvetlen szomszédságában teljesen elpusztult, melyek egy része (mint Ludas, Leng, Ság, Kutas, Sóstó-egyház, Panad, Ur-nép, Szent-Albert, Igló, Korhán, Kápolna, Kotaczháza, Kovászi, Ötven-ablak, Tarján, Szent-Mihály-útczája, Abrán, Bere, Szent-Péter, Szilas egyház stb.) nem is épült fel többé, mivel ezen túl a benépesített helyek közt nincs többé rólok emlékezet.

A falvak ezen tömeges pusztulását s elnéptelenedését sokan jó alkalomnak találták a birtokfoglalásra. A király tehetetlensége köztudomású lévén, a földesurakban a garázdálkodási és fosztogatási hajlamok ismét felülkerekedtek, s mikor

¹ Grisellini, *Gesch. d. Tem. Banats*, 1780. I. köt. I. rész. Szalay, *M. o. tört.* III. 394.

² Ezt az 1494. és 1495. évről szóló kincstári számadásokból következtetjük, melyekből az ország déli részét, a Köröstől le a Dunáig s Bács-Bodrog megyéket, egyszerűen kihagyták. (E számadások Engelnél, *Gesch. d. Ung. Reichs* I.).

szerét ejthették, azoknak szabad folyást engedtek, úgy hogy „a vidék története néhány évtizeden át ismét alig áll egyébből, mint a földesurak erőszaktételeinek sorozatából“. S hogy e tekintetben az egyháziak sem voltak külömbek a világiaknál, a nyúl-szigeti apáczák, mint itteni földesurak dolgai bizonyítják. Ezek királysági jobbágyai nevezetesen Csaba-Csúd határában magoknak hatalmasul levágták egyik jóltevőjök, Dánfi András nádját. Pár évvel később pedig Nádasdi Ongor Miklós és János tesznek hasonló kihágás | 1499 ellen panaszt a király előtt, hogy t. i. az apácza uraságok különös megbízásából és parancsolatából, azok donáthi és királysági tisztje, Cseke Barnabás, mintegy 150, névszerint is külön-külön megnevezett jobbágygyal az ő derek-egyházi határbeli Kórogy-háza nevű tavukat lecsapoltatta, abból a halat kifogdostatta, elszállíttatta, a panaszt tevők jobbágyainak hálóit elhányatta, azoknak a halastó partján épített kunyhóit felgyújtatta s a hálókkal együtt elégettette, egyet pedig a jobbágyok közül, a ki épen a tónál kün volt, kegyetlenül meg is vertek és keresztül szurtak s a panaszosok több mint 200 arany forintnyi kárt vallottak. Ulászló király ennek következtében rendeletet küld a csanádi káptalanhoz, hogy megbízottat nevezzen ki a helyszínére, hol majd „Dékán Sebestyén Füldeákról, vagy Arczel Tamás vagy Nemes Antal ugyan azon Füldeákról, vagy Kálmán László Bati-dáról“, mint királyi ember „a tiszta igazságot előzetesen“ ki fogja nyomozni. A káptalan a vett parancshoz híven intézkedik s a nevezett Arczellel s Csongrád megye tiszteivel együtt megtartja a vizsgálatot, mely a panaszt a törtétekkel teljesen megegyezőnek találja. Miért is Arczel a dónáti apáczákat és azok tisztjét a királyi levél-

ben kitűzött napra, a királyi személyes jelenlétű törvényszék elébe idézi.¹ Nem valószínű, hogy a gyáva és tehetetlen király alatt a sérelem érelyesen megtoroltatott volna. A káros tehát, mint ilyen esetben cselekedni szokás, maga gondoskodott arról, hogy a kölcsönt, úgy a hogy tudja, visszafizesse. Pár hónap múlva ugyanis Ongor János szent-györgyi jobbágysai egyesülve Pornyi János derek-egyházi embereivel, neki estek az apáczák donát-tornyai határban levő kaszálójának, ott a szenát erőszakosan levágták és elvitték, azonkívül hat jobbágyot el is fogtak.² Majd, még azon év őszén, újabb panaszt is emelt a donáti tisztartó a vármegye urai előtt, a miatt, hogy Mihály, az Ongor János tisztje, a donáti apáczák jobbágysait a Kék-tó nádasból kitiltatta, s azokon, kik a tilalom ellenére ott nádat vágtak, nagy erőszakosságokat és zsarolásokat követett el. Így nevezetesen Puthnik László jobbágyot kegyetlenül és keményen megcsapatván, megkötöztette, aztán pedig tőle, egyezés szerint, egy köböl árpát sajtolt ki; egy másik, Tódor László nevű, jobbágynak pedig, a kit nem tudott elfogni, két ökrét karddal leszurta; — a mi annál sérelmesebb, mert a nádlás a Kék-tóban Donát-tornya, Mágocs és Derek-egyháza faluk közt eleitől fogva mindenkor közös volt. Kerei Bálint alispán ekkor egyik esküdtjét, Osvi Istvánt Füldeákról bizta meg a vizsgálatartással, ki itt ebben hamarosan el is járt, s jelentette, hogy az Ongorékat terhelő panasz a tényállásnak tökéletesen megfelel, s az apáczákon, mint földesurakon ezek

¹ Az apáczák számára kiadott káptalani idéző levél 1499. jun. 23-ról az Orsz. lt. dipl. 20856.

² Borovszky, i. m. I. 33.

a sérelmek valóban megestek.¹ Csaknem biztosra vehetjük, hogy mindezen kihágásokért a jámbor szüzek sem kaptak más elégtételt, mint hogy azok elkövetéséről a hivatalos bizonylatot nekik is kiadták. Csoda-e, hogy ha az ilyen igazságszolgáltatás nem nyugtatta meg az apáczákat sem, s hogy ezek, s illetőleg gazdatisztjeik, újra és újra az önbíráskodás terére léptek, mit annál könnyebben tehettek, mert őket Mátyás király a vármegyei törvényhatóság alól kivette s egyenesen a király alá rendelte. Az apáczák jobbágysági tehát a rákövetkező évben a szente- | 1500 tornyai uraság jobbágyaival kaptak össze. Ebből aztán olyan per lett, hogy a király és Békés vármegye kerültek szembe egymással.² Azután pedig Mágocsot szemelték ki az apáczák emberei sértegetésök tárgyául. E derék falut akkor afféle gazdátlan jószágoknak nézhették, mert egy része épen ez időtájon cserélt urat, más része pedig a csanádi káptalan birtokában volt. Inokai Lenárt tehát az apáczák donáti új gazdatiszte, a donáti és királysági jobbágyokat felfegyverkeztetve s neki bátorítva, a virágzó falu ellen vezette, ott több káptalani jobbágyot kegyetlenül megverett, nehányat pedig magával foglyul vitt. Később, más alkalommal, ugyan ez a tiszt újra rárontott a szomszéd falura, ott a káptalannak Mészáros Demeter nevű jobbágyát megfogatta, Donát-tornyára hurcolta s addig szabadon nem bocsátotta, míg rajta három arany forintot nem sarczolt. A káptalan ez esetet egyenesen a király-

¹ Kerei bizonyítványa 1499. okt. 10-ről, u. o. 20884. szám alatt.

² Tüzetesen, Karácsonyi a Békés v. m. évkönyvben, XII. 52—54.

nak jelentette fel, ki ez ügyben az országbiró, Szentgyörgyi és Bazini Gróf Péter útján intézkedett. Péter tehát rendeletet küldött az aradi káptalanhoz, hogy a királyi emberrel együtt (a ki Füldeákról Dékán Sebestyén is lehet) vizsgál-tassa meg a peres ügyet s ha a panaszt alaposnak találja, idézze törvénybe a bűnösöket. A káptalan négy hónap múlva jelenti, hogy a vizsgálatot megtartották, a panaszt egészen alaposnak talál-ták s ehhez képest a vádlottakat megidéztették.¹

Ez alatt Posegai Gáspár uram, kinek Dóczi Imrével való bajoskodását fentebb láttuk, elköl-tözött ez árnyék világból² s fecskési birtokos társa, Bizerei János, is megöregedett, ezen felül, a mi szintén nem kis bajnak tekinthető, el is adó-sodott. Ezek az okok működhettek közre, hogy János határunk észak-nyugoti részén levő birtokát egészen mostoha fiának engedte át, a délen fekvő jószágokat, több más egyebekkel együtt, pedig teljesen idegen kézre juttatta. Mert tudnunk kell, hogy az öreg Bizerei leányágon a Szeri nemzet-ségből származott³ s ekkép örökölte e nemzet-

¹ Az aradi káptalan jelentése 1508. márcz. 4-ről, Orsz. lt. dipl. lt. 21784.

² Özvegyének ügyvédvallása 1503-ból az egri káptalan előtt, Orsz. lt. dl. 21221.

³ A nemzetségi leszámazás ez volt:

Szeri Sándor
 —————
 Márk
 —————
 Veronika
 —————
 Thompáné
 —————
 Thompa Veronika
 —————
 Bizerei Lászlóné
 —————
 Bizerei János
 —————
 1466—1501.

Bizerei László, Bizerei Péter, Bizerei Zsófia hajadon

ség itteni, egykor igen terjedelmes javainak egy részét. Most azonban János úr, a bácsi káptalant személyesen felkeresi, s ott azt a | 1501. júl. 26. nyilatkozatot teszi, hogy ő „némi nemű, ránézve felettébb sürgető szükségeire való tekintetből“ mindazon részbirtokait, melyek „Bökény, Ellyés, Máma, Szentes, Kertvélyes, Sód, Dócz — más néven Szent-András — Szer, Thöke, Pétermonostra, Szelevény, Szög és Anyás, csongrád-megyei, Libok (Libecz) és Mágocs békésmegyei falvakban „s némely baranyamegyei falvakban fekszenek, teljesen és egészen, minden tartozékaikkal és haszonvételeikkel együtt Gibárti Keserű István-nak, Magyarország alnádorának és feleségének, Erzsébetnek, s hat gyermekeiknek örökösen eladja és átírja azon száz arany forintért, melyet ő Istvántól valamikor kölcsön fölvelt.¹ Keserű Istvánnak, minthogy felesége Kállai leány volt, különben is kezére esett e vétel, mert a Kállaiaknak Csanád és Külső-Szolnok megyékben terjedelmes birtokaik voltak, s ő maga Valkó vármegyében is bírt, miután annak egyik országgyűlési követe volt. | 1505-ben Egyébként nagy törvénytudó hírében állott, mert az országgyűlés 1514-ben Verbőczi Hármas könyve megbíráásával bízta meg.²

Libok és Mágocs azonban e szerződés alapján nem képezhették az alnádor kizárólagos tulajdonát, mert itt a csanádi káptalan is földesúr volt, sőt Halomi Blaskó Albertnek is volt itt birtoka, a ki ezt csak az előző évben zálogosította el Nagyváthi Porkoláb Mártonnak és | 1501

¹ A bácsi káptalan bizonyítványa 1501. júl. 26-ról, Orsz. lt. dipl. lt. 21061.

² Nagy Iván, Magy. orsz. csal. VI. 229.

nejének Erzsébetnek, Nagyváthi Diák Mátyás leányának és azok leányának, Katalinnak, 60 arany forintért.¹ A fekvőségek ugyan ekkor Húgyei Péter kezén voltak, de mikor egy év múltán Márton testvérével, Mihály áldozárral, összefogva 200 arany forinton örök jogot szerzett arra s őket, mint új tulajdonosokat az aradi káp- | 1502 talan abba be is iktatta, Porkolábék csakhamar kezökbe vették a birtokot, gazdaságot rendeztek itt be, idővel magok is ide jöttek lakni, nemesi előnevöket is innét (Mágocs) vették fel, s ily módon itt egy nagy birtokú s hírneves családnak vetették meg alapját, bár az új földesurak helyzete az erőszakos szomszédok között nem volt épen kellemes, főleg minthogy Dóczi Gergely Porkolábéknak mágocsi s időközben megszerzett f.-sebestyeni birtokát elfoglalni | 1507 törekedett.³

Egyidejűleg a magva szakadt Szeri Pósa fiak birtokának más részei is gazdát cseréltek, azok a részek t. i. melyeket valamikor a Pető család tagjai birtak, de a melyek, mint fentebb láttuk, Mátyás király közbejött adományozása következtében a Nádasdi Ongorok kezébe kerültek. Ongor vajda t. i. időközben meghalt, Pető János pedig — 1502-ben a királyi gyermekek udvarmestere, 1505-ben, a rákosi országgyűlés idején, kir. ajtónálló mester,⁴ majd nevelője a király két gyermekének,⁵ — egyáltalában különösen kegyelt embere volt Ulászlónak, mert őt abban a hallatlan kitünteté-

¹ A gr. Keglevics lt.-ból, Nemz. muz. fol. lat. 2255. (Borovszky úr szíves közlése).

² U. o.

³ Orsz. lt. dl. 36349.

⁴ Bárány, Toront. m. hajd. Oklevt. 66.

⁵ Szalay, Magy. or. tört. III. 467. 495.

tésben is részesíté, hogy nemesi czímerébe, magának a királynak és két gyermekének képét foglaltatta bele.¹ Pető, minthogy felesége Pósaflány volt, ez alapon is jogot formálhatott az uradalmakhoz, egyébként a Nadasdi nemzetségből származott s birtokai Vas, Zala és Krassó megyékben terültek el.² Pető János tehát és testvére, György, Ulászlótól fölkérnek egy rakás uradalmat, azt állítván azok felől, hogy, „mindazoknak ők magok és őseik is, békés birtokában voltak, azonban abból őket a nagyságos bold. Ongor János vajda erőszakosan s törvénytelen módon kivetette,“ de egyetlen szóval sem említvén, hogy azok Szeri Pósaflány birtokok voltak, melyeket a nagy Mátyás király Guthi Országnak és Öngornak s ezek utódainak teljes joggal eladományozott. Ez uradalmak, Temes, Krassó, Arad, Keve, Csongrád és Csanád megyékben terültek el, köztök volt 5—6 város, két város, s vagy 7 falu. Ez utóbbiak közt Mágocs és Kúta s. Mágocs nem egészen, mert mint fentebb láttuk, annak más birtokosai is voltak. Hasonló állott Szer városáról, melyet Petőék szintén felkértek, és a Sződi várról, mely királyi birtok volt, s Arad-megyében a Maros déli partján feküdt. Ulászló király engedett a kérésnek s az adománylevelet e jószágokról újból kiadta, | 1506 nov. 1. azok birtok jogát Pető Jánosra, Györgyre s Pető Ferenczre, a János fiára, átruházta s ugyan azon

¹ Nagy Iván, M. o. csal. IX. 263 és Századok, 1870. 581. Arch. Ért. XI. 398.

² Wertner, Magy. nemz. II. 142, 199—208. Pesty, Krassóm. III. 275. 512. Nagy Iv. M. orsz. csal. IX. 257.—268. Fejér, Cod. dipl. X. II. 263. X. IV. 214. X. IV. 554. gr. Teleki, Huny. kor. IV. 469. VI. I. 69. Hajnik, Ért. a tört. tud. köréből, M. t. akad. 1879, VIII. köt.

napról a budai káptalant útasította, hogy a beigtatást tartsa meg, mire nézve Harczán Máté mestert, a kis kancellária jegyzőjét, királyi embernek kinevezte. A káptalan Gyólai László mesterkanonokat küldé a hely színére, ki is nev. kir, jegyzővel együtt a másik év február havában teljesíté a kiküldetést, még pedig oly alaposan, hogy az új földesurakat egyúttal **Derek-egyház** és **Temerkény** faluknak birtokába is beigtatta, melyekről pedig sem az adománylevél, sem a vett utasítás nem szólt. Ez alkalommal a jelenlevő szomszédok közül megneveztetett Szentesről Tornyai János, Bökényről Mutnoki János, Derek-egyházról Ferenczi Kelemen zsellér, a Derek-egyházán lakó Micskei László nemes jobbágya, ugyan csak Derek-egyházáról Miske Adorján, Ramocsa-Ellés Filep, derek-egyházi nemes, jobbágya, továbbá Győről és Szerről többen. Ellenmondással a beigtatók sehol sem találkoztak. Így hát a király a terjedelmes új birtokokról ápril. 11. a három Petőnek kiadta a privilégialis levelet saját kezével aláírva s függő pecsétjével megerősítve, mely szerint azok és utódaik a nevezett jószágok örökös tulajdonosainak kijelentetnek.¹ Ongor János hátra maradt neje, Dorottya asszony, pedig minderről jó későn értesült, mikor t. i. a pecsétes levelet már kiadták Petőnek s ez benne ült a derék uradalmakban, a mikor aztán Dorottya asszony azt is megtudta, hogy a király Ongornak egyébütt fekvő jószágait is már jóformán eladogatta s elajándékozgatta, kit ennek, kit amannak. Pedig az asszonyságnak Ongortól egy hajadon lánya maradt, habár maga időköz-

¹ II. Ulászló priv. levele 1507 ápril. 11-ről, Cod. Dipl. patr. V. 397—403.

ben letette az özvegyi gyászt és Dolhai Péterhez, kinek javai ép' úgy mint az Ongoroké, részben Felső-Magyarországon terültek el, ment férjhez. Az asszonyság tehát Dolhait Pozsonyba, a káptalanhoz, küldi s ott vele a maga és leánya képeben szokott módon óvást tétet az Ongor-féle jószágok eladása és eladományozása ellen, külön megnevezve ezek közt a csongrádmegyeieket is, t. i. Temerkényt, Szent-Györgyöt és Derekegyházát, s eltiltatván az elidegenítésre tartozó iratok kiadásától s az eladástól magát Ulászlót, az illető királyi tisztviselőket s ezek közt Verbőczy István országbírói ítélőmestert, s óvást tétetvén az ellen, hogy bárki megvásárolja, birtokba vagy használatba vegye azokat.¹

¹ Dolhai tiltakozása a pozs. kápt. ltárában 1512-ből. Prot. Budense. fol. 84.

21.

Az ország nyomora. — Gyólai Körtvélyest Dóczi Jánosnak eladja. — Az apácák újabb támadása Mágocs ellen. — Viszályuk Porkolábbal. — Ennek újabb szerzeményei. — Dózsa a pórnépet táborába gyűjti. — A paraszt háború iszonyatosságai. — Vidékiünk, Csáki püspök és Telegdi kincstartó gyászos sorsuk. — A lakolás. — A köz erkölcsök nem javulnak. — Pestyéni G. panasz a vásárhelyi földesurak ellen, Perényi nádor vizsgálatot rendel ez ügyben. — Losonczi Zs. özv. Szakoliné és Hagymási. — Losonczi László szerencséje. — Móré László Rél-Kopáncson erőszakoskodik. — Komlósi Fer. intézkedése Fecskésről és Földvállról. — Mágocsi Gáspárt Brandenburgi Gy. gyulai várnagyává teszi. — Földesuraink garázdálkodásai. — Országos sikkasztások. — A nemesség és a délvidék megrontása. — A harczképesség csökkenése. — A török előnyomulása. — Mohács.

Ulászló királynak bőkezűnek kellett lennie, hogy ilyenén eljárásával legalább némelyeknél enyhítse azt a rossz benyomást, sőt megvetést, melyet az ő példátlanul gyáva és tehetetlen uralkodása országszerte szült, mely tudvalevőképen a rákosi hongyulás abbeli végzésében | 1505. nyilatkozott, hogy t. i. a nemzet többé idegent nem ültet trónjára. Alatta a nép nyomora az urak rakoncátlankodásai következtében is mindinkább növekedett, melyet az ország különböző részeiben ismételve föllépett pestis méginkább fokozott. Az inség pedig nemcsak a szegény jobbagyok soraiban dult, hanem a birtokos nemesség egy részénél is uralkodó volt. Erre látszik mutatni

Gyólai László tette is, ki határunk déli vidékén fekvő birtokát Dóczy Jánosnak, a Dóczy Imre fiának, ez időtájon adta el, úgy hogy a birtok árát már előbb felkölsönözte, sőt el is költötte. Az ily módon eladott birtokok közt ott volt a mi Körtvélyesünk is, s rajta kívül még Szer, Dócz, Máma, Thés, Tőke, Bökény, Szelevény és Ellés-monostor, mint a mely helyeken Gyólainak szintén részbirtokai voltak. Gyólai az adás-vételi szerződés elkészítése végett a pozsonyi káptalan előtt jelent meg személyesen s 1511 szept. 4. hugával, Magdolnával, és testvéreivel szemben minden felelősséget magára vállalva ott nyilatkoztatta ki, hogy föntebbi ősi birtokait s azok minden tartozékát 1050 magyar frtért örök áron eladja Dóczinak s ennek nevére iratja.¹ Az akkori körülmények közt, mikor e vidék földesurai, különösen a Dóczyiak és Jaksicsok egymás jószágaira rontottak s ott a jobbágyokon kegyetlenkedtek és azokat sarczolták, Gyólai alkalmasint helyesen cselekedett, hogy az ily garázda nemesek szomszédságától szabadult. Ily erőszakoskodástól azonban az egyházi rend tagjai sem tartották távol magokat. Így a csanádi káptalan panaszolja Szentgyörgyi és Bazini Gróf Péter országbíró 1507 előtt, hogy a nyúl-szigeti apáczák donát-tornyai és királysági gazdatisztje a káptalan falujára, Mágocsra, felfegyverzett jobbágyok kíséretében ismételen rárontott, több ottani lakost kegyetlenül megvert, megsarczolt és fogva elhurczolt — azok minden hibája nélkül, — miért is az országbíró az apáczákat, kik közül több lakott

¹ Az eladási nyilatkozat a káptalan bizonyítványában, a pozsonyi kápt. Itárában, Prot. III. i. c. Prot. Budense fol. 415.

Donát-tornyán, személyök szerint és azok tiszteit, a kir. személyes jelenlétű bíróság elé idézte.¹ Általában úgy látszik, hogy a jámbor nénéket a vagyon szerzési buzgalom erősebben megszállotta: de a hasonló buzgalomtól vezérelt Porkoláb Mártonban emberökre találtak, mert ez terjeszkedésöknek hatályosan ellenszegült, sőt még az apáczák birtokait igazoló iratokat is hatalmába tudta keríteni, minek következtében aztán a szomszédos uradalmak, ezek közt a mágocsi, háttárai is elmosódtak és összezavarodtak. E miatt aztán Porkolábbal is czivódás és pör keletkezett, úgy, hogy előbbiek panaszára Ulászló király Csanád és Békés megyékhez rendeletet küldött az | 1509 igaz határok megállapítása végett,² mire azoknak annyival inkább szükségök volt, mert Porkoláb is teljes erővel működött itteni birtokai növelésén s néhány év mulva a Hügyeiek- | 1513—1514 től is összesen 276 arany forinton megvásárolta azok mágocsi birtokait, melyekre, úgyszintén az ujonan megszerzett Algyőre, Dóczra, Fábíán-Sebestyénre és még két baranyai falura Porkoláb sietett királyi adomány levelet is szerezni, | 1515 melynek alapján a budai káptalan a beig- | 1516 tatást teljesítette.³

Végre a parasztság szenvedéseinek mértéke is betelt s ütött a boszúállás órája, melynek iszonyatossága minden képzeletet felülmúlt. A pápa keresztes háborút hirdetett Magyarországon a török ellen s a király Bakócz érsek tanácsára az alacsony származású Dózsa Györgyöt bízta meg, hogy a

¹ Orsz. lt. dl. 21784 (Borovszky úr szivességéből.)

² Orsz. lt. dl. 21898. (Borovszky úr szives közlése.)

³ Gr. Keglevics ltr. Nemez. muz. fol. lat. 2255. (Borovszky úr szives közlése.)

paraszságot táborába gyűjtse. Dózsa pedig fegyverét a nemesség és papság ellen fordította. Boszúja különösen nagy volt a Csanád megyei birtokosságra, mert, nem említve a Dócziak, a nyúl-szigeti apácák és a Jaksicsok elsorolt erőszakosságait, közülök való volt a csanádi püspök, Csáki Miklós, ki feslett élete s egy nőn elkövetett erőszaktétele miatt külömben is gyűlöletes volt a fölkelők előtt¹ s a mit különösen felrőttak, nem fizette ki Dózsának a király által megígért kettős zsoldot sem. Telegdi István, a másik itteni nagybirtokos, kir. kincstárnok pedig azért esett különös gyűlölségbe, mert előzetesen, a király tanácsában, hevesen ellenezte Dózsa vezérségét és a parasztság fegyverre szólítását. Ez most mindenfelől özönlött Dózsa vezér zászlói alá, annyival inkább, mert erre a maga sorsával elégedetlen alpapság is, a nemesek elleni gyűlölet szításával buzdította s a felkelőket a pápa bűnbocsánatával hitegette. A kitörés Pesten kezdődött, de annak lángja Bihar, Békés, Zaránd, Arad, Csanád és Temes nemeségét is csakhamar elnyelte, úgy hogy „Tiszán túl a Maros folyótól Váradig és Debreczenig csaknem minden nemes kiirtott“.² Az új keresztes vitézek ugyanis a helyett, hogy a török ellen indultak volna, megostromolták a nemesi és földesuri lakokat, a városokat kifosztották és felégették, gazdáikat s ezek híveit pedig leöldösték. „A szűz leányokat elrabolták, a gyermekeket szülők karjai közül kiragadták, a templomokat kifosztották, gyilkossággal és gyujtogatással,

¹ Tubero, Commentarii §. 5. Schwandtner kiadása, Scriptores, II. 335.

² A Pest vidéki vármegyék egykorú levele Haan Lajosnál, Békésvm. Hajd. I. 23. és Fraknóinál, Századok 1872. 444.

jaj szóval, holt testekkel és vérrel keverték be mindent.“¹ A pór csőcselék két seregre szakadva egy-egy pap vezetése alatt vonult le a Körös-Maros közére, melynek nagyszámú és gazdag nemessége, sűrű népessége a vér és zsákmány után áhítózó vitézekre különös vonzást gyakorolt. Szegedet erős sánczai és polgárainak vitézsége megmentették az enyészettől. Nagylak, melyhez a mi Csomorkányunk is tartozott, Csanád, Arad s a körülünk fekvő vidék azonban, beleértve határunkat is, pusztulásra jutottak s nemesi lakosságuk, amennyiben el nem futott, kiirtatott, annyira, hogy Csanád egykori virágzását sohasem érhetette többé el. Különösen borzasztó módon veszítették el Csáki püspököt és Telegdi kincstartót. Amazt főpapi ruhájába felöltöztetve Dózsa maga elé állíttatta, lepirongatta, majd leszaggatta süvegéről a drága köveket, aztán a püspök személyét átengedte hadának, biztatva ezt, hogy töltse rajta dühét, végül pedig altestén keresztül karóba húzatta. A kincstartót pedig nemzórészeinél fogva köttette fel egy igen magas akasztófára, hogy a nyil- és puskalövők cél táblája legyen, s ott adja ki lelkét az emberiségből kivetkőzött vezér szeme láttára.² Ravaszdi Pétert, korábban Békésmegye országos követét, most vármegyénk alispánját, a nálunk birtokos Jaksics Pétert, Dóczi Györgyöt, Orosz Andrást, Zólyomi Miklóst, és sok másokat szintén utólérte gyászos sorsuk. Sok templom és falu elpusztult akkor vidékünkön is, úgy hogy soha többé helyre nem állott, mert a vértől ittasult tömeg-

¹ Bornemissza János beszéde a király tanácsában, Istvánffynál, Historia regni Hung. Bécs 1785. kiad. 43. l.

² Cuspinianus naplója Bél-nél, Apparatus 281.

nek különös kedve telt az egyházak kifosztásában, a szentségek meggyalázásában, az ereklyék szétszórásában s a városok és falvak fölpörzsölésében. A négy hónapig tartó dühöngés ország-szerte mintegy 70 ezer ember életébe került, kik között körülbelül 50 ezer nemes volt.

Tudjuk, hogy a lázadásnak az Erdélyből érkező Szapolyai János vajda vetett véget, ki végre Temesvár alatt tönkre verte a gyülevész hadat

15. sz. Dózsa György kivégeztetése.¹

s Dózst és a kézre került keresztes vitézeket gonzságaikért irtózatosan lakoltatta. Aztán következett a nemes nemzet bosszúállása, mely nem kevésbé szörnyű volt, mikor kimondotta, hogy a jobbágy költözködési szabadságát örökre eltöröli, s eddigi terheit, tizedjét, adóját, robotját tetemesen megsulyosítja stb. s azt jóformán rabszolgai sorsra kárhoztatja.

A kiállott szenvedések általában mit sem

¹ A Hungarisch-Türkische Kronik után.

javítottak a föld urainak és népünk erkölcsén. Dóczi Péter és Ferencz¹, Ravazdi János és Péter özvegye, Jaksics Márk, Telegdi Miklós, Mágocsi Porkoláb Márton épen csak úgy űzték a birtok háborításokat, s a más jobbágyain való erőszakosságokat, mint azelőtt szokásban volt. Az elzüllött s egy részben földönfutóvá lett jobbágyság pedig szintén rabolt és gyilkolt, úgy hogy |1518 az elszaporodott gonosztevőktől sem a nemes, sem az otthon maradt jobbágy nem érezhette magát biztonságban². A vármegye, melyen a nemességé volt a befolyás, ritkán fejtett ki annyi erélyt, mint Jaksics Márk esetében, kit a nyúl-szigeti apácák két jobbágyának áttelepítéséért ez időtájt 200 frtra birságolt.

Vásárhelyi földesuraink szintén nem érték be a magokéval. Ez időben Szent-Királyon Martonosi Pestyéni Gergely volt a földesúr, ki 1505-ben Csongrád megye országgyűlési követe, később országbíró volt. Ez az akkori vásárhelyi földesurak, Losonczi Zsigmond és Erzsébet asszony, özv. Szakoli Andrásné, ellen a Jakab-napra határozott nádori ítélőszék előtt ügyvéde, Ikladi Bárony Boldizsár által azt a panaszt emeltette, hogy Erzsébet asszony és Hencz Máté, Losonczi Zsigmondnak Vásárhely városi rész birtokába rendelt és ott lakó gazdatisztje, Hagymási Miklós ösztönzésére, június közepén egy rakás jobbágy embert, kik közül 12-nek nevét is írva hagy- |1516 ták, felfegyverezve a panasztevőnek Szent-király falujában levő házára és nemesi udvartelkére

¹ Ennek birtok foglalásai (Zádorlaka, Szöllös, Deszk) ellen a Dienesfi testvérek is tiltakoznak. Pozs. kápt. lt. Prot. Budense (III) 362

² Corp. jur. Hung. 1518:35.

hatalmasúl ráküldöttek s onnét Pestyénitől és ott lakó jobbágyaitól több mint 32 drb marhát és egy jobbágyot, utóbbit bilincsekben, Vásárhelyre elhajtottak, a mint ezt a csanádi káptalan által már előzetesen megejtett vizsgálat is igazolta. E vádra nézve Peléni Mihály, Losonczy Zsigmond képében, és Csaba Gergely, Erzsébet asszony nevében, azt az ellenvetést tették, hogy a panaszosnak a kitett időben Szent-királyon nem is volt nemesi háza és udvartelke, sőt olyan most sincs, minek okáért a terhökre írt cselekményt el sem követhették, a minthogy abban teljesen ártatlanok s ennek bizonyosságára kívánják, hogy a Szent-király falu körül lakó szomszéd birtokosok és Csanádmegeye nemesei rendes vizsgálat során hallgattassanak ki. Perényi Imre nádor tehát, ki előtt a tárgyalás folyt, elrendeli a vizsgálatot, s e végből utasítja a csanádi káptalant, hogy a maga részéről a helyszínére megbizottat ő is küldjön, a ki mellé még „Füldeákról Nemes Antalt, vagy ugyan onnét egy másik Antalt, vagy Tiván Gergelyt, vagy Bakos Miklóst, vagy a nev. Füldeákról Liktör Györgyöt, vagy Besenyőről Bakó Lőrinczet, vagy ugyan onnét Vég Istvánt, mint királyi embereket rendeli ki, hogy a legközelebbi decz. 13-án Szent-Királyra menjenek át, az alispán és szolgabíró által, 16 márka büntetés mellett, gyűjtsék össze oda a vármegyei szomszéd birtokosokat s a perbeli ellenfeleket, vagy ügyvédeiket, s tartsanak ez alkalommal ott vizsgálatot, hallgassák ki egyenként a szomszéd nemeseket s ezek a király iránt tartozó hűséggel a szent feszület érintése mellett, részre hajlás és tartózkodás nélkül — de a peres felek jelenlétének kizárásával — az igazsághoz híven tegyenek tanubizonyosságot a felől, hogy Erzsébet asszony

és a Losonczi tisztje a mondott időben valóban elköverték-e a panaszosnak szent-királyi nemesi telkén a fentebbi hatalmaskodást? Vásárhelyen tartják-e még az ökröket és a foglyúl vitt jobbágyot? vagy, más oldalról, igaz-e az, hogy Pestyéninek Szent-királyon a kérdéses időben nem volt, sőt most sincs nemesi háza és udvartelke? Végül pedig a megejtett vizsgálatról körülményesen értesítsék Perényi nádort.¹

Mi lett a vizsgálat eredménye? — arról irás nem maradt ránk. Minekutána a durva sérelem elkövetését már az első ízben megtartott káptalani nyomozás igazolta, s miután a vádlottak az ellen most sem védekeztek egyébbel, mint-hogy Gergely urnak az időben Szent-Királyon nem volt nemesi telke: csaknem bizonyosra vehetjük, hogy az erőszakoskodást a vásárhelyi urak csakugyan elköverték, a mi annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert ők magas állásoknál fogva a jog- és igazság őreiül voltak rendelve. Losonczi Zsigmond, mint afféle előkelő zászlós úr, a Nagyságosok közt állott, Szakoli András pedig szörényi bán volt, 1509-ben ugyan már nem élt, de özvegye férje állásának tisztességét tartozott megóvni. Egyébként Hagymásival, a felbujtóval együtt, mind hárman vő társak voltak, mert valamennyien a Dóczi Péter családjából házasodtak s ezen a réven lettek városunk földesurai, hol a nem rég emelt Dóczi-kastélyban, hihetően együtt laktak.

Losonczi Zs. egyébiránt második férje volt Dóczi Judit asszonynak. Ennek első ura, Csulai Móré György, hunyadmegyei birtokos családból

¹ A nádor levele 1516. szept. 2-ről Budáról, Orsz. lt. dlt. 22823.

eredt nemes volt, ki mint belgrádi bán vett részt az 1505-iki rákosmezei országgyűlésen. Halálakor, a mi már 1514. előtt megtörtént, több gyermeket hagyott hátra Judit asszonytól, ezek közt Lászlót, a ki ifjú korában a király udvarában szolgált,¹ majd a pór lázadás ellen harczolt Bornemisza János budai várkapitány alatt², csakhamar a király pohárnokjává tette, s általában annyira kegyébe vette, hogy mikor Ujlaki Lőrincz herczeg meghalt, ennek jószágait és fiatal | 1524 özvegyét, Bakos Magdolnát, kapta, előbbieket azonban az ország pecsétje hamisításával, mi miatt haza-szerte nagy lárma és villongás keletkezett, annyival inkább, mert a Lőrincz és Szapolyai atyjaiak előzőleg oly kölcsönös egyességre léptek, hogy a tulélő örökölje az elhait javait.³ E villongásnak azonban Ulászló király már nem érte végét, mert a rá következett évben egy nyugodalmasabb világba költözött. Őt kö- | 1516 vette nem sokára Losonczi Zsigmond is, mert pár év mulva a vásárhelyi gazdatiszt, Hencz Máté, már új urának, Móré Lászlónak, utasításából erőszakoskodik. Ez ellen, ugyanis, ez időben ép' olyan hatalmaskodási panaszt emeltek, mint a minőt mostoha atya és anyai rokomsága ellen a fentebbiekben elbeszéltünk. Ugyanis Rétkopáncsi Nemes Illés neje — Katalin — Báthori István nádor előtt a Jakab-napi törvényszéken azzal vádolta | 1519

¹ Ez alócei orszgyűlés idején — 1495 — az udvarnál volt, mert az orsz. kincstárnok neki is posztót adat, hogy ruhát varrathasson. (Az orsz. számadások. Engelnél I. 127—128).

² Nagy Iván, i. m. VII. 560.

³ Thurnschwamb krónikája Engelnél, Gesch. d. Ung. Reichs 1797 I. 196., Podhraczky, Két magy. krón. 15., Szádeczky, Szerémi Gy. élete és emlékirata 1892. 48.

László urat, hogy a maga csomai várnagyát, Hencz Mátét, nagyobb számú felfegyverzett cselédséggel és jobbágysággal Nemes Illésnek rétkopáncsi háza és udvartelke ellen küldötte, kik is ott a ház és udvartelek kerítését és azok egyéb oltalmát kivagdalták és széthányták, s minek utána a ház urát otthon nem találták, annak egynémely ott talált ingóságait, ezeken kívül a panaszos nőnek leveleit s a kérdéses részbirtok tulajdonjogát illető irományait magokhoz ragadták, majd kün a réten, a maga tulajdon birtokán, a kaszásokkal együtt levő Illést megtalálván elfogták, s kezeit hátra kötözve lovas emberrel Vásárhely városába hajtották, itt szigorú fogságba vetették s mindekkorig ott tartják. — László úr a nádori törvényszéken nem jelent meg, hanem Báthori rendeletére a nyitrai káptalan előtt, a rákövetkezett év elején várnagyával, Mátéval, együtt olyatén esküt tett, hogy a terhökre rótt cselekményben semmi részök sem volt s abban mindketten teljesen ártatlanok.¹ Minő értéket kell tulajdonítanunk ez eskünek, nem tudjuk. Az nyilvánvaló, hogy Móré később is garázdságairól, sőt országos rablásairól ismertette meg magát.² Az eskütétel azonban arra nézve elég nyomós volt, hogy a szegény Rétkopáncsi házas pár szenvedett sérelmeiért semmi elégtételt sem kapjon.

Ez alatt határunk észak-keleti részét Orosházi Komlósy Ferencz, a kir. főtvényszék jegyzője,³

¹ A nyitrai káptalan bizonyítványa az eskütételről 1520. jan. 15-ről, Orsz. lt. dl. 23322.

² Veráncsics munkái, Magy. tört. eml. II. 40., Szalay Magy. orsz. tört. IV. 139.

³ Knauznál, Bud. kápt. regestái. 41. l. (egy 1506-ki oklevélben).

e vidék ismert nagy birtokú földesura, szerezte meg, ki azonban fiú gyermek nélkül készült sírjába szállani. Ferencz úr tehát II. Lajos királytól engedélyt és adománylevelet eszközölt ki, hogy javai halála esetére leányaira, Erzsébetre, Borbálára és Annára, s ezek maradékaira szálljanak. A birtoktesthez az egész Orosházán és Komlós egy részén kívül Monyorós-egyház (azonos Monyorós-Fecskéssel), Földvár-telek (Földvár, vagy annak egy része), Füldeák és több más, Békés, Csanád és Hunyad megyei falvak és puszták tartoztak. Kutas és Mágocs fele része, mint azt 1506-nál láttuk, Pető János országbíró és testvére György kezére jutottak — Szerrel, Szent-Györggyel és a többi Szeri Pósa-fi-jószágokkal egyetemben, kik is ezeknek folytonos, bár nem háborítatlan, élvezetében voltak. Ezt onnét tudjuk, hogy az országbíró, mikor ez uradalmakba magát, nem tudni, hányadszor, beigtattatta, ez ellen Mágocsi Porkoláb Márton felesége, a nemes Erzsébet asszony, tiltakozott. Ennek következtében Erzsébet a király személyes jelenlétű törvényszékére idéztetett, de azon meg nem jelent, miért is ott elmarasztaltatott.¹ Márton úr ez idő- | 1520 máj.

¹ II. Lajos kir. levele Budáról, a fentebbi időről Pestynél, Krassóm. tört. IV. 4. — Az asszony férjét ez oklevél Martinus Porkolab de Naghwagh-nak írja. Nagy-Ivánból (i. m. VII. 238) tudjuk, hogy e név teljesen Martinus Porkolab de Nagy-Váth et Mágocsnak hangzott. Utóbbi helységet N. I. Baranyába teszi. De, hogy ebben a kitünő tudós megtévedt s az alatt a mi Mágocsunk értendő: bizonyos a fentebbi levélből, mely Mágocsot és Kutast megnevezetten Csanád megyei birtokoknak írja. Ezzel az épen Nagy Ivántól felhozott másik adat, mely szerint Verancsics 1558-ban csudálkozását fejezi ki Mágocsi Gáspár előtt, hogy le akar mondani a gyulai várkapitányságról s ekkép' oda hagyni szülőföld-

tájon vette fel a Porkoláb (Burggraf) nevet is, még pedig onnét, hogy e tájon őt Brandenburgi György őrgróf, kire az egykori Hunyadi-uradal-

16. sz. Brandenburgi György.¹

jét, teljesen egybevág: mert a mi Mágocsunk volt az, mely Gyulával együtt ugyan azon egy vármegye (t. i. Békés) kötelékéhez tartozott, mit a baranyai Mágocsról nem lehet állítani.

¹ Fraknoi, Bakócz Tamás című könyvéből.

mak s ezek közt Gyula vára is Korvin János özvegyének kezével együtt jutottak,¹ a gyulai várnagyságra alkalmazta, s minthogy az őgrófnak legközelebbi környezete is német volt, őt hivatala után Porkolábnak szólították. Különben az őgróf dolgai, habár ő a fiatal király gondnoka is volt, nem valami épületesen folyták: a békésmegyei gazdálkodás is, melyet az eladósodott Gyulai Gál ispán vezetett, igen rossz volt,² s ilyen példák után nem csuda, hogy ha Márton ur sem maradt a törvényes határok között. Legalább a csanádi káptalan panaszkodik, hogy Mágocsi az ő hat jobbágyát visszatartja.³ Láttuk, hogy Szent- | 1516 királyon, Rét-kopáncson hasonló kihágások fordáltak elő. A kapzsi Dóczy János, ki a szomszéd Szegen lakott, erőszakosan fosztogatta a szomszéd donát-tornyai idegen jobbágyokat. De maga a csanádi káptalan sem igen volt jobb a többi földes uraságnál, mert ennek kopáncsi jobbágyai | 1523 meg egy esomorkányi jobágyot vertek meg, úgy, hogy Jaksics Márk e miatt pert indított a kanonok urak ellen.⁴ A királyi kincstárnokok a hűtlen kezelés gyanujába keveredtek, úgy hogy ellenök az országgyűlés vizsgálatot rendelt | 1523 el. Ennek azonban nem sok eredménye lett, mert pár év múlva újabb végzést kellett hozni az ország jövedelmeinek elsikkasztói ellen,⁵ s ezt azok az urak hozták, kik a kirótt rend-

¹ Anspachi levelek s ezek közt Ulászló kir. 1510-diki adománylevele Br. Gy. javára a gyulai uradalomról, kivonatban a Békésm. muz. ltárában, 278 sz. a.

² U. o.

³ Borovszky, i. m. I. 154.

⁴ U. o. II. 435.

⁵ Corp. jur. 1526: 6.

kívüli adókat magok sem fizették.¹ Maga a királyi helytartó, Báthori István nádor, a csanádi püspök javait dúlatta. Az alvidéki nemesség, melyre a honvédelem nézett, javaiból és jogaiból ki volt forgatva, úgy hogy az országgyűlés az elpusztult helyekkel rendelte őket kárpótoltatni.² | 1525 A pusztaság pedig megdöbbsentő arányban terjedt az országban. Mert a haza legfőbb erőssége délen, Nándor-Fehérvár, a magyar vezérek könnyelműsége vagy árulása, miatt elveszett.³ | 1521 Általában a magyarság katonai erénye és harci képessége Mátyás után nagyon megesőkent, s csak természetes volt, hogy nyílt mezőn alig volt már képes ellenállani az akkori világ legvitézesebb és legtanultabb hadseregének, mely különben számra is túlnyomó erővel lépett fel.⁴ A török előtt tehát megnyílt az út hazánk szívébe. Temesvárt csakhamar felégette, s azután pusztítva és sok ezernyi foglyot szedve nyomult előre egész Váradig, maga után romokat és siralmat hagyva. Utja a mi vidékünkön vitt keresztül, s így minden valószínűség szerint itteni elődeink is kivették részöket a nyomorúságból. A

¹ Az egész országból csak két főur fizetett, t. i. Szápolyai és Istvánffy, a 74 vármegyéből (Erdélyt nem is véve) pedig csak 26. (Bárány, Toront. m. hajd. 126.).

² Corp. jur. 1525:30.

³ Ebben Hédervári Ferencz, Csulai Móré Mihály és Enyingi Török Bálint voltak a fő bűnösök. A két első, ki a vár eleste után megszökött, rokonságban állott határunk földes uraival s ezért az ellenök indított országos per iratai közt ránk vonatkozó, XV. sz.-beli oklevelek is fordulnak elő, melyeket fentebb már felhasználtunk. (A per irományai s az ítélet, Wenzel nagyérdékű fejtegetésével kísérve, az orsz. lt.-ból közölve, Magy. tört. tár. VI.)

⁴ V. ö. Salamon, Magyarország a török hódítás korában, 105.

viharnak egy lökése elég volt már arra nézve, hogy az elkorcsosult és erkölcsében megromlott ország, mint egy gyöngé alkotmány, összeomoljék. Ez ítélet Mohácsnál következett be, iszonyú erővel, mely egy félvilágot megrendített. Nagy hirtelenséggel összedőlt minden, a mi korhadt alapokon nyugvék, s maga alá temette, a mi egy elbukott nemzet előtt még drága lehetett: hazát, hitet, erényt és életet.

II.

**MŰVELŐDÉSI ÉS NÉPRAJZI
TÖRTÉNET.**

1.

A művelődési és néprajzi viszonyok általános jellemzése.

A honfoglaló magyarság a nagy magyar alföldön polgáriasodás tekintetében nem jutott oly kedvező befolyás alá, mint Dunántúl, hol egy művelt társadalom keretét találta készen, habár fogyatékos állapotban: egyházakat, tizedjövedelmeket, zárdákat, városokat és szállókat stb. Mindazonáltal vidékünkre települt eleink sem voltak a nyelvtörténeti és régészeti adatok szerint egészen műveletlenek, az új hazában pedig nagy és gyors átalakulás várta őket, mert egy nép sem maradhat meg régi szokásaiban és állapotában, mely hazát változtat s új elemekkel keveredik, a mint ezt a magyar vidékre szorult csabai tótonkon és az oláhok közé ékelt csángókon ma is tapasztalhatjuk. Az új haza ős lakói, a szlávok, már sajátítottak el egyet-mást a pallérozott népek szokásaiból és foglalkozásaiból, a magyarokkal jött kazarok pedig a polgáriasultságnak nem épen alacsony fokán állottak.¹ A művelődés kiváló terjesztői voltak továbbá az őseink rabló kalandozásai alkalmával nyugotról és délről ide hurczolt fog-

¹ Groth, orosz író, után a Századok, 1884. 357. Dio Cassius, Lib. hist. XLV. XLIX. és Mannert, Geogr. d. Griechen und Römer, III. 585.

lyok s mindenek felett a szintén külföldről ide telepített szerzetesek és papok, kik hozzánk⁴ közeli helyeken, Ellésmonostorán, Oroszlámoson, Csanádon, Szőregen és Tömpösön zárdákban éltek s a kor szokása szerint kézi iparral, szántás-vetéssel és szőlőműveléssel is foglalkoztak. Azonban a pusztai életmód s az itteni talajviszonyok, melyek a megélhetési módokat és eszközöket jobbra készen nyújtották, iparra és kereskedelemre épen nem ösztönöztek, csak igen lassan vezették a lakosokat a fejlettebb kulturára. Az első királyok idejében az itteni szerzetes földesurak eleintén csak a halászat jövedelmére voltak utalva. Ez volt a főfoglalkozás II. Gejza idejében is, de már a szántóföldek, a széna és a vámjövedelem is számba jő. A XII. században már a gabnatermelés és az állattenyésztés lép előtérbe s a népesség valamivel szaporodik. De teljesen megakadályozta elődeinknek, valamint általában az egész alföldi magyarságnak, magasabb kulturáját a jobbágyi állapot, melynél fogva arra voltak kényszerítve, hogy minden erejükkel földesuraiknak, a kiváltságos osztálynak szolgáljanak, a mi előtte bennök a hajlamot és képességet is a tökéletesedés irányában s lehetetlenné tette rájuk nézve a szabad fejlődést, a szellemi és anyagi gyarapodást, melyet a más vidéki kiváltságolt nemzetiségi városoknál e korban is találhatunk. Városokat tehát, a szó igaz értelmében, a mi területünkön hasztalan keresünk. Régi királyaink ide erősséget nem építettek, hogy ennek rendelték volna szolgálatára a környék benszülött lakosságát, sem idegen kereskedő és iparos népet e helyre nem telepítettek. Voltak az Alföldnek kiváltságos, fejlettebb városai is e korban, minők Szeged, Gyula, Zenta, Temesvár, Csanád: de Vásárhely, — bármit hirdessen is

e részben a helyi hagyomány — ezek közé nem tartozott. Sem az Árpádok korában, sem később nem voltak kir. szabadalom leveleink. Megvan a kincstári számadások között, 1494-ből, [1494 a hazai kiváltságos városok névjegyzéke,¹ melyben egyenkint elsoroltatik, hogy melyik város mennyi taksát fizetett: de a mi városunk nincs ezek között, ép' ugy, mint nincs szó olyasmiről a régi törvénytárban sem. Sehoh az ilyen városok nevén, civitas-nak nem neveztetik, hanem általában, ide értve a Hunyadiak nyelvhasználatát is, csak oppidumnak, vagyis mező-városnak. S csakugyan, az oklevelek kétségtelenül bizonyítják, hogy e területnek minden időben földesurai voltak, vagyis az valóságos jobbágyhelyet képezett. A városias sajátságok kifejlődésére hiányzott nálunk a földrajzi fekvés, a minden évszakban könnyen megközelíthetőség, a folyó vizek összefolyása is; s ha Vásárhely és Csomorkány a XV. században tényleg városi rangot nyertek el: ez alig jelenthetett többet, mint hogy népesebb helyek voltak a körülök fekvő falvaknál s hogy vásártartási engedélyök volt. Földesurainktól a pallérozottabb erkölcsökre nem mindenkor vehettünk ösztönzést és utmutatást. Szt. Gellért legendája megrója ezeket, hogy „minden nap a lantosokat és siposokat hallgatják, éjjel is terített asztal mellett ülnek s a lovak istállóin kívül semmihez sem értenek.“ Ezt azonban általános vonásnak nem tekinthetjük, sőt inkább az adatok azt mutatják, hogy nemes uraink és urnőink, kik közt Csák Miklós-nak, Hód urának, neje magas műveltségű külföldi nő volt. egyre-másra állásuknak és koruk-

¹ Engelnél, *Gesch. d. Ung. Reich.* II. 17-181.

nak megfelelő pallérozottsággal bírtak, s minek-utána egy részben itt laktak, birtokaikon, általában pedig gazdatisztket tartottak: példájuk, udvartartásuk, és megbízottjaik útján nem kis mértékben befolytak a lakosság műveltségének és jólétének fejlesztésére.

A mely polgárisultságra azonban ily módon eleink eljutottak, azt ismételten erőszakosan megsemmisítették a tatárok, majd a kunok, majd ismét a törökök, kik az itt lakók falvait és mezeit kegyetlen módra újra meg újra pusztasággá változtatták, A tatárok pusztítása különösen iszonyú volt, a mennyiben nem csak a kulturát és vagyont semmisítette meg, hanem a lakosság tetemesb részét is kiirtotta, úgy hogy falvaink nagyobb része ettől fogva soha sem tudott többé új életre kelni. Hogy pedig a falvak mily sűrűn feküdtek e vidéken, azt az 1138-diki alapító levélben láttuk. A kik a tatárok után ide telepedtek, t. i. a kunok, szintén ellenségei voltak a művelődésnek és sokáig ellentállottak a polgáriasodás minden befolyásának. Kézai írja, hogy ezek még az ő korában is pusztai, barangoló életet folytattak s szántás-vetéssel nem foglalkoztak.¹ A keresztyénségre is voltaképen csak Nagy Lajos térítette meg őket.² Általában a folytonos harc és háború, melyben eleink, hol a küllelenséggel, hol a pártok és garázda főurak zászlói alatt, egymással állottak, nemcsak jellemükre, erkölceikre és szokásaikra volt durvító hatással: hanem az örökös félelem és rettegés, melyben a védművekre nem támaszkodhatók itthon maradtak személyökre és csekély

¹ Kézai. Szabó K. fordításában 94. l.

² Révai Pét. De sacra corona, Schwandtnernél. Scriptores II. 448.

vagyonkájokra nézve voltak, — elvette kedvöket és a lehetőséget is attól, hogy magok és a jövőendő nemzedék számára valami maradandót és szépet alkossanak s életmódjokat a jólét, kényelem, ízlés és művészet elvei szerint rendezzék be. Ezért e korbéli leleteink, egy-két földesuri ékszer, s csekély számú érem kivételével általában szegénységre mutatnak s minden tekintetben jóval hátrább állanak a római kori szabad barbárok itteni értékes ereklyéinél. A falvak és a templomok nagy száma s az utóbbiak czélszerű s helyenként díszes építkezése azonban mégis arról tanuskodik, hogy területünk az a k k o r i polgárisult államhoz illően volt berendezkedve, s fejlődés tekintetében nem állott hátrább az alföld legtöbb vidékénél.

E fejlődésben az idegen nemzetiségek közreműködésének is volt része, s ez nemcsak a külsőkre terjedt ki. Mert a kazár, szláv, besenyő, kun, és rácz népekkel való együttélés, egybeolvadás idők folytán sokat változtatott a magyarság néprajzi sajátságain, testi alkatán szintugy, mint nyelvén, szokásain, s szellemi adományain; a fajkeveredés útján mind ezt előnyösen fejlesztette és megerősítette, a nélkül, hogy eredeti fajunk jellegét és lényeges tulajdonait eltörölte volna.

2.

Birtoklás, település, nép-osztályok, szolgák, urak, hatósági és közbátorsági viszonyok.

Ha azon földrajzi neveket, melyeket e mű bevezetésében felsoroltunk, olvassuk, úgy fogjuk találni, hogy azok tulnyomó része magyar származású, a mi azt mutatja, hogy határunk legnagyobb

része a magyarok előtt lakatlan volt, mert a vizeknek, halmoknak, szállásoknak, mint az ismeretlen és gazdátlan jószágoknál szokás, nem volt nevök s ezért nevezték el azokat őseink a magok nyelvén. Ez áll a falu neveknél is, melyek közt alig találunk idegen eredetűt.

A honfoglalók felosztották magok közt az új haza földét: de ebből legtöbb maradt a fejedelemlen és ennek utódainak, a későbbi királyoknak, s ezeké időnként még szaporodott is azzal, hogy magszakadások, hűtlenségek esetén a jószágok az uralkodókra s illetve a koronára szállottak. Hogy vidékünkön az uralkodóház volt a főbirtokos, az abból tűnik ki, hogy Taksony vezér a Tisza mellékére nagy számú besenyőket telepített,¹ s hogy az első királyok a bakony-béli és a zalai monostoroknak, a dömösi prépostságnak és a garanszentbenedeki apátságnak osztogattak itt nagy kiterjedésű földeket, valamint, hogy később a kunok nyertek itt szállást s hogy az Árpádokkal rokon Nána főispán és neje lettek a fő birtokosok, kik haláluk esetére a nyúl-szigeti apáczákat látták el szintén királyi bőkezűséggel itt jószágokkal. Az egyháziak meggazdagodását azonban a világiak, sőt egy némely királyaink is, nem jó szemmel nézték. Javaikat tehát, ide értve olykor a templomokat is, koronként elfoglaltatták, miért a papi zsinatok erősen kikeltek.² A tatár-járás jó részben eltörölte a korábbi birtok viszonyokat, s leginkább csak a kunok s részben az egyháziak maradtak helyben. Ezek azonban együttvéve sem bírták a határ

¹ Pray, *Dissertationes in Annales veterum Hunnorum* etc. 169.

² L. egyebek közt az 1279-ki budai zsinat végzéseit. 52. 53. czikkek, Endlichernél, *Rer. Hung. Mon. Arp.* 589-591.

felét sem, mert az itteni apróbb falvaknak nemesi földesuraik voltak, kiknek neveit azonban nem ismerjük. Annak sincs nyoma, hogy a várszerkezet korában, vagyis a XI—XIII. században valamely közeli várhoz lett volna szolgálatra beosztva területünk. Különben is itt csak Csongrád jöhetett volna szóba, melytől azonban nagy közlekedési nehézségek választották el. A már említett egyházi javadalmasokon kívül a Csák és Csanád, a Bór, a Gyáli Tyuk és Kakas, a Hasznosi, a Szeri Pósa nemzetségek tagjai, majd a Becsei-ek, Soltiak Héderváriak, a Herczegek, Tamásiak, Hunyadiak, Sáry Péter, Szentiványi Mihály, Gáji Horváth Gergely, Szilágyi Erzsébet, a Jaksicsok, Szentiványi Mihály, a Varjasiak, Posegai Gáspár, Guthi Ország Mihály és Ongor János, Dóczi Péter, a csanádi püspökök. Halomi Blaskó-k, Hügyeiek, Nagyváthy Porkoláb Márton, a Zelemérik, a Csanádi káptalan, Bizerei János, Gersei Pető János, Losonczy Zsigmond, Pestyéni Gergely, Csulai Móré László és Orosházi Komlósi Ferencz voltak határunk földesurai: de az egész terület soha sem volt egy gazda kezében, hanem abból a rajta lévő falvak szerint többet-kevesebbet bírt egyik is, másik is, rendesen az, kinek a szomszédos határban is volt földje. Igen gyakori eset volt, hogy egy falu területén egyidejűleg több földesúr osztozott. Hód és Vásárhely eleintén nem tartoztak együvé, Vásárhely 1299-ben még falu sem volt s egy birtokot képezett Gurt, Dama, Körtvélyes, Püspöki, Lele, Fark stb helyekkel. A Héderváriak és Szekcsei Herczegek kezén emelkedik az fel a XV. század elején, a mikor Hód-dal együtt már egy rakás falunak képezi központját, melyek Tarján, Ábrány, Szent-Mihály-utczája, Csomorkány, Donát-tornya, Sámson, Kamarás, Hegyes, Kutas. Hunyadi János

Vásárhelyt városi rangra emeli, a faluk egy részét a város határába olvasztja be, s hozzá csatolja még az imént említetteken kívül Fecskés, Szöllős, Csókás, Perek, Sente-Tornya, Szt-András, Csaba-csüd falvakat, Csorvás, Sekrestyés-egyháza, Két-zöldes, Gorzsa, Derek-egyháza, Szilas-egyháza, Tárkán, Rárós, Varjas, Kigyós-kuta, Ordöngös-egyháza, Gádoros-Lábos-egyház, Urszeg-egyház, Zeleméres, Libecz-egyháza, Tőke-monostora, Gel-lért, Apácza-egyháza, Két-kupa, és Tompa pusztákat is, a mivel a város későbbi fejlődése alapját megvetette. A vásárhelyi uradalom részei azonban a nagy hős halála után ismét csak szétforgácsolódtak, habár a város új, de kisebb arányú csoportosulásoknak vált ismét központjává, a meny nyiben Gáji Horváth Gergely, a városon kívül Tompát, Ráróst, Panádot, Ur-népét, Szent-Albertet és Szent-Erzsébetet is megszerzé magának, de mindezek, ide értve magát a várost is, csakhamar túladott. Ekkor a Dóczi Péter kezébe jutottak e helyek, melyek ezentul sokáig | 1479 az ő családja tagjainak és ivadékainak tulajdonát képezték, de úgy, hogy a városban rajtok kívül Pestyéni és Móré is bírtak.

Általában tudva van, hogy I. István király a birtok-jogot akkép' rendezte, hogy azt a földet, melyet azelőtt a nemzetség együttesen birt, egyéni tulajdonná tette,¹ mely, természetesen, a családban nemzedékről nemzedékre szállott. A kiknek gyermekük nem maradt, joguk volt összes javaikról végrendelkezniök,² mely jogot azonban IV. Béla tetemesen megszorított.³ A magszakadás, pártütés vagy

¹ Decretum S. Stephani. lib. II. Endlichernél 321.

² II. Endre törvénye 1222: 4.

³ IV. Béla törvénye 1297: 9. Endlichernél 513. 514.

egyéb főbenjáró bűnök következtében az ingatlanok joga visszazállott a koronára s ez az akkori villongós időkben igen gyakran történt; a leányok férjhez menésök alkalmával magokkal vitték a birtok egy részét. A nemes ember el is adhatta királyi engedéllyel a maga földét. Mind ezek következtében idővel nálunk is megszorodtak a földesurak s ezek elég gyorsan váltották fel egymást. Ez alól a határ különböző részein birtokos egyházi rendek sem igen képeztek kivételt, úgy hogy a dömösi barátok és a nyúl-szigeti apácák is elvesztették itteni, korábban birt javaikat, mint ez a hon más vidékein is gyakran megtörtént.

A mi az egyes telepeket illeti, ezek közt azokat a népes helységeket, melyekkel a népvándorlás korában Tarjánban, Mártélyon és Dillinkán, a korábbi időben pedig Dillinkán találkoztunk, most hiába keressük. I. István korában valószínűleg alig néhány házból állott egy-egy falu, úgy hogy a szent király is elégnek látta, hogy ha 10 falu számára építenek egy-egy templomot. Ily módon roppant sok falu borította a határt. De mind e helyeknek egyenként igen kevés volt a népességök, olyan formán, a mint ezt ma is a felvidéki kisebb falvaknál látjuk, melyek néhol oly sűrűen esnek, hogy csaknem egymást érik. Ezeknek számát és nevét pontosan nem tudhatjuk. Az első századokból az irások és a régiség leletek csak mintegy tizenkettőnek emlékét őrizték meg, t. i. ezek voltak: Bere, Sz-Erzsébet, Földvár, Hód, Kápolna, Kopáncs, Körtvélyes, Mártély, Solt, Szöllős, Ur-népe, Vásárhely. Ezeken kívül van négy puszta: Damag, Geicse, Gurt, Kera. Ezek a települési viszonyok állottak fen a közép korban ország szerte, a mi nemcsak a

faluk nagy számából bizonyos, melyeknek Csánki D. történeti földrajza megjelenése óta, a Hunyadiak korából, nevét is tudjuk, hanem abból is, hogy I. István király 10 falu számára rendel egy templomot építtetni, mely arányt azonban idővel, a mint a népesség szaporodott, nem tartottak meg. A tatár pusztítás után a községek egy része lassanként helyre állott ugyan, de azok a régi létszámot soha sem érték el többé, bár ez időből 43 falunak (Ábrány, Apácza-egyháza, Bagd, Barcz, Batida, Bere, Bod-anya-egyháza, Derek-egyháza, Erzsébet, Fecskés, Férged, Földvár, Gellért-egyháza, Gorzsa, Hód, Kápolna, Kotucz-háza, Kéktó, Kökényes, Körtvélyes, Kopáncs, Korhány, Leng, Libécz, Mágocs, Mártély, Ördögös-egyháza, Peres-Kutas, Rárós, Sámson, Solt, Sóstó-egyháza, Szent-Király, Szilas-egyháza, Szöllős, Tárkán, Tarján, Tompa, Tót-Kutas, Urnépe, Uj-város, Varjas, Veres-egyház,) 10 pusztának (Dama, Jegeny-fa, Fejérjuh, Füldeáki, Háromlábú, Omlás, Panna-hát, Püspöki, Szent-Albert, Torda,) és két városnak, (Vásárhely és Csomorkány) emlékezete maradt ránk. A dolog természete hozta magával, hogy a faluk legnagyobb része alatt e korban is csak afféle kicsiny házcsoportok értendők, minőket néhány egymás mellé épített mostani tanya is képez határunkban.

A határ legkülönbözőbb részein eszközölt ásatásaink arról győztek meg, hogy a sok falu daczára, nálunk kevés volt az ember az egész közép korban. Ezt a régi templomok kis méretei s az azok körül elterült temetők kétségtelenül tanusítják, mely utóbbiak is általában szűk területre szorítkoznak. A hol templom-alapok nyomai nélkül találkoznak emberi csontvázak,

ezek még csekélyebb, rendszerint 1—2 élő lényre mutatnak. Ez különben a nomád életmódot folytató népeknél mindenütt így volt s így van, mert a pásztor és halász arra van utalva, hogy csekély létszám mellett nagy területen élősökadjék s általában ne alkothasson népes községeket. Valószínű tehát, hogy az alföldi földesurak ép' úgy csipték és csalták egymástól a jobbágyokat és szolgálakat, mint a barmokat, a földeket és a vizeket. Ez utóbbi még becsesebb volt a megtelepedés szempontjából a földnél is, mint azt már a barbár korban is kiemeltük s ezért van, hogy e korbéli helységeink hasonlíthatlanul nagyobb része a rétre, a vizek széleire és a vízközökre esik, a mint erről történeti térképünk¹ bárkit meggyőzhet. A ki tehát halas tavakat és földet szerzett, az előtt az a még sokkal nehezebb feladat állott, hogy arra valamilyen módon embereket is telepítsen, hogy a birtokból haszna lehessen, mely feladatot olykor csak nagy kedvezmények, több-kevesebb ideig tartó földbérmentesség, kellő oltalom, ingyen elszállítás² stb. árán lehetett elérni, nem is említve azt, hogy a vadászás és halászás, a legeltetés, a nádlás, fáizás mindenkire nézve szabad volt, s házhelyet és szántóföldet kapott minden jobbágy, a ki kért. S ha mind ezekhez még azt is hozzá tudjuk, hogy a jobbágyság szabad költözési joggal birt s urát, ha akarta, oda hagyhatta, terhei pedig nem voltak tulságos nagyok: be kell ismernünk, hogy az anyagi sors, melyben a föld népe e korban élt, még nem lett volna valami nagyon mostoha. A földbirtok tulajdon joga a hűbér uraké és nemeseké

¹ Lásd az I. kötet 6—7. lapja közt.

² Pór A. a Századokban, 1890. 37.

lévén, a jobbágy annak használatáért leginkább terménnyel adózott, melynek mérvét I. István, I. László, és Kálmán királyok állapították meg, de később is, I. Lajos, Zsigmond, Mátyás és Ulászló idejökben, hozattak erre nézve törvények. Sz. György napkor t. i. egy telek után 14 garast, Szent-Mihálykor földbér czimén 4—6 garast kellett a földesur számára fizetni. Továbbá 9—10 kereszt élet után egy keresztet, minden tized fizető egy csirkét; libák, bárányok, malaczkok, méhkasok és bor után a tizedik részt s minden ígás jobbágy szállított egy szekér szénát. Ezen kívül a megyés püspöknek is megadta a 10-ik részt a szemes termés, a méh és bárány után. Altalában mondhatni, hogy a jobbágy termékeinek és jövedelmeinek negyed vagy ötöd részét adta oda tized fejében,¹ de ezenkívül még egyébféle szolgálatok is néztek rá, melyek teljesítése a dézma szedés módjával együtt terhesebbnek és kellemetlenebbnek tekinthető, mert a visszaélések előtt tág kaput nyitott, melyek orvoslást nem mindig találtak. Mert jogokra nézve kezdetben is sanyaru volt a lakosság sorsa, mivel ekkor ennek nagy része csak rabszolga számba ment. A rabszolga kereskedés és rabszolga tartás pedig törvényesítve s a hatóságok oltalma alá volt helyezve.² A pápa és I. István király mindenkép' rajta voltak ugyan,

¹ V. ö. I. István végz. II. 52., I. László I. 27, 30. 40. Kálmán I. 25, Gr. Teleki, Hunyadiak kora, I. 58. Hornyik, Kecskem. tört. III. 249—251., Bunyitay, A váradi püspökség tört. II. 296—8.

² Vár. Reg. CCCXLIII. fej. (Egy feleséges, fias szolga ára 6 márka és egy tehén) Esztergomban egy szolga vagy szolgáló megvásárlásától a várost egy frisachi pénz illette. (A város vámrendszabályai 1288-ból, Endlichernél i. m. 612.)

hogy a százezrekre menő szolgák sorsát javítsák, azok szabadon bocsátását s illetőleg megváltását szorgalmazzák és szabályozzák¹ — s így formálódott ki belőlök az udvarnokok, a szegődményesek (conditionarii), az egyházi jobbágyok osztálya: — de e kedvezményes helyzetbe csak a kisebb rész juthatott, a többség pedig a nehéz iga alatt nyögött. A rabszolga vagy a rabnő az ur semmi kívánságának sem mondhatott ellent: a pap azonban, ha szolgálóját megejtette, köteles volt azt eladni s árával a püspöknek számolni be.² A szolga és rabszolga örökre az maradt, ha csak ura fel nem szabadította, de még ez esetben sem lett nemes. Még ezeket, az u. n. szabadosokat, is a földbirtokkal együtt hagyományozták el uraik, a mint ezt Hód-on Csák Miklós végrendeletéből láttuk. Jog alapot erre az a körülmény | 1237 nyújtott, hogy e szerencsétlenek vagy azok ősei hadi zsákmányképen vagy a földbirtok beruházásai czimén jutottak gazdáik kezébe, mégpedig nemcsak a honfoglalás korában, hanem később is, különösen a kunok beköltözte után, kik a cseh és osztrák háború idején nagy számú hadi foglyokat hurczoltak haza magokkal s telepíthettek vidékünkre is. Ezeknél külömb sorsuk volt a dömösi barátok itteni jobbágyai- | 1138 nak, kik, a mint láttuk, bizonyos mennyiségű gabna, termény vagy egyéb élelmi czikkek és szolgálatok fejében szabadon művelték és birták az itteni területeket. Még jobb helyzetben voltak a várföldeket művelő szegények, kik bizonyos összegért meg is válthatták magokat.

¹ Egy ember váltságdíját I. István 21—100 byzanci aranyban szabta meg.

² I. László törvénye, I. 2.

A birtok szerző volt, kivált kezdetben, előjárója és bírója a maga szolgálóinak, szintugy mint családjának s később is a földesuraság képezte a jobbágyok ügyeiben a legjelentékenyebb rendelkező hatóságot s ő ítelt azok dolgában. Mikor ezek a csoportos együttlakás következtében községet alkottak: a felsőbbség teendőinek nyugösebb részét átvette ugyan a falusi vagy városi előjáróság, de ezt minden tettéért kérdőre vonhatta a földesur s a leglényegesebb és főbb jogok ezután is az urak kezében maradtak, a mit ezeknek a törvény biztosított. Nálunk, Hódon és Vásárhelyen Hunyadi János által említettnek először a város bírái és esküdtei: de ezeken kívül az egész lakosság is befolyhatott a fontosabb ügyek intézésébe, mert Hunyadi és fia, Mátyás király, leveleiket ahhoz is, megnevezetten, intézik. A városi ranggal az a jog járt, hogy a község vásárokat tarthatott, külön pecsétje volt, fenyítő hatóságot gyakorolhatott, kisebb vagyoni perekben és kihágásokban ítelt, adás-vevésről egyezségleveleket állíthatott ki, adóját maga szedte stb. A vármegyék ugyan már I. István korától fogva léteztek s Kálmán uralkodása alatt még tisztábban tűnnek fel nyomaik: de ezek sokáig csak katonai szervezetek voltak. Az oklevelekben nincs is feltüntetve, hogy az egyes helyek egyremásra be lettek volna sorozva a megyei kötelékbe, sőt annak még a Várad Regestrum ügyirataiban sincs nyoma, hogy a megyék a törvénykezésbe és közigazgatásba rendszeresen befolytak volna. Az egyetlen számbavehető hatóságot a király által kinevezett comes vagy főispán képezte, ki mellett később a megyei hatóságot az alispán és a nemesek bírái gyakorolták. Csak mikor a várszerkezet felbomlott, t. i. a XIII. sz. első felében, attól fogva

fejlődött ki jobban a megyei közigazgatási és törvénykezési hatóság, de ez is olyan formán, hogy a megye 1504. előtt nem választott tiszti- [1504] kart, mert az alispánt is a főispán nevezte ki. A táblabírák helyét az u. n. királyi emberek pótolták, kiket a vármegye területén birtokos előkelőbb urakból esetről-esetre nevezett ki az uralkodó törvényes vizsgálatok tartása végett, kik mellé az ügyiratok elkészítése céljából, a közeli káptalannak tartoztak valamely kanonok képében jegyzőt adni. Már ez az eljárás is mutatja, hogy a vármegyének nem volt olyan szervezete, hogy a személy- és vagyon-biztonságot kellően fentartotta volna. Ide járult még az, hogy ez a hatóság csak ritkán, hol itt, hol amott ülésezett; továbbá az, hogy hatásköre csonka volt, mert birtokkeresetekben és nagyobb bünesetekben legföljebb csak a vizsgálatot bízták rá, de azokban a nádor elnöksége mellett tartott törvényszékek ítélték, melyek gyűlései szintén vándoroltak, most egyik, majd másik város mellé, a mint azt előre kihirdették vagy kikiáltották. (Ezért hívták kikiáltott gyűléseknek.) Minthogy ezeken minden nemesrészt vehetett: a tanácskozás nyugodtságát, az ítéletekben való szakavatottságot és részrehajlatlanságot alig lehetett tőlök várni, a nádortól pedig kívánni szintén nem lehetett, hogy az ország mindenik vármegyéjében kellő időben gyűlést tartson. E törvényszékeket az 1484-ki orsz. gyűlés el is törölte. A vármegyék hatóságába a földesuri jogok is minduntalan beleütköztek. Némely falvakat a királyok egyenesen kivettek a vármegyék hatósága alól, kegyelt uraik kedvéért, más földesuraságok jogait a megyékkel szemben a törvényes határozmányoktól eltérően szabályozták. Így pl. Zsigmond király az ország összes hatóságait értesíti, hogy a

Csongrád megyei Adorján és Vas-torok lako- | 1405
sai, mint jobbágyaik felett az O-Budai apácák
Szüz-Máriáról nevezett zárdáját jogositotta fel
minden ügyben ítélni, kivéve a rablást, gyilkossá-
got és más közönséges bűnöket, — kiknek dolgába
tehát ne ártsák magokat a hatóságok s őket el
ne fogják stb.¹

Határunk területén egyébként három vár-
megye osztozott. A terület legnagyobb része Csa-
nádhoz tartozott, a nyugati részek Csongrádhoz,
— az északiak pedig Békéshez számítottak. A
korábbi századokban az oklevelek rendszerint
nem írják ki a faluk neveihez, hogy azok mely
vármegyébe esnek. De a XV. sz. elejétől kezdve
már a megyék neveivel is találkozunk. S így
tudjuk, hogy Solt, Barcz, a Sártó és az Atka Csa-
nádba estek, de a Barczi erdő s az azontul | 1408
levő helyek. nev. Körtvélyes, Mártély stb. már Cson-
grádba;² — Peres-Kutast, Uj-Várost, M-Fecskést,³
Csomorkányt⁴ még Csanád megyéhez számítják,
Mágocsót és Derek-egyházát azon- | 1463—71
ban már Csongrádhoz, Apácza-telkét és Tót-ku-
tast⁵ Békéshez. De állandó rend vagy törvény
nem volt a hová tartozásra nézve, sőt a vár-
megyék határára eső helyeknél épen az inga-
dozás volt állandó. Mert azt látjuk, hogy Föld-
várt és Bagdot 1472-ben Csanádba,⁶ valamint
Peres-Kutast is 1475-ben; — Csomorkányt és Má-
gocsót Csongrádba,⁷ 1488-ban Sódót Cson-

¹ Fejér, Cod. Dipl. X. IV. 402.

² U. o. X. III. 86—9.

³ Orsz. lt. dl. 16268.

⁴ U. o. 16985.

⁵ U. o. 15862.

⁶ U. o. 17282.

⁷ Orsz. lt. Dl. 17273.

grádba,¹ 1499-ben Mágocsot és Derek-egyházát Csanádba,² 1501-ben Mágocsot, Libeczet Békésbe,³ előbbiket 1507 és 1508-ban ismét Csanádba,⁴ 1507. és 1520-ban Kutast, Mágocsot Csanádba,⁵ helyezték az oklevelek. Így hát a törvényes eljárást, a vizsgálat tartást, a beigtatást e három vármegyének tisztviselői végezték területünkön. leginkább a csanádi káptalan kiküldötteivel együtt, bár ezek helyett olykor az aradi, budai stb. káptalanok megbizottjai is teljesítettek szolgálatokat.

A hadi szolgálatban is meg volt a megyének a magok saját része, mert kötelesek voltak katonákat állítani. Így 1498-ban Csanád és Csongrád megyéktől minden 24 porta után egy jól felfegyverzett huszárt követeltek, a midőn az egy telkes nemesek 36 porta után tartoztak ennyivel.⁶ Általában a nemeség kezdettől fogva birtok aránya szerint vett részt a honvédelmi terhekben. Hogy ennek súlya is főképen a szolgákra s jobbágyokra nehezedék s hogy ezek nem örömet vállalták el a szolgálatot, önként érthető. Sz.-Gellért írja, hogy az ujonczokat mérték alá vették, az alkalmasokat megbélyegezték, hogy ha elszöknének, felismertethessenek. Csanád és Csongrád azon vármegyék közt voltak, melyek a Temes-közt képezték, melyek határait folytonosan őrizni kellett. E táborozásra a csanádi püspök maga 200 lovast tartozott küldeni.⁷ Általában a nagy birtokosok és a fizetéses királyi tisztviselők egész bandé-

¹ Leleszi orsz. lt. Introd. stat. P. 284. 1488.

² Orsz. lt. Dl. 20884. és 20856.

³ U. o. 21061.

⁴ U. o. 21784.

⁵ Haz. okmt. V. 397—403. Pesty, Krassó m. tört. IV. 4.

⁶ 1498. XVI. t. cz.

⁷ Bárány, Toront. m. hajd. 128—129.

riumot, mely alatt ezer lovaszt értettek, tartoztak kiállítani. A törvény név szerint megjelölte ezeket, a kik közt 1498-ban a mi ismerős nemes uraink közül a Bazini grófok, Losonczi Zsigmond, Nádasdi Ongor János, Hédervári Ferencz, Jaksics István és Szokoli Albert neveit is találjuk.¹ Arra pedig különös gond volt, hogy a főpapság kiváló mérvben eleget tegyen ide vonatkozó kötelességének s katonasága az első homlokzatban harczoljon. A katonák a honfoglalás ideje óta általában lovasok voltak, csak Mátyás korában jött át hozzánk, a csehek révén, a gyalog szolgálat.² „S vitézek voltak mindenkor a szittyák hadai, úgy hogy azzal tartották, hogy azokat sem a rómaiak, sem Nagy Sándor katonái, sem semmiféle hatalmasság sem lett volna képes legyőzni. Ugy hogy, ha valamely ellenség Szittyia határait átlépte is, de arra már egy idegen fejedelemnek sem volt ereje, hogy fegyvereit az ország belsejébe is bevigye.“³

A mitazonban, e szerint, a küllellenség nem tehetett volna meg, azt véghez vitték magok a hazafiak, mert e századokban az ököljog nálunk is, ép úgy, mint Európa szerte, teljes virágjában volt. Főuraink és nemeseink garázdasága ritkán ismert határt s az erőszakoskodásnak hazaszerte rendszerint a szegény jobbágyok itták meg a levét. Nem sok királyunk volt, a ki erős zabolán tudta volna tartani az országnagyokat. Nagy Lajosról olvassuk, hogy mikor hírét vette annak, hogy a nemesek egymás jobbágyait rablók módjára fosztogatják, egyik földesurunkat, Becsei Tóttós főajtónálló-mestert, küldte ki a vármegyébe, hogy

¹ 1498. XXII. t. cz.

² Pray, Dissert. in ann. vet. Hun. 126.

³ Thuróczi, Schwandtner kiad. I. 661.

a szegénységtől erőszakosan elszedett jószágokat adassa vissza s az okozott károkat téríttesse meg a tettes nemesek által.¹ Ez az eljárás azonban csak kivételes volt. Az egész korszakban a főurak, elkezdve a királyi hercegektől és a gyakori trónkövetelőktől — le az egy telkes nemesekig, hol itt, hol amott tartották izgatottságban és rettegésben az országot s abban mutatták ki vitézségöket, hogy miként csapjanak át egymás határaiba és jogkörébe; különösen elfoglalták egymás barmait, földeit, felgyujtogatták a házakat, elfogdosták a tiszteket stb. A szegény jobbágságra, mely efféle erőszakosságok ellen magát semmikép' sem tudta védelmezni, az ily állapot igen veszedelmes volt. Nem csak erkölcsét mételeyezte meg ez a példaadás, úgy hogy a régi törvényekben, mindegyre kellett a tolvajok és rablók elszaporodása ellen intézkedni: hanem azt személyében és vagyonában sértette s egyszersmind teljesen el is keserítette a pórokat a nemesség irányában. Több ízben fel is lázadtak hát uraik ellen. Így Zsigmond király idejében, Erdélyben és a Szamos-közön, hol nagy kegyetlenségeket követtek el a nemeseken.² Így a határunk északi | 1488 részét környező falvakban, Bodzás, Megygyes, Gerendás stb. határaiban, mikor az erőszakos jobbágság Gyárfás István vezetése alatt Földvár ellen nyomult s ott Posegai nemesi udvarháza ellen támadott. A legnagyobb mérvű kitérés azonban a Dósa-féle paraszt háború alkalmával tör- | 1514 tént, melynek iszonyatosságai vidékünket is sujtották s következménye az lőn, hogy a jobbágság igája még súlyosabbá tétetett.

¹ Borovszky, i. m. I. 96, 97.

² Thuróczy, Schwandtnernél, 295.

3.

Népfajok, embertani és egészségi viszonyok.

A honfoglaló magyarság, a mint azt előadásunk során már láttuk, a nagy magyar alföldet mindjárt kezdetben megszállotta s magyar maradt az uralkodó és fő népfaj itt a következő időszakokban is folytonosan. De már beköltözött eleink között is voltak török-tatár eredetű kazárok, kik azokhoz Konstantinos császár szerint Etel-közben csatlakoztak. A Névtelen előadása szerint pedig itt találták volna azokat őseink e tájon, mely a Tiszától az Erdély felé eső Igfon erdejéig nyúlt, a Maros és a Szamos közt, Mén Marót fejedelemsége alatt: míg ugyan csak ő Csongrád várát a benszüllött szlávok kezével építteti fel Ete számára, a mint hogy más, teljes hitelű szerzők is állítják, hogy mikor a magyarok ide bejöttek, mindenütt szlávokra találtak.¹ Ha még ehhez azt is vesszük, hogy e földön itt-ott a többi vándor népekből, nev. bolgár, avar, gepida, gót, jazyg, hun stb. is maradhatott valamennyi s hogy a magyarok a vezérek korában rabló hadjárataikból rendszerint egy-egy sereg fogolylyal tértek haza, kiket itthon szolgálóikká tőnek és letelepítet-

¹ Nestor, XI.-sz.-beli orosz történész, után Századok, 1879. 555. Hunfalvy P. u. o. 1875. és 1876. 363. és Magyarorsz. ethnogr. 453. Jireček, Gesch. d. Bulgaren 74. 76. Danielevszky és Groth orosz írók adatai a Századok 1888. évf.

tek,¹ hogy a bolgárok, besenyők és kunok közül később is nagyobb mérvű bevándorlások történtek e vidékre: mindenki elgondolhatja, hogy vidékünk népessége nem maradhatott tiszta magyarnak, hanem a sokféle népfajokkal okvetlen megegyedett. S ez vált épen a magyarság javára s ebben tünt ki annak állam alkotó s fentartó képessége, mert ily módon erősödött meg számban, még pedig úgy, hogy ez elegyedés és beolvasztás közben is meg tudta óvni faji felsőbbiségét, s lényeges tulajdonait, szintugy, mint nyelvének eredetiségét és ős törvényeit. Ez a benső hódítás és gazdagodás, ez az áthasonító és felvevő képesség ép' annyira lényeges és szükséges tulajdonság volt nemzetünkre nézve, mint maga a külső honfoglalás.

A mi elsőben is a szlávokat illeti, az idegen népfajból ők szolgáltatták a legnagyobb részt, mint a kikkel a magyarok már ősz hazájokban érintkeztek s mint a kiket (szlovének) az ide érkezett ősök e területen letelepedve találtak. A szlovének voltak az uralkodó népfaj, kik Dáciiából s a Balkán félszigetről özönlve, elárasztották a magyar alföldet is, mert ez időben a Balatontól Konstantinápolyig ők szolgáltatták a föld népét.² Ők adtak a jövevényeknek feleséget,³ szolgákat és földművelőket, s azért van, hogy a háztartási, gazdálkodási, ruházati és családi neveink közé oly sok szláv elem is vegyült.⁴ Ez elem nálunk későbbi bevándorlásokkal is szaporodott, mert

¹ Piligrin 974-ből egyenesen azt írja, hogy a magyaroknál „a nép nagyobb része“ e foglyokból áll.

² Jireček, *Gesch. d. Bulg.* 82.

³ A Pozsonyi Krónika Árpádöt és az egész népet szlaven és horvát nőkkel házassítja össze. (Endlich. kiad. 64.)

⁴ E szók jegyzéke Miklosichnál, *Die Slav. Elemente in Magyar. és Hunfalvynál*, M. o. ethn. 216. 275.

a töröktől szorongattatva, Horvát-Szlavon ország tájairól, földesuraink engedélyéből, időnként új telepések foglaltak helyet e vidéken. Így történt aztán, hogy határunkban a Kutas helynév idővel Tót-Kutasra változott s hogy magában városunkban a XV. század folyamán a lakosok egy része tót volt, mert mikor Hunyadi János ide, a város biráihoz „s többi, ott lakó népeikhez és jobbágyaikhoz“ rendeletet | 1455 szept. küld, ezt világosan „mind a magyarokhoz, mind a tótokhoz“ intézi.¹ Így történt továbbá, hogy a tótság nyomait nemcsak vármegyénk falu neveiben,² hanem határunk földrajzi elnevezéseiben is feltaláljuk, mire példakul szolgálnak Csárpa (bocskor), Barth (vizes hely), Dillinka (osztott hely), Gorzsa (körtefa), Hajda (előre!), Horgonya (lapos), Iglód (viz), Kéró (kera, bokor, vessző), Kórógy (krog, felhasított), Kovázdí (kovász), Laponyag (halászás), Palé (felgyújtott), Pernyi (darabos), Porgány (prodani, eladott), Susan (száraz patak), Szerétség (seret, tó), Tére (vásár), Torda (kemény), Zsena (széna), nálunk ma is ismert határrészek s illetve vizek nevei — bár e nevek egy része (Barcz, Kéró) a kun nyelvből is megfejtethető. A szláv fajhoz tartoznak a rácok is, kik főleg a rigó-mezei vesztett csata után a török által fenyegettetve, valamint a hon | XIV. sz. eleje más tájaira, úgy vidékünkre és határunkba is, kisebb-nagyobb tömegekben beköltöztek. E beköltözés

¹ Müncheni okl. másolat a Békés vm. muzeum ltban.

² Békés megyében: Szerhet, Mágor, Krakkó, Petrezsan, Csarna, Biristyó, Udvarnok, Doboz. Csongrád megyében: Gyóla, Maty, Ostora, Kureza, Morotva, Csongrád, Pusztaszer, Tót-Kalocsa. Csanád megyében: Tóti, Tót-Palota, Tót-Hodos, Velnök, Novaszél, Báka, Tervár, Zsadány.

valóságos özönléssé változottát a XV. század közepe óta, midőn Szerbiát a török elfoglalta. Csongrád megyét Brankovics Vuk vezetése alatt szállották meg,¹ de Alpáron és vidékén már elő- | 1442 zőleg megfészkeltek magokat,² Békés- | 1465 taj. megyében Gyulán, M. Megyeren szintén találkozzunk velök, de legtöbb jutott belőlök mégis Csanád megyébe, hol a Jaksicsok nagy uradalmat szerevén, teljes erővel rajta voltak farkonaik elterjesztésén. Altaluk jutottak be határunkba is s telepedtek le főleg Csomorkányon, Férgeden, Kéktó-Ráróson, valamint a szomszéd Donát-egyházán is. Már az időben nevezhették el róluk a nagy-laki utat Rác-utnak, mivelhogy a külsejüknél s erkölceiknél fogva feltűnést keltő jövevények Nagylakról, Pitvarosról. stb. ez uton jártak városunkba. Az új vendégeket királyaink igen szívesen fogadták és törvényeink különös kedvezményben részesítették, pl. a dézma fizetés alól őket felmentették:³ nem csuda | 1481 azért, hogy Kinizsi Pál csakhamar ezután még 50 ezret hozott be magával az országba, egyik török hadjárata végeztével.

Laktak vidékünkön továbbá bolgárok és besenyők is. Amazok, tudjuk, hogy Szalán és Áhtum vezérek népe voltak, kikről már emlékeztünk. Utóbbiak birodalma a Körös folyótól Szörényig terjedt volna, a mi tán nem is lehetetlen, ha meggondoljuk, hogy Áhtum székhelyét épen vidékünkön tartotta, Csanádon. A környékünkben levő Varsány, Varsánd falu és Vosciani elnevezések is tanúsítják, hogy ezeknek e tájon telepeik

¹ Századok, 1868. 531.

² Knauz, Sz.-Benedeki apátság I. 246.

³ Gr. Teleki, Hunyadi. kor. V. 197.

voltak. A Névtelen szerint is Taksony alatt sok bolgár költözött hazánkba.¹ Még I. Géiza király is említi oklevelében a Csongrád táján lakó bolgárokat (vosciáni).² A besenyők 1232-ből szintén úgy említettnek, mint a kik Csanád-vár mellett laktak,³ e megye területén az egész korszakban nagyobb számmal találtattak s mint harczosok külön földekkel is bírtak.⁴ Ezek, a |1345 honfoglaló magyarok félelmes ellenfelei, t. i. idővel meggyöngültek s I. István korától fogva a kunok által szorongattatva, tömegesen költöztek be hazánkba. Hogy közülök egy ló tolvaj Soltra is jutott, a Váradí Regestrumban⁵ olvassuk. A bolgárokról azonban semmi külön történeti emlékünksincs földrajzi neveinkben, a mi annál természetesebb, mert ez időben a bolgárság a maga nemzeti nyelvét már elveszítette s azt a szlávval cserélte fel. A besenyők nyelvtörténeti emlékeit szintén hasztalan keressük, mert ezek szavai, mint afféle ugor nyelv családhoz tartozók, a magyar elnevezésekben felolvadtak.

Oláhok, valamely részben, szintén lakhattak e vidéken, mert Nesztor szerint a wlachok (rómaiak, dákok), azon a helyen, a hol az ő korában a magyarok és bolgárok lak- |XI--XII. száz. tak, megrohanták a Duna menti szlávokat, közéjük furakodtak és erőt vettek rajtuk.⁶

Ráczókra vallanak nálunk a Bodrog (buturug, sonka), Ingu (vászón), Kurg (futás), Csarpa (női czipő), Petres (átkelni), Őrs (urs, medve) helynevek.

¹ Jirečeknél, Gesch. d. Bulg. 76.

² Knauznál, Mon. Strig, I. 54.

³ Wenzel, Árp. u. okmt. VI. 503.

⁴ Anjouk. okmt. IV. 554.

⁵ XCII. §.

⁶ Jirečeknél, Gesch. d. Bulg. 76.

Ép' ily kevés nyelvtörténeti nyomot hagytak hátra a kunok, bár ez utóbbi elemeknél jelentékenyebb volt a gyarapodás, melyhez általuk az itteni lakosság jutott. Láttuk, hogy a XII.-dik századtól kezdve több izben csapatostól költöztek be ide. Történészeink nagy része¹ ugyan azzal tartja, hogy ezek magyarul beszéltek: ennek azonban az egykorú értesítések ellenmondanak. Ugyan is:

a) Julián szerzetes, ki IV. Béla királyunk megbízásából keleten, Nagy-Magyarországban, hátra maradt vérrokonainkat felkereste, mikor itt a tatár fejedelem követével találkozott, erről egyebek közt azt mondotta, hogy értette „a magyar, orosz, kun, német, szerecsen és tatár nyelveket“ s ezzel a magyart a kuntól megkülönböztette.²

b) Rogerius mester a Kuthenre vádaskodó magyarok szájába egyebek közt azt a gyanúsítást is adja, hogy ez azért jött volna be ide, hogy a föld minőségét kiismerje és nyelvünket megtanulja,³ a minek semmi értelme sem lett volna, hogyha a mi nyelvünk azonos lett volna a kunnal.

c) Az esztergomi káptalan 1268.-diki levelében egyenesen meg vannak nevezve a kunok tolmácsai,⁴ kikre semmi szükség sem lett volna, hogyha ők magyarul beszéltek volna.

d) Hogy külön nemzetiségöket még századok mulva is fentartották, annak Oláh Miklósa bizonyossága, ki az országban lakó népeket t. i. „a magyarokat, németeket, cseheket, szlávokat, ráczókat, kunokat“ stb. rendre elősorolván, többek közt

¹ Pray, Fejér Gy., Jerney, Horváth M., de különösen Gyárfás.

² Szabó K. Nagy-Magyarorsz. dolgai 95.

³ Rogerius, Carm. mis. XIX.

⁴ Knauznál, Mon. Strig. I. 561.

azt mondja, hogy „ezek nyelve egymástól különböző, kivéve, hogy némely szavaik a kölesönös használat kövekeztében egymáshoz hasonlóak vagy egyforma hangzásúak“.¹

e) De legkézzelfoghatóbb bizonyítéka a különnyelvűségnek az a kun szótár, melyet 1303-ban Petrarca ajándékozott a velencei könyvtárnak s melyet kitűnő hazánkfia, gróf Kun Géza, 1880-ban *Codex Cumanicus* cím alatt magyarázatokkal közrebocsátott. E szerint a kun nyelv a turkoman és ozmanli nyelvekkel együtt a nyugoti török nyelvek körébe tartozik², a mi természetesen nem zárja ki, hogy némely szók és személynevek (Gyula, Nána, Alpár, Barcz, Solt stb.) a magyarok és kunok által már igen korán közösen ne használtattak volna, bár ez utóbbiak személynevei a magyarra nézve rendszerint idegen és érthetetlen hangzásúak.

A kunok nyelvéből Barcz (tó), Bakcs (kert), Csany (Chon, vér), Korhány,³ (kurgan, halom), Gyó (geu, árpa), Nyék (neki, jó), Kéró (Keyran, személynév) kivételével nem ismerek több maradványt határbeli és szomszédos helyneveinkben, — bár e vidék jó részben hatalmukban volt, mert különben nem is lehetne megérteni, hogy a hódi csata alkalmával a kunok ellen harczoló győztes magyar sereg, miért fosztotta volna ki ezt az egész vidéket.⁴

Általában mondhatjuk, hogy a helyi föld-

¹ Nic. Olahi, Hungaria, Bélnél, Apparatus 37.

² Gr. Kun, *Cod. Cum.* előszó LXVII. s köv. II. Ugyancsak tőle, *A kunok nyelvéről és nemzetiségéről*, akad. értek. a nyelv- és széptud. köréből. Budapest, 1885.

³ Volt más felé is az országban. Így Békés megyében kettő. (Anspachi oklevél 1510-ből).

⁴ Bonfini, *Decad.* II. libr. IX.

rajzi nevekben, a szláv kivételével, a többi idegen nemzetiség itt lakásának alig maradt valami nyoma. Mert bár az 1075. és 1138-diki kir. adománylevelekben s a Váradi Regestrumban e vidékről felsorolt földrajzi és személy nevek túlnyomó része még idegen hangzású: kétségtelen, hogy idők folytán az idegenszerűség innét jóformán eltűnt, sőt még a szláv eredetű földrajzi nevek is magyaros vonásokat vettek fel, a mi kétségtelen bizonyítéka a magyarság állandó fölényének és áthasonító erejének. Magyarok voltak földesuraink s magyar volt a jobbágyság zöme. Az aradi káptalan vizsgálati jegyzőkönyve s Hunyadi János | 1450 1450-ki beigtató oklevele az egész környékből igen nagy számú család nevet őrzöttek meg, s ezekből és a többi vidékünkre vonatkozó levelekből, úgy-szólván, csupa magyar nevek hangzanak felénk. A csomorkányi 53 családból csak háromnak volt idegen neve. Vásárhely 12 | 1469 megnevezett jobbágya közül pedig csak kettő viselt szláv nevet Nem minden régi földrajzi és | 1516 személyneveinket tudjuk ugyan egyik vagy másik nyelvből származtatni: de kétségtelen, hogy azok közt sok van, mely ősmagyar eredetű, s olyan, melynek törzse a mai irodalmi és helyi tájnyelvben már nincs is meg, de jó részben megtalálható még a különböző vidéki tájszavak közt. Ilyen földrajzi elnevezések nálunk: Atka (vizfenék), Bogdány (zimankós), Czinkus (sors, ravasz), Czitek (czikk), Bere (magvas kender feje, szőlő karó), Det (ded, kisded), Dóka (hosszú dolmány), Gera (üledék só), Kopáncs (harkály), Kosd (berbécs, ürű), Picsó (picsók, levezető árok), Szikáncs (sziklánk), Tege (tegnap, vagy tegező). A helyi tájnyelv adja a Kátra-ér meglejtését, minthogy Kátré nálunk víz hordta giz-gazt jelent.

A nomád népek világszerte sehol sem lévén szaporák, utalva vannak arra, hogy ebbeli fogyatkozásaikat idegen foglyok szedése által pótolják, mit minél nagyobb számban űzni, nemcsak őseinknek, de Ázsia és Amerika minden ős népének kiváló törekvése volt. Eleink rabló hadjáratainak is ez volt legfőbb célja.¹

Freysingeni Ottó szerint a beköltözött magyarok fekete ábrázatúak voltak, mélyen beülő szemekkel s alacsony termetűek.² Ábrázatukat a hunok módjára behasogatták s hajukat lenyirták. A mongol betörés idején a tatárok női már igen rútak voltak a magyar nőkhöz képest. XII—XV. századbeli itteni csontvázaink a mai rendes nagyságot tanúsítják, de köztük elég számmal vannak magas termetre vallók is, mely körülmény a magyar faj anyagának javulására vall, a mi a faj keveredésnek általánosan ismert következménye. Pedig az éghajlat és a talajviszonyok, a föld árjának magassága, a bűzhődő mocsarak, az erdők és hegyek hiánya nem engedték, hogy a levegő egészséges maradjon, az orvosi szolgálat pedig jóformán a semmivel volt határos, miről egyebek közt az erzsébeti sírok tanuskodnak, melyek közt két, nemesi osztályhoz tartozó, csontvázat leltünk, melyek mindenikének alsó lábszár

¹ I. István, IV. László és a pápák ugyan azt rendelték, hogy a foglyokat szabadon kell bocsátani, ez azonban csak a keresztyén és hazai foglyokról szólt s a rendelet megújítása azt gyaníttatja, hogy a vitézek azt sem igen tartották meg.

² De gestis Frid. I. imp. I. 31. — A hunok és tatárok is alacsony termetűek voltak. Ellenben a mongolok már közép magasságúak, széles vállúak, lapos, összenyomott képűek, tompa orruak. (Hammer-Purgstall, Gesch. d. gold Horde 41—2.)

csontja eltörve s a csontvégek egymásra felfeküdve s így összeforrva voltak, a mi az illető nagy fokú sántaságát idézte elő. Az pedig rendes dolog leleteinknél, hogy a fogsorok csorbák és a meglevő fogak egy részben rosszak, a mi tudvalevőképpen hátrányosan hat az egészségre.

4.

Lakás, építkezés, ruházat, ékszerek, fegyverek, használati eszközök, élelmezés.

Őseink nomád életet folytattak s ennek következtében az állandó lakhelyekkel és a szilárdabb építkezési módokkal sokáig nem barátkozhattak meg. A krimi nogajaiknak s a tovább keletre lakó nomád népeknek még ma sincsenek sátraik sem, hanem e helyett két kerekű kocsijokat borítják be nemez ernyővel, — ép' úgy, mint az ó-kori sauromaták és az agathyrrok, kiket a görögök ép' ezért szekéren élőknek (hamaxobitáknak) neveztek.¹ Teljesen megfelelt ennek a mi pásztoraink életmódja, kiknek még félszázad előtt is ott volt tanyájuk, a hol két kerekű talyigájukat megállították, melyre a szükséges élelmi és ruházati czikkeket rakták. Más viszonyok közt a pásztorok kunyhót és sátrat készítettek a földön maguknak s ezt jegyezte meg őseinkről Freysingeni Ottó, ki hazánkban átutazván rólok ezt írta . . . „Falvaikban és városaikban a leghit-

¹ Ratzel, A föld s az ember, ford. Simonyi 261. V. ö. jelen művünk I. 230.

ványabb lakóhelyeik vannak, melyek | XI. száz. csupán nádból építvék, ritkán fából, de még ritkábban kőből; egész nyáron, sőt őszön is úgy lagnak, mint a pásztorok. Tudva van, hogy III. Béla királyunk parancsolta meg, hogy az emberek ne sátrokban éljenek, hanem házakat építsenek. Mindazáltal városokat itt az alföldön sokáig nem alakítottak ők, mert nekik csak a falvak és a szállások kellettek.¹ A népesség egy része, főleg télen, falvakban lakott s az abban épített házakban, a mint ez a g.-szentbenedeki apátság alapító levele Szolnok, Szegvár vidékén világosan említi.² | 1075 Ezeket részint a földbe vájták le s náddal bélelték ki, mint a Tisza mentén még a mult század elején is szokásban volt: részint sárból és vályogból rakhatták a föld színe felett. Az épületfákat e vidéken a ladányi erdőkből (Csanád mellett) szerezték,³ mert a Tisza partján levő barczi erdő csak füzes lehetett, mely alkalmas | 1337 épületfákat nem szolgáltatott. Leghátrább maradtak a kunok, kik barangoló életmódjukkal és sátraikkal századok mulva sem akartak fel- | 1347 hagyni. Pedig köztök nem épen utolsó emberek is voltak. Különb életök volt a magyar nemeseknek, kik bár szintén kerülték a városi lakást s falusi módra éltek mezei birtokaikon, de itt legalább rendes házakat tartottak, habár csupán Szent-Királyon maradt nyoma annak, hogy ezek téglából rakattak.

Templomaink már szilárdabb módon épül-

¹ Appianus Alexandrinus, Ranzán-nál, Epit. rer. Hung. Schwandfner kiadása, Script. I. 463.

² Knauznál, A g.-szentbenedeki apáts. I 23.

³ Anjouk. okmt. III. 364.

tek. Az alapozás ugyan, az eddigi ásatások tanúsága szerint, ezeken is kivétel nélkül csak firkózott földből készült, mely teljesen meg is tette a szolgálatot: de már a falak mindenütt (t. i. Csomorkányon, Fecskésen, Férgeden, Kutason, Szilas-egyházán, Köves-halmon, Szent-Királyon, Szöllősen, Veres-egyházán) téglából, sőt Kápolnán egészen terméskőből épültek. Szintén terméskőből (homokkő) van két szenteltvíz-tartónk, melyek egyike tölgyfa levelekkel, másika rózsza füzérrel van díszítve. Ilyen anyagból van egy oszlopfőtöredékünk is a fecskési templomból. Itt-ott drágább kőnemek is (márvány, lazurkő) alkalmazást találtak, kisebb-nagyobb mérvben. Négyszögű faragott kövek nagy mennyiségben Szent-Királyon és Kápolnán találtattak. S ezek, nemkülönben a kutasi templom kereszt alakú s a férgedi egyház patkó idomú téglái együttvéve azt sejtetik, hogy habár elegendő adatok hiányában az építési stýlusról nem szólhatunk is, de azt sem mondhatni, hogy csupán u. n. szükségből való építkezés folyt volna itt. A csomorkányi templomnak alapja s még ez előtt fél századdal meglevő homlokzati boltíve azonban világosan mutatja a román stýlt. Torony nyomaira még eddig sehol sem akadtunk.

Ruházat czéljából a beköltözött magyarok Theotmar érsek és Regius szerint csak az állatbőröket használták volna. De itteni új hazájokban s még inkább rabló hadjárataikban a szövetneműekkel is mindinkább megbarátkoztak. A Pannóniára számot tartó honfoglaláskori frank és német püspökök írják egyebek közt a pápának: „Ajándékokat adtunk a magyaroknak, hogy ne üldözzék a keresztyéneket! Holmi olesó vásznakat is adtunk nekik, hogy vad tekinteteket

enyhítsék.“¹ Nemsokára a magyarok már hadisarcz fejében szőtt ruha-féléket kötöttek ki maguknak. A XI. századtól kezdve pedig ezek használata általános volt. Sz.-Gellért életiratából tudjuk, hogy e vidéken a szőnyegek, az aranygyűrűk és nyakláncok viselése is szokásban volt, valamint a közel eső századokból az arany, ezüst karpereczek, szegényebb sorsúaknál a hajgyűrűk — bronzból vagy ezüsből — a mint erről úrnépi, erzsébeti, csomorkányi, szilas-egyházi, fecskési, rárósi és kápolnai, XII.—XV. századbéli leleteink s az orosházi sirok is² tanuskodnak. Megjegyzendő, hogy e haj- vagy halántékgűrűk viselése a szláv népektől eredt,³ de már másutt is találták magyar vidékeken:⁴ általánossá azonban nálunk soha sem vált, annál kevésbé, mert tudva van, hogy a magyarok Kun László idejében leborotválták hajukat és szakálukat.⁵ E viseletet azonban a kunok nem fogadták el s azért László király közbenjárására a pápai követ azt nekik elisengedte.⁶ Egyéb ékszereik az itt lakóknak: réz és bronz fülbevalók Szöllősen és Erzsébeten, egy csiszolt kristály Ráróson. A régiségtárunkban levő XII. és XV. századbéli vaspatkók és sarkantyúk a csizma viseletre, a XII. századbéli sárga-réz csattvég a szöllősi és a valamivel később korú mente-kapocs a már-

¹ Cod. Dipl. Moraviae I. 64. után Hunfalvy Pál a Századokban, 1876. 379. Az eredetét l. Fejéjénel is, Cod. Dipl. I. 233.

² Arch. Ért. 1891. 334.

³ Arch. Ért. 1890. 419.

⁴ Egyebek közt Kecskeméten, Vas. Ujs. Szerk. Nagy Miklós, 1894. 39. sz.

⁵ Petr. de Rewa, De Monarchia és Tubero, Schwandtner kiad. II. 635.

⁶ A király 1279-ki lev. Pray-nál, Dissert. 117.

tély falubeli sirokban a szövött ruha darabokat feltételezik.

A vas használata általában meglehetősen elterjedést nyert, bár korántsem akkorát, mint a későbbi korban s főleg az utolsó félszázad alatt. Szekérről, melyen e vidékről az egyházi jobbágyok kenyeret és bort szállítanak G.-Szentbenedekre, korán [1075 van szó. Vas kulcsra az Árpád-kori kápolnai templom romjai közt találtunk, vas nyíl csúcsokra Szent-Királyon és Szöllősen, vas zablára Szöllősen, kengyelvasra a Szöllő-halmon, vas lándzsára Férge-den, bárdra, lópatkóra, csatabárdra, ajtósarok vasra, vederfülekre, késekre, kaszára, szögekre s különböző vaspántokra és lemezekre egyéb lelőhelyeinken. Ezeken kívül vannak az e korbeli agyag edények: — egy kis vörös csíkos bögre a Hód-tóból, két darab edény a kutasi templom mellékéről, fazekak és csupor a Práter-kertből és három darab tűz borító vagy kályha-bűb Batidáról stb. stb.

Elelmi szerek tekintetében a nagy víz felületek által szakgatott alföld igen jól gondoskodott lakóiról. A vízi és száraz-földi állatok sokasága és a buja növényzet, főleg minekutána eleink a földmiveléssel is mindinkább megbarátkoztak, bőséggel nyújtott eleséget a különben is gyér lakosságnak. A legfőbb és legbecsesebb eledelt természetesen a halak, a gazdasági és házi állatok szolgáltatták. A halat, különösen szerzetes földesuraink, mindenek fölé helyezték, mint az Árpád-kori adomány-leveleinkből kitűnik. Az 1075-ki oklevél szerint már szántott földek és szőlős kertek is voltak s kenyérről és borról is van [1138 említés, mint a melyet az e vidéki jobbágyok a halakon kívül a barátoknak G. Szent-Benedekre szállítani tartoztak. A Kőrös, Maros, Tisza közén

ugyan ezeknek sertés nyájaik is voltak. A dömösi szerzetesek számára gabonával adóztak: Győ, Lingu, Ecsér, Geicse, Damag. Hizlalt ökrö- | 1138 ket, juhokat, teheneket, disznókat, lovakat, csikókat, ludakat és tyúkokat más e vidéki jobbágyok szolgáltattak, bár a föld népe efféléekkel valószínűleg kevésbé élt, a mint hogy az egész napjainkigrendesen nem igen eszik húst, hanem túlnyomóan növényi eledelkkel s munka közben szalónnával táplálkozik. Hogy kenyérral élt, azt a Szent-Gellért életíratában említett pórno példája mutatja, ki a kézi malom hajtása közben dalolgatott s igazolják Szöllő-halmon talált kézi malomköveink. Tulságos bő élések azonban az egyháziaknak sem volt, mit onnét gondolhatunk, hogy az esztergomi kanonokok csak 1156. óta | 1156 vacsoráltak, a mikor ezt nekik Martin érsek II. Géza jóváhagyásával megengedte s e célra számukra 70 falu dézmáját rendelte.¹ Egészen más volt az urak életmódja. Sz.-Gellért panasza szerint közöttük sok volt a dobzódó. Galeoti I. Mátyás koráról írja, hogy a magyarok négyszögű asztalaikhoz ülve sokfélét esznek. Eledelai közt a libát, kacsát, kappant, fáczánt, foglyot, seregélyt, továbbá bornyut, bárányt, gödölyét, malaczo, vaddisznót s a különféle halakat különösen megemlíti, annak megjegyzése mellett, hogy ők nem külön-külön — hanem mindnyájan egy közös tálból szoktak enni, melyből csak ujjaikkal vesznek, az ételekkel ujjaikat és ruháikat bemocskolják; bár sok és erős fűszerrel élnek, mindazáltal erősek és hevesek stb.² A bort a szó ere-

¹ Knauznál, Mon. eccl. Strig. II. 107.

² Galeoti, De dictis et factis Mathiae regis. Schwandtner kiad. II. 184—5.

detéből itélve eleink ős hazájukban a török népekkel való elegyedéskor ismerték meg.¹ Az e tájon levő Szöllős nevű faluk nagy számából kétségtelen, hogy Árpád kori eleink azt rendszeren fogyasztották s ennek bősége miatt a sert, melyről, mint a besenyei pap számára rendelt kegyes hagyományról a Váradi Regestrumban² s mint | 1217 az esztergomi apátnak járó illetményről, egy másik oklevélben van említés,³ — kevésbbé | 1264 élvezhették, bár annak nevét is készen hozták új hazájokba. A pálinka ivást a név eredete szerint a szlávoktól tanulták el. A kunok ezenkívül még a maguk nemzeti italát, a bozát is élvezték, melyet kölesből és vízből sajtolás útján készítettek.⁴

5.

Foglalkozás, halászat, állattenyésztés, földmivelés, szőlő- és gyümölcstermelés, ipar és kereskedés.

Az alföldi lakosság életmódja mindenütt egyhangú szokott lenni. Régente azonban a vizek hoztak az emberek foglalkozásába némi változatosságot és élénkséget. Kivételt képezett természetesen a csekély számot tevő birtokos nemesség, mely maga személyesen semmiféle megélhetési foglalkozást sem űzött, elégnék tartván azt, hogy harczban és a törvényben szolgálja királyát s ennek

¹ Hunfalvy, M. o. ethnogr. 264.

² Bélnél, Apparatus 262.

³ Knauznál, i. m. I. 365.

⁴ Nic. Oláhi, Hungaria, Bélnél i. h.

fejében élvezze szolgálai munkájának gyümölcsét. Orosz írók, kik azon földet, mely eleink ős hazája volt, ismerik, állítják, hogy az itteni régi népek ős foglalkozása a halászat és vadászat volt. Különösen vadásztak a bölényekre és jávorszarvasokra, mely utóbbiakat tenyésztették is.¹ Alföldünk azonban erdő szükségben lévén, nagyobb vadakat, a szarvasok kivételével, alig szolgáltatott, s innét van, hogy az egyházi javadalmasok alapítványi leveleiben csupán a felvidékről találjuk a vadászokat megemlítve, még pedig elég sűrűn. Vidékünkön ilyenekről egyáltalán nincsen szó. A byzanci történet-írók szerint a magyarok új földjükön, a folyók mentén halásztak s voltaképen ép' e célból foglalták el azok mellékeit. Erre azonban nem csak a folyók szolgáltak, hanem még inkább az azokkal összefüggésben levő nagy számú erek és tavak, mint a melyekben a halak inkább tenyészték és sokkal nagyobb bőségben találtak. Ezek adták a legkönnyebb és legbiztosabb jövedelmet a birtokosoknak s ezért történt, a X. századbéli Ibn Daszta szerint, hogy a magyarok a téli évszak beálltával általában a hozzájuk legközelebb eső folyó partjára húzódtak, hogy a telet halászással töltsék el, a mi ős hazájukban is fő foglalkozásuk volt s hogy az egyházak I. István korától kezdve folytonosan nagy kiterjedésű halas-tavakkal rendelkeztek vidékünkön és határunkban is. Ilyen halas-tavakról szólnak különösen az 1036. 1075. 1138. és 1408. évi adománylevelek, mint a melyekkel a mi tiszai rétünk borítva volt, a melyek helyén kezdetleges mivű háló-sulyok ma is igen nagy számmal találhatók. Ez adományozásokban mindenütt kiváló súly

¹ Századok, 1884. 532—5.

helyeztetik a halászatra. A levelek egynémelyikéből látjuk azt is, hogy a halászat czéljaira már a XI. században rekeszeket állítottak fel őseink, hogy ily módon nemcsak a hal könnyebb kifogásáról, hanem a hal tenyésztéséről is gondoskodjanak. Más levelekben nemcsak a halastavak, hanem a halászok kunyhói, a tanyák,¹ is gondosan felsoroltatnak, annak jeléül, hogy a birtokosok a halászatot magokra nézve nagy becsűnek tekintették. Betrandon de la Broquiére, ki 1433-ban utazott erre, írja, hogy „soha életében oly nagy és vastag folyóvízi halakat nem látott, mint a Tisza mellett, Szegeden.“

Galeoti e részben azt hagyta emlékezetül, hogy „Magyarország bővében van a legjobb halaknak. Különösen a Tisza annyira hal-dús, hogy a lakosságnál az a híre van, hogy azon folyónak csak két része áll vízből, egy része pedig halból“. De utána teszi mindjárt, hogy „ezt csak a köz-nép mondja. Hanem annyi áll, és azt gyakran láttuk szemeinkkel, hogy abba a folyóba soha se vetették meg a hálót hiába, mert mindig fogtak halat, még pedig nagyokat.“ Aztán leírja és dicséri a meny-halat, melyet Magyarországon kívül nem fognak.² Más egykorú irótól azt olvassuk, hogy a Tisza medréből, mikor a kocsisok itatás végett vizet merítenek, a vederben gyakran halat fognak ki. Különösen sok a harcsa, tok, csuka, mely néha ember nagyságra is megnő s mája igen izletes, a

¹ A tanya szó jelentése a legujabb korban megváltozott, mert ma már a külterületen levő gazdasági épületet s különösen az emberi lakásnak készült házat értik alatta, melyet még a mult századi köz-nyelv és városi jegyzőkönyveink sz állásnak neveztek.

² Galeoti, De dictis et factis Matthiae regis, Schwandtner kiadása. Pars. II. cap. VI. 170—171.

potyka és a kecsége, mely nem nő ugyan nagyra, de igen kellemes jó ízű s más országokban szintén nem található.¹

Az állattenyésztésre térve át, őseink már itt találták a legszükségesebb gazdasági és házi állatokat, a mint azt a korábbi időből szóló leleteink kétségtelenül tanúsítják. Már szólottunk a népvándorlaskori lovak, juhok, szarvasmarhák, kutyák csontjairól, melyek főleg Mártélyon, Gorzán, a Szigetben és Dillinkán fordulnak elő. A szlávoknak ős idők óta szintén bőségesen voltak marháik.² A Szigetben felfedezett honfoglaláskori sírban az ember tetemei mellett a ló csontvázat is felleltük. I. István korában az e tájon uralkodó Ahtumnak töméntelen számú ménes lovai említetnek.³ Sz. Gellért pedig megrója a korabeli nemes urakat, hogy a lovak istállóin kívül semmihez sem értenek.⁴ Az 1075-ki, már többször hivatolt oklevél szerint Csongrád táján királyi ménes volt s Alpár vidékén egyéb lovak itatásáról is van szó. Ugyan ezen levélben a sertés nyájról is tétetik említés. Az 1075. és 1138.-ik ismeretes adománylevelekben vidékünkéről lovak, ökrök, tehének, juhok, sertések, tyukok, ludak, említetnek, melyekkel a föld népe szerzetes urainak adózott s melyek tenyésztésére tágas kövér legelőink és nagy kiterjedésű rétségeink különösen alkalmasak voltak. Legnagyobb gondot minden időben, természetesen, a lovak tenyésztésére fordítottak, mint a melyek egy, csaknem folytonosan hadi lábon álló nemzetre nézve a legelső rendű szükségletet

¹ Gr. Telekynél, Huny. kor. VI. I. 12—13.

² Jireček, Gesch. d. Bulg. 99.

³ Karácsonyi, Szent-Gellért pp. élete.

⁴ U. o. 213. l.

képezték s a melyek nagyobb részét télen-nyáron kün a mezőn, szabadon legelésző ménesekben tartották. Már Kálmán király megtiltotta, hogy a lovakat külföldre eladják.¹ Ide vonatkozólag a már említett Bertrandon írja a szegedi piacról, hogy „nagy mennyiségben lehet itt eladó vad lovakat kapni, melyeket jól össze tudnak fogdosni és szelidíteni. Valami különös látmány ezeket elnézni. Biztosítottak engem a felől, hogy ha valaki 3—4 ezer ilyen lovat akarna venni, Szegeden megkaphatná. Annyira olcsó az, hogy tíz magyar forintért igen szép, kocsi elébe való lovat lehet kapni.“²

A földművelés annál könnyebben terjedt el őseink közt az új hazában, mert, Ibn Daszta értesítése szerint, ők már Feketetenger-parti és Volga-menti ős hazájokban is foglalkoztak azzal, mit a törökkel közös származású műszavaink is igazolnak,³ bár ezek közt még több vall szláv eredetre (asztag, barázda, borona, gereblye, kapa, kasza stb.), annak jeléül, hogy az új hazában jó ideig a benszülött szlávok végezték a szántás-vetés munkáját, magok a magyarok pedig, azok is, kik a külföldi rabló kalandozásokból haza-haza tértek, főképen halász és pásztor életmódot folytattak. Ezt az Iratosi János által megőrzött hagyomány is igazolja, mely szerint t. i. „Mikoron Scythiából az mi nemzetünk kijött volt, az Tanais vizén átkelvén, Oroszországra és onnét Lengyelországra érkezvén, látván azt, hogy a lengyelek kertben szántának, felkiáltának, ezt mondván: Isten, Isten, igaz Isten, valaki vagy Te, ne adj nekünk ily szűk földet, hanem mezőkkel

¹ Kálmán végz. I. 76.

² Báránynál, i. m. okltár 17. l.

³ Hunfalvy, M. orsz. ethnogr. 264.

bővelkedő földet adj minékünk!¹ A termékeny mezőség rávezette elődeinket arra, hogy azon ne csak állataikat legeltessék. Különösen mikor látták, hogy az I. István és Gellért püspök által betelepített szerzetesek (Csanádon, Tömpösön, Szőregen) rendjük szabálya szerint magok is saját kézi munkájokkal hozzá láttak a földműveléshez s hogy az egyházi többi javadalmasok terjedelmes uradalmaikban szolgálkat és jobbágyaikat szántás-vetésre utasítják; minekutána a rabló kalandozásokkal ugy is fel kellett hagyniok: lassanként neki izeledtek a földművelésnek, melynél békés, szabad néphez illőbb foglalkozás úgy sincs s mely az itteni téres, kövér földeken gazdagon is jutalmazta a ráfordított munkát. Régiség leleteink a határban és a vidéken (Szeged-Öthalmon, Vas-kuton, Zentán²) az őrlőkövek, kaszák, sarlók, kapák, sőt Szegeden egy kölessel telt verem is, melyek önállóan, vagy az emberi csontvázak mellett fordulnak elő, szintén azt mutatják, hogy e korbéli eleink már földművelők is voltak. A gabna neműek közt valószínűen a búzát, melynek magvát már a dillinkai barbárkori sirokban találjuk, az árpát és kölest vetették, — melyet már a pannonok³ és a Tisza-menti szlávok (utóbbiak a rozst is különösen élték) természettek, — bár az 1075. és 1138.-ki oklevelek, melyek gabnát, kenyeret emlegetnek, egyenesen nem nevezik meg a gabnafajokat,⁴ ugy szintén a vidékünkéről és

¹ Iratosi, Az ember életének boldogul való igazgatása. Lőcse, 1641. Előszó.

² Dudás Gy. Bácsbodrogm. tört. társ. évkönyve 1887. 13.

³ Dio Cassius, XLIX.

⁴ Rómer Fl. szerint a buza és a rozs neve a XIII., a kölesé a XIV. századokban fordul elő először az okiratokban. (Magy. akad. ért. 1860—1. 346. l.)

határunkról szóló későbbi adománylevelek és adásvételi szerződések sem, noha a szántóföldeket csaknem mindenik első sorban kiemeli. Nevezetes, hogy a kukoricza név már a XV. sz. végén ismeretes volt nálunk, mert a Csanádi káptalan 1499. évi bizonyítványában már egy Kwkwricza György nevű királlyági jobbágy nevével találkozunk, a ki sokad magával a derek-egyházi hatalmaskodásban vett részt.¹

A gyümölcstermelés nyomaira még korábban és világosabban rátalálunk. Már az e vidéken élt gétáknál is el volt az terjedve,² a római császárok pedig a nem messze eső Pannónia, Felső-Moesia és Sirmium hegyeit ültették be szőlővesszővel. Ez utóbbit eleink már ős hazájokban, a törökkel együttélés idején, ismerhették, mert, mint említők, a szó eredete erre mutat, úgy hogy az új hazában, különösen Zalaváron,³ talált szőlővesszők előttök nem voltak ujdonságok. Sz-Gellért korában mindenesetre el volt terjedve vidékünkön a bortermő szőlő,⁴ sőt a gyümölcs termelés is, mert I. István király a csanyi tó környékén levő gyümölcsfák termésének hetedét ajándékozta a bakony-béli | 1036 szerzeteseknek; II. Gejza pedig a g.-szent-benedeki monostor számára egyebek közt szőlőket és szőlőműveseket is adományoz. A szőlő | 1075 elterjedésére mutatnak az erről elnevezett nagy számú földrajzi tárgyak a határban: Szőlős falu, Szőlő-halom (kettő), Szőlő-ér és a vármegyében

¹ Orsz. It. dl. 20856.

² Strabón, Geografia. 1707. amsterdami kiad. I. 6, 467. l.

³ Arnulf császár levele Fejérnél, I. 220.

⁴ Karácsonyi, Sz.-Gellért élete, 214 l.

ismert hat, Szöllős nevű falu. Általában a gyümölcsfákról haza szerte sok falut neveztek el s azok nevei a XII—XIII. századbeli oklevelekben elég gyakran fordulnak elő.¹ Határunkban különösen szerepet játszott a körte, mely földrajzi elnevezéseinkben négy helyen szerepel, és a mogyoró, melyet Monyorós-Fécskés nevében találunk meg. Ezek azonban valószínűen vadon termettek s nagyobb mérvben elterjedve nem voltak; fejlettebb gyümölcstermelésre — a szőlő kivételével — különösen e korban még gondolni sem lehet.

Ipar és kereskedés tekintetében vidékünk e korszakban el volt maradva. Mert bár eleinknek a magok nomád életmódjoknak megfelelő iparuk már az ősz hazában is volt, minnek bizonyága az, hogy némely műszavaik (fonás, szövés, kötés) egy közös gyökből származtak a finn, vogul és ostyák népek megfelelő neveivel;² s bár fegyvereik s a ruhadíszek használata iparosokat föltételez; a mint hogy az egykoru Luitprand útján tudjuk is, hogy a beköltözött magyarok a telet fegyver gyártással és nyíl készítőssel töltötték s Csanádról a királyi íjj készítőik tényleg említetnek a későbbi levelekben;³ Szegeden pedig a XIV. századtól fogva a 1266 fejlettebb iparágak sűrű nyomaira találunk:⁴ ilyesminek írott emlékeit a mi területünkön azonban hiába keressük, úgy hogy az erzsébeti és az ur-népi templomok mellől előkerült, nemes fém ékszereket sem tekinthetjük itteni készítményeknek. Legfőlebb a kenyér sütők, a főzők

¹ Rómer, i. m. 317—344.

² Hunfalvy, M. orsz. ethnogr. 258.

³ Pesty Frigy. M. akad. ért-ek a tört. köréből 1879. VIII. 38.

⁴ Zsilinszky, Csongr. vm. tört. I. 141—147.

(Szerről, Kopáncsról) és a cserepesek (Kopáncsról, Órsről) említetnek e vidék iparúzóí közül: míg a többi itteni lakosság kivétel nélkül ős-termelő volt, mely halakat, jószágot, gabnát szolgáltatott szerzetes földesurainak és ezenkívül még egy-némelyik szekerezett. Az agyag-ipar azonban, melyre a talaj alkalmas anyagot szolgáltatott és szolgáltat ma is, általában ép' úgy fel volt karolva, mint a szövés-fonás, mivel mindkettőre a mindennapi élet nélkülözhetetlen szükségei sarkalták a lakosokat, habár közép kori cserép edényeink, melyek közt a práter-kerti a hasonnemű iparczikkek közt legtöbb figyelmet érdemel, semmi különösebb előhaladásról sem tesznek bizonyosságot. A sűrűn előforduló orsó és háló nehezekeké azonban ez eszközök nagy elterjedését s a fonásnak és szövésnek házi iparképen űzését bizonyítják. A szerzetesek, minthogy határunkban monostorok nem léteztek, itt kevésbé működtek közre az iparágak meghonosításán és terjesztésén, s megelégedtek azzal, hogy itteni birtokaik jóvedelmét, halak, gazdasági állatok és nyers termények képében huzzák. Ezért alig néhány egyszerű iparág említetik e vidékről: míg ugyan azon egyháziak felvidéki birtokaikon már szűcsöket, esztergályosokat is tartanak — az 1138-ki oklevél szerint. A közép kori vezeték nevek, melyek egyébként a korábbi századokban nem léteztek s a későbbiekből is kevés számmal maradtak ránk, szintén kevés világosságot vetnek e kérdésre. Ipari vonatkozású a csomorkányi 51 lakos közt Cserepes egy,¹ Szeker- | 1469

¹ Így hívják nálunk ma is a tál, kanta és bögre készítő iparosokat. Fazéknak való tűzálló agyagunk nincs, s azért fazekasaink nem voltak és nincsenek.

jártó egy, Kalmár egy, Szabó három volt,¹ míg a Vásárhelyről megmaradt 12 vezetéknév- | 1516
ből csupán Szabó volt kettő.²

E szerint kétséget nem szenved, hogy a kevés számú és egyszerű iparczikkeket, melyekre a lakoságnak szüksége volt, a nomád őstermelő népek szokása szerint eleink is, jobbjára magok házilag készítették el, valamint lakó házaikat és gazdasági eszközeiknek nagyobb részét is magok állították elő.

6.

Vallás, egyház, szellemi élet és erkölcsök.

Az a határtalan türelem, melylyel a pogány ős magyarok Géza fejedelem idején a keresztyén térítők munkáját elnézték és elősegítették, majd magok is sok ezeren az új hitet bevették, arról tesz bizonyosságot, hogy az ősi hit iránti buzgóság már ekkor meg volt fogyatkozva. Piligrin passauai püspök azt írja nevezetesen a pápának, | 980 hogy a magyarok közt lakó nagy számú keresztyén foglyok, kikből áll a nép legnagyobb része, szabadon gyakorolhatják vallásukat, imaházakat építhetnek, gyermekeiket kereszteltethetik, szabadon járhatnak köztök a papok s a „pogányok olyan jó barátságban élnek a keresztyénnel, hogy itt igazán betelik Ézsaiás jóslata, hogy a farkas együtt legel a báránnyal, és az oroszán, mint az ökör, szalmát eszik, úgy annyira, hogy

¹ Orsz. lt. dl. 16985.

² U. o. dl. 22823.

az egész magyar nemzet mindenestől kész a szent hit befogadására.“¹ Ily körülmények közt nem járt nagy nehézségekkel a lelkes I. István királyra nézve annak a föltételnek teljesítése, mely mellett a bajor Gizellát feleségül kapta, hogy t. i. országát keresztyénné teszi; s hogy ellene az ősi hit védői még is fellázadtak, főleg a kegyelt idegenek miatt történt, kik a király köré csoportosultak s a miatt, mert ezek szent buzgalomukban az ősi vallás hívei ellen, kik nem voltak képesek teljesen szakítani apáik hagyományával, eszélyt és türelmet félretéve, egyszerre kiméletlen szigorral bántak el.

István — támogatva neje, és a beköltözött keresztyén papok tanácsai által, a nyugoti keresztyén uralkodók példájára fejtette ki apostoli fölségi hatalmát: a törvényhozás alapjává a keresztyén vallási és erkölcsi elveket tette, theokráziát állított fel, melyben az egyház vette át a vezető szerepet állami és polgári ügyekben egyiránt, s a korona minden ereje és hatalma az egyház rendelkezésére állott, hogy ennek céljai valósuljanak. Püspökségekre osztotta országát s ezek fejeit dús javadalmakkal s világi befolyással látta el, apátságokat s monostorokat alapított s ezeket szintén nagy föld adományokban részesítette. Az egész hazában szervezte az egyházi szolgálatot; a papok és szerzetesek egész serege lepte el annak földét, kiknek ellátásáról országosan gondoskodtak s ezek kíséretében olykor a király is szerte járt az országban, hogy a térítést elősegítse. Törvénybe tétette, hogy 10 falu építsen egy templomot s a pap fentar-

¹ Piligrinus, De conversione Ungarorum, Endlicher-nél 132.

tására 2 jobbágy telek, egy ló, 6 ökör, 2 tehén s 34 birka adassék. A ruhákat, kereszteket, edényeket a király adta, a könyveket a püspök.¹ Ebben az irányban és szellemben jártak el István utódai is. Polgári törvény rendelte el a templomba járást, a szentek ünnepeit, a vasárnapi munka szünetet, a bőjtöt, a halál előtti gyónást, a mise alatti illendő magaviseletet, a papi tized fizetését, a szentek ereklyéinek megbecsülését, a templom mellé temetkezést, a házasságnak pap által kötését stb. s mind ezek áthágóira súlyos büntetések (testi fenytések) is szabattak. Vidékünkön, t. i. Csanád környékén, ugyan már I. István előtt is volt nyoma az ó hitű keresztyénségnek, mert ennek szerzetesei Ahtum birtokán monostorokban éltek. De a keresztyénség itteni voltaképeni megalapítójának még is Gellért csanádi püspököt tekinthetjük, a ki, mint Imre királyfi nevelője, egyik legbefolyásosabb tanácsadója volt a királyi családnak. Ő papokat képeztetett Csanádon, a községek számára templomok állításáról gondoskodott, szent életével, apostoli buzgalmával s lángoló lelkesedésével rövid időn nagy tekintélyre tett szert, úgy hogy nem volt nehéz nemesek és szolgák által egyaránt elfogadtatni az új hitet. Még hamvainak is missiója volt. Csoda tevő ereklyéinek hire támadván, azok nem kis mértékben közreműködtek a nép megtérítésében és hitbeli megerősítésében, a mint ezt már fentebb érintettük. Altalában a csudás esetek s a szentek életéből merített megragadó események, melyeket a népies jámbor hit még inkább kiszinezett

¹ István törvénye II. 34. *Legenda Stephani regis major*, Endlichernél 146. Balics, Róm. kat. egyház tört. I. köt. 207.

és nagyított,¹ nem utolsó eszközök voltak a papság lelkülete formálásában s a közönség megtérítésében.

Mint hogy területünk Csanádhoz egész közel esik, bizvást igazat adhatunk az egykori közlésnek, hogy a kegyes püspök (bizonyára a maga benczései segítségével) már életében az egész Csanád megyét Krisztus hitére térítette át,² úgy hogy annak nemes urai s gyér lakossága, mely különben is jó formán szolgákból állott, könnyen és hamar meghódoltak a keresztyén hitnek, a mi nem is maradhatott el sokáig ott, a hol a terület földesurai jó részben magok is az egyházi rendhez tartoztak. A területünkön és környékén birtokos bakony-béli, zalai, dömösi, szent-benedeki barátoknak és margit-szigeti apáczáknak bizonyosan volt gondjuk arra, hogy birtokaikon a keresztyén egyházi intézmények meghonosuljanak és megerősödjenek, a mit nagyon elősegített az az általános rendtartás, melynél fogva a monostorok birtokaikra egyes szerzeteseket rendeltek, hogy ott lakjanak.³

A kik azonban a föld népe megtérítésében legtöbbet fáradoztak, azok a benczés szerzetesek voltak, kiket Gellért telepített Csanádra s kik a vidék más részében is nem sokára meghonosultak, mivel hogy világi földesuraink sem maradtak hátra az egyház erősítésében. Ily módon aztán a vidék már az Árpádok korában

¹ Az e korbeli vallásos életrajzok tömve vannak ily esodás esetekkel. (Lásd. egyebek közt Mauri episcopi, Vita S. Zoerardi et Benedicti, továbbá Stephani regis legenda major, — Hartvici, Vita Stephani és Vita S. Gerardi — valamennyi Endlichernél.)

² Vita S. Gerardi.

³ Bunyitay, i. m. I. 142.

el volt látva templomokkal, monostorokkal, papokkal és barátokkal. A birtokos földesúr építtette t. i. a szent helyeket, melyek nagy részét tulajdon nevééről nevezte el s el is látta azokat jövedelemmel. Így a Csanád nemesség Bel-Thembesen (Tömpös) állított monostort Szűz Mária tiszteletére, zárdák voltak ezenkívül Monostoros-Kanizsán, Sz. Adorján-martyron, (a mai Torontál megyében), Ellés-monostorán, (Csongrád mellett), Oroszlámos-Monostoron, Kemece-Monostoron, Párdány-Monostorán, Achtum-monostorán, Zákány-monostoron, Szőreg-monostoron. Egresen a ciszterciek apátsága állott.¹ Szegeden | 1200 1301-óta a ferenciek konventje létezett,² de a Domonkos-barátok is már I. István óta honosak voltak e városban.³ Gyulán, Gerlán, Csolton szintén szerzetesek tanyáztak. Donát-tornyán nemcsak birtak, de laktak is a nyúl-szigeti apácák.⁴ Nem volt ritkaság, hogy főuraink vagyont és életet áldoztak az egyháznak. A Csák nemzetség dunántúli ágának egyik tagja péld. földet ajándékozott a pálos barátoknak, egy másik a szent földre utazott. A náunk honos ág sarjadékai közül a két Ugrin magas egyházi méltóságokat viselt. Zeri Nána, a területünkön birtokos Kalán nemzetség tagja, pécsi püspökségre emelkedett s a Szeri monostort alapította. Még ennél | 1135 is nagyobb áldozatot hoztak az e nembeli Nána comes és neje, mert ők minden vagyonukat az apácáknak hagyták. A Csanád nemzetség szintén

¹ Turóczy L., Ungaria, 205.

² Dugonics A., Connotationes de libera et regia urbe Segedino. Kzr. a Nemz. Muz.-ban.

³ Péterfy, Concilia II. 279.

⁴ Orsz. lt. dl. lt, 20 856. (1499-ről szól.)

több főpapot adott az országnak s e vidéken fekvő birtokait megrakta szerzetesekkel.

Sz. Gellért püspök az általa Csanádon épített székes fő templomban Szűz Mária tiszteletére állítottatott oltárt s a templom védnökévé Szent György lovagot választotta,¹ mely intézkedés, gondolhatni, hogy jó benyomást tett a lovagias s a női nemet nagyra becsülő magyar nemzet lelkületére s minden esetre a püspök helyes tapintatáról tanuskodik. Őt kell tekinteni nálunk a Mária imádás megalapítójának, kinek tiszteletére a legtöbb egyházat, monostort vagy oltárt szentelték. Így többek közt Szegeden, Tömpösön, Szeren, Alsó-Adriánon stb.

Ily kedvező körülmények közt határunkon is felvirágoztak az egyház intézményei s nagy számu falvaink templomokkal és papokkal látattak el, bár a kunok, mint említők, egész Nagy Lajos koráig megmaradtak pogány hitök mellett, másfelől pedig a beköltözött rácok és oroszok a görög nem egyesült egyház hívei² lévén, a róm. katolikusok befolyását csökkentették. Eddigi kutatásaink e korszakból határunkon 43 falu jelenlétét állapítják meg, melyek közül ásatásaink s más biztos adatok 20 templom fenállásáról tesznek bizonyosságot. Ezek voltak: Batida, Csomorkány, Erzsébet, Fecskés, Férged, Gorsa, Hód, Kápolna, Mágocs, Mártély, Peres-Kutas, Rárós, Solt, Szent-Király, Szent-Mihály-utczája, Szilas-egyház, Szöllös, Tót-kutas, Ur-népe, Vásárhely és Veres-egyháza. Nyolcz olyan falunk van, melynek csupán elnevezése mutatja, hogy valamikor

¹ Lectiones de S. Gerardo ep. Endlichernél 230.

² Ezek elterjedéséről a délvidéken, Bárány i. m. 138—141.

temploma is volt u. m. Apácza-egyháza, Csorvás-egyháza, Derek-egyháza, Gellért-egyháza, Homok-egyház, Libecz-egyháza, Ördögös-egyháza, Sóstó-egyháza. Tizennégy falunk végre, melynek templomára sem a név, sem az eddigi ásatások sem egyéb adatok nem utalnak. Ezek Ábrány, Bagd, Barcz, Földvár, Kopáncs, Korhány, Kökényes, Körtvélyes, Kotucz-háza, Sámson, Tárkány, Tompa, Uj-város, Varjas, habár ezek egy részéről is főleg (Földvár, Kopáncs, Körtvélyes, Sámson,) biztosan föltehetjük, hogy szintén bírtak külön templomokkal, bár azok e korbeli nyomaira még eddig nem találtunk rá. E templomok építési módjáról már fentebb szólottunk, itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy habár határunk épület anyagok dolgában a kő és erdők hiánya miatt szükségét látott: a szent helyek általában szilárdan és azok méltóságához illően készültek s körülbelül a mai kisebb falusi templomok és kápolnák építési módjának feleltek meg, bár sehol sem voltak nagyobb méretűek.

E templomok legnagyobb részét azonban a körültre épült falvakkal s ezek lakosságával együtt a tatárjárás végkép' eltörülte, úgy hogy azok nyomán ujak sem állottak elő többé. Mikor | 1333 a pápai adószedők e vidéket feljárták, az egész esperességben már csak 8 egyházat jegyezték be, melyből határunkra 3 esett, t. i. Vásárhely, melynek papja Mihály volt. Szent-Király, lelkésze Gergely, és Hold, plébánusa Mihály, kik 2—6 garasig adóztak a pápának.¹ Ez adó tízszerese képezte a papok jövedelmét, kiknek e szerint igen-igen szegény ellátásuk volt. Általában míg a főpapok és monostorok a királyok és a

¹ Monum. Vaticana, Series I. volum. I. 148, 154, 156.

törvényhozás jóvoltából s egyes hívek buzgóságából dús javadalmak élvezetében voltak: addig az alsóbb rendű papság megélhetésével alig törődött valaki. Ezeket még saját püspökük is adóztatta (az u. n. szeretet-adományok). I. István király a hívek jövedelmének tizedét, az u. n. dézmát, ugyan „Istennek adatni“ rendelte:¹ de ezt oda magyarázták, hogy az a püspököket illeti, ezek pedig a dézmának csak 16-át engedték át a közpapoknak, ezt is IV. Béla király rendeletéből. IX. Gergely pápa magyarországi követéhez nem ok nélkül írja tehát, hogy a papok mindnyájan panaszkodnak, hogy nincs miből élniök s ezért van, hogy csak szolga rendűek lépnek e hivatalba. Altalában a különben is dús javadalmakkal ellátott egyházi fensőbb rend nagy igyekezetet fejtett ki a vagyon szerzés irányában. Peres-Kutason már korán tért foglaltak a csanádi püspökök. Hangácsi Albert csanádi püspök | 1463 ellen Szilágyi Erzsébet tiltakozik, mikor ez az ő Csongrád és Csanád megyei birtokait el akarja foglalni.² Szokoli János püspök már Kovázdót is lele-i birtokaihoz csatolja, sőt Bagdhoz, Monyorós-Fecskéshez és Földvárhoz is jogot formál, mi ellen Varjasi János tesz óvást.³ A csanádi káptalan Mágocson és a hozzánk közeli | 1471—2 M-Kópáncson fészkelte meg magát. A nyúl-szigeti apácák Vásárhelyen, Solton, Körtvélyesen, Lelén, majd később Ányáson, Derek-egyházán, Farkon, Mágocson, Donát-tornyán, Királtságán, Orosházán szereztek birtokokat, hogy a vidékbeli többi nagybirtokos szerzetes rendekről ne is szóljunk.

¹ István végz. I. 52.

² Orsz. lt. Dl.

³ Borovszky I. 363. Orsz. lt. Dl. 17290.

Egyház igazgatás tekintetében a csanádi püspökség területéhez tartoztunk, a mint hogy nines is egykorú hiteles adat, melyből kitűnnék, hogy I. István korában Tiszán túl még más püspökség is létezett volna. Idővel ugyan mind több püspökségek alapítottak: de a dolog természete szerint ezek határai eleintén ingadoztak s pontosan kitűzve nem voltak. Így Szeged és Csongrád eleinte a kalocsai püspökséghez tartoztak.¹ Hogy a mi határunk a csanádi püspök alatt állott, ez a hely közelségéből s Gellért térítő buzgóságából következik: de kétségtelenül kitűnik a pápai tizedjegyzékekből, melyekben a főesperességet, a hová minket is számítottak, a csanádi egyházmegye czíme alatt sorolják fel.² A mi főesperességünk pedig a Marosontúli volt, s ez a név világosan mutatja, hogy Csanádhoz és nem Vácához számították azt, mert az utóbbiktól nézve az esperesség neve nem lehetett volna Marosontúli. A csanádi egyházmegyébe tartoztak ezenkívül még a sebesi, aradi, torontáli és krassói főesperességek is,³ úgy hogy e szerint azt mondhatni, hogy e püspökség akkor a Kőröstől a Dunáig s a Tiszától Erdélyig terjedt, úgy azonban, hogy Szeged vidéke külön esperesség alatt a kalocsai érseki megyéhez, a Kőrös torkolata környéke pedig, a Tisza mindkét partján, a vácsi püspökségbe eső Csongrádi főesperességbe esett.⁴ Ide tartozott a pápai tizedszedők jegy- | 1332—37

¹ Pauler Gy. a Századokban. 1877. 482. Balics, A róm. kath. egyház. tört. I. 83.

² Monum. Vatic. i. h.

³ A csanádi káp. bizonyítványai a Nagy-Mihályi-Csáky egyezés ügyében, 1427 jun. 29.-ről, Sztárai oklv. II. 258—264.

⁴ Zsilinszky i. m. I. 52.

zéke szerint a mi Mártélyunk is, melyen kívül ott az időben még csak Ápor és Szer képeztek lelkészséget. Mártélyon János pap megesküdött, hogy az ő jövedelme nem megy többre 2 márkánál,¹ a mi ép' annyi volt, a mennyit a szegedi lelkész adóba fizetett, vagyis 4 arany forint; a jövedelem tehát ép' oly szegényes, mint a minőt a vásárhelyi és szentkirályi plébánusoknál is láttunk. Más időben ugyan ezen főesperességhez számított még Böld, Csany s Ellés-Monostora is.²

Nincs benne kétség, hogy az egyház nevelő s vezető befolyása, valamint a többi e korban levő népekre, úgy a magyarokra nézve is általában véve a mily szükséges, annyira nemesítő és jótékony volt. A nyers szenvedélyeket, a vad szokásokat, a durva anyagiságot csak ezen az uton lehetett megfékezni, s a közönség érzelébe és lelkébe a tisztultabb erkölcsi érzéseket, a magasabb eszmények előtti meghódolást beleplántálni, a mi csupán külső befolyásra, parancszóra a polgári hatalom és törvényhozás minden támogatása mellett sem sikerült volna, hogyha magának a papságnak szellemi, értelmi és erkölcsi fölénye nyilvánvaló nem lett volna. Káros hatása volt azonban a vagyonszomjnak, melybe egyes főpapok csakhamar beléestek, mind az egyházaságra és vallásosságra, mind magára a papságra: -- mert az, a mellett, hogy a főpapság elvilágiasodására vezetett, irigységet, féltékenységet és ellenhatást is ébresztett a nemzetnél a papi rend és az általa képviselt magasztos intézmény irányában.

¹ Mon. Vatic. i. h. 254. A csanádi püspök jövedelmét 1184-ben 2000 márkára becsülték, pedig korántsem tartozott a legnagyobb javadalmú főpapok közé.

² Zsilinszky i. m. l. 121.

Határunk és vidékünk nagy része is, mint láttuk, a papság birtokába került, úgy hogy Kálmán király csak a köz óhajnak tett eleget, mikor az egyházaktól és monostoroktól minden halastavat elszedett, mely nem I. Istvántól eredt.¹ A különben | 1100 is ragadozó főurak még tovább mentek, úgy hogy Filep, fermói püspök és pápai követ Magyarországon, a budai zsinat kánonaiban keser- | 1279 vesen panaszkodik, hogy nálunk „mint valami pestis harapódzott el“ az egyház bántalmazása, javainak, templomainak és zárdáinak „szentségtörő elvétele.“² Még ártalmasabb befolyást gyakorolt a hívek érzületére a papság egy részének hozzá nem illő s erkölcsileg is botrányos magaviselete és élete. E részben már e vidék első püspöke, Szent Gellért, sem tartóztathatta magát a kifakadástól, midőn a jobbra külföldről beözönlött egyháziak botrányos magaviseletét megrója. Ezeknél „a folytonos vadászatok, pörlekedések, erőszakoskodások, mulató társak, megszegései még az isteni törvényeknek is, és az ágyasok serege“ voltak napi renden.³ Később is nem egyszer merültek fel megyénkben a szerzetesek és egyes főpapok botrányos tettei ellen panaszok, melyek olykor kellő megtorlásban is részesítették.⁴ Magok az ország rendei és Hunyadi János panaszolják, hogy a ferencziek az ország több részein feslett életet folytatnak, az isteni szolgálatot nem | 1448 végzik rendesen, s a szent edényeket elvesztegetik.⁵ Már említettük Csáki Miklós csanádi püspök fes-

¹ Kálmán végz. I. 16.

² Constitutiones synodi Budensis 1279. Endlichernél 580—91.

³ Szent Gellért élete és művei Karácsonyitól, 150.

⁴ Borovszky, Csan. vm. tört. I. 348. 350. 389.

⁵ Gr. Teleki, Huny. kor. X. 233.

lettségét, melyért a pórlázadás dühöngései | 1514 alkalmával oly iszonyú módon lakoltatták. László csanádi prépost a vármegye tisztviselőit és urait maga bujtogatta megyés püspöke, Csaoli Ferencz, ellen, kik aztán a püspök jószágaira ron- | 1522 tottak.¹ Nyilvános dolog volt végezetre, hogy ez úttal egyéb adatokat mellőzzek, hogy Werbőczy István özvegye egy mezítlábos baráttal lakott együtt, mígnem annak fia a barátot megölte. Úgy hogy egykori írók egyenesen „a papokat, nev. a püspököket és más főpapokat, kik minden udvari hivatalba és előkelő tisztségbe is betolakodtak“, teszik felelőssé az ország megromlásáért.² Ha még ehhez azt is hozzá tudjuk, hogy Mátyás király mily hatalmasan fenyegette meg kihágásaikért a püspököket (Vitéz János, Báthory Miklós): könnyen érthető lesz, hogy a főpapok becsülete s vele együtt az egyház tekintélye is lassankint nagyon alászállott, hogy az alapság egy része a Dózsa-lázadás alkalmával a felkelőkhöz csatlakozék, hogy a főurak és a nemesség bűneiben részes főpapokon boszúját töltse, s hogy a főkben nyilvánult erkölcsi romlottság teljes mértékben közreműködött az egyházi szervezet felbomlásánál, s az új vallásos élet és szervezkedés beállításánál.

Az egyházi szervek egyébként köztudomás szerint mindenkor ébresztették és ápolták a szellemi életet, melynek a középkor sötétségében és nyersségében egyedüli hordozói voltak s arra az által is hatottak, hogy a templomok és monostorok mellett itt-ott iskolák is tartattak fen. E

¹ Borovszky, Csan. vm. tört. I. 368.

² Thurn Schwamb, Engelnél, Gesch. d. Ung. Reichs I. 198.

művelődéssel és szellemi fejlődéssel még összefért a csudákban, az isten-ítéletekben, a boszorkányokban és ördögökben való hit is, sőt az egyház maga is hathatósan ápolta ezt: de azok az ismeretek, az értelemnek az a fejlesztése, melyeket az iskola nyújtott, párosulva a vidékünkön működő nagy számú papság tanításaival, mindenestre ébresztőleg és pallérozólag hatott az elmékre és szívekre. S nemcsak a közel levő csanádi főiskola jöhet itt számba, mely az egész korszakban fenállott,¹ hanem azok az alsóbb fokú iskolák is, melyek létezését a körülünk létezett nagyszámú monostorok egyikében és másikában s határbeli nagyobb egyházainkban föl kell tennünk, habár erre nézve egyenes adataink nincsenek is. Így érthető, hogy e vidékről a XV. században külföldi egyetemekre is mentek tanulók, nevezetesen Bécsbe Csanádról 6-an, Szent-Erzsébetről 3-an, Bács-Monostorról, Nagylakról, Kutasról 2—2-en, Szöllősről, Szentesről, Hodusról, Nagylakról, Pogranról, Mindszentről, Adorjánról, Szent-Miklósról 1—1.² K a k ó b a Vásárhelyről, Mindszentről és Leléről egy-egy.³

Bármily kitűnő lelki adományokkal birhattak is ős hazájokból beköltözött eleink s bármennyire fegyvelmezték is őket eleitől fogva a törzsfőnökök, családfők és az egyház befolyásai: a nemzet utoljára sem vonhatta ki magát rablókalandozásainak, folytonos fegyverben állásának, az éghajlat és a föld alkatának (mialatt a gyakori szárazságot és a rónaságot értjük) hátrányos befo-

¹ V. ö. Mon. Vat. I. IV. 464.

² Fraknoi, Magyarorsz. tanulók és tanárok a bécsi egyetemen, a XIV. és XV. században.

³ Regestrum Bursae Krakowiensis Hungarorum, Buda 1821.

lyása alól, valamint azon rossz példák hatása alól sem, melyeket az erkölcsileg fogyatékos uralkodók gyakorta adtak a hazának, melyek következtében a közrend igen gyakran meg volt zavarva s a fegyelem kötelékei eltépve. A közsorsúakra térve át, az itteni halász, pásztor és pákász életmód, a vizen járás, a réti buvóhelyek — leleményességre, bátorságra és önállóságra szoktatták az embereket, de egyszersmind túlkapásokra, lopásra, rablásra és egyéb erőszakosságokra is csalogatták őket; a puszták és nádasok magánossága izgatta képzeletöket, ezzel egyszersmind nyugtalanította s a társadalmi rend áthágására nógatta érzületüket, melyet a kenyérkereset és az életmód nehézségei sem csillapítottak, mert a természettől áldott határ ingyen és készen nyújtotta áldásait.¹ Igen rossz hatással volt a lakosság erkölcsére, a féktelenkedő kunok s az ezeknél nem kevésbé vad és rakonczátlan rácok ide telepedése is, mely körülmény a vagyoni és személybiztonság teljes megjavulását lehetetlenné tette, annyival inkább, mert a birtokos nemes urak közt is számosan voltak, kik egymással versenyeztek a zabolátlanságban és a jószágok erőszakos elfoglalásában, a mint azt fentebb tüzetesen láttuk. E tekintetben a magasabb papság is nem ritkán adott rossz példákat. A váradi püspök s egy bácsi kanonok okleveleket koholtattak Zomlini deákkal, hogy feles számú javaikat még inkább szaporítsák.² Bulcsú csanádi püspök a bizerei monostort ugyan csak birtokkérdés miatt fegyveres csapattal rohanta meg, s annak apát-

¹ Erre nézve v. ö. Ratzel ford. Simonyi, A föld és az ember 257, 418, 562, 582.

² Corp. Jur. Hung. Tripart. p. li. tit. 14. §§. 72. 77.

ját, inasostól együtt megölette.¹ Jakab csanádi prépost a perjémesi plebánust ártatlanul elfogatta, megszarolta és halálra kínoztatta. Ugyan az egy férjes nőt ágyasává tett.²

Elgondolhatni, hogy ily példáknak minő hatása lehetett a könnyen megtántorodó együgyű népre! János püspök a magyarokat Ulászló király előtt már úgy festette le, hogy még nem vetkeztek le a barbárságot s bennök sok van a róka természetéből.³ A jobbágytól senki sem várhatott különb erkölcsöt, mint a milyenre urai példát adtak. Teleki Varjasi János, Orosházi Komlói Ferencz és a Jaksicsok gyakorta állottak perben egymással s ez utóbbiak különösen erőszakos természetűek voltak. Kicsoda ütközhetnék meg tehát azon, hogy midőn a földvári, varjasi és csomorkányi jobbágyok egy lakodalom alkalmával Orosházára átrándultak — „inni“ (ad bibendum): hazatérőben, mikor a mezőre kiértek, az orosháziai földesurok vezérlete alatt „fegyveres kézzel rájuk rontottak a miéinkre s őket irgalmatlanul elverték és megsebeztek“,⁴ vagy mikor a szénásiak s egyéb szomszéd falusiak Földvára rátörtek s az ottani földes úr nemesi 1480 kuriáját ostrom alá fogták.⁵ A legnagyobb elkeseredést azonban, mint ma is, rendszerint a foglalások és határpörök okozták. E miatt a gyűlölködés és veszekedés néha több falu lakosára kiterjedt, kik aztán egymásra felfegyverkezve törtek rá. Így cselekedtek a vásárhelyiek is, mikor Szent-Királyra hatalmasul rámentek s onnét a

¹ Borovszky, i. m. I. 60—62.

² U. o

³ Tubero, Schwandtnernél II. 140.

⁴ Orsz. lt. Dlt. 16703.

⁵ Zsilinszky, Békés vm. évk. XII. 92—100.

birót többed magával foglyúl hurczolták. Volt eset, hogy 8—10 falu népe versengett egymással. Ilyen volt nev. az, mikor Szilágyi Erzsébet a maga donát-tornyai, csaba-csüdi, királysági, komlósi, szente-tornyai stb. jószágainak tisztjeit utasítja, hogy a csanádi püspök csomorkányi, hegyesi és szent-lőrinczi jobbágyaival való összezőrdülés lecsendesítése végett kitűzött határidőben Vásárhelyre gyűljenek egybe.¹ A Jagelló ház | 1478 gyöngé, tiszteletre érdemetlen kormánya alatt pedig fent és alant még inkább elfajultak és megromlottak az erkölcsök. A főurak ragadozása, a nemzet önmagában meghasonlása tetőpontra hágott. Az ország pénzügyileg tönkre jutott, úgy hogy a velencei követ már ekkép jellemezte hazánkat: „Magyarország olyan, mint a holttetem. Voltunk trójaiak, volt valamikor Trója.“ A Dózsa-lázadás kölcsönös dühöngéseiben végre már egy emberi érzésből is kivetkezett kor iszonyosságai tűnnek szemünkbe, melyek között olykor az erkölcsi nemesség, de sőt a közönséges eszély tanácsai sem a pórok, sem az urak pártjában nem birnak érvényre jutni. Az ezt követő évek alatt a tömeges zavargások el voltak fojtva, de a bujdosó kuruczok tolvajlásai, rablásai és gyilkosságai annál inkább elszaporodtak, úgy hogy azok ellen jóformán alig érezhette magát valaki biztonságban.²

Általában a tulajdon elleni vétségek voltak őseink közt az egész korszakban a leggyakoribbak. Ezek voltak, mint örökölt jellemvonások, uralkodók tudvalevőleg az ókor és középkor összes népeinél, ide számítva a germán népeket

¹ Orsz. Dlt. lt. 15836. (Borovszky úr szivességéből.)

² Corp. Jur. Hung. 1818. XXXV.

is. Főképp a szerzés ezen módjánál alkalmazták Európa-szerte az ököljogot, mindaddig, míg a keresztyénségnek és az állami jó rendnek a tulajdon szentségéről szóló elvei a népek és nemzetek vérébe jobban át nem mentek. A törvényhozás az Árpád-kori nagy királyoktól kezdve mindvégig, a tolvajok és rablók ellen igen szigorú tilalmakat állított ugyan fel, minők a kéz és orr levágása, szemek kiszúrása, akasztófa, rabszolgaság a hajadonra nézve; s ennek és a hivatását teljesítő alapság lelkipásztorkodásának volt is foganatja. De az emberi természetből következik, hogy vétségek és bűnesetek azért koronként fordultak elő, a mint a váradi isten-ítéletekből is láttuk, melyek szerint oda határunkból egy gyilkossági és egy ló tolvajlási per terjesztetett fel döntés végett. Említettük, hogy 1477-ből is mint intézkedett egyesesen Csanád megyére nézve az országgyűlés.

Mindazáltal teljes mérvben soha sem fajultak el a viszonyok, s épen nincs okunk általánosítani az efféle vétkeket és az egész magyarság erkölcsi elvadulásáról beszélni, mint ellenségeink s a köztünk lakó idegenek olykor tették. Minden jel oda mutat, hogy a jobbagyság erkölce, mely az egyházi és polgári törvények által inkább féken tartatott, általán véve jobb volt, mint földesuraié s hogy e vidék lakosságának zöme számbeli túlsúlyával együtt szellemi és erkölcsi értékét is megőrizte: mi onnét bizonyos, hogy az itteni idegen nemzetiségek, a szlovénoktól kezdve a ráczokig, a magyarság fölényét nemcsak késéggel elismerték és az ellen, a kunokat kivéve, pártot nem ütöttek, hanem idők multán magok is valamennyien beolvadtak abba.

III.

**AZ EGYES HELYEK KÜLÖN
TÖRTÉNETEI.**

Ábrány falu.

Az Ábrány, másképp' Ábrahám, névről hazaszerte több falut neveztek el azon okból, mert ezek alapítója. vagy első földesura e nevet viselte. Azok egyikét azért lehet határunkba esőnek tekintenünk, mert az 1446-ki oklevél¹ ide való helynevek társaságában² említi s azt mondja róla, hogy e falu is Hód és Vásárhely városok tartozékát képezte. Az időben t. i. egyfelől Szekcsei Herczeg Rafáel püspök és testvérei, másfelől Hédervári Lőrincz nádor és fia pereltek e helyek birásáért, a kik úgy egyeztek ki, hogy e falu a többi Csanád megyei birtokokkal együtt a püspöké és testvéreié legyen.

Mikor azonban e helyek a Hunyadi János birtokába mentek át, már akkor Ábrány önállóan nem létezett, mert a Hunyadi 1456-iki birtoklevelében róla semmi szó sincs. E szerint 1446 és 1456 közt enyészett el.

Fekvését nem tudjuk megállapítani, mert a bel- és külterületen ma már semmi elnevezés sem jelöli azt.³ Abból, hogy Vásárhely és Tarján közt sorolják fel, félig-med-

¹ Orsz. lt. Dl. 1816. (megjel. a Magy. Tört. tár VI. 28.) Abbran-nak írván.

² Hod et Wasarhel, Toron, A b r a n, Tharyan, Szent-Mihalwtczaya, Chomorkan, Samson stb.

³ Hogy városunknak ma is volna ily nevű utcájája, mint pesti írók állítják, arról itthon semmit sem tudunk.

dig gyanítani lehet, hogy helye a mostani belterület valamelyik részére, talán a Szarvas vendéglő környékére eshetett, hol régibb községnek s temetőnek nyomai léteznek.

Apácza-egyház vagy Apácza-kuta falu.

Először Apácza-egyház név alatt, Hu- | 1435 nyadi János Békés megyei uradalma faluinak jegyzékében, találkozunk vele, majd 20 évvel később újra említik azt a nagy hős hód-vásárhelyi uradalmáról szóló adománylevélben,¹ | 1455 nem mint ez uradalom tartozékát, hanem az annak szomszédságába eső, szintén Hunyadit illető, békésmegyei faluk között, Gellért-egyháza társaságában. Kilencz évvel később már mint Apácza-kuta fordul elő Mátyás király ado- | 1466 mánylevelében, melynek rendén a nagy király azt, mint Mogyorós-Fecskés tartozékát, Teleki Varjasi Jánosnak és Bizerei Jánosnak ajándékozta.² Hogy a kétféle elnevezés alatt egy ugyan azon helységet kell érteni, az Mátyás hivatolt leveléből bizonyos, mint a mely azt elől Apacziakwth a, majd hátrább, hol a beigtatási rendelkezés foglaltatik, Apacziaeghaza néven említi. A kétféle elnevezésből a hely egész sorsa kiolvasható, hogy t. i. először az apáczá³ építettek ide templomot az itt lakó jámbor keresz-

¹ A müncheni levéltárból vett oklevélmásolatok közt, Békés megye múzeumában. Haan L. úr szives közlése.

² Orsz. lt. Dl. 16298.

³ E tájon, Királyságon és Donáttornyán, a margitszigeti apáczák birtak.

KARDOS KÜT.

AZ APÁCZA-EGYHÁZI TEMPLOM

környéke 1895-ben.

Mérték 1:23040.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Karasz Pál

földje.

Pál József tanya

P E C Z É R C Z É S H Á T

Pál József földje.

Karasz Pál tanya.

A templom alap

Ref. iskola

Kecskeméty Péter tanya.

Nagy Tibor tanya.

Pásztor J. tanya.

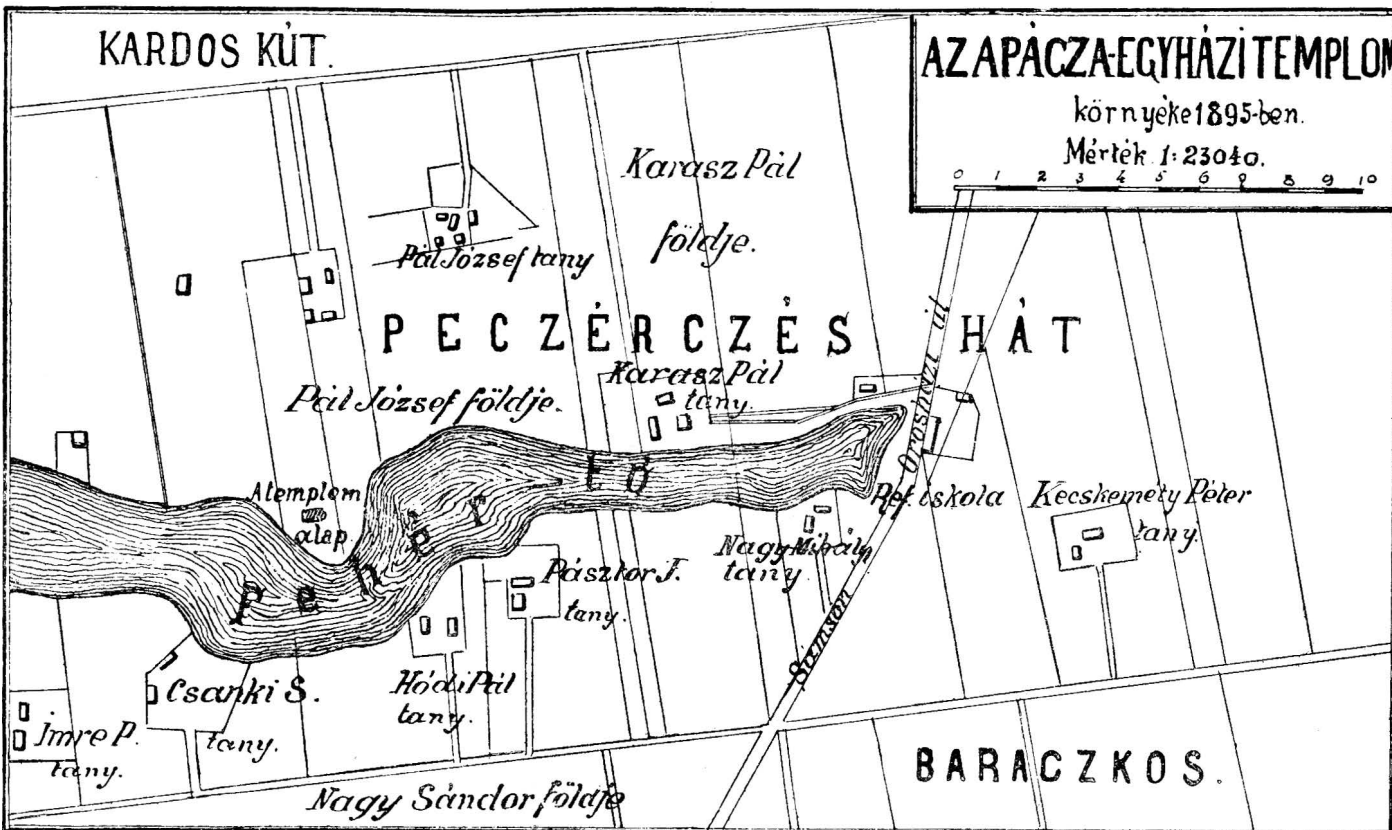
Hódi Pál tanya.

Csanki S. tanya.

Imre P. tanya.

Nagy Sándor földje

BARACZKOS.

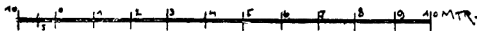
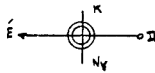
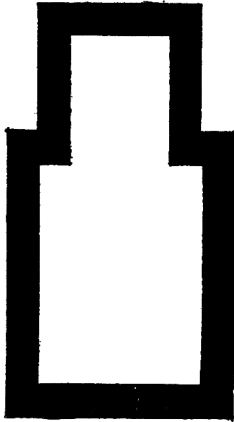

tyéneknek. Idővel a falu elszéledt, elpusztult s az egykori helységéből csak egy kút maradt meg, mely mezei emberek előtt eleget ért arra nézve, hogy róla egy pusztát elnevezzenek. A falu belterületét pedig Apácza-telek név jelzi, mely a XVI. század elején azon jószágok közé tartozott, melyekre II. Lajos Komlói Ferencznek, Orosháza

földesurának engedélyt adott, hogy azokat fia örökös nem léteiben leányágra hagyhassa.¹

Hogy a pusztá Orosháza és Csomorkány irányában esett, onét következtethető, mert ennek urai, Komlói Balázs és társai tiltakoztak a Varjasiék és a Jaksicsok joga ellen. Feküdt tehát határunk északi szélén, Orosháza felől, hihetően a Fehér-tó északi partján: mert itt, a Pál Józseftanyáján — Varga Antal tanár 1895-iki ásatásai alkalmával egy középkori templom alapra

talált, melynek főleg keleti oldaláról sok embersont került ki. E tájon másutt is, de különösen a tulsó parton fekvő Imre Péter- és Székely Imre-féle tanyákon, a napfényre jött, egyébként értéktelen régiségek, mutatják azt, hogy e helyeken nemcsak a népvándorlás korában, hanem a későbbi századokban is emberi telepek állottak fen.

18. sz. Az apácza-egyházi templom alapja.

¹ A kir. levél a gr. Károlyi Itrban.

Bagd falu.

Neve a B a k, B o g, V a k, V o k változatokban előforduló személynévből¹ eredt, jó magyar *d* képzővel, melynek segítségével eleink igen nagyszámú helyneveket formáltak.² Tetszés szerint származtatható magyar vagy szláv tőtől.

A hely nevével 1462-ben találkozunk először, mikor t. i. Teleki Varjasi János, Szilágyi Erzsébetnek, Hunyadi János özvegyének, munkácsi várnagya, azt mint pusztát kapja adományul.³ Tíz évvel később már két gazdája is volt, a | 1472 menyiben Szokoli János csanádi püspök is jussát tartotta hozzá, másfelől pedig az imént említett Varjasi János tiltakozik az ellen, hogy e falu határában levő földeit, erdeit és vizeit a csanádi püspök és a Jaksicsok elfoglalják vagy bitorolják.⁴ Minthogy ez utóbbiak Csomorkányon és Sámsonon, a püspök pedig Peres-Kutason és Mágocson birtak, Bagd tehát e helyek irányában feküdt. Az oklevél egyébként Telek és Fecskés közt sorolja fel. Semmiképen sem téveszthető össze a Gyula város határába esett másik Bagd-dal.⁵

¹ Csánki i. m. I. 776. (Bak család e vidéken ma is honos).

² Ilyenek : Almád, Agárd, Ártánd, Czigánd, Jánosd, Kövesd, Nádasd, Peterd, F é r g e d, Komlósd, Samud, stb. stb.

³ Csánki i. m. I. 716.

⁴ A leleszi káptalan bizonyítványa az óvástételről Orsz. lt. Dl. 17290. (Benne világosan meg van írva az is, hogy Bagd, Fecskés és Telek Csanád megye területén esnek).

⁵ Ezt Karácsonyi ismerteti i. m. II. 25.

Barcz falu.

Nevét az e korszakból való egyetlen rávonatkozó oklevél 1408-ban Barch-nak írja.¹ Török nyelven barc tavat jelent, szláv nyelven (barth) vízes helyet, s a hely fekvése a szó bármelyik nyelvből való illetén megfejtését ajánlja. De Barcz régen személynév gyanánt is szolgált s a kunok² és magyarok közt egyiránt el volt terjedve, mely névtől már az Árpád korban az ország több részein képeztek aztán helyneveket.³ A magyar előkelőségek közül különösen említendő a Zács vagy Miskócz nembeli Barcz, kinek atyja, Miklós, nádorságot viselt a XIII. sz. elején. | 1218—1221 Ez a Miklós ítelt egy Sót falubeli lopási ügyben,⁴ tehát itteni földes úrnak is tekinthető.⁵ | 1219

A falu nevét határunkban mai napság a Tisza egyik öblözetében levő Barczy- (vagy Baresi) rét,

¹ Borovszky (II. 27) olvasásában. Fejér (Cod. dipl. X. III. 86—90) és Nagy Gábor Barthnak nézték, a melyet szintén lehet Barcznak vagy Baresznak kiejteni, mert tudjuk, hogy a régiek így is irtak: Bath (= Bács), Bothka (= Bocska), Kethke (= Kecske), Terney (= Csermely), Gathaly (= Gacsaj), Outha (= Ócsa), Dudith (= Dudics), Jaksyth (= Jaksics) stb.

² Barcz kun fejedelem volt 1221-ben. Ugyanezen időben Barcz fia, Miklós, nádor volt hazánkban.

³ Így állottak elő: Barthfalva, Borch (borsodmegyei helység), Baresvár (Somogym.) stb.

⁴ Váradi regestrum, § XCII.

⁵ V. ö. Wertner, Magy. nemz. II. 183 394—400. Talán rokona ennek az a Borz vagy Bortz, kinek fia, Gyula, 1222—1226-ban szintén a nádorságot vitte. (A nádorok névsora a Corp. Jur. függelékében.)

és a Barcsi-tó (vagy fok) tartotta fen, mely e rétet hasította s a Tére-fok által a Hód tavával állott összeköttetésben.

A fentebbi oklevél szerint Barcz falu a mellette levő Kotacz-háza és Kökényes falvakkal s még egy rakás, ugyan azon tájon fekvő, halászó vízzel és a már Csongrád megyébe eső Barcz-erdővel együtt régebben a Solti család birtoka volt. Most e család tagjai, t. i. Solti Dávid, László, Péter és még egy másik Péter, kapják új adományképen Zsigmond királytól, kiket a király által megbízott csanádi káptalan július 5-én igtat be a Solt falu mellett eső területek birtokába, melyek nagyobb része akkor beláthatatlan messzeségben sík víz volt, úgy hogy a falvak és ezek földjei csak egyes szigetekre voltak szorítkozva. A vízterület némely részei, mint azt fentebb az általános tárgyalásnál láttuk, régi neveiket napjainkig szintén megtartották.

Batida falu.

Bodhida	1331	Batida	1556	Batida	1663
Bathhyda	1380	Batthyda	1560	»	1663
Bathhida	1408	Bathhida	1561	Bathhida	1718
Bathhyda	1415	Batida	1564	Batida	1720
Bathyda	1450	»	1617	»	1723
»	1453	»	1617	»	1732
»	1499	»	1635	»	1752
»	1536	»	1642—67	Battida	1774
»	1549	»	1644	»	1776
»	1552	»	1647	Batida	1789
				»	1808

A név eredetéről tüzetesebben kell szólnunk, mert többféle magyarázata lehetséges s itt Vásár-

helyen azzal tartják, hogy az sajátkép' Batu hídjá lenne, vagyis Batu kántól, a tatárjárás-kor itt dühöngött mongol had fővezéréből származnék, ki e helyen a leöldösött magyarok holt testeiből hidat rakatott volna.¹

Az általános részben már előadtuk, hogy Batu erre nem járt. Az 1331-iki legrégebbi változathoz (Bod hida) pedig világosan láthatjuk, hogy a név valamely Bod nevű ember hídjáról tesz tanuságot, a ki kétségkívül a hid készítettője s az a mellé települt falu tulajdonosa volt, a minthogy másutt is volt rá példa, hogy a hidat családnévvel kötötték össze s így nyert a falu is elnevezést.² A Bod családnév azonban, mint a többi névváltozatok mutatják, később Bat-tá módosult, a mi az idők folyamán sok más neveinken is megesett;³ valamint azt sem lehetett kikerülni,

¹ Némelyek szerint azonban itt két faluval volna dolgunk: az egyik Bat, mely a khántól vette nevét, a másik Ida, mely a khán feleségéről neveztetett s az értulsó partján épült volna, melyek összetételéből lett a Bat-Ida. Ezt az Idát a Batidai halomba temették volna el. — E halmot én 1894-ben Farkas régészszel megásattam, ki is azt «természetes halomnak találta, melyet soha addig emberi kéz sehol sem bolygatott».

² Itt a vidéken volt Cetihida 1138-ban (Knauz, Mon. eccl. I. 88.), Ecsehida 1422-ben (Bárány, Toront. m. hajd. II. 8.), távolabb: Bazalhida, Székelyhida stb.

³ Így lettek:

Boks-falvából	—	Baksa-falva
Borsból	—	Bars
Both-monostorából	—	Báth-monostora
Both-Sz.-Péterből	—	Báth-Sz.-Péter
Bot-ereből	—	Bat-ere
Borum-lokból	—	Barom-lak
Kutusból	—	Kutas
Mocsból	—	Mac (Debreczen mellett)
Mokoból	—	Makó
Molum-zugból	—	Malom-zug s így tov.

hogy a *b* és *d* betűk a velők rokon hangú *p* és *t*-vel eleitől fogva fel ne cseréltesse, a mint-hogy az ma is számtalanszor megtörténik, főleg olyanoknál, kik valamely nyelvben és annak helyes-írásában kellően nem járatosak. A középkori helyesírás meg különben is nagyon ingadozó volt, s az egyes hangok és szavak leírásában a mai következetességet nála hiába keresnők. A *Bod*-ot irták hol *Pot*¹-nak, hol *Bot*²-nak, hol *Bat*³-nak, hol *Bata*⁴-nak. *Bota*⁵-nak, vagy *Poto*⁶-nak, úgy hogy ily módon e nevek nagy részét közös eredetre lehet visszavinni. Ezen kívül elődeink a *h* betűvel is nagyon bőkezűen bántak s azt főleg a *t* mellé gyakran oda vetették.

A kérdéses személynév hazánkban igen régi időtől kezdve otthonos volt. Már a régi Pannóniában és Dalmáciában is viselték a *Bato* vagy *Batha* nevet, még pedig fejedelmi személyek,⁷ de a besenyők is használták azt,⁸ valamint két-

¹ Példák: Kézai, Győri Tört. és rég. füz. I. 113, Wagner, Collect. Genealog. I. 75, Barna M. Geneal. az Ujlaki nemzetségnél kzt. Bárány, Torontál m. hajd. 158.

² Példák erre: Fejér, Cod. dipl. IV., II. 461. Bunyitai, Váradi püsp. I. 81. Wenzel, Árp. okmt. VI. 42. Századok 1891. 392, Knauz, Mon. eccl. Strig. I. 91. Pesty, Krassó m. tört. II. II. 49.

³ Példák rá: Fejér, Cod. dipl. I. 306, 308. Pesty, Krassó m. tört. II., I. 247. Teleki, Hunyadi kora VI., I. 265 és az elől kitett változatok.

⁴ Példák erre: Véghelyi, Hazai okmt. I. 13. Wenzel, Árp. okmt. VII. 194., 311. Fejér, i. m. III., II. 35. Váradi regestrum

⁵ Wenzel i. m. VI. 324.

⁶ Vár. rég. Bél kiad. 203. I. Fejér i. m. IV., II. 421.

⁷ Strabón 412. Ranzan-nál, Epit. rer. Hung. Schwandtner kiadása I, Szombathi, Kutfőtöredékek, Éble. Egy magy. nyomda 46. (Sz.-István-korabeli vizigóth példa).

⁸ Hunfalvy, Magyarorsz. ethnogr. 213.

ségtelen, hogy a mongoloknál is meglehetősen el volt terjedve¹ s innét van, hogy e nevet nálunk és külföldön is annyi helység viselte és viseli. Hogy a köztünk elterjedt név származását és jelentését melyik nyelvben kell keresnünk: arra nézve Kézai igazít el, midőn azt írja: „Ezután jöve be Lebyni Ernest, kit követi tisztségénél fogva Poth-nak is neveztek.“² E szerint tehát e szóban a német Bothe lappang, melynek magyar jelentése követ vagy hírnök s változatai is abban a nyelvben találhatók fel.³

Valamelyik Both alapította tehát a mi Batidánkat,⁴ de hogy melyik a sok közül: azt adatok hiányában biztosan eldönteni nem lehet. Az első Both, kiről fentebb is szó volt, Salamon király idejében költözött hazánkba. Ennek fia lehetett az a Benedek ispán, kire Kálmán király Álmos herczeg és fia megvakítását bizta.⁵ De egy hason nevű tiszt Vak Béla udvarában is tartózkodott.⁶ Ennél jóval később élt az a harmadik

¹ Hammer - Purgstall, *Gesch. d. Gold. Horde* 87., 95., 355. stb. ll.

² A Bécsi krónika ugyanezen Ernesztről így ír: «Azért nevezték Pothnak, mivel követ volt Konrád császár, András és Salamon közt, mert Poth németül követet jelent». *Marci Chron.* 24 fej.

³ A német nyelv nagy szótárában ez áll: «Both, der Bothe . . . eine Person, welche zur Ausrichtung eines Geschäftes von einem andern geschickt wird . . . Nieders, B a d e, B a e r, bey dem kreo. P o t o, im Angels. und Holländ. B o d e, in schwäd. B o d a, im dän. B a d, — kommt von biethen her, so fernes ehemdem benachrichtigen bedeutete». *A d e l u n g, Krit. Wörterbuch*, 1808. I. 1137 és 1138. l.

⁴ Ezt újabb öntudatos történészeink is mind így értik, úgymint Karácsonyi, Csánki, Borovszky stb.

⁵ Bécsi krónika, 67. fej

⁶ U. o. 69. fej.

Bot, a Szeri Pósa fia, a ki testvérével együtt a magok Igalban fekvő birtokukat Moys nádornak eladják.¹ S valószínűen ez adta nevét a mi | 1228 falunknak, mert tudva van, hogy a Bot nembeli Szeri László és Istvánnak még 1306. előtt is volt e tájon (Illés-monostora) birtokuk,² s hogy a szomszédos Lele és Szeg (a későbbi Szegvár) birtokosai 1280. táján ahhoz a Becse-Gregor nemzetséghez tartoztak, a melynek ősei közt a XIII. sz. közepén volt egy Both nevű is.³

Maga a falu, mint azt az első korszakban láttuk, nagy régiségre vall, de az irások csak a XIV. században kezdenek róla szólani. Ez idő tájon t. i. a Ratold nembeli Hasznosi⁴ család bírta azt, mely szélesen elágazó gazdag nemzetség az ország különböző részein volt elterjedve s belőle épen a század eleje táján egymás után hárman is ültek a nádori széken. Hasznosi vagy Ayduara Péter magtalanul halván el, ennek itteni javait, melyekhez a Nagy-lak melletti Fel- | 1331 timár és Szöllős is tartoztak, Becsei Imre barsi főispán kérte fel. Károly Róbert királyunk tehát azt neki és fiainak, Tötösnek és Vesszősnek még azon évben odaajándékozta,⁵ kik egyszersmind a szomszéd Gorzsának, Lelének és Szegnek (Szegvár) is birtokosai voltak. Később a Bathidai család is megvetette lábát a faluban, úgy hogy Tötösnek 1380-ban már pörölni kellett azzal.⁶ E családhoz tartoztak Bathidai Jakab és Dénes

¹ Wenzel, Árp. k. u. okmt. XI. 209.

² Nagy I. Anjouk. okmt. I. 107.

³ Wertner i. m. I. 80

⁴ Nemesi előneve Hasznos várról, mely Heves megyében feküdt.

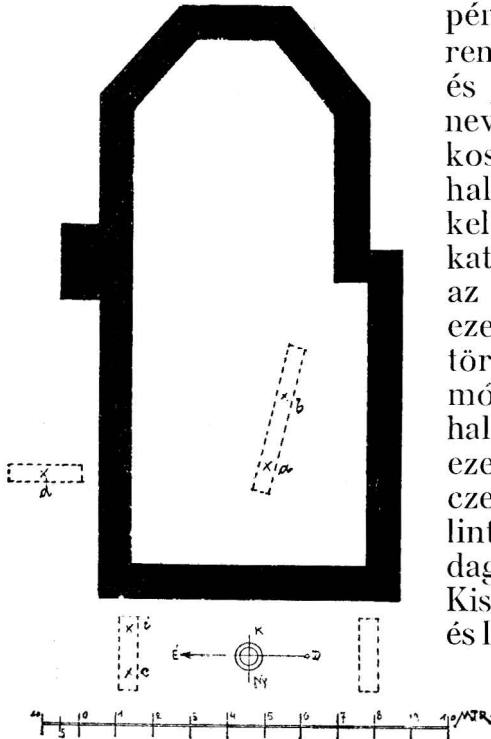
⁵ A király adománylevele, Zichy okmt. I. 376.

⁶ U. o. IV. 134.

is, kiket Zsigmond 1408-ban a Solti Dávid és fiai beigtatásukra, melyről fentebb szólottunk, királyi embereknek nevezett ki,¹ továbbá az a Bathidai Imre is, kinek feleségével, Földeáki Anasztáziával, 1415-ben találkozunk.²

Mikor, a század közepén, Csáki Fe- | 1450 rencz rév-kanizsai tisztei és jobbágysai az Ekend nevű halastavat erőszakosan elfoglalták és meghalaszták s az e miatt keletkezett perben tanukat kellett előállítani: az ország kormányzója ezek közt Csanádmegye törvényszékén egy csomó batidai embert is kihallgattat, kiknek nevei ezek: Barnabás, Herczeg János, Nemes Bálint, Kazdag Antal, Kazdag János, Ilyés, Imre, Kis Antal, Jakabfia Péter és Domonkosfia Mihály.³

Ezek között a Bathidai család tagjai is lehettek, de lehetek más nemesek is, a mint a vezetékne-

19. sz. A batidai templom alaprajza.

vekből következtethetjük, a kiknek kezein tehát a szűk határ meglehetősen megoszlott.

¹ Fejér, Cod. dipl. X., IV. 700.

² Borovszky, Csan. vm. t. II. 188.

³ Az aradi káptalan vizsgálati jkve 1450. jan. 31-ről. Orsz. lt. Dl. 29,489.

Ezután egy negyedszázaddal, mikor az aradi káptalan Guthi Ország Mihályt és N. Ungor Jánost a gazda nélkül maradt Szeri Pósa-féle uradalmakba beigtatta, találkozunk ismét | 1472 a Bathidai család egyik tagjával, Benedekkel, a ki több szomszédokkal együtt, mint törvényes bizonyság, vett részt a hivatalos cselekménynél.¹ Utoljára a század végén merül még egyszer fel a falu neve. t. i. Ulászló király 1499. jún. 5-diki parancsolatában, melyben a csanádi káptalant, Nádasdi Ungor Miklós panaszára, a nyúl-szigeti apácák donáth-tornyai és királysági gazdatisztjei ellen vizsgálatra kirendeli, mely alkalommal a király a szomszédságból királyi embernek alkalmazható nemesek közül Batidáról Kálmán Lászlót nevezi meg, de a ki a vizsgálatban nem vett részt.²

A rég elpusztult falu és temploma helyét a föld színéből ezelőtt 25—30 évvel is még 20—30 cm.-nyire kiálló romok jelölték: 1895-ben azonban már id. Banga Sámuel gazda szives kalauzolására volt szükségünk, hogy az idő közben művelés alá fogott területen azokra ráakadhasunk. Így aztán Oláh Imre tanár s régiségtári őr, ki az ásatást személyesen vezette, csakhamar feltárta a már föld alá került romokat s pontos rajzot vett fel a templom alapjáról. A felszíntől egy méter mélységben, keményen megfurkózott fekete földre, mészhabarcsba rakott téglából építették azt, melyet azonban az utóbbi évtizedek alatt a felszíntől mintegy 30 cm. mélységre kiszedtek, elhordtak s földdel betérítettek. Alól az

¹ Mátyás király diplomája 1475. jun. 3-ról, u. o. 17273.

² U. o. 20.856.

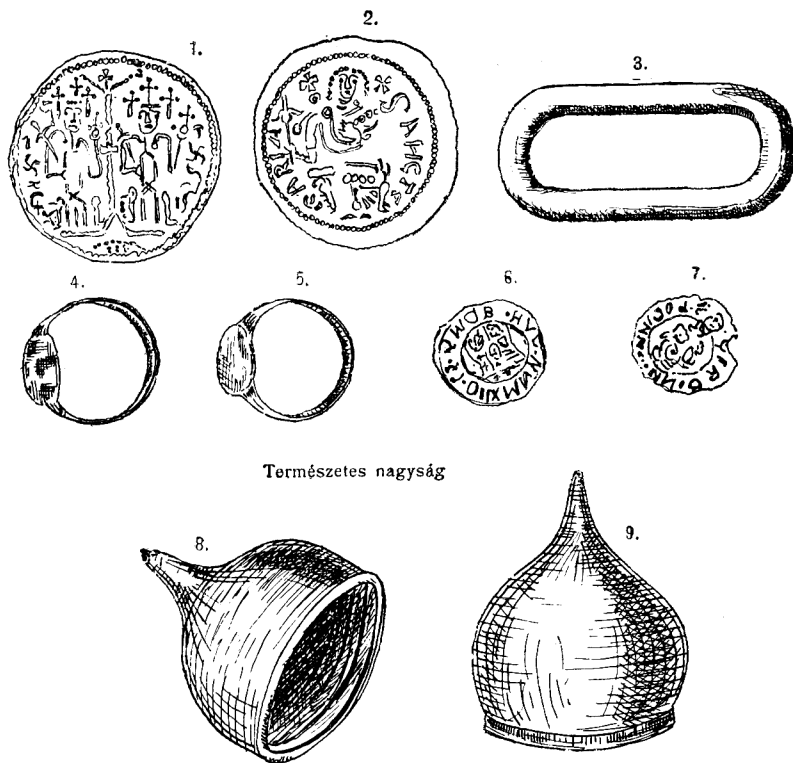
összefüggés hiány nélkül meg volt. A templom körül s magában a templomban is, középkori törvényes szokás szerint temető volt, de a rendetlenül szétszórt csontok után ítélve, azt már előzetesen megbolygatták. Hasonló történt a templom belsejéből ezúttal kiásott csontvázakkal is, a mi annál természetesebb, mert a helyi hagyomány szerint abban kincs volt elásva és sírbolt lappangott. Ez utóbbi valószínű is, mert a tanár úr itt a téglá és mészhabarc tördelék közt legalább három emberre menő csontvázat talált. Kívül a templom tövében három bolygatatlan sír is került elő. Az északnyugoti saroknál a felszíntől 50–55 cm. mélységben egy darab arany pénz vetődött fel, melyet a felirat szerint I. Szulejman szultán veretett Sztambulban.¹ Ugyanezen 1519–1566 helyen, még 50 cm.-el lejjebb, egy, északról délre fektetett, ép csontváz találtatott. E lelőhely és a támpillér között a templom északi oldalánál 130 cm. mélységben egy másik, szintén bolygatatlan csontváz bukkant elő, minden melléklet nélkül.

Régiség-tárunk középkori leletei Batidáról két réz gyűrű, réz láncz szem, egy bronz gyűrű, IV. István réz érmei (2 kopott ma- | 1161–1173 gyar dénár), 3 ismeretlen rendeltetésű, tölcser-alakú, belől füstös cserépmű (talán tűzborító, vagy kályhabub), melyek részint a templom romjaiból, részint a Fejes János bérlet földén, részint a Szilágyi B. tanyáján kerültek napvilágra.

A templom a Batidai-telek nevű hátság földön, a Bat-ere észak nyugoti partján, a meder

¹ A meghatározást Hampel József úrnak, a nemz. múzeum régiségtár-őrének, köszönjük.

szélétől mintegy 15 méternyire épült, az ér közepén levő mostani kúttal derék szögletet képezve, jelenleg az Imre János földén, melyet délnyugatról a Megyaszai, nyugotról a Bacsa Ferencz, északnyugotról a Pokomándi, északkeletről a

Természetes nagyság

$\frac{1}{5}$ nagyság.

20. sz. Batidai, középkori leletek.

Fischer-féle tanyák környeznek. A Batidai kettőshalom a Pokomándi tanyától északra, a templomtól északnyugatra terül el. A Bat-ere hajdan a Batidai síkot kapcsolta össze a Szikáncsi lapos vizeivel. Az összekötő csatorna partján települt

falu tehát a halászat és közlekedés tekintetében épen jó helyre esett s épen ezért századokon keresztül folyvást emberektől lakott terület maradt.

Bere falu.

Legelőször Csák Miklós főispán említi a maga 1237-diki végrendeletében, melynek során a nevezett főúr, ki egyszersmind Hódinak is ura volt, négy hajdut nevez meg, kik Beren-re valók voltak. Ezek: Tekerő, Szemők, Oka (Ogua) és Vacsed (Wached), kiket Miklós úr szintén elhagyományoz.¹ Azután csak a XV. század utolsó negyedében találkozunk ismét a falu nevével, a Szeri Pósa fi birtokok felsorolásánál. Mikor t. i. Mátyás király 1471. decz.-ben e birtokokat Ország Mihálynak és N. Ungornak eladományozta, a Csongrád-megyében fekvő Derek-egyház és Korhány közt megnevezi Bere-t is, melynek nevét azonban ugyan csak a király, a beígtatás tárgyában az aradi káptalanhoz intézett rendeletében, már Berche-nek írja s így írja maga a be- | 1471 decz. igtatást teljesítő káptalan is. A hely- | 1742 ápr. séget utóbbi okiratok is szintén a már említett két falu közt sorolják fel.²

Neve eredetileg személynév volt,³ mely után az ország különböző részeiben több falut jelöltek

¹ Haz. okmt. I. 16—18. és Fejér. Cod. dipl. H. IV., I. 78. (Preconem, nomine Ogua, de villa Beren).

² Az oklevelek az 1475-iki átírásban, Orsz. II. Dl. 17273.

³ Átilla udvarában is volt egy Bere nevű hun főúr. (Priskos útleírása) Egy 1086-diki oklevélben «Bere judex»-et, egy 1211-dikiben Bercha-t olvashatunk. Berche Somogyban is egyenértékű változata volt a Berének. (Csánki i. m. II. 592).

meg. Helyét a szentesi és szegvári út közt kereshetjük, a Török Imre földén, hol sok régi faragott kőről beszélnek.

Bod-anya-egyháza falu.

A XIV. században Batida és Gorzsa földesurainak, a Becsei családnak, tulajdonukat képezte. Bod előneve arra mutat, hogy egy birtok-testet képezett Bod-hidával és Bod-gorsájával. A közös alapító nevéből Batida alatt szólottunk.

Különben csak az 1340-iki adománylevélben találkozunk vele, mely szerint a kalocsai káptalan Károly Róbert királyunk rendeletére a már említett Becsei Töttöst a falu birtokába beigtatja.

Helyét a batidai templomtól 4—5 km.-nyire fekvő Nádas-halom mellett találjuk meg, a Keleti Adolf földén, mint a hol Varga tanár 1896-ban soros sírokat ásott fel. A csontvázak nagyobb régiségre mutattak, de melléklet velök nem volt. (l. Gorzsa alatt).

Csomorkány m. város.

Chomorkan	1447	Chymorkan	1530	Chomorkany	1556
Thomerkán	1455	Chomorkan	1536	Chyomorkan	1558
Chomorkan	1456	Chomorkan	1537	Cziomorkany	1559
Chomorkan	1463	Chomorkan	1539	Chyomorkany	1559
Chomorkan	1464	Chomorkan	1549	Ciomorkan	1560
Chomorkan	1470	Chyomorkánj	1552	Cheomeorken	1561
Chemerken	1475	Chomorkan	1553	Csomorkány	1563
Chomorkan	1478	Chyomorkany		Chyomorkány	1564
Chymorkan	1509		1553—61	Chomorkan	1642
Chymorkan	1523	Chyomorkan	1555	Czomorkany	1647

Csomorkány 1655	Csomorkány 1668	Csomorkány 1685
Czomorkány 1663	Csomorkány 1671	Csomorgan 1701
Csomorkány 1665	Csomorkány 1672	Csomorkány 1723
Csomorkány 1667-8	Csomorkány 1682	

Neve a Csomor ős magyar névtől ered, melyet szintúgy használtak és használnak köznévnek,¹ mint családnévnek. Utóbbi minőségét tekintve, róla majd változatlan, majd módosított alakjában, haza szerte eleitől fogva nagyobb-számú helységet neveztek el.² Tudva-levőképen a régiak a mi mostani *cs* betűnket nem írták, hanem annak hangja jelölése végett majd *t*, *th*, majd, még inkább *ch* jegyeket használtak, a mint ezt már Barcz alatt példákkal világosítottuk. Innét van az ingadozás helységünk neve leírásában is. Ezért írták a mai Tömörkényt Chemerken-nek,³

¹ Csomor vagy Csomorika, egy baranyai szőlőfaj, mely buja növéseről s tömör, vállas fürtjeiről ismeretes. (Útmutatás a szőlőművelésre, kiadja a m. kir. földmív. ministerium 1899. 30). Jelenti továbbá a ranunculus sceeleratus nevű vízi növényt. (Czuczor - Fogarassy M. nyelv-szótára. 141).

² Chumur majd mint személy-, majd mint helység-név előfordul: — 1217-ből a Várad Regestrumban 103. §., 1488-ből Csánkinál, M. tört. Fr. I. 65. Chomor 1015. és 1222-ből Fejérnél, Cod. dipl. I. 289 a pécsvárad benzécek adománylevele. Ugyan ennek 1228-diki átiratában Tumur (Jerney, Magy nyelvkincesek 28). Chemer 1135-ből (u. o.). Mint képzővel ellátott helység-nevek ismeretesek: Tumurken 1229-ből, Temerken 1246, 1256, 1360 és 1384-ből, Themergen 1438-ből (Somogy m.), Temerka 1247-ből, Temerke, Temerchek (Békés m.) 1510-ből (Anspachi levelek), Temerki, Themerki (Tolna m.) 1364-ből (gr. Teleki, Huny. kora VI. I. 132.). Chomorka 1376-ből (Somogy m.), Chemerken (Tolna m.) 1507. (Rupp. M. orsz. helyr. tört. I. 376.), Chomortan és Thmertayn (Valkó m.) 1474-ből. Csomortán van kettő is a székely földön stb.

³ Orsz. lt. dl 17282. (Az 1471-iki évről).

Csomorkánt viszont Tomorkannak is. A csomor szó származása és jelentése nem bizonyos, valószínűen a csomó-val foglalható össze, a mint-hogy volt Csom (Chom) személy és család is,¹ melytől a Csomor-szó eredhetett, mivelhogy az *-or* személynév képző eléggé ismeretes.² S épen ezért, mert ős magyar nevek állnak rendelkezésünkre, nem szükség sem a csomorika nevű vízi növény szláv eredetére visszamenünk,³ sem a török nyelvhez folyamodnunk, melyen a falu neve azt jelenthetné, hogy sáros mocsár,⁴ -- habár egyébként a hely fekvése ez utóbbi értelmezést ajánlaná is.

Nem ily egyszerű és könnyű dolog annak eldöntése, hogy a név *-kán* vég-szótagáról mit tartsunk? Ha az ide való ős magyar névnek elnémetesedését föltehetnők, mondhatnók azt az ó-német *-ken* változatának, mely az angolban és újnémetben is kicsinyítő képző. Minthogy itt kunok is laktak, tekinthetnők azt kun eredetű képzőnek. Meg is van az e nyelvben, csakhogy részelői jelentéssel,⁵ úgy hogy az itt, egy személyi és földrajzi elnevezésnél, alkalmazást nem találhat. Helyesebb tehát azt állítani, hogy itt a Csomor személynévnek magyarosan kicsinyített alakjával Csomorka-val van dolgunk, a minő kicsinyítésre a határunk történetéből ismert Szeri

¹ Fejérnél 1271-ből. Nagy Iv. II. 174.

² Példákrá: Apor, Csupor, Kador, Szomor. Zongor stb.

³ A helyi hagyomány és Réső Ensel Sándor. (Helynevek magyarázója. III. 53.)

⁴ Borovszky, II. 116. Külömben is Szilády Áron, tudós orientalistánk, szerint ilyen összetétel, hogy Cs o m o r k a n, a törökben nem fordul elő. Cs á m u r t. i. azt teszi, hogy sár, de már k h a n e vagy h a n (= ház) persa szó.

⁵ Gr. Kuun, Cod. Cum. előszó CXIII.

Pósafi Gáborko¹ a városunkban is ma is létező Balika (= Bálintka), Bandirko (= Bandika), Ivánka stb. családok nevei is szolgáltatnak példákat, de ma is csaknem minden nevünk tudvalevőképen nyújt analogiát.² Ily módon a Csomorka-nak már csak *-n* vagy *-an* képzőre volt szüksége, hogy földrajzi nevünk előálljon. E képző ismeretes is, még pedig oly sok nyelvben, hogy itt a nyelvek közt való választás okoz még nagyobb nehézséget. Mert feltaláljuk azt nemcsak régi magyar közneveinkben,³ hanem Árpád kori községneveink közt is,⁴ de feltaláljuk egyszersmint a török, kun,⁵ mongol-tatár⁶ és az oláh⁷ nyelvekben is. De mégis

¹ Orsz. lt. dl. 17282.

² Andor — Andorka, Apor — Aporka, Etel — Etelka, Ilona — Ilonka, stb.

³ Jövevény (= jövő), növevény (= növő), ingovány (= ingó), irtovány (= irtó), látomány (látó, e két utóbbi szónál szenvedő értelemben) stb.

⁴ Régi magyar helynevek személynévekből képezve Abony: — Ába, Darány — Dara, Berény — Bere, Bekény — Beke, Herény — Here, Ladány — Lad, Csákány — Csák, Csörszan — Csörsz, Borsan — Bors, Szelevény — Szele stb.

⁵ Kun-töröknevek: Koyan (elhelyezett), Kurgan (halom), Kurban (szentség), Gillan (kigyó), Kalgan (hátramaradt), Jalgan (hamis), Taman (rossz), Zoltán (király) stb., stb., (gr. Kuun, Codex Cuman).

⁶ Mongol-tatár tulajdonnevek: Alsan (előkelő), Chakan, Burban, Durban, Ebisan, Kadán, Rjuran (gyűrű), Kalán (elköltözött), Gurgan (sógor), Ivan, Turan, Tarján, Kasan, stb., stb. (Hammer-Purgstall, Gesch der Gold. Horde).

⁷ Régi oláh helynevek: Drusan, Brostyan, Galan, Gilgan, Kocsan, Lugosan, Marjan, Supan, Sladan, stb., stb. (Pesty, Krassóm. tört.). Jelenkori oláh faluk: Bézsan, Kalan, Urikan, Zajkan, Zsószány, — valamennyi Hunyad m.-ben.

leggyakoribb e képző a szlávoknál,¹ úgy hogy külföldön és hazánkban nagy bőségben vannak az ezzel formált köz- és tulajdonnevek.

S tekintve már most, hogy ily tulajdonneveket ország szerte mind régen, mind napjainkban legnagyobb számmal a tótok és rácok lakta vidékeken találunk, hogy e népek a magok képzőit magyar nevekhez is alkalmazták,² hogy határunkban a közép korban tényleg tótok laktak, s a csomorkányi templom tövében levő sírleletek közt előforduló hajgyűrűk is rájuk utalnak, s hogy végezetre a magyar *-any*, *-eny* képző részelői jelentésénél fogva személynevek mellé nem tehető: kénytelenek vagyunk úgy ítélni, hogy Csomorkány végső képzőjében is

¹ Itt ez nyelvtani rendes alakzatokon alapuló képző. T. i. bolgárban és szerbben — *an*, oroszban és szlávban — *ana*, első és másodrendű képző, annyit jelent, mint valamivel bíró. Azonban képez him nemű főneveket is így: *-anja*. (Miklosich Vergleich. Gramm. der. slav. Sprache. Bécs, 1875. II. 124—127.) Olykor az *-an* — melléknévi képző, (péld. szret, szresan — szerencse, szerencsés), olykor többes rag a családnevekben (*-ane*, egyesben, *-anin*), melylyel a lakást jelölik. Péld. Trste ničane = nádlakók, Jerczène = tói lakók, Mokrane, Dubuljane, stb., stb. (Sok példa Jirečeknél, Gesch. d. Bulgaren 108 l). Az *-an*, *-en* képzővel a magyarországi szlávok is számos család- és helynevet alkottak, mert valamint a régi szlávoknál, (Jireček i. m. 107.) úgy náluk is ország szerte szokásban volt a falukat azok birtokosairól vagy lakóiról nevezni el. — A pápai tizedjegyzéknek az egri egyházmegyére tartozó részében *-an* *-en* végű helynév van vagy 25 (v. ö. Balassi, Egri egyh.-m. alakulása, B.-Pest, 1852.), Wertner művében vagy 160. (mintegy 3300 helységnév közt). Általában helyneveinknél régen sokkal gyakoribb volt az, mint most: a mi egyik bizonyítéka a magyarosodás előhaladásának — a szlávság hátrányára.

² Így lett Zegeđen — Szegedből, Aranyan — Aranyból, Szederkény — Szederből: a magyaros képzés Szegedi, Aranyos, Szederjes vagy Szedres volt.

szláv elem lappang, s hogy e szót ily módon félig magyarnak, félig szlávnak, vagyis fele-másnak kell tekintenünk, a minő keveredésre egyébiránt minden nyelv számtalan példát szolgáltat.

Maga a hely, mint e munka első részében említők, már az ó korból és a régibb középkorból emberi telepek nyomait őrzi, István király alatt pedig az Ahtum-féle többi jószágokkal együtt a Csanád nemzetség birtokába ment át. Legalább ezt gyaníthatjuk onnét, hogy 1247—1262-ben e vidéken e nemzetségnek voltak nagy birtokai, melyeknek egy része, mint ezt az általános részben láttuk, a tatárjárás utáni új telepítés és intézkedés alkalmával nevét is e család tagjaitól nyerte. Ezek közt találunk t. i. két Csomort, kik közül az idősebb a XIII. sz. elején élt, kit tehát a hely megalapítója gyanánt tekinthetünk, mert a II-dik Csomor idejében (1256) a falut a nemzetség tagjai közt már megosztva találjuk.¹

Idővel, t. i. 1437-ben, a falu, mint a hódvásárhelyi uradalom egy része, a Szekcsei Herczeg és Hédervári családok közli egyezés tárgyát képezte, mikor is az több szomszédos helységgel, u. m. Abrány, Tarján, Szt.-Mihály-utczája, Sámson, Donát-tornya, Kutas stb. Szekcsei Rafáel bosnyák püspöknek s testvéreinek, Filepnek és Pálnak jutott.² Nehány évvel később a Her- | 1446 czegek már a birtok fele részével is megelégedtek, s erre nézve az új egyezés létre is jött.³ Hunyadi János országhormányzó azt tévedésből

¹ Wenzel, Árp. uj. okm. VII. 220—2., és 242—5., 429. 475.

² Fejér, X., VII. 893.

³ Orsz. lt. Dl. 1816.

meg is erősítette, mely után azonban csakhamar kiderült, hogy az uradalomhoz voltaképen sem egyik, sem másik peres félnek nincs joga, mivel-hogy azt Zsigmond király már előbb Hunyadinak ajándékozta, kinek az attól fogva tényleg birtokában is volt.¹ Hunyadi László tehát édes atyja tévedését észrevevén, a maga és testvére, Mátyás, nevében óvást tett az ellen, hogy | 1447 ápril 2. atyja ez uradalmat Hédervárinak vagy a Szekcsei Herczegeknek átengedje.² Így történt, hogy Hunyadi János, kinek az országos gondoktól saját, különben is rengeteg uradalmi ügyeinek nyilvántartására elég ideje nem lehetett, figyelmeztetve lévén elkövetett hibájára, azonnal maga tette rá kezét a hód-vásárhelyi és csomorkányi birtokra, úgy hogy 1450 jún. 9-én az ország rendei már azt bizonyítják, hogy a csanádi káptalan abba őt a főrendek ez évi márcz. 3-iki határozata alapján újra beigtatta.³ V. László azonban pár év múlva maga vette át az ország kormányát, s ekkor Hunyadit, hihetően ellenségei ármánykodásai következtében, ez uradalmától ismét megfosztja s azt Harapkói Botos András leányainak, t. i. Annának, Szekcsei Herczeg Pálnének és Margitnak, Bazini Gróf Györgynének s ezek férjeinek adományozza, erről kiállított leve- | 1455 ápr. 24. lében azt állítván, hogy az uradalom, melyhez ekkor Kutast és Szent-Mihály-utczáját már nem számították, András urnak s ő utána fiának,

¹ V. László kir. 1456-ki adománylevele a müncheni kir. l.-tárból. Másolata a Békés v.-m. múz. l.-tárában. (Haan. L. szives közlése).

² Orszg. lt. münch. lt. Ung. doc. 25 (Borovszky úr szives közlése.)

³ A főrendek bizonyítványa 1450-ből gr. Telekynél. Huny. kor. X. 259—262. (Szintén a müncheni lt.-ből).

Botos Györgynek, lettek volna tulajdonai, kik is annak életök végeig mindketten békés élvezetében lettek volna,¹ a mi azonban a fentebb ismertett tényállással nem fér össze, bár tudvalevőképpen András úr egyike volt az ország leghatalmasabb és legerőszakosabb fő urainak. Ő volt az nevezetesen, a ki I. Ulászló király jelöltsége ellenében Erzsébet, az özvegy királyné, mellett társaival együtt síkra szállott, azonban Hunyadi János vajda és Ujlaki Miklós macsói bán által Szék, vagy a Czikádori monostor, mellett megveretett, mely alkalommal „a kegyetlen ember maga is kegyetlen halál nemével mult ki”.² A fiatal László király azonban csakhamar megbánta a Hunyadin elkövetett méltatlanságot s a hód-vásárhelyi uradalmat Csomorkánnyal s több ahhoz ez úttal ujonan csatolt birtokkal együtt a nagy hősnek 1456-ban visszaajándékozta.³

Ettől fogva a hely néhány évig a Hunyadi család háborítatlan birtokában maradt. Mátyás ugyan a királyságot átvevén, több e tájon eső faluval együtt Csomorkányon is túl akart adni: de özvegy édes anyja, Szilágyi Erzsébet, ez ellen az aradi káptalan előtt törvényes | 1463 aug 9-én óvást tétetett s Albert csanádi püspököt és Lábtlani Jánost, kik a falukat meg akarták szerezni, eltiltotta azok birtokba vételétől.⁴ A király azonban ott, a hol az országos érdekek kívánták, ép' oly keveset törődött a maga vagyonával, mint édes anyja tilalmával, s így történt, hogy Rác-országból beköltözött jó vitézeinek, Jaksics Ist-

¹ Orsz. lt. Dl. 14942.

² Thuróczi, Chron. Hung. Schwandtnernél, 307.

³ Az adománylevél i. h.

⁴ Orsz. lt. Dl. 15862.

vánnak és Demeternek, mindjárt a következő évben egy nagy uradalmat t. i. a nagy- | 1464 lakit alakítván és adományozván, ehhez közelségénél fogva Csomorkányt is odakapcsolta.¹

A Jaksicsok s az országba velök együtt beköltözött rácok pedig szilaj és rakonczátlan emberek voltak, a mely erkölcsből volt elég Magyarországon is. Ily embereket könnyű volt kitörésre és zene-bonára bírni, főleg mikor a földesúri bízattatás és utasítás is közbejátszott Ilyen eset adta elő magát az 1469. decz. elején Csomorkányon. Jaksics István, Demeter és Vuk t. i. itteni jobbágycsoportot, szám szerint 53 embert, kirendelvén, ezek a szomszédos Szénás faluba rontottak s az ottani földesúr, Maróthi Mátyás macsói bán, gazdatisztjének, Bicssei Gergelynek és még két jobbágyának buzáját, a mi megért összesen 100 arany forintot, erőszakosan elfoglalták, szekerekre rakták és elvitték. Maróthi az erőszakos kártételt bepanaszolta a királynak, ez pedig Békés vármegye hatóságát bizta meg a vizsgálattal. E kihágásban a falu következő lakosai vettek részt:

Lajos János	Hám Mátyás
Garai András, kettő	» Mihály
Sólyom Gellért	Ambrus
5 Szántó Péter	Fekete Imre
Bikó Benedek	20 Szalmás László
Nagy Márton, kettő	Szabó Jakab
Szekérgyártó János	Csarcán Demeter
10 János	Gyapjas Egyed
Barnabás	Pítvaros Gergely
Kevi Tamás	25 Tóth Mátyás
Gyapjas Gergely	Álmos Márton
Kis Mátyás	Fodor János
15 Hám Péter	» Mátyás

¹ Borovszky i. m. II. 117.

	Fodor Antal	Cserepes Balázs
30	Benedikti Albert	» Ferencz
	Bagarosi Antal	Kis Márton
	Csikai Antal	45 Szász Albert
	Fekete János	Nyuszer Gál
	Nagy Mátyás	» Péter
35	Farkas Péter	Tóth István
	Petes Albert	Csikai Máté
	» Péter	50 Zuz Adorján
	» Orbán	Csák János
	Terek Ambrus	Szabó Balázs
40	Kis Mihály	53 Tóth Mihály ¹
	Eres István	

Időközben Csomorkányon a csanádi püspök is birtokot szerzett, kinek a környékben különben is terjedelmes jószágai voltak. De a békés természet a püspök jobbágyainak sem tartozott erényei közé, mert a csomorkányiak összefogva a püspök szent-lőrinczi és hegyesi jobbágyaival, Szilágyi Erzsébet komlói, szente-tornyai, királysági, donát-tornyai és csaba-csüdi jobbágyait háborgatták. E viszálykodás kiegyenlítése végett a nagy-asszony a maga gazdatisztjeit Vásár- 1478 helyre rendelte összegyülekezni.² Ennek azonban nem sok eredménye lehetett, mert a jobbágyok uraiktól tanulták a garázdaságokat. Ők voltak azok, közéjük értve a csanádi püspököt is, kik Szilágyinéra nézve a legnagyobb galibát csinálták, úgy hogy a szegény özvegy alig győzött a tulkapások ellen óvakodni. Tíz levele van ma is a nagy-asszonynak, melyet felhatalmazás, utasítás és körlevél alakjában az országban szanaszét lakó gazda-tisztjeihez, a mint ő nevezi (comes), ispánjaihoz, a maga jogai megóvása végett intézett, s ezek közt van az a megbízása, 1457—1481

¹ Orsz. lt. Dl. 16985.

² Orsz. lt. Dl. 15836.

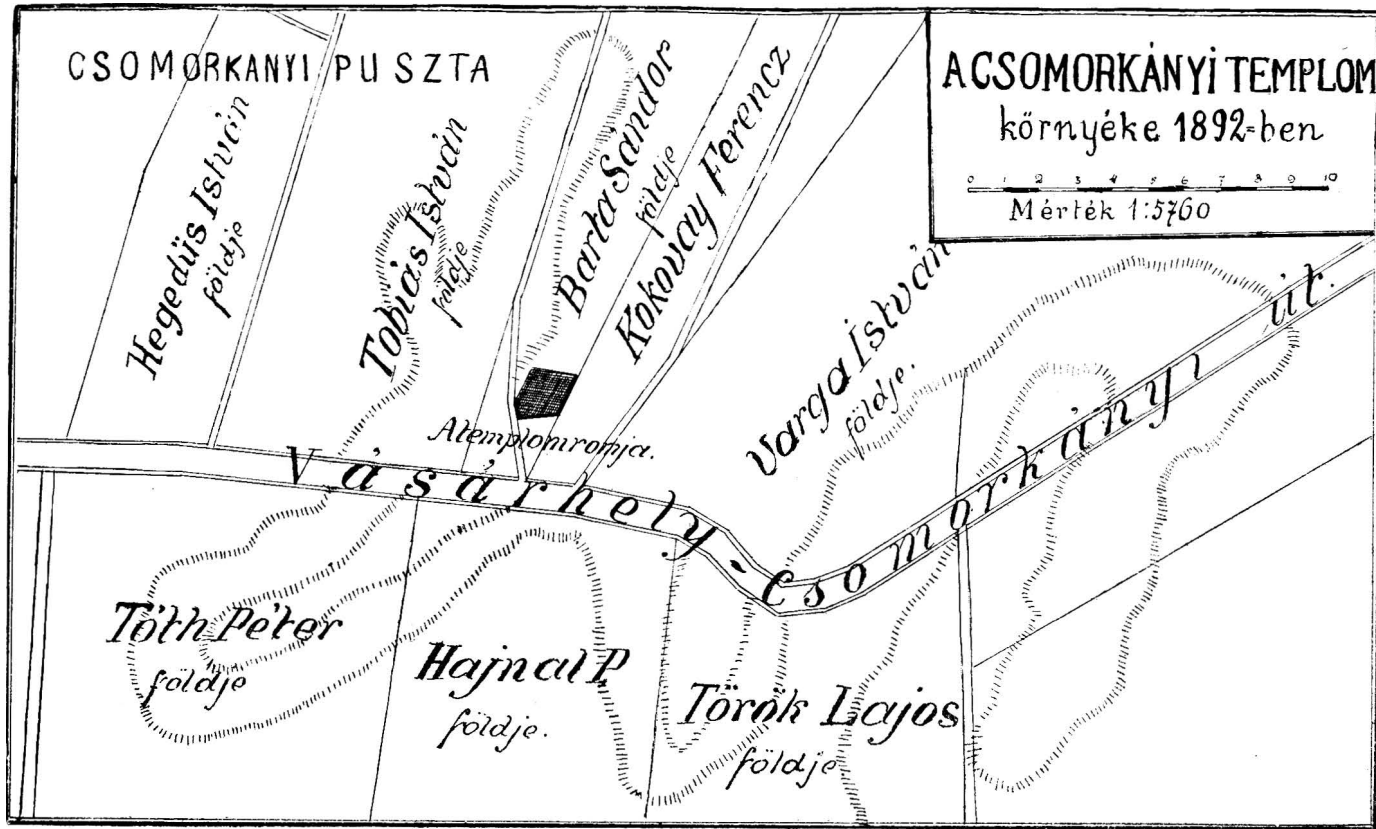
hogy itteni ispánjai a csanádi püspököt Csomorkány, Hegyes és Szent-Lőrincz megvásárlásában és beigtatásában akadályozzák meg.¹

Az ezután következő évtizedekből semmi sem maradt ránk a faluról, csak azt tudjuk, hogy az folyton a Jaksicsok birtokában volt, kiknek fiatalabb sarjai ez idő alatt teljesen megmagyarosodtak s a szomszéd földes-urak nemzetségével családi összeköttetésbe léptek. Csupán II. Lajos király idejéből hallunk újabban | 1523 a faluról ismét egy ahhoz hasonló történetet, a minőt fentebb elbeszéltünk, csak hogy most a csomorkányiaknak jutott a szenvedőleges szerep. Ezuttal, ugyanis, Jaksics Márk panaszkodik a király előtt, hogy a csanádi kanonokok 20 m.-kopáncsi jobbágyot felfegyvereztek, kik rátörtek az ő Csomorkány falujára, s itt Márk úr jobbágyán, Barrabás Miklós zselléren, kegyetlen erőszakoskodást követtek el, a mennyiben őt minden hibája nélkül „keményen megpálcázták, aztán pedig a helységből kihuzván, félholtan a csomorkányi mezőn hagyták“. A király ennek következtében az aradi káptalant megbízta a vizsgálattal, a mi megejtetvén, az aradi tisztelendő urak jelentették, hogy a panaszt egészen alaposnak találták, miért is csanádi kartársaikat s ezeknek a kihágásban részt vett jobbágyait a királyi személyes jelenlétű törvényszékre megidézték.²

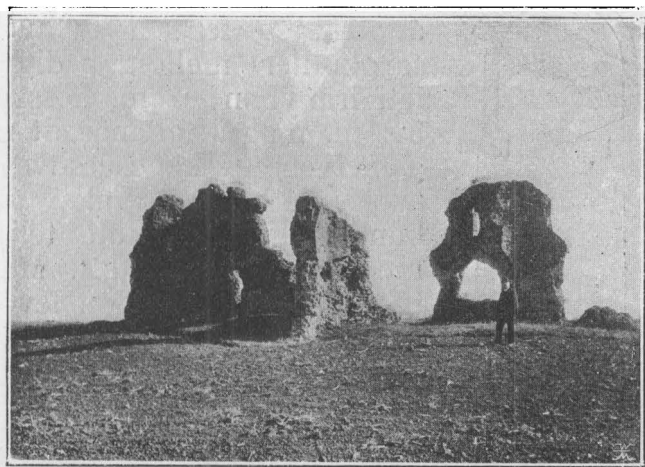
A falu helyét a Bartha Sándor tanya földén, a vásárhelyi sámsoni út kanyarulatánál fenálló puszta templom kétségtelenül mutatja. Egy domb

¹ U. o. Dl 18568 (a többi levél u. o. 15836, 15846, 15847, 15887, 16848, 17943, 18004, 18387 és 18517.)

² Orsz. lt., Dl. 29650.

tetején emelkedik ez,¹ melyet fél oldalról szélesen elterülő és messzire elnyúló vízmedrek,² fél oldalról pedig alacsony földhátak és magaslatok élénkítetnek, mely utóbbiakon a község házai épültek volt, mivel azoknak a templomközelében a domb csekély terjedelme miatt helyök nem lehetett. Ép' így építették, víz közepén kiálló magaslatra, az ur-népiek is templomukat. Maga a rom legérdekesebb em-

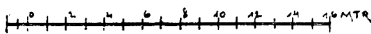
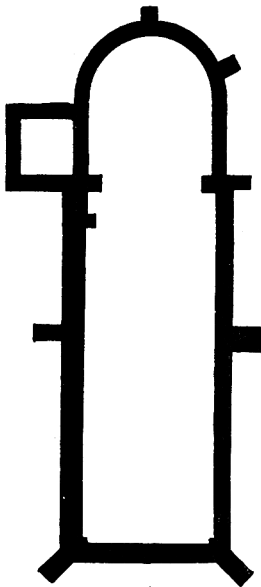
22. sz. A csomorkányi puszta templom 1899.

léke egész határunknak az Arpádok korából. Kértemre dr. Tergina Gyula tanfelügyelő úr 1892. nyarán megásatta annak környékét és szentélyét,

¹ Rajza és leírása Matók Bélától megjelent a Szilágyi Virgil szerkesztette B.-pesti Visszhang 1856-iki évfolyamában 27. sz. De emlékezik róla Czoernig is, Mittheilungen der k. k. Central-Comission der Baudenkmale, Wien, 1857. II. 219.

² Ezek régebben a Fejér-tóval, Száraz-érrel és a tanya-széli lapossal állottak összeköttetésben, mert a XVII. sz.-ban Csanádi István földesúr még itteni «folyó és halászó vizei használatától» tilalmazza a vásárhelyieket.

Szapponos Péter főgymn. akkori rajztanár ugyan ez időben pontos rajzot vett fel alapjáról, Varga Antal tanár és régiségtár-őr pedig 1895-ben az említett magaslatokon több helyen tett ásátások által felkereste a falu nyomait. Magából a templomból északon, a két külső pillér között 10·6 m. hosszú, és 5 m. magas fal, az északnyugoti sarok-pillér

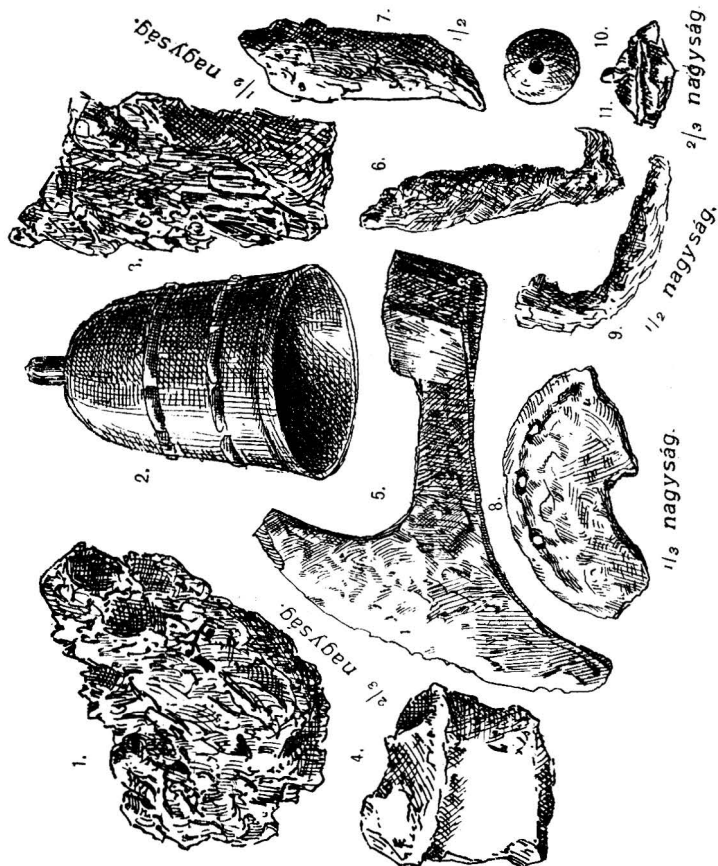

23. sz. A csomorkányi templom alaprajza.

mellett déli irányban 3 m. hosszú és 4·8 m. magas fal állott még fen, a délnyugati sarokpillér mellett pedig keleti irányban 4·2 m. hosszú és 5·2 m. magas fal maradt meg, a melyen egy kis csúcs-íves ablakrész látható. Az alap azonban még mindenütt teljesen meglevőnek találtatott. Megásták az éjszaki oldalon levő sekrestyét, a szentélyt, a fő bejáratot, s kívül az északi fal mentében északdéli irányban egy széles árkot huztak. E közben nagy mennyiségű emberi csont halmazra, régi agyag cserepekre, kisebb-nagyobb vas

darabokra, s néhány bronz hajgyűrűre találtak, de bolygatlan sírtseholsem fedeztek fel. Különösen sok volt az oszariumban a csont, felnőtteké és gyermekeké rendetlenül halomra hányva s földdel összekeveredve. Itt egy kis ezüst karikát is leltek. Az égés nyomai több helyt, de különösen a szentélyben, kétségtelenül mutatkoztak: a mi arra vall, hogy az építmény tűz által pusztult el. A munka

végeztével az árkok és gödrök földdel ismét betömettek, keményen lefurkóztattak és a rom környéke előbbi állapotába helyzetetett vissza.

24. sz. Csomorkányi leletek a középkorból.

A templom jól égetett téglából épült. A falba csak egy helyen van berakva egy szabálytalan alakú s külső oldalán faragott terméskő, ilyen azonban a romok közt több darab is találtott. Az egészenk alkata a legegyszerűbb for-

májú, egy szentélyű, félkör alakú apsissal bíró, késő románkori stílú templom, s mint ilyen a XIII. sz. elejétől a XIV. sz. közepéig épülhetett. A templom vidékéről az egykorú falu bel- és külterületéről tűzhelyek és katlanok nagyobb számban tűntek elő, gyűjteményünkbe pedig agyag edények ép és tört állapotban, apró ezüst pénzek, egy harang-öntvényből készült csengetyű (Tót Péter földéről), széles vas patkó és réz gomb, zöld üveg gyöngy, vas kard (Hajnal Pál tanyáján) kerültek. A haj gyűrűk, melyek az érmek által igazolt XII. századbéli szőlősi haj gyűrűkkel, a veres-halmiakkal, nemkülönben a szomszédos orosháziakkal¹ egyeznek, nemcsak a mellett tanúskodnak, hogy itt régen szlávok laktak, hanem egyszersmind a falu nevének szlávok képzőjét is beigazolják.

Csorvás-egyháza falu.

Csupán egy oklevél szól róla, mely 1466 jan. 19-éről keletkezett. E napon, ugyanis, Mátyás király levelet írt a csanádi káptalanhoz, meghagyván ennek, hogy Teleki Varjasi Jánost és Bizerei Jánost igtassa be a Csanád megyei Csorvás-egyháza pusztá birtokába, mely Sóstó-egyházával, Gellért-egyházával és Apácza-kutával együtt a Csanád megyei Monyorós-Fecskés tartozékát képezi, s melyek azelőtt édes anyja, Szilágyi Erzsébet, hagyományából a király tulajdonában voltak. — A levélből azt látjuk, hogy az egykori falu határa ekkor már pusztaságban állott, s a tulaj-

¹ Ezekről, melyek I. László és II. István korából valók, l. Arch. ért. 1890. X. 419.

donjog a király levele értelmében a nevezetteken kívül Tercsi Lászlóra, a Mihály fiára s Bizerei mostoha fiára, Almási Tatár Jánosra és testvérére, Jakabra is kiterjesztetett. A beigtatás feb. 10-én, tehát igen gyorsan, megtörtént, a mint várható is volt a királyi embertől, Teleki Tercsi Mihálytól, mivel ő atyja volt a javadalmasok egyikének. Azonban a szomszéd orosházi és csomorkányi földesurak is résen állottak s mikor Mihály úr a csanádi kanonokkal, Gyolcs György mesterrel, Apácza-kután megjelent, a szomszéd földesurak tiltakozásukkal minden további eljárást megakadályoztak.¹

Helye Csomorkány, Orosháza és Apácza-kuta közt kereshető.

Derek-egyház falu.

Derekeghaz	1456	Derek eghaz	1506	Derekegyház	1622
Dereghaz	1464	Dereghaz	1512	Beregh Egyház	1628
Derekheghaz	1471	Derekegyhaz	1552	Derekegyház	1628
Deregeghaz	1472	Derekegyhaz	1559	Berek Egyház	1630
Derekegyhaz	1472	Deregh Egyhaz	1560	Derekegyház	1634
Deregh eghaz	1475	Deregh egyház	1561	Derekegyháza	1650
Dereg eghaz	1499	Deregh Egyház	1561	Derekegyház	1662
Derek eghaz	1499	Deregh Egyház	1583		

Nevét a helyi hagyomány szerint „egy ott épült derék ház tól vette“ volna.² Azonban, bármily természetesnek és könnyűnek lássék is első tekintetre ez a magyarázat: még sem fogadhatjuk azt el arra való tekintetből, mert a régibb szá-

¹ Orsz. lt. Dl. 16298.

² Soos János, H.-M. Vásárhely leírása, kzrt a város ltárában.

zadokból a Dereg személynévtől és ennek Drug,¹ Durug,² Droch,³ Doroch,⁴ Dorog⁵ változataitól részint minden toldás nélkül,⁶ részint különféle toldásokkal ellátva,⁷ ország szerte számos helységet neveztek el. Ez eljárás alól kivételt mi sem képezhetünk, úgy hogy annál fogva a mi helységünk nevében is egykori földesurának nevét kell látnunk megörökítve, ki a falut alapította s azon a helyen templomot is építtetett. A személynév tője, mint sok más ősvivüké, mai nyelvünkön nem ismeretes, hihetően nem is magyar eredetű s talán a szláv dru h-val (= pajtás) függ össze, vagy még inkább a Drag (Drakuli), Drak személynevekkel, melyek magyar nemesi nevekbe (Drágfi) is átmentek, az oláhoknál pedig különösen divatban voltak és vannak.

¹ 1297-ből: Haz. Okmt. VII. 259.

² 1291, 1292, 1296-ből: Wenzel, Árp. k. új Okmt. VI. 338, X. 432, X. 247, 1300-ből: Fejér VI., II. 298, 1301-ből: Századok 1869. 596.

³ 1262-ből: Wenzel i. m. VIII. 31. (Ugocsa megyei falu).

⁴ 1301-ből: Fejér VIII., V. 15. — 1296-ből: Wenzel X. 246.

⁵ 1264-ből: Pauler, Magy. nemz. tört. II. 332, — 1270-ből: Haz. okmt. VII. 124; — 1278-ből: Wenzel IX. 196 s Szabó Károly, Kun László 59; — és különböző évekről még sok példa Wertnernél, Magy. nemz. tört. I. 243—288.

⁶ Drug föld (Zalam.) 1249-ből, Hazai Okmt. VIII. 157., — Dereg falu Vár. Regest. 306. §. (talán Hevesm.), — Dereg, falu 1434-ből gr. Teleki, Hunyad. kora VI., I. 126. (Tolnam.) — Dorog falu 1327-ből Wertnernél (I. h. Sopron m.-ben), Dorog birtok 1287-ből u. o. II. 48.

⁷ Drugfalva, Drugolincz 1364 és 1428-ből. Csánki, M. orsz. tört. fr. II. 306. (Valkóm), — Dorogegyháza, Dorogegyház 1338 és 1430-ből Csánkinál, I. 513 (Szabolcs m.), — Derekegház 1427-ből, Derekegház 1550-ből Borovszkynál, Csanád vm. tört. II. 134. (Csanád m.-ben a Maros mellett).

Hogy melyik Dereg vagy Dorog volt a hely alapítója, nem tudjuk, mert e személynevet régen több előkelő nemes viselte: hanem mivel a Gut-Keled nemzetség ágazatainak, a Guthi Országoknak, Zelemérieknek, Maróthiaknak és Szokoliaknak is voltak ezen a vidéken birtokaik s e nemzetségnek volt Dorog ága, mely a XII—XIV. századokban virágzott s ennek Ördög János nevű sarja is: valószínű, hogy a mi helységünket e család valamelyik tagjáról nevezték, annyival inkább, mert Dereg-egyházának Ördögös-egyháza épen tő-szomszédságában esett.

A helység élete azonban nem volt nagyon tartós, mert mikor az okiratok, 1456-ból, először említik, még pedig a hód-vásárhelyi uradalom tartozékai közt, melyet V. László király ez évben Hunyadi Jánosnak újra adományozott:¹ már akkor csak a puszták közé sorolják, még pedig Gorzsa és Szilas-egyház közt. A puszta ekkor ép úgy, mint Ráros, Csorvás is, Csanád megyéhez tartozónak említetik. Ez időben két ilyen nevű puszta volt e tájon, mert a királyi levél Ráros mellett egy „másik Derekegyházát“ is megnevez. mint szintén a nevezett uradalom tartozékát. A pusztában pedig Szeri Pósa Istvánnak is volt birtokrésze, mert mikor ennek magva szakadtával a leányági örökösök a Maczedóniaik, Forgácsok és Gesztiek a gazdátlan örökséget magoknak követelték, Szentés, Temerkény és Mágocs közt Dereg-egyházát is megnevezik, mint a melynek birásához a csanádi káptalan előtt jogot formáltak, s mint a melynek elado- | 1472 jan. 25. mányozásától Mátyás királyt, birtokba vételétől

¹ A münchen. kir. ltárból vett másolat a Békés vm. múzeum levéltárában.

pedig Guthi Ország Mihály nádort és fiait tilalmazzák.¹

A jogkövetelők az óvástétellel tulajdonkép' elkéstek, mert a király már előző évi decz. 21-én elajándékozta a jószágokat s az aradi káptalant utasította, hogy a beigtatást az új birtokosokra nézve teljesítse. A káptalan a vett parancshoz képest a következő év virág-vasárnapja táján el is járt dolgában és sehol ellenmondással nem találkozott: így hát a király a gazdátlan uradalmakat s ezek közt Derek-egyházát is nev. nádornak és egy másik hű vitézének s udvari tisztjének, Nádasdi Ongor Jánosnak, végleg oda adományozta, a mint erről az 1475. jún. 3-án kiállított, kettős királyi pecséttel ellátott s ma is meglevő hártya oklevél tanúskodik.² Ez időben e pusztát Berével és Korhánynyal együtt már Csongrád megyéhez számították.

Az új birtokosok kezén a hely ismét benépesült s faluvá lett, bár azt Guthi nádor, úgy látszik, egészen Ongornak engedte át, mert a későbbi oklevelekben már csak az utóbbik névvel találkozunk. A század utolsó évé- | 1499 ben, ugyanis Ongor Miklós és János emelnek panaszt a király előtt, hogy a nyúl-szigeti apácák donáti és királysági gazdatisztje, Cseke Barnabás, valami 150 jobbágygyal a Csanád megyei derek-egyházi határba tört s az itteni Kórógy-háza nevű tavat lecsapoltatván, abból a halakat kifogdos-tatta, a derek-egyháziak hálóit széthányalta, azoknak a tó partján levő kunyhóit felgyújtatta, egyet pedig a jobbágyok közül, t. i. Aracson Lászlót,

¹ Orsz. It. Dl. 17282.

² U. o. 17273.

a ki történetesen a tónál kün volt, irgalmatlanul megveretett és keresztülszúratott. A kár 200 arany forintra tehető. A csanádi káptalan által megejtett vizsgálat a panaszt mindenben alaposnak találta, miért is az apácák és ezek tisztje, a hatalmaskodásban részt vett jobbágyokkal egyetemben, törvénybe idéztettek.¹ Ongorék azonban magok sem sokat késtek a megtorlással s a kölcsönt kétszeresen visszaadták. Mert ők meg Tornyai Jánossal, a derek-egyházi másik földesurral kezet fogva, jobbágyaikat az apácák donát-tornyai kaszálója ellen küldték s ezt erőszakoskodások közt levágatták a magok számára; — majd, ezzel meg nem elégedve, még azon esztendőben a Kék-tó nádast, melyben a nádvágást a három szomszédos falu, t. i. Derekegyháza, Donát-tornya és Mágocs eddig közösen élvezték, a maguk számára szintén hatalmasul lefoglalták s abból az apácák jobbágyait durva tettelegességek közt kiverték.²

Mikor a király a maga gyermekeinek nevelőjét, Gersei Pető Jánost a Szeri Pósa fi [1506] uradalmakkal megajándékozta, melyekhez a falunak egy része is tartozott, az új tulajdonost Derekegyháza birtokába is beigtatták. E beigtatásról szóló káptalani jelentésből tudjuk, hogy a faluban rajta s a már említett Tornyain kívül Micskei László és Ramocsa-Ellés Filep nemes uraknak is voltak birtokaik. E beigtatáson a szomszéd földesurak itteni jobbágyai, Ferenczi Kelemen és Miske Adorján is részt vettek.³

Ettől fogva a falut az Ongor örökösökre

¹ Orsz. lt. Dl. 20856.

² U. o. dl. 20884.

³ Hazai Okmt. V. 397—405.

nézve elveszettnek kell tekintenünk, bár úgy látszik, hogy Pető János sem sokáig örvendhetett birásának. Mert Ongor János hátramaradt neje néhány év múlva oly értelmű tiltakozással | 1512 küldte a maga második férjét, Dolhai Pétert, a pozsonyi káptalan elébe, hogy ott óvást | 1512 tegyen az ellen, hogy Ulászló király az ő elhalt férjének, Ongornak, javait s ezek közt a derek-egyházi rész-birtokot eladja, vagy bármikép' eladományozza, s hogy ezeket Balassa-gyarmati Ferencz vagy bárki más megvásárolja vagy egyébként birtokba vegye, a miről Verbőczy István kuriai főjegyző irást adjon ki.¹ Nem olyan idők voltak ezek, hogy az özvegyek és árvák panaszát, mert Ongornak egy Katalin nevű hajadon leánya is maradt, oda fen a királyi udvarban, a felszínen levő hatalmasok ellenében meghallgatták volna.

A régi falu fekvését s leleteit, mivel az most már idegen területbe esik, a helyszínén nem nyomoztuk. Valószínű, hogy azok a mostani község helyén keresendők, t. i. abban a településre igen alkalmas zugban, melyet a Nyálás-ér a Kórógy folyóval képezett s hová az uradalmi majorsági épületeket már a mult században is helyezték. Ettől északra, az ér tulsó partján terült el a régi falu határát mutató Pap-telekje, melynek közeli szomszédságában, nyugotra, a jelen századból is ismert göboly kút volt látható.² Ez utóbbi elnevezés azonban már a gr. Károlyiak gazdálkodására mutat s így nagyobb régiségre igényt nem tarthat. E Derek-egyházán kívül volt egy másik Derek-egyháza is, mint a Hunyadi

¹ Pozs. kápt. lt. Prot. Budense. Fol 84.

² A Vertics-féle határ-térkép 1774-ből.

János adománylevele világosan írja, az elsőtől hihetően délnyugati irányban.

A falut az irások 1471-ben Csongrád, 1499-ben Csanád megyéhez számították.

Domándi Mihály-telek puszta.

Földvárhoz tartozott 1476-ban. (L. Földvár alatt.)

Eresztő-telek puszta.

Mint Földvár tartozéka említették 1476-ból. (L. Földvár alatt.)

Erzsébet vagy Szent-Erzsébet falu.

Uj-városból, a mai H.-M.-Vásárhely egyik külvárosából, Makó felé indulván, a város szélén fekvő vámháznál két felé ágazik az út. Balra visz az erzsébeti út, jobbra pedig a makai. Amazon az Erzsébeti-dülőre, vagyis a rég elenyészett Szent-Erzsébet falu határára megyünk, melyen a város szélétől mintegy 8 km. távolságban, jobbra kitérve az útból, Csáki Lajos tanyájára, az ú. n. Erzsébet-telek található, mely az országúttól mintegy 100 s a Czirják-ér medrétől mintegy 130 m. távolságban, emelkedett térségen tűnik szembe. Itt még 1893-ban is a felszínen levő téгла és kőtörmelék mutatta az egykori templom helvét, a mikor t. i. itt Pető Ferencz felügyelete mellett

A SZENTERZSÉBETI TEMPLOM

környéke 1893ban.

Mérték 1:8640

Micsi tanyák

ERZSÉBET CZIRIAK ÖLDAL

ERZSÉBET TELEK.

A templom helye

Csáky Lajos földje.

Baricsa István tanyája.

Csúki Lajos tanyája

Orbán Mihály földje

Orbán Mihály tanyája

Mészáros S. földje.

Katoná S. földje.

Csanki szelm.

Csanki Ferencz földje.

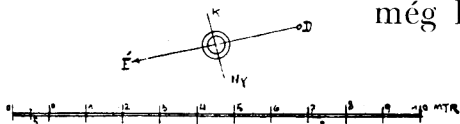
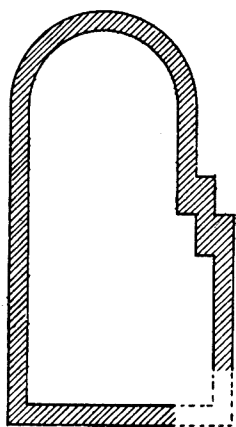
NYEKI TELEK.

ásattam, midőn is közel a földszínehez bolygatatlan emberi csontvázakra akadunk, a mi a földtulajdonos azon állítását, hogy e part régen magasabb volt, de az 1871-diki árvízi védekezéskor a tetejét lehordták, igazolta. A csontvázak mellett egy ezüst fülbevalót és egy drb karinthiai, XIII. sz.-beli kis ezüst pénzt találtunk; ettől kis távolságra, a föld színétől egy ásó-nyom mélységben, a kőtörmelék és a malteres föld közt, egy arannyal bevont ezüst karperecz csillant elő, mely az előttünk lopva itt ásogató kincskeresők turkálásai következtében távolított el a mellette szétszórva heverő csontvázaktól. Mintegy két ásó-nyomra a földszínetől a templom alapjára is rátaláltunk, mely igen keményen megfurkózott földre volt rakva. A templom déli oldalán, egy méternyi távolban az alaptól, 180 cm. mélységre a föld színétől, egy 210 cm. hosszú, 60 cm. széles és 80 cm. magas tölgyfa koporsó maradványai tűntek elő, melynek földdé vált részeit mindenütt tisztán láttuk, néhol azonban még összefüggő korhadt fa darabjai is kerültek felszínre. A koporsóban egy, a szokottnál nagyobb férfi csontvázat s mellékletképen négy drb XII—XIII. sz.-beli frisachi ezüst pénzt találtunk. A kémlelő árok másik végén egy másik csontváz feküdt szintén fa koporsóban, bal lába térdben eltörve s a jobbkra téve, mely utóbbinak alsó lábszár csontja szintén eltörve volt, de még a halott életében hibásan összeforradt. Különös, hogy mindenik tetem mellére az eltemetéskor egy-egy egész téglát fektettek. A templom másik oldalán is akadunk bolygatatlan sírokra s ezekben felnöttek és gyermekek csontvázaira, némelyik sírban 2—3 egyénéire is. Némelyik csontvázon s a körülötte levő földön a bemeszelés nyomait láttuk. Ezek közt újra találtunk

két, egymásra hibásan tett s összeforradt lábszár-csontot és egy fél-kar nélküli csontvázat.

A templom téglalapja csak egy helyen volt már meg. Egyébünnét a föld előző tulajdonosa felszedette s elhordatta a téglákat: de megvolt körös-körül mindenütt, tisztán kivehetőleg, az alapját képező jól furkózott föld. Ez sárga és fekete földből készült, egy-egy arasznyi vastagságban váltakozva

26. sz. A szent-erzsébeti templom alapja.

solykeményre verve, hogy ásonk alig fogta. A környezetben és felásott árkokban homok és márványkő darabokat is leltünk: ilyeneket a tanyabeliek már korábban és több ízben találtak ott s azokat el is hordogatták. Igen sok volt a vas szeg a kiásott törmelékben és földben, a mi azt mutatja, hogy a templom és berendezése egyszerre pusztult el, hihetően tűz által. Ugyan csak az ásatások alkalmával találtunk még III. István (1161) érmét, a

rozsa miatt ketté törve; másalkalommal, szintén e vidékről, Hajdú Sándor útján került gyűjteményünkbe 4 drb, IV. Istvánféle (1161—1173) réz

érem, s ismét más alkalommal a templom környékéről 8 drb, II. Endre korabeli rézpénz, mely azonban nem jutott birtokunkba.

A község, az érmek tanúságai szerint, II. Endre királyunk kegyes életű leányánál, kit csak 1251-ben igtattak a szentek közé,¹ (bár IV. Béla királyunk

¹ Fejér, Cod. dipl. IV., II. 58.

27. sz. Szent-erzsébeti. közben kori leletek.

már 1249-ben megengedte, hogy tiszteletére templomokat építsenek),¹ régibb: és így nem róla, hanem az evangyéliomi Erzsébetről, Keresztelő János anyjáról, neveztetett. Az ugyan ilyen nevű, méltán szép hír-névnek és hódolatnak örvendő magyar király-leány — kinek életét és dolgait a németek népies hite oly bájos vonásokkal rajzolja — minek utána Thüringiába nevelkedett: ott ment férjhez, ott viselte szenvedéseit, ott követte el csoda tetteit, ott temettetett el s tetemeit is ott emelték ki.² Nálunk kevésbé volt ismeretes, mert tisztelete korántsem volt úgy elterjedve, mint más szenteké, kiknek némelyikéről³ haza szerte 40—50 falut is elneveztek, míg Szent-Erzsébet nevű falut alig ismerünk 8—10-nél többet,⁴ ezeket azonban már abból az időből, mikor a magyar király-leányt is a szentek dics-fénye övezte. Ez utóbbik tiszteletére egyébként a püspöki székes egyházakban és más helyeken is oltárok⁵ és templomok⁶ állíttattak. A gróf Schlick számára határunkról készült 1701-diki összeírás szerint⁷ ugyan — „Escherwet-pusztán van egy halom, melyben egy szent van eltemetve, kitől az nevé is vette“: de kétségtelen, hogy így csak a nagyzó helyi hagyo-

¹ Fejér, Cod. dipl. IV., I. 338.

² Pray, Vita Stae Elisabeth. 28. s köv. ll.

³ Ilyenek voltak Szent Miklós, Szent György stb.

⁴ Szent Elesebet, Szent Elsebet, Szent Erzsébet található a XIV. és XV. századokban Pest Pilis megyéken. (Fejér, X., II. 819, — X., II. 710, — X., III. 216, — X., VI. 437), Baranyában (Anjouk. okmt. III. 319.) és a Drávántúl (u. o. X., VIII. 367, II. 131.) A többit l. Csánkinál, i. m. és a hivatalos helység névtárakban.

⁵ Bunyitay, Vár. püsp. tört. III. 42—44. Borovszky, i. m. II. 88.

⁶ Egyebek közt Kassán, Csanádon, Szegeden stb.

⁷ L. a gróf Károlyi lt.-rban 35. fiók 8. sz.

mány beszélhet, mert hiszen közönségesen tudva van: hogy a szent király-leány tetemei a thüringiai Konrád által egyenesen e célra épített marburgi szép Erzsébet-templomban nyugosznak: különben is a szentek tetemeit, főleg a középkorban, midőn a szent ereklyék kereslete igen nagy volt, nem szokták egy olyan erős kath. országban, mint a mienk, a pusztában kün felejteti.

Mert a mi Erzsébetünk valószínűen már a tatárjárás alatt pusztasággá változott. A templommal és egyházközséggel együtt megszűnt létezni a falu is, s határa a szomszéd községekéhez csatoltatott. Már 1478-ban is csak mint pusztáról van róla említés, melyet t. i. Dóczi Péter Vásárhelylyel együtt magának megszerzett.¹ Bercsényi Imre is mint olyat említi 1659-ben.² Nem is ülték meg előbb, mint a hódoltság idején, mikor vele, mint faluval, fogunk ismét találkozni.

Fecskés vagy Mogyorós-Fecskés falu.

Monyaros fezkes	1456	Fecskés	1558
Fechkes	1463	Fecskés	1560
Monyoros fechkes	1466	Mogyorós Fecskés	1561
Fechkes	1472	Monyáros Fecskés	1561
Monyoros fechkes	1489	Fecsk	1561
Monyoros Feczkes	1536	Monyorós Fecskés	1564
Monyáros Fechkés	1537	»	1565
Moniaros Fechkes	1556	Monyoros Kechkes	1636
Monijoros Fechkes	1557	Monyoros	1636
Monyoros Fecskés	1558	Fecskés	1636

¹ Borovszky i. m. II, 219.

² Eszterg. főkápt. lt. Capsa 54. f. 5. n. 16.

Mogyorós Fekes	1636	Fecskés	1675
Monioros kechkes	1636	"	1681
Fetskés	1642	"	1685
Fecskés	1647	"	1586
Mogyarós Fecskés	1647	"	1695
Fecskés	1662	"	1731
"	1789	"	1765
"	1665	"	1766
"	1667	"	1774
"	1672	"	1783

Igy nevezték a fecske madárról, mely itt nagyobb mennyiségben tanyázott. Előnevét pedig a mogyorótól kapta, mint a mely gyümölcs itt hajdan vadon termett. Ezt régen monorosnak, monyorosnak írták,¹ mely szóval a hon távolabbi részeiben is több helyet neveztek el.² Az előnév által való megkülönböztetésre itt annyi-
val inkább szükség volt, mert magában Csanád vármegyében is több Fecskés falu volt, nevezetesen, a második Szemlak mellett, a harmadik pedig, t. i. Kis- vagy Komlós-Fecskés, Mező-hegyes és Komlós közt.

¹ Erre számos régi példát idéznek Rómer, Magy. akad. ért. 1861. 333.) és a Nyelvtört. szótár.

² Így említettnek 1241-ből Monoros-Kuth Gömör-Kis-Hontm.-ben, 1255-ből Monoros folyó Szepes m.-ben. 1275-ből Monoros-Potok Hont megyében, 1237-ből Moneraus-patak Ung megyében (valamennyi Ortvaynál, Magyarorsz. régi vizei), 1284-ből Monyorófő Pest megyében, 1418-ből Monyorosd Krassó megyében. Ezekén kívül voltak Monyorós helységek Esztergom, Vas- és Zaránd megyékben, (utóbbik helyt kettő is), Monyoród pedig Valkó megyében stb. stb. Az e fajta elnevezések, a mennyiben még megvanuak, ma már ország szerte Mogyorósnak hangzanak. Így a XIV. századbéli Zemplén megyei Monyoros ma Mogyoróska; valamint a Szabolcs megyei e korbéli Monyorost is Mogyorósnak írják és ejtik ki. (V. ö. Csánky, Magy. orsz. tört. f. r. I. 357. 521.)

A mi Feckésünket V. László király levele¹ 1456-ban Szöllös és (Peres) Kutas közt említi, a hol az valósággal is feküdt, s hol az vizeinek és legelőinek bőségénél fogva derekas falut képezhetett. A király t. i. ez évben a mi M.-Feckésünket s a körülfekvő nagyobb számú helyeket, köztük Holdat és Vásárhelyt is, új adományképen Hunyadi János országhormányszónak ajándékozta, a ki azokat egyébként már Zsigmond kir. ideje óta bírta. A nagy hazafi halála után özvegyének, Szilágyi Erzsébetnek, birtokába jutott a falu, de a csanádi püspök, Hangácsi Albert és Lábatlani János is rátették a céljt, úgy hogy az özvegy szükségesnek látta ezek szándéka ellen az aradi káptalan előtt óvást emeltetni,² | 1463-ban a mi eredményes is volt, mert Hangácsi utódai idővel is csak a tizedét tudták falunknak megszerezni. A mint azonban Erzsébet nagy-asszony meghalt, Mátyás király a falut s a hozzá tartozó pusztákat, u. m. Csorvás-egyházát, Apácza-kutát Sóstó-egyházát és Gellért-egyházát édes anyja hűséges tisztjének s a maga munkácsi várnagyának, Teleki Varjasi Jánosnak s általa Tercsi Lászlónak, fele részökben pedig Bizerei Jánosnak s általa mostoha fiának, Tatár Jánosnak és testvéreinek, Jakabnak ajándékozta,³ kiknek a birtok annyival inkább kezökre esett, mert Varjasi és Tercsi a vármegye egyéb részeiben már korábban is bírtak. A beiktatás alkalmával ugyan némely szomszéd földesurak nehézséget támasztottak, a mint ezt fentebb előadtuk, de ezt sikerült

¹ A levél a müncheni kir. ltrból másolva a Békés m. rég. egyesület múzeumában.

² A káptalan bizonyítványa erről, Orsz. lt. Dl. 15862.

³ A kir. adománylevel s a beiktatásról szóló káptalani jelentés 1466-ból, Orsz. lt. Dl. 16298.

az adományosoknak elhárítaniok, s a falut és tartozékait birtokba venniök. A hatalmas szomszédok azonban nem nyugodtak, s nemcsak Feckést, hanem Varjasinak egyéb itteni birtokait is, nevezetesen Teleket, Bagdot és Földvárt el akarták foglalni, úgy hogy a várnagy szükségét látta annak, hogy a püspök (ekkor Szokoli János) | 1472 és a nagy-laki Jaksicsok eme jogtalan terjeszkedése ellen a leleszi konvent előtt óvást tegyen s a királyt is intse a jószágok eladományozásától.¹ A szomszédok terve ily módon meghiusult de Varjasiék nem lehettek teljesen megnyugtatta, mert a birtokon néhány évvel ezután tuladtak.

Az új tulajdonosok, nevezetesen Kerei Foris és Posegai Gáspár azonban szintén nem sokáig érezték magokat biztosságban, mert a király előtt | 1489 jelentették, hogy „falujoknak, a Csanád megyében eső Monyorós-Feckésnek, mely őket teljes joggal illeti meg, a törvényes határjárásra és új határdombok emelésére igen nagy szüksége van,“ miért is a király a csanádi káptalant a határnak újonnan megjelölésére utasította.²

Valószínű, hogy a falu ismét nem sokáig maradt e birtokosok kezén sem, a mennyiben t. i. néhány évtizeddel később Monyorós- | 1525 egyház úgy említetik, mint a szomszéd Öros-háza hatalmas földesurának, Komlósi Ferencznek, pusztája, mely ekkor szállott leányágra.³

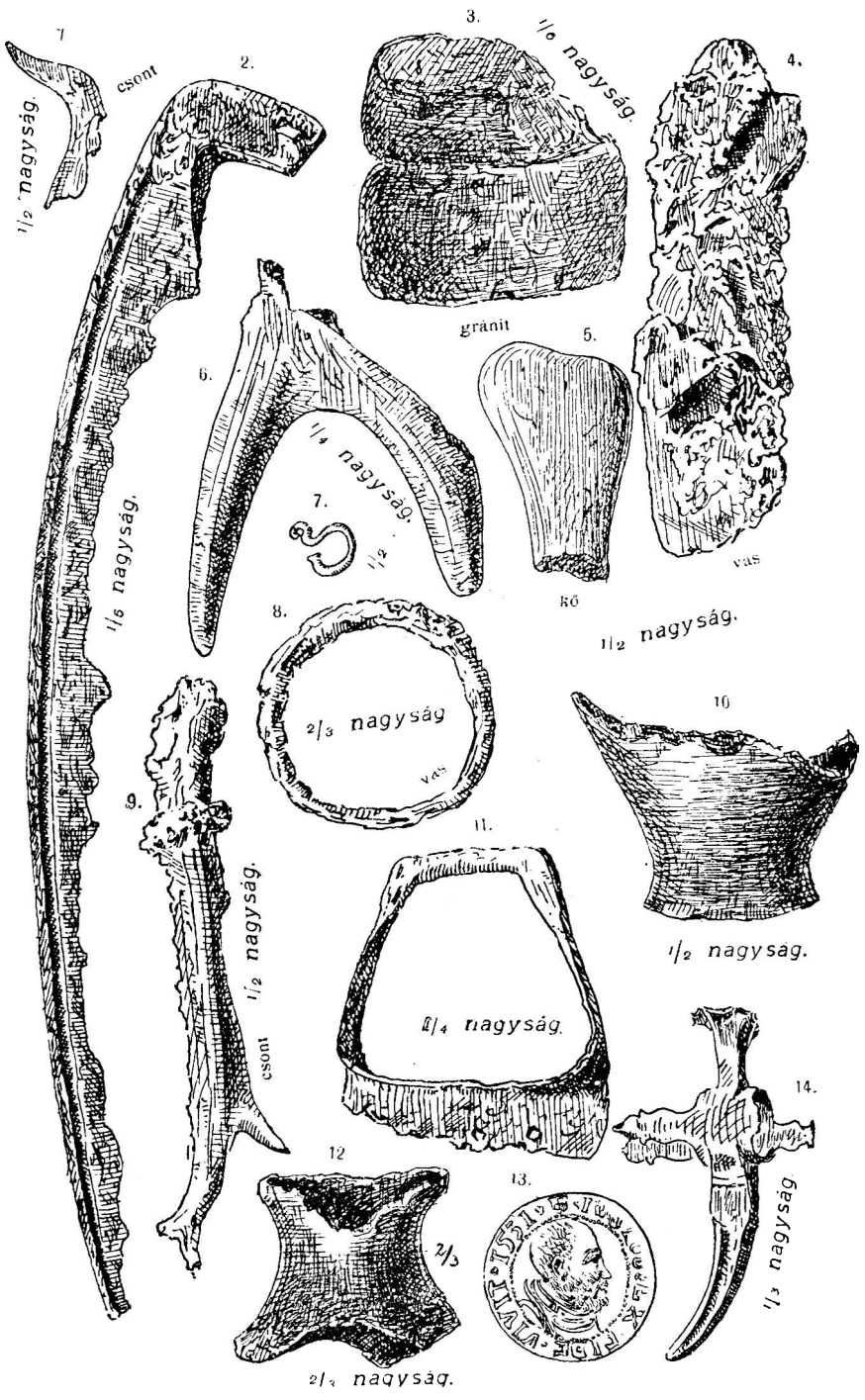
Feckés falu belterülete azon a helyen keresendő, melyen most a Fejes József, Fejes János,

¹ Az óvástétel u. o. 17290.

² Mátyás levele 1489. ápr. 15-ről, Orsz. lt. Dl. 19509.

³ Haan-nál, Békésm. hajd. Okt. II. 148.

Héja Sándor és Muzsik István tanya földeik feküsznek, de elnyult a Kóti Lajos és a Bodosi-féle tanyáig is. A környéket 1894-ben Oláh Imre tanár kutatta át és több helyen eszközölt ásatásai után végre a Muzsik-tanya udvarában találta meg a soros sirokat, emberi csontvázakkal, nem különben a templom helyét mutató téglá darabokat és az ez alatt elnyuló furkozott alapot, előbbieket azonban már előzetesen ismételve szét hányták és feldúrták a különféle kincskeresők. Ezek szándékát az a körülmény könnyítette meg, hogy a halmot, melyen egykor a templom állott, újabban, több mint egy ölnyi mélységre elhordták, a mikor az alap maradványai jóformán napfényre kerültek. A csontvázak fejei leginkább nyugatra voltak fektetve. Sír melléklet egy agyag orsó karikán kívül nem találtatott. De a falu határának más részéből (Muzsik István földéről) régiség-tárunkba kerültek egy bronz hajgyűrű, egy szarvas agancs, egy őz agancs, egy kasza és fenőkő darab, két kis csésze töredéke durva szürke agyagból, egy vas karika, egy vas tömb darab, benne rézfejtű vas szeg nyomai, Kardos földéről egy vas kengyel Fejes János és József földéről egy vas csákány és két ezüst érem t. i. Albert brandenburgi örgróf garasa (1531) és Miksa király denára (1571). É tájról (Héja Sándor) került egy 17 cm. magas veres-márvány oszlop darab is régiség-tárunkba, mely hihetőleg az egykori templom ornamentikájához tartozott.

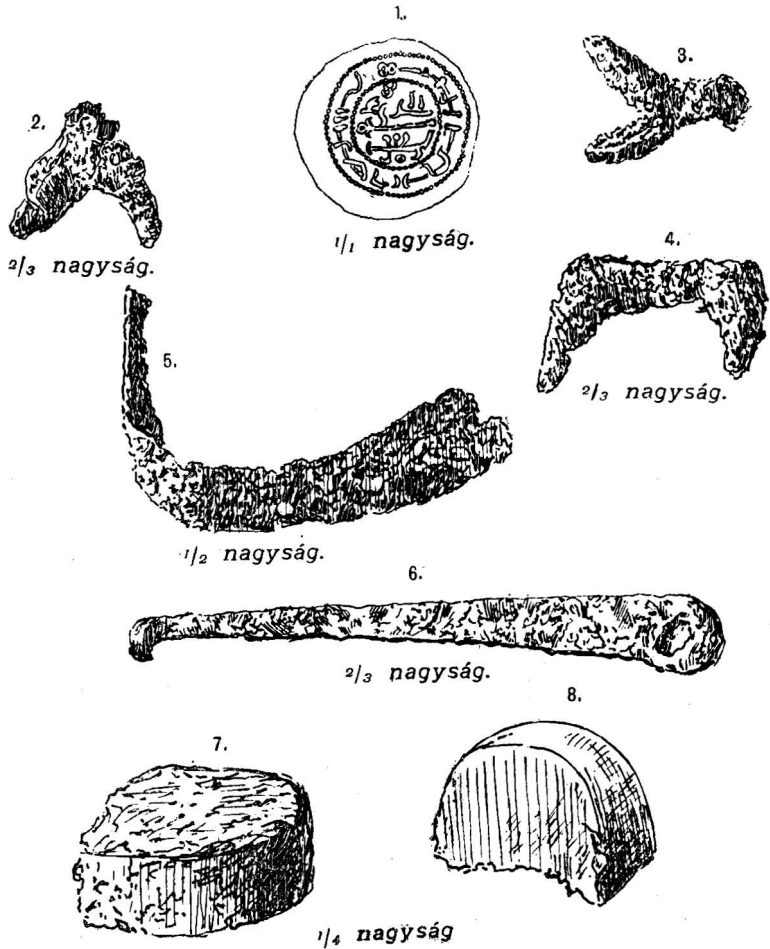
Férged falu.

Férged	1450	Férged	1564	Ferges	1702
Férged	1549	F ö r g e d	1601	Férged	1722
Férged	1536	Férged	1609	Férges	1722
Férged	1552	Férged	1609	Férges	1723
Férged	1553	Férged	1646	Férged	1738
Férged	1556	Férged	1647	Férged	1752
F ö r g e d	1561	Férged	1663	Férged	1774
Férged	1563	Fürged	1672	Férged	1789
		Férged	1708		

Nevét, ép' úgy, mint a hozzá területileg is közel eső F ü r g e - h a l o m, egykori birtokosától, a jó magyar származású Ferge (vagy Fürge) családtól vette, az ismeretes *-d* helység-képzővel: tehát ép' úgy formálódott, mint számos más társai. (Bagd, Endréd, Jánosd, Acsád, Ivánd, Peterd stb.) Az ősi birtokos nevét egyébiránt az ország különböző részein, egyebek közt a szomszéd Makón is, ma is több család viseli.

Legrégibb adat, mely a falura vonatkozik, 1450-ből maradt reánk, abban a levélben, melyet az ország főtanácsa Hunyadi János kormányzó javára Hód és Vásárhely földesuri joga tárgyában a Szekcsei Herczegek ellenében állított ki. E szerint, mikor a csanádi káptalan Hunyadi e jószágokba visszaigtatta, a törvényszerűen egybehívott szomszéd nemesek és lakosok között „Férged nevű faluból jelen voltak Vajda László, Tóth Miklós és Tarjáni Miklós, nemzetes Makófalvi László és Péter gazdatisztei és Miklós, Gyár-

mati Vajda fia¹ Innét az tűnik ki, hogy a köz-
ség földesurai a Csanád nemzetségből eredt s

29. sz. Férgedi középkori leletek.

a megyében másutt is birtokos Makófalvi Makó
család tagjai voltak, kik főleg mint a szomszé-

¹ Az oklevél gr. Telekinél, Huny. kora X. 256.

dos Makó és Kisfalud urai nevezetesek. A harmadik földes úr Gyarmati Miklós, a temesvármegyei Gyarmatáról való volt, kiről egyebet nem tudunk. Kétségtelen, hogy a falu az egész században e birtokos család kezén maradt, s hogy a papi tizeddel az egész idő alatt a csanádi püspöknek adózott.¹

Még egyszer említi az írás a század közepe táján a helyet, mint Vásárhelylyel szomszédos falut, bizonyos nemesi névben, azon túl csupán a hagyomány és a régiség leletek beszélnek róla.

Előbbiek szerint a falu helye most Csáki Sámuel földén van, hol 1894-ben Oláh Imre tanár a templom maradványait fel is találta, a mennyiben ásatásai alkalmával az ottani partos területen nagyobb mennyiségű téglát, mészhabarcsot, kő-törmeléket és számos emberi csontvázat szedett ki a földből. Ez úttal nyolcz koponyát, három darab patkó alakú téglát, egy bronzgyűrűt, egy csipkés szélű, mintegy három cm. hosszú bronz dísz, egy rozsdás vas kopját, több drb. vas pántot és vas lemezt, egy fenő-követ és több agyag edény darabot hozott haza gyűjteményünk számára. Más alkalommal került oda ugyan ezen földből IV. Béla réz dénárja. Fejes | 1240 János itteni tanyáján a fentebbi alkalommal szintén történt ásatás, s innét ezuttal egy vas lándzsa köpűje, egy vas kés, egy átfurt végű vas kampó s több más vas darab jutott gyűjteményünkbe. A nagyobb számú cserép darabok itt is emberi lakó helyekre mutatnak. Végre Csáki Imre földjéről egy izmáelita réz pénz jutott régiségtárunkba.

¹ Borovszky i. m. II. 182. 162

A templom alapját, mivel azt előzetesen már mások feldúrták, nem lehetett rajz és méretek szerint meghatározni.

Földvár falu.

Feldwar	1462	Varyas Feold-	Feoldvar	1562
"	1463	war	Warjas Feld-	
"	1468	Földwar	vár	1562
Fewldwar	1472	Fewldwar	Feoldwaar	1563
Fekethew		"	Varias Foldw.	1564
Feldwar	1476	Fedwar	Földvár	1611
Feldwar	1488	"	"	1649
"	1523	Fewldwar	Földvar	1655
Földvarteleke	1525	"	"	1776
		"		
		"		

E nevet hazánkban nagy számu községnek adták, annak bizonyására, ami egyébként is tudva van, hogy eleink földből hányt s erődítvény alakú sánczokat haza szerte sűrűn találtak, s olyanokat magok is készítettek. Így például találtak ilyet, hogy csak vidékünkre szorítkozzunk, Szegváron, Donáton, Szentesen, Csanyon, Fel-Győn, Csongrádon, Alpáron.¹

Határunkban is két Földvár volt, egyik a réten, Al-Győvel szemben, Gorzsától nyugatra a Kéró-ér mellett, hajdan minden oldalról vizektől környezve, melyek a magas sáncz mély árkait is megtöltötték² melyekből (sáncz és árkok) azonban ma már csak egy kisebb halom maradt meg. Ezt ős idők óta Vásárhely város bírta, bár

¹ E tárgyról bővebben Romer, Résultats généraux du mouvement Archéologique 78. 81—99. ll.

² Bél Mátyás, Csong. vm. leírásában, kzt.

a mult században az uraság is jogot tartott hozzá.¹ Földét leginkább dohánykertészek művelték.² Jelenleg a halmon a Konstantin testvérek kastélya van, mellette pedig a csatorna húzódik el.

A másik Földvár a határ ellenkező szélén a Nagy-tatár-sánczban volt, s a mingyárt említendő adatok csakis erre vonatkoznak.

Már előbb tárgyaltuk,³ hogy az itteni nagy kör-sánczokat Átilla és az avar khánok székhelyének kell tekintenünk. Valószínű, hogy a magyarok is mindjárt a honfoglalás után megszállották ezeket, mert, mint alább látandjuk, kétségtelen, hogy itt már a tatárok előtt falvak állottak fen.

Az írott adatok azonban sokkal később, t. i. csak a Hunyadiak korából kezdődnek e helyről. Abban a levélben t. i. melyben az aradi káptalan bizonyítja, hogy Teleki Varjasi János és Czirai Benedek özv. Hunyadi Jánosné ké- | 1463 pében a káptalan előtt személyesen megjelentek és óvást tettek az ellen, hogy a király az ő édes anyjának 25 faluját, melyek Csanád, Békés, Arad stb. megyékben fekszenek, Albert esanádi püspöknek és Lábatlani Jánosnak el akarja adományozni, ezen faluk közt Csomorkány, Fecskés, Szent-Tornva és Kutas mellett felsorolják Földvárt is, utóbbi hármat mint Békés vármegyébe eső községeket.⁴ Varjasi Hunyadinének munkácsi várnagya volt,⁵ s e megbízatásra annál alkalmasabb, mert ő a nagy-asszony közeli, szent-andrási

¹ Városi ltr. Rvi. 2. a. cs. 2. sz.

² Urb. összeírás 1789-ből, u. o.

³ E munka I. 324—357.

⁴ Az oklevél Orsz. lt. Dl. 15862.

⁵ Orsz. Dlt. I. 16848.

birtokán ispánkodott,¹ s ő a megbízásban annál nagyobb buzgósággal járhatott el, mert e vidéken egy idő óta már maga is birtokos volt, a mennyiben a szomszédos Bagd pusztának ura volt, nem sokára pedig úrnője és királya | 1466 kegyéből Fecskést, Csorvás-egyházát, Sóstó-egyházát, Gellért-egyházát és Apácza-kútát is megszerezte,² sőt Földvárt is megkapta, bár utóbbik helyen a Csücsködi testvérek, Tömpe Domokos, Szalmateresi Mihály és fiai, végül Nagy Albert is birtokos társak voltak. Ez időtájon tör- | 1468 tént, hogy a földvári jobbágyok egy ízben valami lakodalomra Orosházára rándultak át, visszajövet pedig Komlósi Mihály, Orosháza földesura, a maga jobbágyaival rajtok ütött, s őket a mezőn kegyetlenül elverte.³ Ez erőszak ellenében Varjasi fogta pártját a pórul jártaknak.⁴ Az uradalom tulajdonjogára azonban ez időben már a csanádi püspök (ekkor Szokoli János) is számot tartott, s ezért tiltotta Varjasit Telek, Bagd, Fecskés és Földvár elfoglalásától,⁵ viszont Varjasi is tilalmazta a püspököt s a szomszéd birtokos Jaksics Istvánt és Demetert a fentebbi falvak határaiba eső szántóföldek, rétek, kaszálók, erdők, vizek, halas tavak birtokba vételétől és fölkerésztől, — Mátyás királyt pedig azoknak eladományozásától.⁶

Adatok hiányában nem lehet eldönteni, hogy az óvástevők melyikének volt igaza? s melyik volt a bitorló? Lehetett egyik is, másik is, mert

¹ U. o. 15836, 15847, 15887.

² U. o. 16298.

³ Borovszky II. 195.

⁴ Karácsonyi, Békés vm. tört. II. 268.

⁵ Borovszky I. 363.

⁶ Orsz. lt. Dl. 17290.

tudva van, hogy e korban az erőszakos foglalások országszerte ismét gyakoriakká váltak. Ily viszonyok közt épen nem volt felesleges a jogigényt megújítani s ismételve nyilvánossá tenni. Ezért történhetett, hogy Varjasi újra be- | 1476
igtatta magát Földvárnak s a hozzá tartozó pusztáknak birtokába, melyek nevei ezek: Eresztőtelek, Szilas-egyház, Hosszu-telek, Veres-egyház, Három-lábú, Ómlás és Domándi-Mihály-telek.¹ Varjasi azonban e mellett megtartotta tisztségeit is az özvegy kormányzónénál, kinek ügyeiben majd mint a debreczeni uradalom ispán- | 1477
ját,² majd mint ítélő birót látjuk szerepelni | 1478
a donát-tornyai jobbágyok és a csanádi püspök közt fenforgott vitás kérdésben.³

A rakoncátlankodó urak példája azonban a jobbágyokra is elragadt, s így történt, hogy ezek nemsokára minden zabolát félrelökve Föld- | 1488
váron nyílt lázadásban törtek ki. Varjasi ugyanis nevezett időközben meghalván, özvegye egy másik földvári birtokoshoz, Posegai Gáspárhoz, Mátyás király egyik udvari tisztjéhez, ment nőül, kivel azonban a szomszéd földesurak és saját jobbágyai nem voltak kibékülve. Ez utóbbiak élén a köz rendű Gyárfás István állott, kinek biztatására egy pár szökevény földvári paraszt a községi birák és a falu ellen a szomszéd falvak, t. i. Bodzás, Meggyes, Gerendás, Soffron stb. jobbágyságát fel-lármázta, úgy hogy ezek fegyverre kapva a falura törtek, az öreg-biró házát széthányták, s a Posegai udvartelke körül csoportosultak,— oda nyilakat

¹ Jászai orsz. lt. scriu. 13. no. 27. (Borovszky úr szíves közlése).

² Orsz. lt. Dl. 18004.

³ U. o. 17.943.

lőttek s annak egyik szolgáját leszurták. E zendülésről készült vizsgálati jegyzőkönyvből egyebek közt az tűnik ki, hogy a falu papja ez időben Orbán volt, az egyházi pedig Ferencz jobbágy. A falu többi lakói közül pedig említetnek: Agserő Fülöpné Piroska, Agserő Márton, Dombi Dénes, Fekete Demeter, Fodor Antal, Hatvani Gál, Gólya Benedekné, Nagy Márton, Pordányi Gergely, Torma Ambrus, özv. Tuzsér Istvánné.¹

Még ezen év tavaszán egy másik erőszak is esett a falun, mikor t. i. Dóczy Imre, a szomszéd földesurak egyike, Földvárról, a Posegai jobbágyaitól, 40 lovat elhajtatott, miben az Imre úr ispánja, Nagy Ambrus és a már említett Gyárfás István voltak az eljárók.²

Posegai ezután, nem lévén fia, mostoha fiát, Varjasi Györgyöt, tette királyi jóváhagyással örökösévé. Ennek fia pedig Orosházi Komlói | 1493 Annát vette el, ki mikor özvegyen maradt, | 1523 unoka bátyjával, Komlói Ferenczcel úgy egyezett, hogy ennek a maga orosházi részét átengedi, hogy Földvárt egészen bírhasssa, melyet aztán ő a maga ivadékára, Varjasi Jánosra szállított át.³ Ez egyezés nem terjedt ki a Földvartelke nevű pusztára, mert ez azon javak közé tartozott, melyekre II. Lajos király Komlói Ferencznek engedélyt ad, hogy ő azokat fiörö- | 1525 kös nem létében leányágra szállíthassa.⁴

A falu fekvését azok az emberi csontvázak

¹ A zendülés részletes leírása a vizsg. j.-könyv után Karácsonyitól, Zsilinszkynél, Békés vm. rég. társ. évk. XII. 92 – 100.

² Orsz. lt. Dl. 19412,

³ Borovszky, i. m. II. 197.

⁴ A király levele 1525. júl. 30-ról a gr. Károlyi levéltárban. (Haannál is, Békés vármegye hajd. II. 148.)

és apró ezüstpénzek mutatják, melyek a Tatár-sáncz-dülő északkeleti szélén a Csizmadia József, Csizmadia Péter és Tárkány Sz. Ferencz földeiken a tulajdonosok vallomása szerint a sáncz testében találtattak. A pénzek a (leírás szerint vékony, halpikkely nagyságúak, rajtok nap, hold, csillag) a XII—XIII. századokra utalnak.¹

Füldeáki puszta.

Megkülönböztetendő Füldeák falu területétől, mely a török világban elnéptelenedvén, szintén említettik Füldeák pusztának,² de Makó tartozékát képezte.

A mi pusztánk Somogy-telekével együtt Komlóshoz tartozott s minthogy ezzel egy gazdája volt, t. i. Orosházi Komlósi Ferencz, s Földvárral, Monyorós-egyházával, Gellért-kutával, Szilas-egyházával, Homok-egyházával együtt Csanád megyében fekvőnek iratik: azért számítható a mi határunk északi részéhez. Különben csak egyetlen egy okirat szól róla, melyben t. i. II. Lajos király engedélyt ad nevezett Komlósinak, hogy a maga javait | 1525 fiörökös hiányában leányágra hagyhassa.³

¹ A csontvázak rendes temetésre mutatnak. habár a sáncz oldalában, a föld mostani színétől csak csekély mélységből tűntek fel, a mit azonban a sáncz folytonos kopása fejt meg.

² Borovszky, Csan. vm. tört. I. 234., 261. 317. II. 187.

³ Az oklevél Haannál, Békés vm. hajd. II. 148 149.

Gellért-egyháza vagy Gellért-kuta.

Gelertheghaza	1456	Geredkwtha	1475	Gelertkuta	1525
Gelerdeg-		Gellerth kw-			
haza	1466	thatelek	1521		

Valamikor, mint neve tanusítja, temploma volt s mint ilyen, a lakott falvak közé számított. De mikor az írott adatok említik, már akkor üeptelen volt. V. László király is azon puszták sorában említi, melyeket a hód-vásárhelyi | 1456 uradalom tartozékai mellett új adományképen Hunyadi Jánosnak ajándékoz, habár ez e nagy uradalmat Zsigmond király kora óta folyvást bírta.¹ Ezután a falu mindaddig a Hunyadi család kezén maradt, míg Mátyás király azt, mint a mogyorós-fecskési uradalom tartozékát, a | 1466 már többször említett Teleki Varjasi Jánosnak, Bizerei Jánosnak s ezek társainak el nem ajándékozta. Ez ajándékozás azonban nem terjedt ki az egész pusztára, mert annak egy részét a Szeri Póság bírták s így történhetett, hogy mikor ezek utolsó sarjadéka elhunyt, Mátyás király a magva szakadt nemzetség javai közt e birtokot is megnevezi, mikor azokat Guthi Ország | 1475 Mihály nádornak, Guthi Ország Lőrincznek és Nádasdi Ongor Jánosnak adományozza.³

¹ Az oklevél másolata Békés vm. muz. ltárban.

² Az ad. levél. Orsz. lt. DI 16298.

³ Mátyás ad. levele u. o. 17273.

Utóbbik időben a puszta neve is megváltozott, mert az egyháznak emlékezete is elveszett, maga a hely is Feckéstől elszakítatván, először Szent-Tornyához, majd Orosházához csatoltatott.¹ Ekkor annak Orosházi Komlósi Ferencz volt gazdája, kinek a környéken legtöbb birtoka volt.² A vármegyei hatóság is nagyon ingadozó volt, mert először Békéshez, majd Csanádhoz, majd Csongrádhoz, majd utoljára ismét Békéshez tartozónak írják az oklevelek. Miből az látszik, hogy a hely a három vármegye érintkezési pontja körül keresendő, vagyis határunk legészakibb részén.

Gorsa falu.

Bod-gorsaya	1331	Gorsa	1552	Gorsa	1644
Gorsas	1456	"	1555	"	1662
Gorsa	1462	Gorsa	1556	Gyorsa	1702
"	1549	Gorsa	1558	Gorsa	1722
		Gorssa	1560		

A név tulajdonság névi képzővel is fordulván elő (Gorsas, Gorsás-ősi³), nem származott sem a Gorsa család névtől,⁴ sem a kun-persa ghorsitól (-szék),⁵ sem a török gours, gourza (kerekség)

¹ Karácsonyi i. m. II. 121. (Gellért-kutát megkülönbözteti Gellért-egyházától)

² Lajos kir. hivatolt levele 1525-ből.

³ Zaránd megyében, 1478 ban, Csánkynál, i. m. I. 741.

⁴ Példák erre: Gorsu 1138-ban (Knauz, Mon. eccl. Strig. I. 88.), Kors 1307 (u. o. II. 577.), Korsá 1282. (u. o. II. 154.), Gorsá 1557 (defter), Gorsá 1573. (Frankl, Hazai és külföldi iskolázás 251.). Mindezen tulajdonnevek az oláh görse (nagy), vagy a tót gorsa (rosz) szavakból képezhetők.

⁵ Gr. Kuun, Codex Cumanicus, 323.

szótól, sem a régi magyar gorsától,¹ nincs összefüggésben a többi hason hangzású helynevekkel sem,² hanem, a mint Borovszky is véli, az ó-szláv gruša vagyis körtefával azonos,³ mint a mely a föntebbi képzőt és összetételt a legalkalmasabban szolgáltatja.

Nevének előttünk ismert, legrégibb alakja azt mutatja, hogy birtokosa Bod volt, kiről fentebb Batida alatt szólottunk. Később a Rátold nembeli Hasznosi Miklós szerezte meg a Csanád megyébe sorozott falut, ennek magva szakadásával pedig visszaszállott a királyra, kitől, t. i. az ez időben uralkodó Károly Róerttől, | 1330 azt és Batidát, Becsei Imre barsi ispán s fiaí, Tötös és Vesszős a Csanád megyei Veresmartért elcserélték. Ez ügylet a Becseiekre nézve nyereséges lehetett, mert az arról szóló királyi oklevél⁴ az adományosok hűséges szolgálatait is emlegeti.

Zsigmond király idejében a hely, mint lakatlan puszta, a nagy kiterjedésű hód-vásárhelyi uradalom egyik tartozékát képezte, s mint ilyen Hunyadi János birtokában volt, miről | 1456 V. László király új adomány levelet állított ki a nagy hős nevére.⁵ Valószínű azonban, hogy a falu nem volt egész kiterjedésében a Hunyadiak birtokában, vagy ezek csakhamar ezután túladtak rajta, mert néhány évvel később, mikor t. i. Mátyás | 1462

¹ A Nádor-codexben uncus, furca (horog, szigony) értelemben, a székelyek köznyelvén ma is horgas bot, melylyel a halászok a jég alatt hálóikat igazítják, mankó.

² Gerse, Gersa, Guersa, Golsa, Gelse, Korsá, steff.

³ Borovszky, II. 203.

⁴ Gr. Zichy-család okm. t. I. 376.

⁵ Az 1456-iki ad. levélnek a müncheni állami levéltárból vett másolata a Békés vm. múzeum levéltárában.

király a Csanád megyei Szent-királyra nézve határjárást és beigtatást rendelt el, s e hivatalos eljáráshoz a szomszéd nemes urak közül királyi embereket nevezett ki, egyet, t. i. Jánost, Gorsáról küldött ki.¹

A tizedet már a XV. században a csanádi püspöknek fizette.²

A falu határa egy szigetet képezett a nagy rétságban, melyet széles vizek vettek körül s erek és tavak hasogattak, miért is a partosabb helyek rengetek nádasok közé voltak eldugva. E terület dél-nyugati részén, a Gatyás-ér északi partján, a Kenyér-váró-halomtól keletre, Földvárral szemben, fekszik a Gorsai-telek, mely elnevezés az egykori falu belterületét jelzi.³ E helyet régészeti szempontból nem kutattuk.

Ellenben az ettől északnyugatra eső Köveshalmot (Varga Lajos birtoka) Oláh Imre tanár 1894-ben megásatta s ebben nagy mennyiségű téglá, mészhabarc s terméskő darabok között nyugot-keleti irányban fektetett emberi csontvázakat talált, ezeken kívül egy ∇ alakú, több sor téglából rakott üregben két koponyára s egyéb emberi csontra, másutt ismét 42 cm. mélységben egy magános koponyára, másutt, 110 cm. mélységben 6, majd ismét 5 teljesen ép s egymás mellé helyezett koponyára, egyéb csontok nélkül, talált, melyek egy részét régiségárunk számára

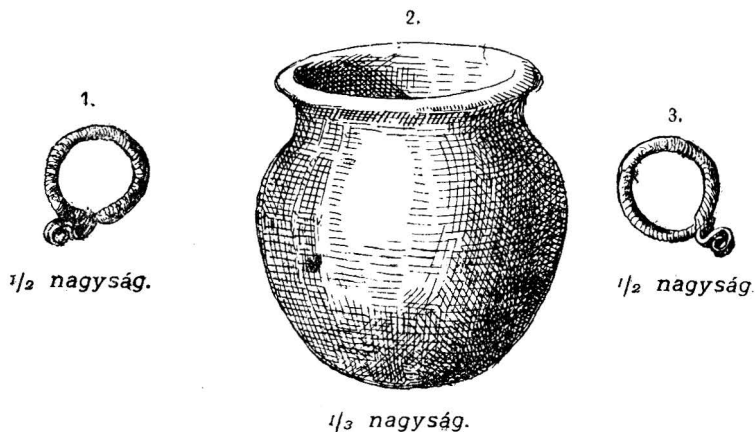
¹ Az oklevél 1462. nov. 28-ról. az Orsz. lt.-ban, Acta past. adv. mort. 35—41. A pozsonyi káptalan 1725-ki másolatában a gr. Károlyi lt. 36. fiók, 25. sz (A tulajdonneveket több helyen hibásan közli. Gorsát is Borsának írja.)

² Borovszky i. m. I. 162.

³ Az 1774-ki nagy határ-térképen.

hozta haza.¹ Minthogy a sírok az épület falai körül voltak, kétségtelen, hogy e helyen valamikor templom állott, melynek alapja méreteit azonban, mivel már előzetesen kiszedték a használható köveket s a területet is feldúlták, nem lehetett megállapítani.

Más helyről, nevezetesen a Gatyás-ér melletti halomból, került régiségtárunkba, Szilágyi László mérnök ajándékából, egy mázatlan agyag csupor:

30. sz. Gorzsai, középkori leletek.

ismét más helyről, t. i. a Keleti Adolf tanyáján felfedezett soros sírokból, két darab Árpádkori halántékgyűrű bronzból, melyet Varga Antal tanár ásott ki. (V. ö. Bod-anya-egyháza.)

¹ A törzs nélküli emberi fejek, s még inkább a fej nélküli emberi törzsek csontjai régibb századokban gyakran fordulnak elő leleteink közt. Ennek megfejtése az, hogy különösen a török-tatár katonák s ezek példájára a magyarok is, leszelték és elvitték az ellenség fejét, hogy vitézségükről bizonyosságot mutathassanak; olykor azonban a zsákmányul eltulajdonított fejeket a megtámadottak vissza is foglalták s azután, természetesen, tisztességesen eltemették. Más felől tudjuk, hogy az itt lakott boszorkányok is levágták olykor az emberek fejét, hogy azesőt „elkössék“ s a szerencsét elvegyék. (L. a szegedi boszorkányok per-iratait Reiznernél, Szeg. tört. III. 414. 416. stb.).

Gurg vagy Gurt puszta.

Azon nagy számú birtokok közt, melyeket Nána ispán és neje a Margit szigeti apá- | 1266 czáknak hagyományoztak, Soud mellett említettik „Gurg föld egy része is“.¹

Száz évvel később még egyszer említettetik e hely a Pósaftak óvás-tételében. Pósafti | 1362 Balázs, István, Miklós és László ugyanis az aradi káptalan előtt a miatt panaszkodnak, hogy Péter, a zalavári apát, az ő, Csongrád megyei Gurth nevű birtokukat elfoglalta és azt Adorján-martyr-hoz kapcsolta,²

E szerint a birtok Mártély és Solt közt keresendő.

A Gurg, máskép' Gurgus, a Georgiusnak módosulata, tehát eredetiteg személy név volt, ép' úgy mint Kurt is,³ melytől a rokon hangzású Tolna megyei Kurd helynevek származtak. Utóbbik török nyelven farkast jelent.⁴

¹ IV. Béla király helyben hagyó oklevele Fejérenél. Cod. dipl. IV. III. 315—347.

² Pesty Frigyes, Magy. orsz. helynevei. I. 207.

³ Egy 1211-ki oklevélben: „Mica, Chéke, filii Curt“.

⁴ Szilády Áron szives közlése.

Három-lábu puszta.

Először mint Kasza-Perek városhoz tartozó pusztát említik 1465-ben, midőn az a Kállay-család birtokát képezte.¹ Később pedig mint 1476 Földvár tartozékáról van róla szó, midőn annak birtokába Varjasi Jánost igtatják be. (L. Földvár alatt.)

E szerint a hely Kasza-per és Földvár közt feketett.

Hód vagy Hold falu.

(V. ö. Vásárhely.)

Houd	1231	Houd	1283	Hold	1335
„	1237	Hod	1284	Hod	1437
Höud	1264	Houd	1285	„	1446
„	1275	„	1287	„	1450
Höd	1280	„	1288	Hold	1455
„	1280	„	1289	„	1156
		Hold	1332		

A név nehezen fejthető meg, a miatt, mert azonos vagy rokon hangzású szókat csaknem minden nép nyelvén találunk, mely valaha itt tanyázott. Ily módon nemcsak a magyar követelheti azt magának a hold égi test és hód állat jogán,

¹ Borovszky i. m. I. 123.

hanem a szláv,¹ az oláh,² a germán³ és a kun⁴ is, nem is említve, hogy a név eredetét a jazygok révén a héber-arabra⁵ is lehetne visszavinni.

Első tekintetre, úgy látszik, mintha itt a magyar nyelv joga volna a legerősebb. Helybeli elődeim, kik e tárgyról írtak,⁶ jobbára a holdtól származtatják a nevet, mivel az itteni Hód tavának hold formája lett volna, — már pedig a falu is e tótól neveztetett. Tagadhatatlan, hogy nemcsak a falu nevében találjuk meg már régi időben az *l* betűt: hanem az attól képzett vezetékek nevek egynémelyikében is,⁷ ámbár magában véve e betű hiánya sem gyöngíti meg az égi testre hivatkozók álláspontját, mert a régiek a

¹ Woda = víz, hod = lakoma, hodü (orosz) = út, hüdä = utacska, hod (ó-szláv) = átjárás.

² Hod = út.

³ Oud, old, ald (góth) = öreg (Hugo Gr. Historia Gothorum 595.), — Hode, Huth (német) = őrség, — hold (német, ó-német) = bájós.) (V. ö. Firsleman, Altdisches Wörterbuch. Nordhausen 1845. II).

⁴ Haoud (kun-persa) = bőr.

⁵ Hulda = ideigvaló. (Dobz. Die Moden in den Taufnahmen Leipz. 1825. 162. חוליד = szülő, termő, a חוליד igének hífil alakja. Farkas régész szó-fejtése.)

⁶ Csók Mózes városi jegyző (H. M. V. st. leírása, kzrt. 1852—1876. sz. a. a városi irattárban), Soos János városi levéltárnok (H. M. V. leírása kzrt., u. o. 1864. 292. sz. a.), amannak értekezését Palugyai is magáévé tette. (M. orsz. legújabb leírása) és Széll Farkas (H.-M.-Vásárhelyi Naptár 1865-re). Utóbbik határozottan a Hód írásmód mellett foglalt állást.

⁷ Péld. Holdi Pál 1381-ből (Borovszky II. 516.), Holdy Márton 1450-ből (u. o. II. 514). Idők multával azonban, ide értve korunkat is, az e fajta családneveket kizárólagosan Hódi alakban írták és írják, még pedig a vidékieket szintúgy, mint a helybelieket, mely utóbbiak elég nagy számmal vannak, — habár egy részökről századunk elején hivatalosan megállapították, hogy Bihar megyei oláh eredetűek.

holdat mondták és írták hódnak is,¹ amint azt a köznép ma is mondja; valamint tagadhatatlan az is, hogy a század első felében készült térképek a tavat hold-negyed formájában rajzolják, melynek képe a város czímerében is benne van. Amde a tó ilyenén neve a régi századokban kissé kétséges, mert olyan alakban azt, mint már előbb ismételt ízben is fejtegettük, felírva nem találjuk. Más felől a legrégibb térképeken a tónak nem is kerek, hanem szögletes formája volt s a mennyiben ez később megkerekedett, minthogy egyik vége sokkal hosszabb lett a másiknál, s ily módon alakot öltött, nem épen tűnik fel a holddal való hasonlatosság. De maga a helynév története is ellentmond az égi testtől származásnak, mert a tavat attól fogva, hogy annak neve az írásokban előfordult, leginkább Hodosnak, Hudusnak, a helységet pedig a korábbi két században túlnyomó számmal Hud-nak nevezték: már pedig ezek a nevek a hold égitestre nem illenek.

E nehézségek miatt, nem csoda, hogy az égi test pártolóinak száma nálunk mindig fogyatékos volt s a helybeliek, valamint a vidéken lakó írók túlnyomó része a hód állat mellett foglalt állást, annyival inkább, mert e táborban tiszteltre méltó tudósaink egész csoportját találjuk, kiknek nevei közül elég legyen Borovszkyt,² Pesty Frigyest,³ Rómer Florist⁴ és Zsilinszkyt⁵ említenünk.

Nem szenved kétséget, hogy az állattól való elnevezés valószínűsége sokkal nagyobb is. Köz-

¹ Lásd Magy. nyelvtört. szótár. I. 1475.

² Csanád vm. tört. II. 216.

³ Magy. orsz. helynevei I. 133—139.

⁴ Magyar akad. értesítő 1861—2. 359. s köv. II.

⁵ Csongrád vm. története I. 89.

tudomáson van ugyanis, hogy ország szerte igen gyakori volt a helyneveknek állat nevektől képzése.¹ Erre nézve határunk is több példát szolgáltat.² Tudva van továbbá, hogy épen a hód állatot a szlávban is használták helynév képzőnek, s hogy ettől megyénkben és az ország más részeiben is tényleg több helységet neveztek el,³ mire az állat ritkaságáért és nagy értékéért (pompás bundája és a régiiek előtt igen becses hódonya) méltán rá is szolgált. Ugy hogy ily módon természetesen kell tekintenünk, hogy ha a magyar is ekkép' járt el s hogy régen a hód állattól országszerte tényleg több helység, viz és egyén kapta nevét (Hodos, Hodus, Hudus), melyet azok nagyobb részben ma is hordanak.⁴ Hodos-nak, Ho-

¹ Rómer i. h. 111-féle állatot nevez meg, melytől hazánkban helyneveket formáltak.

² Hattyas, Sas-ér, Lúd-vár, Gémes-tó stb. A szomszéd határban egyebek közt Vidra-ér.

³ Szlávul hód = bobr. Innét származtak Pabar (Csanádm-ben), Bobro (Árvam.), Bobrócz (Liptó m.), Bobrovnik (Liptó m.), Pobrdjani (Horvátországban, kettő is) stb.

⁴ Valószínűen ilyen tulajdon-nevek a következők:
1138. Hodus és Hotus személy nevek Knauznál (Monum. I. 90—91.),

1169. Hodos falu Szatmár m.-ben (Fejér, Cod. Dipl. VII. I. 162.),

1216. Hudus ispán (Várad-i regestrum 158. §) XIII. sz. Hodus folyó és helység (Biharm-ben), hol régen 4 Hodos létezett (Bunyitay, Vár. püsp. tört. III. 239.),

1221. Hodus férfi (Fejér i. m. V. I. 298),

1256. Hodus, a Csanád nemzetség birtoka,

1259. Udus vagy Hodus és Hota személy nevek (Knauznál i. m. I. 455. II. 74.),

1270. Hodus folyó (Hazai okmt. VII. 120.),

1271. Hudkó ispán Liptóban (Szepesi kápt. ltára.),

1299. Hodus halastó a Tizánál, talán Zemplén megyében (Wertnernél II. 289.),

1323. Hudus falu, Haan és Zsilinszky (Békés m. oklt. 2.),

dus-nak vagy Hudus-nak több vizet és helységet s nem kevesebb számú egyént neveztek, mely helység és földrajzi elnevezések, családok, ország szerte ma is jobbára fenállanak.

Azonban voltak olyan Hod, Hud vagy Hodus, Hudus tulajdonnevek is, melyeket nem lehet a hód állattal kapcsolatba hozni, vagyis ettől származtatni, s a mi falunk és tavunk épen ezek közé tartozik. Nevezetesen képtelenség lenne a Csanád megyei Hód-egyház falu nevében a hód állatra gondolni, s legalább is valószínűtlen azt állítani, hogy a Csanád nemzetség 1337-ki osztály levelében határunkból említett „Hód-mezeje“ és „Hód-uta“ elnevezések szintén a hódaktól vették volna eredetöket.¹ Ide járul még az a nem kis jelentőségű tény, hogy régiség-leleteink a hód itteni tanyázásának teljes határozottsággal ellenmondanak. Mert, bár a szegedi ártézi kút hód állkapcsa kétségtelenül bizonyítja a hód ősvilági itteni létezését s később is, az ősvilági folyamán, lehetséges, hogy az állat vizekben bővelkedő határunk egyik másik félre eső részén, hol erdő is állott, található volt: de már a népvándorlás és a

1342. Hudus falu Tolna m.-ben (Zichy okm. II. 6).

1348. Hodus és Odus Baranya m.-ben (Zichy okm. II. 9.),

1355. Hodochin folyó Árva m.-ben (Fejér i. m. X. II. 387.),

1410. Hodos viz. (Zaránd m.-ben),

1429. Hodus folyó u. o. (Haan és Zsilinszky, Békés m. okl. 42.),

1433. Hodus folyó, Somogy m.-ben (Orsz. lt. Dl. 12491.),

1446. Hodosfő, Somogy m. ben, Orsz. lt. Dl. acta Neoreg. IV. 26.

1428. Hodos tó (Hwdostow) Zala m. (Orsz. lt. Dl. 18143. stb.).

(V. ö. Ortway, Magy. orsz. régi vízir. I. 376. és az Orsz. lt. Neoregistraták elenchusa. Hódos családnevek vannak országszerte több felé, így Karczagon, Szováton stb.)

¹ Anjoukori okm. III. 364—371. (Orsz. lt. Dl. 322.)

magyarok bejötté idején, tehát e hely elnevezésének keletkezésekor ez az állat itt nem tartózkodhatott, mert a leletek, melyek e víz mindkét partján sűrűn találtaknak, arról tesznek bizonyosságot, hogy e hal dús tó mellett s az azt környező vízmentes, és buja legelőt szolgáltató mezőségen folytonosan emberek laktak, mely körülmény teljesen kizárja a hódak itteni tartózkodását.¹ Valószínűleg nincs is annak itt semmi nyoma sem az írásokban, sem régiség leleteink közt, s nem is látott nálunk senki legörebbjeink közül sem — egyetlen egy hódat sem, habár némelyek, kik köztünk nem éltek, bizonyosan a pusztá névből kiindulva, váltig erősítetik, hogy „itt csak nem rég is csapatosan, sőt máig is tanyáztak“ a kérdéses állatok.

Mindezekről tehát eltekintve, kellett lenni valami más Hód vagy Hud névnek, kiről a templomot, mezőt, utat okszerűen el lehetett nevezni. S valóban voltak is ilyen nevű személyek, mert Somogy megyében, 1350-ben, Hutén-falva vagy Hutén-falu helységgel találkozunk,² s egy másik, 1271-ki, oklevélben³ Hute ispán nevét olvashatjuk, még pedig oly felvilágosításkiséretében, hogy ennek neve másként Hodos volt, mely név egy 1279-ki oklevélben⁴ reá már kizárólag ruháztatik. Ez a

¹ Olaus Magnus. XVI. századbéli upsalai püspök, szerint ez állatok csakis ott találhatók, hol csolnakok és hajók nem járnak. Brehm szerint is «félreeső, emberek által nem látogatott tájakon élnek s leginkább éjjel mutatkoznak. Rendkívül vigyázók és félénkek.» (Illustr. Thierleben, II. 169.) Az ó-korban sűrű erdővel borított tájakon éltek (Herodot i. m. 109.) a vidrával együtt, mely utóbbi, mint „az úszásban ügyesebb, a hód kölykeire vadászott“.

² Zichy okmt. II. 421. 524. V. ö. Csánky, M. orsz. tört. fr. II. 613.

³ Fejér i. m. V. I. 156.

⁴ Wenzelnél, Árpádk. új. okmt. IV. 177.

Hodos pedig ugyan csak az oklevelek szerint nem magyar, hanem sváb ősoktól származott, mert elei a Péter király idejében beköl- | 1038—1046 tözött Kelad és Guth testvérek voltak.¹

E név ó-németben (Hute, Houte vagy Hout) örst jelentett,² melyről ország szerte, nemzeti nyelvünkön is, nagyszámú helyet neveztek el. (Ör, Wrs stb.) S ez volt a helységek elnevezéseiben a legszokottabb eljárás régen is, mint ma, hogy t. i. azokra gazdájuk nevét adták. Így történt a határban is vagy 15 régi falunál, így a közeli szomszéd helyek nagy részénél, péld. Apor, Böld (Beöd), Bökény (Buken), Csaba, Csanád, Gyoma (Gyama), Makó, Kosd (Kusd), Kasza-per (Kasza Márton Perreg faluja), Majsa (Moys, Mózes), Öcsöd, Tömpös, (Tembes) stb. Így már érthető, hogy a Hód-dal és névváltozataival találkozhatunk idegen nemzetiségek közt is, nev. Zágráb m.-ben (Hudethijn³ Hwdossan,⁴ Hudovo, Hudkó,⁵ Hodus,⁶) stb., melyek a magyar elnevezéseket nem igen osztogatták. Így érthető a név régibb alakjaiban túlnyomóan uralkodó *u* hangzó, mely a hód állat nevében nem hangzott, melynek azonban idővel mégis ó-vá (Hoda, Hodus, Hodos) kellett átala-

¹ Wertner i. m. I. 243. és Nagy Iván, Magy. orsz. családai X. 787.

² „In Osnabrückischen ist die H u t h, nieders. H o d e, noch jétzt die Obrigkeitliche Schutz“. Egyszersmind azonban osnabrückeri nyelven a Hode vagy Hut a járást is jelenti, melyre valaki felvigyáz. „Bei den Rotken ist H o u t e, im Schwabensprache H u t e, und in Eng. He e d, die Wache“. Adelung, Gramm. Krit. Wörterbuch, 1808. II. 1337—8.

³ Orsz. lt. acta Neoreg. IV. 316.

⁴ Ispán, Liptó m.-ben 1222-ben. Szepesi kápt. ltára.

⁵ Ispán, Liptó m.-ben 1222-ben. Szepesi kápt. ltára.

⁶ Zágrábi ispán 1270-ben. Tkalcić. Mon. I. 154.

kulnia.¹ De vannak régi ős magyar Hudus, vagy Hodus családneveink is, melyek viselői közé, a honfoglaláskori ősfoglaló birtokos nemzetségek egyike is tartozik.² A XI. században is találjuk nyomait e személynévnek, mert a tihanyi apátság alapító levelében H o d ú³ család név olvasható, sőt Sze- | 1055 gedi írva hagyta, hogy I. István királyunk a Salgai család ősei számára — egyebek közt — H o d i fa- lu! is ajándékozta, valahol a Fel-Dunánál.⁴ A latinos *-us* vagy *-os* végzet⁵ e példák szerint is nem volt állandóan oda fűzve, még az oklevelek nyelvén sem, tulajdon-neveinkhez, mert felváltva írták: Donk — Doncus, Folk — Folcus, Vízló — Ven- cenzlaus, Pongracz — Pancratius stb. Később pe- dig az idegenszerű végzetet tulajdon-neveink nagy részétől végleg és teljesen el is hagyták.

Egyébiránt, hogy a Hud — Hod szó származtatása minden egyes esetnél biztos lehessen, arra nézve nemcsak az ős magyar, az ebbe olvadt rokon (kabár, besenyő, kun, stb.) népfajok és az itt lakott barbár elődök nyelveinek ismerete volna szükséges, — a mivel pedig nem dicsekedhetünk: hanem az ily nevű egyének és családok erede-

¹ Ez történt a Krassó megyei régi Hudus-sal, a Pozsony megyei Hudi-val. (V. ö. Pesty, Krassó m. tört. III. 88. Wertner. Magy. nemz. II. 178.), úgyszintén a Somogy és Nyitra megyei Hudus vizekkel is.

² Horváth Istv. A magyar nemzetségekről, kézirat. V. ö. gr. Károlyi Ferencz értesítésével a Hodos nemzet- ségről. Éblénél, Egy magyar nyomda 47. l.

³ I. Endre király az apátságnak ajándékozott Balaton menti helyek egyikénél említi, hogy „Neneh, Hodu utu rea“, (Neneh = Nána, családnév, Hodu utu rea = Hód utára). Fejérenél i. m. I. 388—391.

⁴ V. ö. Fejér i. m. I. 431. és VII. I. 109.

⁵ Mert váltakozva írták: Bartalyus és Bartalyos, — Martinus és Martonos, — Jakobus és Jakabos, Gallus és Gálos stb.

tének és azon tagjának, kitől nevét kapta, pontos ismerete is megkivántatnék, — a mire pedig szintén soha sem jutunk el. De annyit már most is kimondhatunk, hogy mivel e név az oláhok és szlávok közt is sűrűn fordul elő, mind ez elnevezéseket csupán az egyforma hangzás alapján közös származásra visszavinni nem lehet, úgy hogy a szónak más vidéken másféle származását megengedhetőknek, sőt igen valószínűnek kell tekintenünk.

Nincsenek elegendő adataink annak eldöntésére sem, hogy a falu melyik H u d tól vette, mint földesurától, eredetét? Lehetett az a fentebbi Hute valamelyik hason nevű őse is, mert e nemzetség ágai a Dorogok, Maróthiak, Zelemérik, Guthi Országok e vidéken birtokosok voltak. Még inkább lehetett a Csanád nb. H o d u s, ki a Várad Regestrumban említettik,¹ mivel e nemzetségnek is nagy | 1217 uradalmi voltak e tájon s mivel e Hodus veje Pósa volt, a Kalán nemzetségből, kinek nevével határunkban egy halmot neveztek el, fiáról, Nánáról pedig tudva van, hogy itt sok földdel bírt. De mindenek felett lehetett a Szabolcs nb. Csák-nemzetség valamelyik tagja, mivel e nemzetségben is dívott a Hodus név² s mivel e nemzetség tagja volt Miklós ispán, kinek birtokai között Hódot legelőször találjuk megnevezve.

Csák Miklós gedesi ispán,³ Ugrin esztergomi

¹ Bél M. kiadása (Ritus explorandae veritatis) 229—243. ll. CCXLIV. §. V. ö. Wenzel i. m. VII. 412.

² Egyebek közt 1237-ben volt egy „H o d u s - n a k n e v e z e t t J a k a b” (Nagy Iv. Magy. orsz. családai III, 69)

³ Rendesen így nevezték a régi oklevelek. Gedes vagy Gedös Csanád megyének egyik faluja volt a Maros innenső partján, hol Miklós úr ősi kastélyában lakott Minthogy

éresek öcscse, t. i. végrendeletet tevén, midőn a | 1231 maga ősi javait fiai közt felosztja, megnevezi a maga Houdon levő birtokát,¹ melyet azon- | 1237 ban későbbi végrendeletében élte fogytáig magának tartott fen.² Houd ez időben csak „föld“-nek nevezetett s valószínű, hogy ép' ezért, hogy t. i. nagyobb telep nem volt rajta, környékével együtt jó részt az országba költözött kunoknak adományoztatott. Ezek aztán, midőn IV. László ellen fellázadtak, hihetőleg mivel ez a föld területeknek jóformán közepére esett, s élelmezés és hadászat tekintetében is alkalmasnak találták azt, itt szálltak táborba s ide gyűjték fajrokonait, közéjük értve a Moldvából besietett Oldamir fejedelmet is, hogy a királylyal mindenestől szembe | 1280 szálljanak, a mint ezt fentebb tüzetesen előadtuk.

Az ekkor vívott véres harcz után a hely egyszerre történelmi nevezetességet nyert, habár egyszersmind a kun népesség valószínűen meg is fogyott e vidéken: a hely pedig ennek következtében másféle népességét kapott, mert a kunokról nem lehet feltennünk, hogy ez a rakoncátlan és nehezen művelődő nép itt már ekkor egyházilag is szervezkedett s magának templomof épített volna: pedig mikor a pápai tizedszedők e vidéket feljárták és az itteni egy- | 1332—7-ig házakat s papokat összeírták, H old-on, melyet Szt-király és Makó-falva közt sorolnak elő a „Maroson túli főesperességben“, Mihály papot találtak, kit a szent atya javára 2 garassal adóztattak

nemzetiségének feje ispánja volt, e lakóhelyétől nevezték gedesi ispánnak, ép úgy mint mai napság a vásárhelyi ember »gyevi grófnak» nevezi őgróf Pallavicánét.

¹ Fejérmél III., II. 227.

² Fejérmél, IV., I. 78. és Hazai okmt. I. 16—18.

meg,¹ a mi ugyan azt mutatja, hogy az egyház kicsiny s a lelkészi jövedelem csekély volt. A határ azonban elég téres lehetett, mert egész a makai földekig terjedt, a mit a Csanád-nemzetség fentebb hivatolt osztályleveléből tudunk, hol az mondatik, hogy Makó-falva nyugoti részén „némi-nemü földterület létezett, mely a Marosból kiinduló s a Hód-mezeje felé tartó kis pataknál, melyet a nép Fok-nak hí, kezdődik“ és hogy Makó-falvában van egy út, vagy utcza, melyet köz nyelven Hód-utha-nak neveznek.² Hogy a falu a század végéig fenállott s mindinkább közismeretű helylyé vált, onnét bizonyos, hogy Vásárhely falut 1396-ban, mint ezt Gyáli István és Jánosnak, Szent-Király földesurainak, a csanádi káptalan előtt tett nyilatkozatából látjuk, róla nevezték Hód-Vásárhelynek.³

Tüzetesebben akkor emlékeznek e helyről az oklevelek, mikor az Hunyadi János birtokába került. Ez még Zsigmond király idejében történt, midőn koholt okiratok alapján a Szekcsei Herczegek is igényt formáltak e helyhez, mint a melyet Tamási Henrik és László egyezség szerint engedtek volna át nekik,⁴ s abba magokat be is igtattatták. E hamisítványban Hód | 1446 és Vásárhely egyaránt városoknak mondatnak,⁵ de nyilván hibásan, mert a Hunyadi János tulajdon-jogáról és beigtatásáról szóló teljes hitelű okiratban mindkettő ismételve, következő | 1450 tesen falunak nevezetik. Mikor azonban a család

¹ Monum. Vaticana, historiam regni Hungariae illustrantia. I. 156.

² „Campus Hod“ és „Hodwtha“.

³ Orsz. lt. Szentiványi-féle iratok 35—41.

⁴ Fejérnél, Cod. dipl. X. VII. 893.

⁵ Orsz. lt. Dl. 1816.

kipattant, az ország főtanácsa Hódot és Vásárhelyt s a hozzájuk tartozó uradalmat Hunyadié-
nak ismerte el s ezt abba a csanádi káptalan
közreműködésével be is igtattatta.¹ Ez alkalommal
Hód és Vásárhely szomszédságába Kopáncs, Fér-
ged, Tarján, Szent-király, Kertvélyes és Adorján-
Martyr helységek estek. A nagy hőst azonban a
gyermek V. László király idejében a hód-vásár-
helyi uradalomtól megfosztották s azt Bothos
Andrásnak adták, majd ennek s fiának nem so-
kára bekövetkezett halála után a Bothos-lányokra,
Herczeg Pálnéra és Bozyni Gróf Györgynére
szállították át azokat.² Ez azonban jó for- | 1455
mán csak írásban történt, mert László királyban
a jobb érzés csakhamar felébredt, s jóvá tenni
akarván a nagy hősen ejtett méltatlanságot, neki
a hód-vásárhelyi uradalmat egyéb javakkal együtt
visszaadta. Az erről szóló adománylevel- | 1456
ben méltó hálálkodások közt emlékezik meg a
király Hunyadi érdemeiről, melyeket az nem-
csak a haza, hanem a trón irányában is szerzett
s név szerint elősorolja a nagy uradalom egyes
alkatrészeit (15 falu és 24 puszta), ezek közt is
első helyen Hold és Vásárhely falukat.³

S ez az utolsó oklevél, melyben a falunak,
mint külön helységnek, nevét találjuk. Ettől fogva
az önállóság minden nyoma elvész s Hód csak
Vásárhely nevébe olvasztva (Hód-Vásárhely, Hold-
vásárhely) tűnik fel koronként, a mint azt később
Vásárhely alatt látandjuk. Így hát nyilvánvaló,
hogy a két faluból Hunyadi János csinált egy

¹ Az erről szóló bizonyítvány 1450-ből gr. Telekinél,
Huny. kora X. 248—256.

² Orsz. lt. Dl. 14942.

³ A király levelének a müncheni állami levéltárból
vett másolata a Békés megy. muzeumban.

várost. Hódot az előző hiteles levelek még világosan falunak írják. Attól fogva azonban, hogy földesura Vásárhelylyel egyesítette, a hely következetesen mint város említetik. Így írják azt Hunyadi János, Mátyás király és Szilágyi Mihály. Ez az egybeolvadás juttatta Hódot enyészet sorára. Hogy pedig ez egyesülés szabad akarat ténye s nem az elpusztulás következménye volt, onnét következtethető, mert a pusztá helyek emléke és területe mind határunkban, mind másutt később is sokáig fen szokott maradni: a fenforgó esetben pedig nincs egyetlen egy dülője vagy zuga sem a határnak, mely különösen Hódról nevezetnék.

Ez a teljes beolvadás a mellett tesz bizonyosságot, hogy a két hely határai merőben összeestek, vagyis hogy Hód eredetileg is szorosán Vásárhely mellett feküdt, még pedig a Hód tó északkeleti partján: mert csak így lehetett róla Makón egy utat vagy utcát elnevezni s így fekhetett Hód-mezeje közvetlen Makó határa mellett, a mint ezt a Csanád nemzetség osztálylevelében fentebb láttuk. Hód helyét tehát Újvároson, városunk mostani egyik külvárosában, a Bercsényi-utcza mentén, a nazarénus gőzmalomtól a Káposztás-temetőig elnyúló parton, kell keresnünk, hol t. i. a régi Vásárhely temploma is feküdt.

Hód-Vásárhely város.

I. Vásárhely.

Homok-egyház falu.

Már csak elpusztult állapotában találkozunk vele, midőn t. i. II. Lajos király Komlói | 1525 Ferencznek engedélyt ad, hogy javait, ha fiörököse nem lenne, leányágra hagyhassa, a midőn azt Szilas-egyháza és Monyorós-egyháza puszták közt, mint Örosháza tartozékát, említi.¹

Kápolna falu.

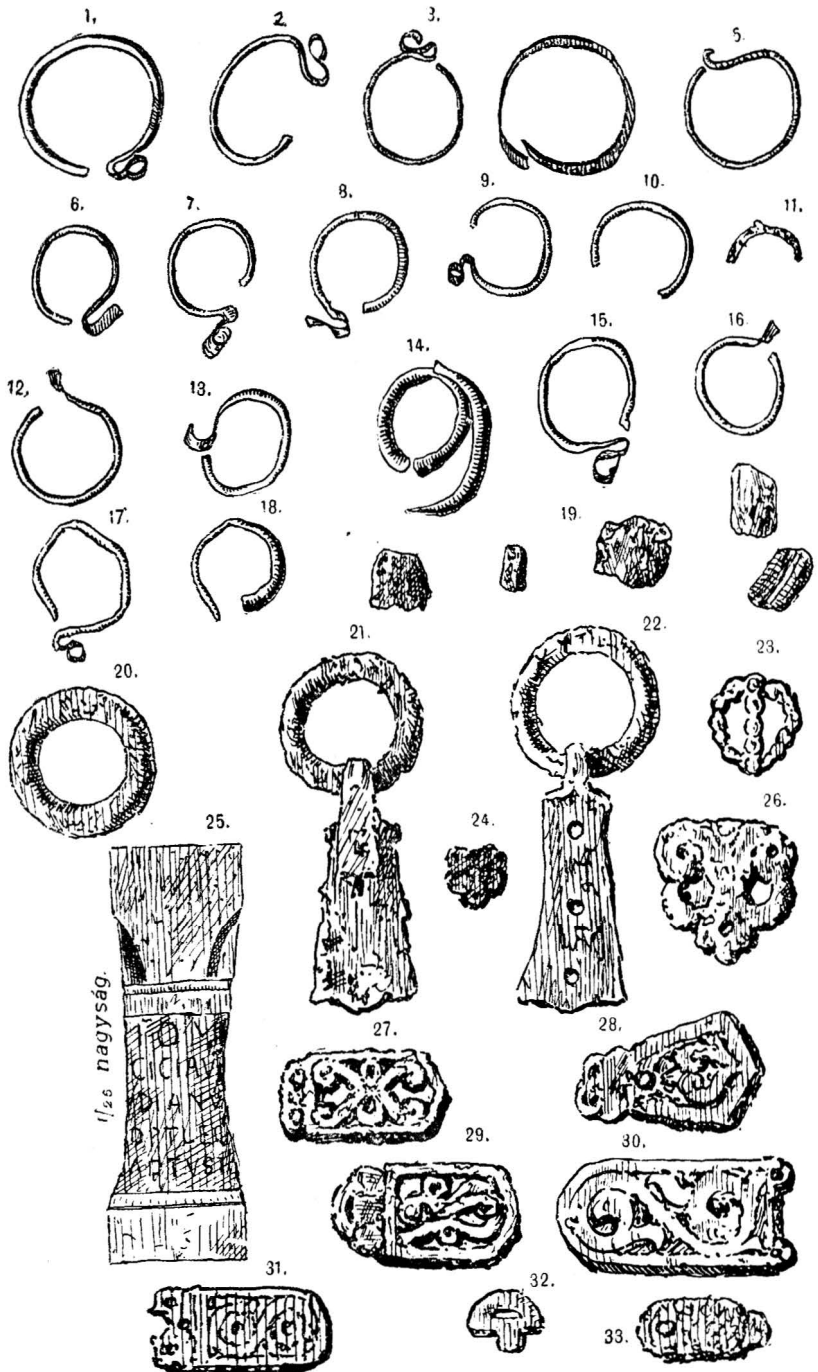
Csak egy nemesi névben maradt fen írott emléke. Szent-király falunak, t. i. egyik földesura, Kápolnai Jakab (Jacobus de Kápolna) volt,² | 1468 kinek ottani birtokos társaival lefolyt pörös ügyét ismerjük, mint ezt a mű általános részében előadtuk. Minthogy pedig ugyan csak határunkban fekszik a Kápolna-dülő s e dülőben a templom romjaira rá is találtunk, fel kellett vennünk egy ilyen falunk létezését.

Varga Antal tanár 1896-ban itt, t. i. a Marton Pál tanyáján, a Kakas-szék-ér széles medre mellett magaslaton, egy tisztán termés kövekből³

¹ A király levele Haan-nál, Békés vm. hajd. II. 148. 149. ll.

² Palóczy László országbíró levele 1468. nov. 30-ról Orsz. lt. Dl. 16734. sz.

³ A kövekből egy rakás, melyben agyag csillámpala, phyllit, — talajburkolásra használták —, közönséges már-

31. sz. Kápolnai, középkori leletek.

épült templom alapját ásatta ki, mely körül nagyobb számú soros sírokat is tárt fel. Ezekből II. Endre korabeli pénz, bronz és ezüst fülbevalók, ezüst gyűrű, több amethiszt és apró gyöngyök, kapcsok, szíjj-végek szedettek fel s tétettek be régiségtárunkba. A templom alapjának körvonalait, mivel azt előtte valamikor már mások feldúrták, nem lehetett megállapítanunk.

Kéktó és Kéktó-Rárós.

I. Rárós alatt.

Kera puszta.

A Tisza partján. Nevét és helyét a Kéró-ér és Kréta-sziget tartja fen. Azon helyek között említetik, melyeket Pósafi Nána comes 1266-ban a margit-szigeti apáczáknak hagyományozott.¹

Kopáncs vagy Rét-Kopáncs falu.

Cuppan	1036	Kopanch	1450	Kupanchi	1475
Cuppan	1138	Kopanch	1450	Kopanch	1475
Cupanchi	1219	Kopanch	1456	Réth Kopanch	1481
Cupanch	1231	Kopanch	1462	Ret Kopanch	1500

vány és nagy, koczka idomú homok-kő voltak, régiség-tárunkba is beszállítatott. Valamennyi kőzet-faj honos Arad és Bihar megye területén is, t. i. Világos, illet. Tenke, Dézna és Belényes tájain, mely helyekkel a Körössel összeköttetésben állott Kakas-szék-ér a közlekedést igen megkönnyítette.

¹ Az oklevél Fejérnél, Cod. dipl. IV., III. 315—347.

Ret Kopancz	1520	Ret Kopanch	1560	Réti-Kopáncs	1722
Ret Kopancz	1551	Reth Kopancz	1561	Kopancs	1725
Re-Kopanczi	1552	Ret Kopanchy	1564	Kopancs	1726
Reth Kopancz	1555	Ret Kopanch	1566	Koppáncs	1752
Kopanch	1556	Rett Kopancz	1567	Rét-Kopáncs	1776
Rét Kopanc	1557	Rekpanczy	1574	Kopáncs	1792
Ret Kopanc	1558	Kopancz	1657	Kopáncs	1800
Kopancz	1559	Rét Kopancs	1667	Rét Kopáncs	1860
		Koppancs	1722		

A név származása bizonytalan, mert annak egyforma hangzás mellett több jelentése van. Nyelvünkön ismeretesek a kopács (máskép' bokor), a makk-kopáncs, dió-kopáncs (más alakja e két utóbbinak is: kopács);¹ kevésbé ismert a kopáncs madár vagy harkály,² melyek mindenikétől képződhetett a helységnevé. Azonban tudnunk kell azt is, hogy hajdan e szóról az ország más részein is neveztek el községeket. Így különösen gyakori volt az Krassómegeye oláh vidékein.³ Előfordult Pozsegamegyében,⁴ a nógrádi szandzsákban (kettő),⁵ nem is említve a másutt előjövő Koppán, Kuppán, Koppánd, s több efféle helyneveket. Ez utóbbi világosan Koppán törzsre mutat, melyhez a *-d* vagy *-cs* képző⁶ egyaránt hozzájárulhatott. Koppán pedig, ez a pogánykori

¹ Törökben ez fatuskót jelent.

² Borovszky (II. 392.) ezt fogadja el.

³ Copaciu, Copach, Copasihu, Kopacu XIV. sz.-beli nevek. (Pesty, Krassóm. tört. II., I 29, 65, 132. III. 277.) Kopács oláhban fát jelent.

⁴ Kopáncs itt a Szekesei Herczegek faluja 1446-ban. Magy. tört. tár. VI. 28.

⁵ Vélics, Magy. orsz. defterek I. 285.

⁶ Ezek példájára: Barancs, Dancs, Fékanacs, Garancs, Gáncs, Grancs, Ináncs, Isztáncs, Iváncs, Karancs, Lapáncs, Pogáncs, Sadáncs stb., melyek végén a *-cs*-t kicsinyítő képzőnek tekinthetjük.

személynév¹ a hely ős birtokosára utal,² mely név viselői egyébként az Árpádkorban elég számosan voltak³ főrangúak, mint a lázadó somogyi főispán, kit Venczellin legyőzött, és közönséges szolgálak elegyesen, kiknek nevében és véreben a közös eredetet kimutatni nem lehet.

Bármint álljon a név dolga, mint a barbár kor történetéből láttuk, e helyen a legrégebb időktől fogva emberek laktak, kiket a beköltöző ős magyarok is itt találtak, mert a hely nagyobb vizektől környezett termékeny szigetét képezvén, védelemre, menekülésre és megélhetésre egyaránt alkalmas telepeket szolgáltatott. Nagy tava, a Kopáncsi-sík, különösen gazdag volt halakban.

S épen e halbőségnél fogva volt becses az ilyen hely a szerzetesek előtt, kik t. i. a bakonybéli benzések, I. István király által azt a szomszéd Pannanáddal együtt magoknak adományoztatták.⁴ A következő században azon

¹ Turul, 1885. 173.

² Ennek legrégebb alakjai: C up p a n (a demesi apátság alapító levelében több is 1138), C u p i a n (Kézai II., I. 9.), K u p a n (Thúróczy. Schwandtnernél I. 416.) és C u p a n (Bécsi k. krón. T. XXXIII). — De megfejtethő a név az ó-szláv kopianja (= kunyhó, mérték), a bolgár és albán kupan (= sulyok, szán) és az oláh kupanból (= czomb), sőt, Rómer szerint, a magyar kappan köznévből is. (Rómer, Magy o. földirati és terményi állapota a közép korban. M. akad. ért. 1861., 368.) A Baranya megyei Koppány nevét a XIV. században tényleg C app a n, K app a n alakban írták. (L. Csánkynál, M. orsz. t. fr. II. 498.).

³ A Koppány nemzetségről I. Wernert i. m. 150. lap. A név régebb változatai Capatan, Captan, Kapan stéff. voltak (Lásd ezeket Knauznál is, Mon. eccl. Strig II. 33., 434). Mindez arra int, hogy az egyforma hangzású szókat általában egy közös gyökre visszavinni — óvakodjunk.

⁴ Az alapító levelben (Fejérenél I 328.) a «Tisza meléki» (in Tiza) Nandur halastó említése után megnevez-

töméntelen számú jószágok közt, melyeket Álmos herczeg a dömösi apátságnak páratlan bőkezűséggel ajándékozott, Kuppán nevű hely öt volt. Ezek egyike az oklevél szerint Sunadi (Csanád) vidékén eső falucska volt, benne három tanya, melyek lakói, Lompu, Wolsu és ennek öcsese valának, kik bögréket (lagenas) készítettek.¹

Hogy a XIII. század elején már e néven állott fen a falu, a Várad Regestrumból tudjuk, mint a mely egy gyilkossággal vádolt pap ügyében egyik jótállónak a „Kupanchi falubeli Abrahamot“ nevezi meg.²

Nem sokkal ezután Csák Miklós főispán végrendelezik e helyről, mint pusztáról, több | 1231 egyéb javakkal együtt fiának, Lőrincznek, hagyományozván azt.³ Tudjuk azonban, hogy Miklós úr végrendeletét később megváltoztatta. Ez után csak mintegy kétszáz év múlva, a Hunyadi | 1450 János hód-vásárhelyi beigtatóján találkozunk ismét a helység nevével, midőn t. i. ezen, a vidék történetére nézve nagy jelentőségű cselekményen a törvényes bizonyságok közt e falu birái és birtokosai is megjelentek — Nagy Tamás, Porkoláb Tamás és Kopáncsi János nemesek személyökben.⁴ kiknek egy része, t. i. János és Nagy Tamás, ugyan ez idő tájon az ide nem messze feküdt Ékend nevű tó perében is tanúskodott, mikor t. i. Csáki Ferencz emberei a tóban tiltott módon | 1450 halásztak.⁵ Általában úgy látszik, hogy a falu

tetnek a rendnek ajándékozott faluk és puszták közt első helyen: «Cuppán és Panánad».

¹ Az alap. levél Knauznál, Mon. eccl. Strig. I. 88—97.

² Várad Regestrum §. XLV.

³ Fejérnél, III., II. 228., 229.

⁴ Gr. Teleki, Huny kor. X. 256.

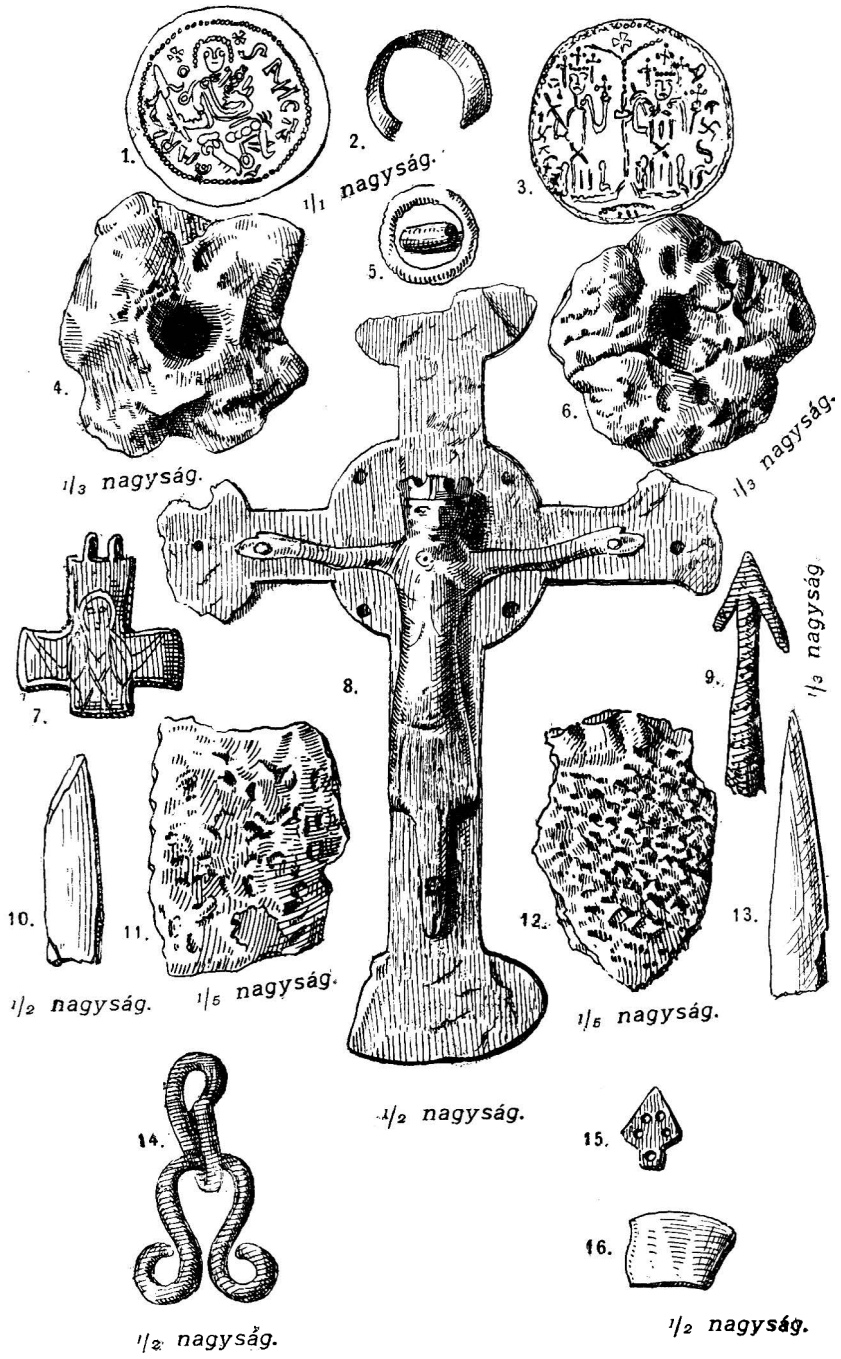
⁵ Orsz. lt. Dlt. 29489.

lakosainak, mint afféle vizen járó embereknek, hely ismeretét törvénykezések alkalmával sűrűn vették igénybe, mert midőn a csanádi káptalan Szentiványi Mihályt Szent-Király birtokába | 1462 a vásárhelyi uradalmi tisztek óvása daczára is beigtatja, utasításul káppja, hogy királyi embert Gorsáról, vagy Kopáncsról állítson elő, t. i. az utóbbi falu nemesei közül Simont, vagy Boldizsárt, vagy Osvátot szólítsa fel, hogy annak társaságában menjen ki a hely színére.¹ Ezeken kívül még Vincze Imrét, kinek felesége Veronika, fia pedig Benedek pap volt, ismerjük a faluból. Ez a Vincze Imre Rét-Kopáncson és Kéktó-Ráróson levő családi birtokait három telek vásárhelyi földért a Dócziakkal elcserélte.² | 1481

A falu belterülete a leletek tanusítása szerint Técsi József ügyvéd földének partos részére esik, a vasúti 89.-ik őrháztól vezető csatorna keleti oldalától mintegy 200 lépésnyire, a N. Szabó Pál földje szomszédságában. Az itteni dombot hitták temetőnek, melyet a víz régen sem vett fel. Nev. tulajdonos szivességéből innét IV. István, Imre és II. Lajos királyok érmei, bronz könyvcsett, vas nyíl-csúcs kőpüvel, bronz gyűrű és kapocs-fej áttört diszítéssel, agyag háló-súlyok, egy pár kapocs, csont és fém-lemez darabok s egy románkori bronz feszület jutottak régiség-tárunkba. Az egykori templom alapja után azonban Oláh Imre tanár itt és a Szabó-féle szom-

¹ A csanádi káptalan egykorú bizonyítványa a gróf Károlyi nemz. bpesti ltárában, 36. fiók, 25. sz.

² Borovszky szives közlése a gr. Erdődy ltrból, és ugyan annak Csan. vm. tört. II. 219.

32. sz. Kopánesi leletek a közép korból.

szédes területen 1894. és 1895-ben hiába ásatott, mert ez alkalommal néhány jelentéktlenebb tárgyon kívül csak egy IV. Béla-féle érem került elő a föld alól.

Korhány falu.

Korhan	1471	Chorthan	1475	Korhám	1752
Chorthan	1471	Korhan	1499	Korhány	1807

Ily nevű helyek Békés, Pest, Arad és Bihar megyék területén is találhatók. Gyula város tartozékai voltak péld. Egész-korhan, Kéth-korhan,¹ Kecskemét, Nagy-Körös határában e földirati név (Horhán, Horbán változatokkal) szintén többszörösen fordul elő.² Hornyik e szó értelmét szál-lás-sal magyarázza, holott az a kun kurgan (halom)³ szó magyarosított alakja. Kurganok, egyenesen így nevezve, Lebediában, Oroszország déli kormányzóságaiiban ma is nagy számmal találhatók. Voltaképen azok földből hányt halmok,⁴ melyek alá a kunok s egyéb régi népek temetkeztek is.⁵

E munka általános részében kifejtettük, hogy e hely a maga kun nevét a hódí csata alkalmával itt hányt halmoktól nyerte, melyek 1280 azonban ma már nem léteznek.

¹ Anspachi levelek.

² Hornyik, Kecsk. tört. I. 203., 204.

³ L. gr. Kuun G., Codex Cumanicus. V. ö. Nagy Géza cikkével az Arch. ért. 1893. 105—117.

⁴ Danielewzski orosz író a Századokban, 1884. 529.

⁵ Kézai, M. krón. 20. Fejér, Cod. dipl. IV., II. 465.

A mártélyi határ e részét kezdet óta folytonosan emberek lakták, a mint azt az itt talált ősi kori, kelta és népvándorláskori különféle régiségek tanusítják.

Irott emlékeink azonban csak 1471-ben kezdődnek e faluról, midőn t. i. azt és a szomszédos helyeket Mátyás király — a Szeri Pósa fiak magva szakadása következtében, Guti Ország Mihály Nádoznak, Lászlónak, Lőrincznek és Nádasdi Ongor Jánosnak adományozta s ez adományozást néhány évvel később újra megerősítette.¹ E levelekből látjuk, hogy a helység ez időt Győ, Szeg, Ányás, Szentés, Szent-György, Körtvélyes, Derek-egyháza, Mágocs, Csomorkány, Kutas és Bere falukkal képezte a nagy nevű család itteni birtokait. Ámbár az adományozás törvényes volt s a helyre nézve a beigtatás is idejében | 1472 megtörtént: a nevezettek háborítatlanul nem igen örvendhettek az ezúttal nyert nagy uradalmak csorbítatlan birtokának, mert egy felől a Pósa fiak leányági utódai formáltak igényt a magva szakadt család birtokaihoz, más felől pedig a Gersei Petők nyertek az itteni jószágok jó nagy részére királyi adomány-levelet. Mindamellet valószerű, hogy az Ongorok legalább a század végeig még itteni birtokosok voltak. Ugyanis kétségtelen, hogy a szomszéd Derek-egyháza még az övék volt, mert panaszkodnak Ulászló király előtt, hogy | 1499 a nyul-szigeti apácák donát-tornyai és királysági gazdatisztei az ő derek-egyházi jobbágyaikon, mikor ezek a Kórógy-háza nevű tóban halásztak, erőszakoskodtak. E jobbágyságok közül kettő épen a mi falunkból származott s azért nevez-

¹ Orsz. lt. Dl. 17273. sz. (Megvan Pestynél is, Krassó vm. tört. III. 427—437.)

ték el őket Korhany Istvánnak és Korhany Lászlónak.¹

Ezentúl a falunak többé semmi nyoma. Területe Mártélyhoz csatoltatott.²

Kökényes falu.

Kwkenes 1408 Kökenes 1631 Keökhenyes 1636

Nevét Kotucz-házáéval együtt a Zsigmond király 1408-iki adománylevele őrzi. Valószínűen Kotacz mellett feküdt, talán a Kökény-domb táján, melyet a szemben eső Kenyér-váró-halomtól a Gyuló-ér választott el.

Körtvélyes falu.

Kurtuelis	1138	Kertvelyes	1511	Keortvelyes	1561
Qurtuelusi	1266	Kewrthweyes	1511	Keortvelies	1561
Kerthueles	1407	Kewrthwelyes	1517	Keortvelyes	1563
Kortweles	1407	Kertvelyes	1536	„	1566
Kerthweliies	1450	Kertvelyes	1552	Kertvelies	1578
Kerthwelyus	1455	Keortwelies	1553	Kertvelyes	1583
Kerthwelyes	1475	Kerthweleus	1553	Kertweles	1587
Kerthwelyes	1488	Kertwelews	1553	Keörtvelies	1619
Kertwelyes	1488	Keortvelyes	1560	Körtvélyes	1619
Kertvelves	1501	Kertwelyewss	1560	Körtvélyes	1628
Kertwellies	1501	Keortvelyes	1561	Körtvelyes	1630

¹ A csanádi káptalan jkve a fenti ügyben. Orsz. lt. Dl. 20856. sz.

² A városi tanács a korhanyi rétet még 1807-ben is Mártély tartozékának, a vásárhelyi urbéri terület kiegészítő részének nyilváníta. De a földesúr másképp gondolkozott. Vtjk. VIII. 201.

Körtvélyes	1631	Körtvélyes	1658	Körtvélyes	1732
Kortveles	1634	Körtvélyes	1663	Körtvélyes	1752
Keörthvélyes	1636	Körtvélyes	1668	Körtvélyes	1774
Körtvélyes	1639	Körtvelyes	1671	Körtvélyes	1789
Körtvéles	1639	Körtvelyes	1676	Körtvélyes	1808
Körtvélyes	1640	Körtvelyes	1701	Körtvélyes	1811
Körtvelies	1652	„	1702	Körtvélyes	1852
Körtuelies	1657	Kortvellyes	1722		

A körtéről hajdan¹ szintúgy, mint korunkban² nagy számú helységet neveztek el. Vidékünkön ez már a negyedik és illet. ötödik e fajta elnevezés,³ a mi azt mutatja, hogy e fa itt nagyon el volt terjedve. A mélyen iszapolt, vizenyős rét talaja nevezetesen igen kedvezett e fa tenyészésének, mely függélyesen ereszti le szív-gyökereit s ha kell, az álló vizet is baj nélkül lombjai alá fogadja. Ily viszonyok közt óriás mérvben kifejlődött az s nagyságával szintúgy, mint matuzsálemi korával felhívta maga iránt a figyelmet, úgy hogy ennél fogva különösen alkalmas volt földirati nevek képzésére.

Mínthogy a falu tavak és rétségek által borított határában bőségesen tenyészett nemcsak a körte, hanem a mi ennél becsesebb, a hal és a szárnyas vadak megszámlálhatatlan sokasága⁴

¹ Rómer a régi Körtvélyes falukat elsorolja, Magy. orsz. földirati és terményi állapota a közép korban, Magy. akad. ért. 1861. 330—331.

² Mostani Körtélyes helységeink jegyzékét l. Hunfalvi, Egyet. Fil közl.-ében (almáról 40, szőlőről 30, körtéről 28 helynevünk van), és a Helység névtárakban.

³ Körtvény-tó az állóvíz, Körtvény-tó a falu, Körtvélyes falu (e három a Tisza nyugati oldalán), a másik Körtvélyes falu és Gorsa, e két utóbbi a Tisza keleti oldalán.

⁴ E sajtóságát a hely századunkban is egész az 50-es évekig megőrizte, mindaddig t. i. míg a vizet ennek határából is el nem szabályozták.

is, a jámbor szerzetesek figyelmét e tájék korán magára vonta s azért a dömösi prépostság azt II. Béla király által több e vidéken fekvő, ropant kiterjedésű vizekkel és földekkel együtt magának adományoztatta.¹ A hely külön- | 1138
ben még akkor csak „halastó“ számba ment, mely mellett azonban halászok tanyáztak, a mint azt e munka általános részében már láttuk. Idővel a hely megszűnt egyházi birtok lenni. De Nána ispán és neje útján ismét azzá lőn, | 1266
a mennyiben ezek itteni fekvőségeik közt ennek a révnek negyedrészt is a nyul-szigeti apácának hagyományozták.² Nem tudjuk, hogy meddig örvendhettek a nagy tekintélyű tisztelendő szüzek a rév élvezetének, azonban később Körtvélyes falut az itteni birtokos Szeri Pósa nemzetség birtokában látjuk, melynek tagjai, névszerint István fiai, Péter és György s a másik István fiai, György és István, nemkülönb Miklósfia Gábor — Ozorai Pipó főispán előtt, midőn ez Csongrád megye törvényszékét Szege- | 1407
den tartja, azt követelték, hogy a Tisza folyó fele, Temerkény falutól kezdve Körtvélyes faluig, ősi örökségképen őket illesse, a mit nekik Pipó, miután az alispán és szolgabírák egyhangulag hit alatt erősítették a kereset igazságát, meg is ítélte.³ Mintegy félszázaddal ezután a Sándor család birtokában találjuk a falut,⁴ a mit onnét tudunk, hogy midőn a csanádi káptalan Hunyadi

¹ Az ad. lev. Knauznál, Mon. Eccl. Strig. I. 94. és Fejérenél, i. m. II. 104.

² Fejér, i. m. IV. III. 315.

³ Az ítélet Toldynál, Magy. akad. ért. 1859. Nyelv és szép. tud. oszt. III. köt. 252. lap, Wenzel közlésében,

⁴ Az ország rendei bizonyítványa gr. Telekinél, Hung. kor. X. 259—262.

Jánost a hód-vásárhelyi uradalomba a szomszéd községbeliek jelenlétében visszaigtatta, ez | 1450 alkalommal Körtvélyes községéből néh. Sándor István özvegyének, a nemes Dorottya urnőnek, itteni gazdatisztje, Dávid Péter is jelen volt.¹ Valószínű, hogy ez a Sándor István szintén a Pósa családhoz tartozott, mert Mátyás király a falut nem sokkal ezután azon javak közé | 1471 sorolja, melyeket ő a Szeri Pósa nemzetség magszakadása következtében Guti Ország Mihály nádornak és fiának, Lászlónak, továbbá Guti Ország Lőrincznek és Nádasdi Ongor Jánosnak adományozott. Ekkor a hely Korhánynyal, Derekegyházával, Kutassal, Mágoecsal és Csömorkánynyal képezett egy összefüggő birtok-testet. Hogy különben ott mások is régóta birtak, onnét világos, mert ugyan csak Mátyás király, halála előtt nem sokkal, Zeleméri Mihályt a leleszi konvent által meginteti, hogy nővérenek, Zeleméri Márthának, adja ki törvénytörvényes örök-részét, mely őt Szelevény, Körtvélyes, Sód, Dócz, stb. falukból megilleti.²

A nagy király halála után a jogviszonyok mindinkább megromlottak s a birtokok is sűrűn cseréltek gazdát. Körtvélyesnek Byzerei János volt egyik földesura, de ez eladja itteni | 1501 örökölt jószágát, — melyhez akkor már Szeg, Szentes, Bökény, Szer, Dócz, Sód stb. is tartoztak, — Gybarthi Keserű István alnádornak száz arany forintért.³ Mind ezek azonban, bár az oklevél nem említi, csak részbirtokok lehettek, mert

¹ A kir. levele Orsz. lt. Dl. 17273. és gr. Teleki, Huny. kor. X. 248.

² Mátyás levele a leleszi orsz. lt.-ban, Elench. introd. stat. P. 284. 1488. V. ö. Pesty Frigy. Magy. o. helynevei I. 91.

³ Orsz. lt. Dlt. 21061.

nem sokkal ezután még egy nagyobb adás- | 1511 vétel történik e vidéken, midőn t. i. Gyólai László, a maga körtvélyesi részbirtokát, melyhez a dóczi, szeri, bökényi, szelevényi stb. jószágok is tartoztak, az ekkor tájon szereplő nagy vagyonszerzőnek, Dóczi Jánosnak — 1050 magyar forintért idegeníti el.¹

A faluhoz kapcsolt szomszéd idegen jószágok csoportosításából következik, hogy a fentebbi adatok két Körtvélyesre vonatkoznak, melyek között a Tisza folyt. Volt t. i. egy Körtvélyes, mely a folyónak azon partján feküdt, melyen Tömörkény. Ez az, melyet a XVI. századbéli Oláh Miklós — Szolnokkal, Várkonynyal és Szegeddel együtt, mint a Tisza nyugoti partján fekvő várost említ;² s volt egy másik, mely Korhánnyal és Sóddal függött össze s a Tisza keleti partján terült el. Amaz mindenkor Csongrád megyéhez, ez pedig legtöbbször Csanád megyéhez számított. Ez a Csanád megyei Körtvélyes nem a tiszai átvágás felső részénél feküdt valamikor, mint a hagyomány állítja,³ se nem az átmetszés és a régi Tisza által képezett szigetben, mint Lichner akarja:⁴ hanem a mint Bél Mátyás írja⁵ s a mint az új kornál okmányilag ki fogjuk mutatni, Solt, Mártély és Vásárhely között. Az idők mostohasága miatt azonban mind a két falu elpusztult, úgy hogy ma egyiknek sincs nyoma

¹ Pozsonyi káptalan Itára, Prot. III. i. e. Prot. Budence fol. 415.

² Nic. Oláh, Hungaria, 52. lap (Bélnél, Adparatus 22. lap).

³ Pokomándynál i. m. 6. l.

⁴ Vás. Közl. 1881. 35. sz.

⁵ Commentatio in Comitatum Csongradiensem, eredeti kézirat, Esztergomban, Batthyány Itár.

sem többé. A határ, természetesen, megmaradt a folyó mindkét partján s a vásárhelyiek élvezete a török alatt túllépett a Tiszán is, de itt csak kisebb területre szorítkozott, nemcsak a közlekedési nehézségek miatt, hanem azért is, mert a tiszántúli részek Körtvély-tóval együtt olyan földesúr (Keglevics) birtokában voltak, a ki tulajdonjogát ez időben is erős kézzel óvta.¹ Az a tulsó parti kisebb terület azonban, melyet a város lakossága magának megszerzett, ennek s a későbbi földesuraknak, a Károlyi grófoknak, birtokában továbbra is mind végig megmaradt.

Kotucz-háza falu.

Nevében alapítójáé is adva van, úgy hogy a Kotucz-ot családnévnek kell tekintenünk,² melynek eredete a szláv cotoc-ra (macska) vihető vissza.³

A falu nyomaira elsőben a csanádi káptalan egyik kiadványában találunk rá, mely szeptember 1408-án Zsigmond király a Solti Dávidnak szóló

¹ Erről láss a jászai konvent orsz. ltrban. Prot. 10. f. 192. és S. 213., 214. (XVII. és XVIII. századra vonatkozó adatok)

² Dunán túl még néhány évtizeddel ezelőtt is laktak Kotaszok.

³ Oroszban kotu = macska, lengyelben košut = kis macska, ó-szlávban kotu, košuta = szarvas (Miklosich, Die slav. Ortsnamen 45). — A helybeli hagyomány természetesen másképp' értelmez. Azt mondja nevezetesen, hogy mivel a rét tulajdonkép' itt kezdődött. azért nevezték e helyet K o t a c z - n a k, mert ettől kezdve már k u t a t n i kellett az eltévedt jószág után, úgy hogy ily módon a névben az újabb orvosi műnyelvből ismert kutasz-nak régi mását s méltó párját tisztelhetnők. Nem fogadhatjuk el a származásra nézve a

adománylevelet átírja.¹ Itt t. i. Bart, Kökényes, Solt-réve, Sas-ér, Atka stb. társaságában fordul elő a hely, egyszer Kochwthaza, máskor Kuhuhaza alakban, Bart és Kökényes közt említve.² E birtokok, melyek akkor Csongrád megyéhez számítottak, a Solti nemzetség sajátjai valának, mint a melyekbe a király a káptalan által őket az időben újra beigtatja. Emlékét a körtvélyesi réten a Tére egyik öblözetében, a Kis-homokhoz csekély távolságra eső Kotac-z-dülő tartotta fenn, melyről e munka földrajzi részében volt szó.

Kutas, 1. Peres-Kutas és Tót-Kutas.

Leng falu.

Lingu	1138	Leng	1356	Lengh	1636
Leguen	1256	Löng	1563	Lengi ut	1896

Azon helyek közé tartozik, melyeket II. Béla király a dömösi apátságnak ajándékozott. | 1138 Az oklevél ugyanis a falut két ízben említi. Először, midőn Győ, Tápé és Sakan után elsorolja, hogy mely szolgák (földes jobbágyok) adatnak

nálunk ma is honos kotecz (kotec az ó és új szlávban = kunyhó) szót sem, mert ennek a helynévben levő -háza mond ellen.

¹ Fejéjénél X., III. 86—90. és X. IV. 698. (hol a név Kochwthaza-nak iratik). A név helyesebb változatát Borovszky (II. 309) adja a nemz. múzeumi levéltár példánya szerint.

² A név 1636-ban még egyszer jó elő, még pedig K o p e c z h á z a alakban.

együtt a faluval;¹ később pedig Győ és Ecsér közt említve, midőn azt határozza meg, hogy a falu mivel adózzék szerzetes földesurainak: nevezetesen, hogy „azokkal együtt, kik ide tartoznak, köteles évenként husz köből gabonával adózni“.² A tatár-járás elpusztította a falut, úgy hogy mikor azt Nána comes 1266-ban a nyul-szigeti |1266 apáczáknak elhagyja, már csak mint földet említi.³ Idővel azonban a hely újra megépült s ismét a barátok tulajdonába került vissza, minek bizonyossága az, hogy Szeri Pósa Miklós, ki |1356 itt a Tisza mindkét partján, mint ezt Kutasnál látni fogjuk, sok falut bírt, Leng birtok után Márton demesi prépostnak megfizeti az évi köteles adót, t. i.: a négy frtot.⁴

Győ és Ecsér közt feküdt, tehát valószínűen Korhány vidékén, mert 1356-ban Csongrád megyéhez számították.

A falu személytől vette nevét, a mint azt az 1138-diki oklevélből láthatjuk, melyben ily nevű emberről is olvashatunk.⁵

¹ Ezek nevei így vannak írva: „Nulos, Euzen, Cepudi, Haladon, Puci, Zadar, Kinis, Ibrum, Mortin, Babisa, Dubur, Silte, Bedus, Samudi, Zatadi, Ekecs, Cibe, Demus, Dumku, Budi, Beleg, Besenudi, Simon, Apa, Daud, Budi, Cubos, Guden, Jakob, Janus, Hesedi, Mihudi, Gedi, Benus, Dimisa, Cepis, Quadan, Tuma, Sid . . . di, Kusti, Pucudi, vthoris, alter Dimus, Simun, Martin. Kobu cum filijs suis, Gertu, Misku, Sene, Suda, Embel, Turcu, Simon, hij omnes cum terra sua dati sunt».

² Knauz, Monum. Strig. I. 88 - 97.

³ Fejér, Cod. dipl. IV., III. 315 - 347.

⁴ Anjouk. okmt. VI. 460.

⁵ Lengén személynév fordul elő 1211-ben is (Borovszkynál II. 400)

Libecz falu.

Lybeceghaza	1456	Felsow Lybicz	1533	Lybycz	1537
Lybycz	1500	Lybycz	1536	Libicz	1630
Lyboch	1501	Lybiczteleke	1536	KeetLebecz	1631
Lybycz	1502	Lybyczteleke	1536	Keth lebecz	1636
Alsow Lybicz	1533	Lybicz	1536	Libicz	1765
		Lybicz	1537		

Nevét a Libecz személynévtől¹ vette, melyet a helység első birtokosa viselt, miért is egyáltalában nincs szükség a libuc vagy libicz (oláhul is libuc, liboc = bibicz) madárra gondolni, bármennyire kedvezett is az e tájon elvonuló Kakas-
szék nagy és széles medenczéje e vízi szárnyasok tenyészetének.

Midőn a hely kútfőinkben először fel- | 1435
tűnik, már akkor nem lakták, mert az iródiák
oda sorozta a Hunyadi János Békés megyei nagy
uradalma pusztái közé, mely a megye délnyugoti
részét csaknem egészen magában foglalva, Szent-
Andrástól lenyult a határunkbeli Tompaig.² Az

¹ Székely István krónikájában említetik: Michaël
Lybecz a Wilman, ki a krakkói egyetem anyaköny-
vében Michaël Lybocz Wylmianus-nak iratik
1553-ban. A martyrologium vetus-ban is olvashatjuk Lib-
sius vértanu nevét (Szilády Áron szives közlése), mely
valószínűen a latin libo = áldozom, igétől ered. A Váradi
Regestrumban szintén fordul elő Villa Libecii. Ez ada-
tok kétségtelenül igazolják, hogy itt régi személynévvél
van dolgunk, melyről haza szerte másutt is (Somogy és
Nyitra megyékben) képeztek helyneveket.

² Csánky, i. m. I. 659. Haan L. Békés vm. hajd. I. 225.
Karácsonyi a Békés vm. évkönyvben XII. 36.

ujabb adománylevél szerint¹ mind e helyek | 1456 a nagy hősnek már Zsigmond király által adományoztattak s birtokában is voltak. Még ekkor Libecz-egyháza volt a hely neve, mert emlékeztek arra, hogy valamikor egyházas falu volt. Idők multával, bár a templom romjai fenállottak, megrövidült a puszta neve, melyet még Mátyás király elidegenített. Ily módon az többek kezére jutott, kik közt Halomi Blasko Albertet említik. Ez t. i. a maga libeczi és mágocsi | 1500 földjét Nagy-váthi Porkoláb Mártonnak, nejeének Erzsébetnek s leányuknak, Katalinnak 60 arany forintért zálogosítja el.² Ugyan ő pár évvel később a földeket, melyekről az van megírva, | 1502 hogy voltaképen a Hügyei Bakony Péter tulajdonához tartoztak, rokonai beleegyezésével, bizonyos szükségére való tekintetből, a fentebbi bírlalóknak s rajtok kívül még a Márton testvérének, Mihály papnak, teljes joggal és örök áron eladja.³ Minthogy Márton ur a mágocsi birtok többi részét is nem sokára megszerezte, őt úgy kell tekintenünk, mint e vidék legnagyobb földesurát, ki, mint később látni fogjuk, erősen tartá kezeiben, a mit egyszer megfogott. Libecz azonban ő alatta sem népesült meg többé s végleg a puszta helyek sorában maradt.

Meg kell még említenünk, hogy Byzerei János, a szomszéd helyek egyik földesura, a Szeri családdal való rokonság révén e kihalt család

¹ Münch másolat a Békés vm. muzeum levltárában. (Haan L. szivességéből).

² A budai káptalan erről szóló bizonyítványa a Nemz. muz. (Keglevics) ltárában. (Borovszky szives közlései).

³ Az adás-vételi oklevél Pesty Frigyes hagyatékában. (Bor. szives közlése).

birtokaihoz s ezek közt Libeczhez is szintén jogot formálván,¹ a Csongrád és Békés megyei uradalmak közül akkora területet, mely 17 falu határát ölelte magába, Gybarthy Keserű Mihály alnádornak száz arany frton örök áron eladott.² | 1501 Byzerei azonban e hallatlan olcsó ár mellett is jó vásárt csinált, mert Keserű a birtokokból tényleg aligha kapott meg valamit.

A falu valamikor Mágocs és Ujváros északi határain feküdt s emlékét ottani Le b u k i-dűlőnk és Le b u k i-csárdánk rejtegetik — jól megmagyarosított köntösük alatt.

Mágocs falu.

Magoch	1396	Magoch	1501	Magoch	1531
Magoch	1426	Magoch	1502	Magocz	1549
Magacz	1471	Magoch	1506	Magoch	1552
Magocz	1472	Magoch	1507	Magoch	1555
Magacz	1475	Magoch	1508	Magoch	1556
Magoch	1480	Magoch	1509	Magocy	1558
Magocz	1495	Magoch	1516	Magoch	1560
Magocz	1499	Magocz	1519	Magoch y	1564
Magoch	1500	Magoch	1520	Magocz	1590

¹ A leszármazás ez volt: Szeri P. Márk

Veronika
 Tompa Lászlóné
 ↓
 Tompa Veronika
 Byzerei Lászlóné
 ↓
 Byzerei János.

² A bácsi káptalan oklevele az adás-vételről. Orsz. lt. Dl. 21061.

.....	1629	Magocz	1654	Makoz	1702
Magocz	1631	Magócz	1665	Mágocz	1722
Magocs	1636	Magocs	1686	Mágocs	1732
Mágocs	1640	Mágócs	1691	Mágocs	1774
Magocz	1653	Magotz	1695	Mágocs	1808
		Magocs	1701		

A Mágocs nemzetség az ős foglalók közé tartozik,¹ melynek nevével — Magos, Mogos, Magus, Mogus stb. alakban² — személy és birtok elnevezéseknél a XI. századtól fogva okiratokban elég sűrűn találkozunk.³ Hogy e nemzetség tagjai a Sente-családdal birtokaik területére nézve is találkoztak, azt a Mágocs szomszédságában fekvő Sente-Tornya tanúsítja. A két család rokonság vagy sógorság útján ily módon korán össze is olvadt s már az Árpádok korában a Sente-Mágocs (Senta et Maguch, Sente-Macus, Zenthenagus, Zeenthemagoch steff.⁴) nevet vette fel.⁵ A név törzsének Ma g-ot tekinthetjük, melyből más-más képzővel Magi, Mágod, Maglód stb. is formálódtak.⁶ A mi helynevünk tehát a kicsinyítő -cs képzővel formálva — először Magcs volt, a mint az másutt fordul is elő s csak a könnyebb kiejtés okáért módosult Mágocs-csá: tehát ép' ugy alakult, mint Bogács (Bog-ból), Dabócs (Dab-ból), Dargócz (Drog-ból), Patócs (Pat-ból) stb., nem is említve

¹ Horváth Istv. kézirati műve az ős magyar nemzetségekről.

² Jerney, Magy. nyelvkincsek 88.

³ Voltak ily nevű falvak Baranya, Esztergom, Somogy, Sopron, Tolna, Zemplén m.-ben, melyek nagyobb-részt ma is fenállanak.

⁴ E nemzetségről bővebben lásd Wernert i. m. II. 334—337-ig.

⁵ Már 1145 ben így említik a nemzetséget (Fejérmél II. 122)

⁶ Kubinyi a Turulban 1885. 172.

Bakóczot, Bodóczot, Dobóczot stb. A mag ősmagyar gyök-szót, mint a mely ma is meg van nyelvünkben, értelmezni felesleges. A név származtatása okáért tehát idegen nyelvhez (péld. az örményhez)¹ folyamodni, nem szükséges.

Hogy a falu első tulajdonosa nevét viseli, a fenebbiekből kétségtelen: hogy már 1145 előtt is e néven állott fen, az előhozottakból sejthetjük. Magáról a Mágocs családról különben annyit tudunk, hogy az Dunán tul is birtokos volt s hihetően Tolna megyéből eredt,² míg a Szentemágocs nemzetség birtokai ezen kívül leginkább Sáros, Szabolcs és Szatmár megyékben feküdtek. A Bécsi képes krónika szerint a II. Endre korában élt Bánk bán is e nemzetség tagja. Másik tagja volt e nemzetségnek Dénes, a Jurk fia, ki részt vett a hódi csatában,³ kivel a nemzetség Mágocs nevű tagja is egy időben élt.⁴ Hihető, hogy e nemzetségnek határunk déli részén is volt birtoka, mert a réten levő Det-halom szintén e nemzetség egyik tagjára utal.⁵ A birtokok fekvése és a személynevek közössége után ítélve, valószínű, bár okmányokból ki nem mutatható, hogy a Szentemágocsoktól származott a Bórs az ezzel egy közös törzsből eredt Szeri nemzetség is, melynek kezén a XIII. században e tájon több birtok, nev. Ellés, Szeg, Pusztaszer, Tömörkény, Anyás⁶ s ezek közt Mágocs is volt. Így

¹ Ezt teszi az Arménia, XII. évf. 10. füz.

² Itt állott Mágocs-monostora, melynek szerzetes lakói 1355-ben az ábrahámi barátokkal pöröltek. (Fejér, IX., II. 455.)

³ Századok, 1875. 46.

⁴ Hazai Okmt. VI. 375.

⁵ Fejérnél (VII., III. 97.), hol Szentemágocs-csal együtt Det-hk a említetik.

⁶ Wertner, II. 116—120.

történt, hogy a Szeri Pósa fi lányokat ez utóbbi falu birtokába Zsigmond király rendeletére | 1426 beigtatták. Sz. Pósa István, nemzetségének utolsó sarja, e jószág kezelését 1460. előtt a Csongrád megyében s valószínűen Mágocson is bir- | 1460 tokos Lábatlani Gergelyre, Világosvár kapitányára bizta, „vagy talán egy részét neki is adományozta, mert ő meg azt Hangácsi Albert csanádi püspöknek engedte át, Szokoli János püspök pedig azt nem akarta Pósa Istvánnak visszaadni.“¹ Pósa azonban nem sokáig követelhetette | 1468 a maga jogait, mert ezután pár évre elhalt. Mátyás király ekkor a koronára szállott gazdátlan birtokról akkép' rendelkezék, hogy | 1471. dec. 21. azokat s közelebből Mágocson, mely akkor egy birtok-testet képezett Csomorkány, Körtvélyes, Derek-egyháza, Korhány és Kutas falukkal, két hű emberének, Guti Ország Mihály nádornak és Nádasdi Ongor Jánosnak, udvari tisztjének, ajánlékozta.

Az új adományosok nem siethettek eléggé a beigtatással, mert a fiágon kihalt család lányági sarjai, u. m. Szeri Anna és ennek Macedoniai Jánostól származott gyermekei, nemkülönben Szeri Katalin, Geszti Jánosné és gyermekei alig egy hónap múlva elküldték Csanádra, a káptalan elé, a magok meghatalmazottját, Pyenicsi Károly Imrét, hogy a királyi adományozás ellen óvást tegyen s a néh. István úr itteni javait, melyek közé Szent-Györgyöt, Szentest és Győt is sorozták, az ő számokra követelje.² | 1471. jan. 25. Ennek azonban nem sok foganatja lett, mert a beigtatás pár hónap múlva mégis megtörtént, s

¹ Borovszky, II. 338.

² Lásd ezt Orsz. lt. Dl. 17282.

Mátyás négy év múlva nev. hiyei javára újabb privilégiumos levelet is adott ki az összes Szeri Pósaí birtokokról.¹ Ettől fogva azonban a falu határa mindinkább feldaraboltatott s e rész-birtokok gyakran változtatták gazdáikat. Ongor nevezetesen a maga birtokának egy részén nemso-kára túladott, a mennyiben azt szent-andrási földjével együtt egyik tisztjének, Nagy-váthi Mátyás deáknak ajándékozta „hűséges szolgálataiért“ | 1480 örök adományul, oly föltétel alatt, hogy ha gyermekei nem lennének, a birtok adományozójára szálljon vissza, miről maga a király tett bizonyosságot.² A Lábatlani család benmaradt a faluban, mert az oklevelek Lábatlani Andrást, Zemplén-megye főispánját, az imént említett Gergely testvérét is itteni földesúrnak említik, mint a kinek mágocsi jobbágysai, névszerint Tót György és Temeskezi György Donát-tornyán és Király- | 1495 ságon, a szomszédságból, törvényes bizonyágképen megjelennek, mikor t. i. az ó-budai káptalan megbizottja és Orosházi Komlósi Balázs a nyul-szigeti apáczákat ez utóbbi falvak birtokába Ulászló király rendeletéből beigtatják.³ A főispánon kívül, vagy épen ő tőle, a Hügyei Pakonyiak és Halomi Balaskó Albert, ez előbbieket úján Laki Parnó Ambrus, a csanádi káptalan s a Kamarjai Vitézek szereztek még itten több kevesebb birtokot, kiknek egy része ezen — rövid idő múlva ismét túladott.

Nem tekinthetjük itteni számba vehető birtokosnak a szomszédos Gellért-egyháza, Apácza,

¹ U. o. 17273.

² Mátyás levele a Keglevics lt.-ból a Nemz. muz. lt. fol. lat. 2255. (Borovszky úr szívességéből.)

³ Orsz. lt. Dl. 20323.

Csorvás-egyháza és Monyorós-Fecskés földesurát Byzerei Jánost sem, habár ez anyai ágon a Szeriekkal rokonságot tartván, ezek Csongrád és Békés megyei hagyatékából egy rengeteg uradalmat s ebben Mágocsot, mint ezt Libecz alatt láttuk, Gibarti Keserű István alnádornak a bácsi káptalan előtt eladott s annak árát előre | 1501 felkölcsönözte és elköltötte,¹ hihetőleg a nélkül, hogy akár a vevő, akár az eladó, a nagy uradalom tényleges birtoklásának valaha örvendhettek volna. Ellenben Ongor János ez idő tájt még mindig birtokos volt a faluban, mert Csanád megye törvényszéke bizonyítja, hogy a nyul- | 1499 szigeti apáczaak Donát-tornyán lakó tisztjének teljesen igaza volt abban, hogy Ongor gazdatisztje az apáczaak jobbágyait erőszakosan eltiltotta a Kék-tóban való nádvágástól, holott pedig annak a tónak használata Donát-tornyát, Mágocsot és Derek-egyházát egyformán megilleti. Másik, még állandóbb és legnevezetesebb földesura a falunak az ifju Porkoláb Márton lett. Ez t. i. az időközben elhunyt Nagy-váthi Mátyás leányát, Erzsébetet, nőül vevén, az árva leánynyal együtt kapta ipának itteni javait is. A fiatal pár aztán a rákövetkező évben 60 arany frtért zálogba veszi Halomi Blaskó Albertnek itt és Libeczen levő részbirtokát,² egy idejüleg pedig Por- | 1500 koláb a szomszédos Fábián-Sebestyén tulajdonjogát is megszerzi. Majd pár év múlva Blaskótól 200 arany forintért azon mágocsi és libeczi jószágoknak, melyek utóbbi időben Hügyei Péter kezén voltak, tulajdonjogát is megvásárolja | 1502

¹ A bizonyítvány, Orsz. lt. Dl. 20884.

² Gr. Keglevics lt. iratai a Nemez. muz.-ban, fol. lat. 2255. (Borovszky úr szivességéből.)

olyképen, hogy abban Mártonon, nején s ekkor tájon született lányukon, Katalinon, kívül Márton testvére, Mihály áldozár, is osztozzék. Az aradi káptalan az új földesurakat még azon évben be is igtatja.¹ Porkolábék ilyen formán jól berendezett és kiterjedt gazdálkodást űzhetnek e buja termékenységu vidéken, mert néhány | 1507—8 év múlva már három gazdatisztjök volt itt, kiknek neveik Bajai János, Nagy Benedek és Vajkadi Deák János.²

Azonban Mártonon kívül mások is buzgólkodtak, hogy itteni birtokaikat gyarapítsák, kik közt a nyul-szigeti apácák, a csanádi káptalan és a Gersei Pethők említendők. Utóbbiak II. Ulászló királytól eszközöltek ki az | 1506 Ongor család birtokaira, s ezek közt Mágocsra, Derek-egyházára és Kutasra adománylevelet,³ bár valószínű, hogy ekkép' nyert jogaikat, legalább itt a mi vidékünkön, nem érvényesíthették.⁴ Az apácák ellen pedig a csanádi káptalan nyujtott be panaszt a miatt, hogy ezek gazdatisztje, Inokai Lénárt, donát-tornyai és királysági jobbágyaival Mágocsra tört és ott a káptalan jobbágyaival (Szetelcsi István, Kís Miklós, Boldizsár Salamon, Luin Mihály, Magyar Ilyés, Szabó Ambrus és Mészáros Demeter) erőszakoskodott és ezeken sarcozott. Szent-györgyi és bazini Gróf Péter országbíró ennek következtében az aradi káptalanhoz | 1507 rendeletet küldött, hogy a dologban vizsgálatot tartasson s a bűnösöket idéztesse meg.⁵ A villon-

¹ U. o.

² Orsz. lt. Dl. 36349 és 21815.

³ L. e. Fejérmél, V. 397—403 (az 1507-ki átírásban).

⁴ Borovszky, Csan. vm. t. II. 140.

⁵ A káptalan jelentése. Orsz. lt. Dl. 21784. (Borovszky úr szives közlése.)

gásra pedig az adott okot, hogy Mágocs és az apácák birtokai közt nem volt biztos határ s a tisztelendő nénikék tulajdon-joga, melyet ők D. Dánfi Andrástól kegyes hagyományból nyertek, valami kifogás alá esett. Az apácák a bajon | 1508 úgy segítettek, hogy a magok donáti és királysági uradalmára Ulászlótól új adománylevelet eszközöltek ki. Ennek alapján magokat a birtokba ismét beigtattatták, mely alkalommal a szomszédok sorában Porkoláb Márton mágocsi gazdatisztjei is megjelentek. Másfelől pedig az apácák a határok biztos megjelölését kérték a királytól, minek utána azok felett Porkolábékkal ujjat kell huzniok, az eligazító irományok pedig egyenesen a Porkoláb kezei közé jutottak. Ily körülmények közt Ulászló megparancsolja Csanád és Békés vármegyék közönségének, hogy a régi határokat az ottani lakosok kihallgatása mellett állapítsák és jelöljék meg.¹ Márton úr ez | 1509 időben már Mágocson lakott, egyébként pedig az özvegy Korvinné, Frangepan Beatrix, birtokát képező gyulai várnak volt kapitánya, kivel tehát a jó nénék királyi beavatkozás nélkül aligha tudtak volna elbánni. S Mártonnak nemcsak hatalma, hanem pénze is volt bőven, mit onnét tudhatunk, hogy évről évre gyarapította itteni földeit s korábbi birtokos társait a faluból rendre kifizette. Igy 200 arany forintért és „hűséges szolgálataiért“ magához váltotta örök áron | 1513—4 a Hügyei Pakoni János és Hügyei Péter fiainak itteni részbirtokait, miről a fentebb nevezett országbíró állított ki bizonyítványt.² Esztendő mul-

¹ Orsz. lt. Dl. 21898. (Borovszky szives közlése.)

² L. e. a gr. Keglevics ltrból Nenz. muz. lt.-ban, fol. lat. 2255. sz. a. (Borovszky szivességéből.)

tán pedig Pakoni Máté, a Péter fia, engedte át ugyan csak Mártonnak, egyelőre zálogképen, 46 arany forintért, a maga, még megmaradt rész-birtokát.¹ Ekkép' kiegészítve lévén a birtok, Márton királyi adománylevéllel erősítette meg magát annak tulajdon jogában, mely levél- | 1515 ben Mágocson kívül Dócz, Fábián-Sebestyén s még két Baranya megyei falu tulajdon joga is befoglaltatott, a mint mindezt a budai káptalan hitelesen bizonyítja.² Mindazáltal ez a birtoklás sem volt épen zavartalan, mert Pethő János országbíró a faluhoz jogot tartott s addig nem nyugodott, míg magát abba valamint a többi Szeri Pósa-féle jószágokba ugyan csak a budai káptalan által be nem igttattatta, Porkolábné ugyan e beigtatás ellen óvást tett, s Pethőt törvénybe idéztette: de mivel ott a várnagyné meg nem jelent, sem meghatalmazottat nem küldött, az asszonyosság, „ha csak helyes okát nem adja távolmaradásának“ II. Lajos király által forma szerint | 1520 elmarasztaltatott.³

A falu helyét, melyet az okiratok Békés megyéhez számítanak, Bél Mátyás⁴ nem egész pontosan teszi Vásárhelytől „egy mérföldre keletre“, mivelhogy az, mint a földrajzi részben írtuk, tőlünk inkább északra esik, a várostól 2 és 1/2 régi mérföldnyire. E vidéket és környékét már az ó-korban és a népvándorlás ide-

¹ U. o.

² U. o.

³ A király ítélete Pestynél, Krassó vm. tört. IV. 4.

⁴ Commentatio in Comitatum Csongradiensem, Esztergomi Batthyány ltr. Ered. kézirat.

jében emberek lakták, a mint a régi leletek (bronz szíjvégek, függők stb.) tanúsítják.¹ A falu belterülete a puszta közepén, a régebben u. n. Mágocsi-teleken, keresendő, mely a Mágocs-ér északi partján, a Határ-halom és a Gunyhó-telek közt feküdt, nem messze a hatvanas években fenállott majorsági épületektől. Innét kerültek ki 1824. táján a földből a barbár kornál említett régiségek, s itt volt még a negyvenes években is látható az elpusztult „Árpád kori“ templom kő alapzata.²

Mártély vagy Adorján-Martyr falu.

Zenthadryanmartyr	Marti	1561	Mártély	1664
	1024 Martel	1561	Mártély	1669
Adryanmartir	1335 Martely	1561	Mártély	1671
Aduryanmartir	1360 Mártély	1566	Mártély	1712
Adrianmartyr	1374 Mártély	1571	Mártély	1722
Adrianmartyr	1391 Martyl	1578	Marté	1720
Adrianmartir	1407 Martyll	1583	Martyr	1722
Adryanmarthel	1439 Martyll	1628—9	Mártély	4725
Adorijan marthel	1450 Martély	1642	Mártély	1752
Marther	1552 Martely	1646	Mártély	1761
Marther	1553 Martvel	1649	Mártély	1774
Marthel	1553 Mártély	1650	Mártély	1789
Martyll	1560 Mártély	1662	Mártély	1790
Martyll	1561 Adorján	1663	Mártély	1808

Hogy a hely azonos a régi Sz.-Adorján-Martyrral, azt legelőször városunk jeles szülötte, Széll Farkas, mondta ki,³ bár ugyan azt később Lichner „egyenesen saját kutatási eredménye“ gyanánt

¹ Farkas Sándor az Arch. Ért.-ben 1886. 35.

² Lichner a Vás. Közlönyben 1881. 36. sz.

³ Szegedi Híradó, 1870. 143. sz.

⁴ Csánky, M. orsz. tört. frajza I. 678.

⁵ Pesty, i. h.

hirdette,¹ ép' olyan joggal, mint Pesty Frigyes² és Csánky³ is tehették volna, minthogy e két utóbbi is szinte önálló buvárlatok útján jutott ugyanazon felfedezésre.

A kath. egyház hivei előtt ismeretes Szent-Adorján hősiebátorsága, melylyel iszonyu megkinoztatását és kivégeztetését viselte. Egy ily vértanu bajnok különösen tiszteletet és rokonszenvet ébresztett a harczias magyarok közt, annyival inkább, mert ő, az által hogy tetemei Morseburgban vagy Mozburgban, a későbbi Zala-vár helyén, nyugodtak,⁴ félig-meddig nemzeti szentté is vált, kiről később haza szerte számos falut neveztek el.

I. István királyunk megemlékezővén Sz.-Adorjának zala-vári tiszteletéről, tudva-levőképen az időközben elpusztult kolostor helyére újat építtetett s a benzésekek számára apátságot alapított,⁵ melynek számára egyebek közt itt a mi vidékünkön is terjedelmes földeket, halászó | 1024 vizeket és tizedeket ajándékozott s ezek közt „Szent-Adorján martyr pusztát.⁶ A jámbor szerzetesek földesurasága alatt alakult tehát itt a keresztyén falu, oly korán, hogy keletkezése idejét tekintve, azt területünkön legelsőnek mondhatjuk. Mikor a pápai tized-szedők a falvakat or-

¹ Vás. Közl. 1881. 35. sz.

² Magy. orsz. helynev. I. 206.

³ Csánky, M. orsz. tört. frajza I. 678.

⁴ Arnulf császár 888-diki oklevele Fejérnél, I. 220.

⁵ Fejér, I. 304. V. 466. — Wlassics Gy. a Századokban, 1870. 165. (Az év nem lehet 1019, hanem későbbi. Lásd Horváth M. A keresztyénség első százada 20.)

⁶ Fejér, I. 307—310. («Praedium Zenth adrian martyr vocatum. Terram Tityam cum capturis piscium ac utilitatibus universis et ex omnibus de terra nascentibus plenam decimam de predictis possessionibus»).

szágszerte feljárták s a papságot a szent atya pénztára javára megadóztatták, a csongrádi főesperességben, mely ekkor nagyon elpusztult állapotban lehetett, — mert onnét csak három egyházközséget irtak be számadásukba, — Apor és Szermellett megtalálták Szent-Adorjánt is, a | 1335 kinek papja, János, ez alkalommal hitet tett arra, hogy az ő parókhíalis jövedelme „két márkánál nem ér többet“.¹ Idők multán a falut a Bór nemzetséghez tartozó Szeri Pósafiak tették sajátukká, úgy hogy, mikor a zala-vári apátság azt újból birtokba akarta venni, azok e szándéklat | 1360 ellen a budai, majd pár év mulva a csanádi káptalan előtt óvást tettek. Ugy látszik, hogy ennek nem lett meg várt foganatja, s a szerzetesek lettek ismét uraivá a helynek, mert a Szeriek erőszakhoz folyamodtak, miből per keletkezett. Imre nádor ekkor az adrian- | 1374 martyri ügyben hatalmaskodás miatt elítélt Pósafiaknak többek közbenjárására az ítélet következményeit elengedte. Mindazáltal a Szeriek | 1374 nem nyugodtak, mert Pósafi István újra | 1391 tiltakozik a nádor előtt az ellen, hogy László mester Adrian-martyrt elfoglalta.² Minthogy a körülfekvő falvakat, u. m. Anyást, Illés-monostorát, Szeget (Szegvár), Tömörkényt, Szeri már a XIII—XIV. században a Szeriek birtokában találjuk,¹ s minthogy ugyan azon időtájról adatunk van rá, hogy a Tisza folyó fele Tömör- | 1407 kénytől Körtvélyesig, mely vonalon esik Mártély is, „ősidőktől fogva“ ugyan ezeké volt, s e körül-

¹ A tizedjegyzék, Mon. Vatic. series prima, volumen I. 254. (A márkában a nálunk birtokos Gyáli Kakas nemzetség 4 frtot számít. Géresinél gr. Kár. oklt. I. 326.).

² Pesty, i. h.

mények arra mutattak, hogy ők e nagy birtoktesttel együtt az azt kiegészítő Mártélyt is joggal magokénak tekinthették: ezért nem csoda, hogy ha a dél-magyarországi vármegyék szegedi országgyűlésén újra felemelték szavukat az apát ellen a falu miatt;² de mind ennek a nagy befo- | 1407 lyású apátság ellen, melynek birtokjogát az adományozásbeli elsőbbség is védte, nem volt eredménye; a falu továbbra is a barátoké maradt, minek bizonyosága az, hogy néhány évtizeddel később a zala-vári apát folyamodik a királyhoz | 1439 engedélyért, hogy a faluban a Tiszán révet állíthasson, a mit meg is nyert.³ Mikor a csanádi káptalan Hunyadi Jánost a hód-vásárhelyi | 1450 uradalomba visszaigtatja s ez okból a szomszédos községekből tanukat állít elő, ezek sorában „Adrian-martir falu földesurának, Pál zala-vári apát”-nak nevével ismét találkozunk, mint a ki helyett Bertalan bíró vett részt a törvényes cselekményben.⁴

A falu határa a Tisza mindkét partján terült el s tul felől a Hosszu-tóig, a város felől pedig a mind-szenti határtól a Sebes-fokig nyult el. Az ősz kori és nép vándorláskori gazdag leletek e terület északi csucsában, mely már Korhányhoz számítható, találtattak, mely utóbbi falu határa még a mohácsi vész előtt teljesen beolvadt Mártélyba. Ez előtt körülbelül egy negyed szá- | 1877 zaddal a Tisza töltését erősítették, mely alka-

¹ Wertner I. 117—119.

² Pesty i. h.

³ Csánky i. h.

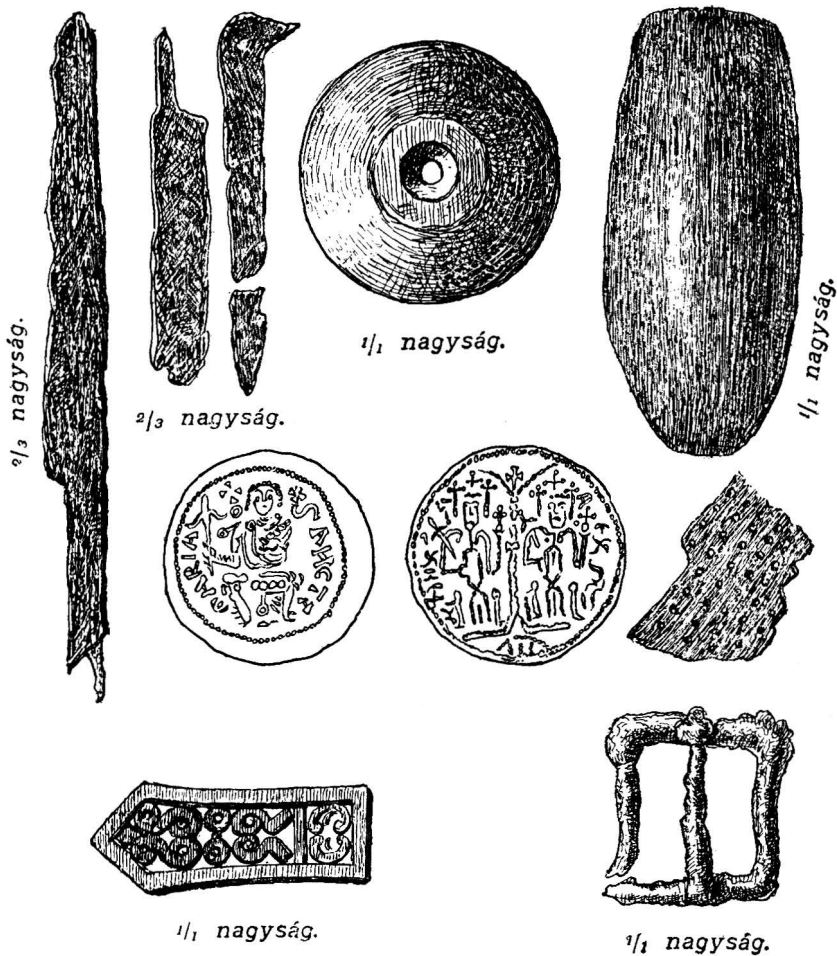
⁴ Gr. Teleki, Huny. kor. X. 259—262.

lommal a Szűcs József földén levő Mártélyi-halmot is megbontották. Akkor tűnt ki, hogy az rendetlenül halomba hányt emberi csontokból alakult, melyet alig 5–6 cm. vastag föld takart. Ezt és a csontokat, melyekből mintegy 10 kocsi-
való rakomány telt, behordták a töltésbe.¹ Ettől csekély távolban esett a Maczelka József földén a másik két halom, az u. n. Mártélyi-kettős-halom, mely szintén csontokból volt rakva. E testhalmok jelölik a tért, hol a hódi csata végső jelenetei lefolytak. Azoktól kapta a vidék Korhány nevét, a mint ezt az általános részben, s Korhány alatt előadtuk. A középkori falu belterületét a Maczelka földtől északra Szűcs József és Szél Ferencz tanyaföldeiken, szintén a védgát tövében, kell keresnünk. Azt — a gát 1880-diki megerősítésekor, véletlenül fedezték fel, mikor is Lichner G. plebános a helyet nagy területen felásatta s az emberi csontvázak mellől sok régi pénzt, kardokat és sarkantyúkat steff. szedett ki, de a melyek időközben elkallódtak. Hasonlókép' elvesztek azon „apró ezüst pénzek“ is, melyek a csanyi parton találtattak. 1894. évben Varga Antal újból ásatott Szűcs József gazda földén, egy kő törmeléssel borított dombos helyen. Ekkor tömémentelen össze-vissza hányt ember csontot találtak ott, de csak egyetlen egy ép' sírt, melyben a csontok mellett ócska vas darabok (talán kard részei) feküdtek. A Szél Ferencz-féle szomszédos tanyaföldön ugyan ekkor szintén újra kezdte a nevezett tanár az ásatást, mely alkalommal vagy 6 bolygatatlan sírt is talált, s azokból több kardtöredék, fülbevalók és gyűrűk, kék gyöngyök,

¹ Schweiger Józsefnek, a munkások akkori felügyelőjének közlése.

vas kések kerültek napfényre, ugyan ekkor, s illet. más időben, e tájról még egy agyag orsó-fej, egy

33. sz. Mártélyi, középkori leletek.

fenőkö, IV. István és IV. Béla réz érmei, réz csattok és egyéb ruha-diszek steff. jutottak gyűj-

teményünkbe. A sírban talált csontok annyira elkorhadtak már, hogy egy koponyát sem lehetett épségben haza szállítani. A mostani Mártély falu távolabb esik a Tiszától s azt e helyre csak 50—60 évvel ezelőtt telepítették.

Monyorós-Fecskés.

1. Fecskést.

Omlás puszta.

Két ízben találkozunk nevével. Először | 1463 midőn Mátyás király-palota-mesterének, Kállai Pálnak adományozza, mint Kasza-Pereg város egyik pusztáját; aztán később, mikor Teleki Varjasi János szerzi meg a helyet s magát abba beigtattatja. Ekkor már az Veres-egyháza, | 1476 Szilas-egyház, Három-lábu és Domándi-Mihálytelek pusztákkal együtt -- Földvár kiegészítő részét képezte.¹

Ördöngös-egyháza puszta.

E korban csupán egyszer találkozunk nevével, t. i. a hód-vásárhelyi uradalomról szóló adomány levélben, mely szerint V. László ki- | 1456 rályunk a többi puszták közt Wrdengese g-haza-t is, mint az uradalom egyik tartozékát, Hunyadi Jánosnak újra oda ajándékozta. Hogy

¹ Jászai orsz. lt. Scrin. 13. no. 27.

a hely valamikor falu volt s templommal birt, melyet valamely Ördöngös nevű földesur építtetett: neve mutatja.

Abban az időben Csanád megyéhez számították. Helyét Rárós és Derek-egyháza közt a ma is fenálló Ordöngösi major őrzi, mely a legujabb korban is sokáig a vásárhelyi határhoz tartozott volt, bár most már attól el van szakítva. A templom az Ordöngösi- és Tompa-háti-majorok közt, a Tárkány Pál földjén, a Zöld-halomtól mintegy 100 ölnyire épülhetett valaha, egy halmon, melyet 1896-ban hordtak el, midőn benne soros sírokat s azokban háborítatlanul fekvő csontvázakat találtak.

Panád puszta.

Pannanad	1038	Pana	1478	Panád	1733
Pana	1462	Panad	1553—61	Panád	1765
Parnad	1462	Panad	1612—21	Pannahát	1774—
		Panad	1676		1899

Panád nevű helységek régen hazánk más vidékein több felé találtattak¹ s találatnak ma is. A szó tót nyelven urnőt jelent. Talán ezért, hogy t. i. annak e nyelven világos értelme van, történt, hogy a hely eredeti magyar nevét, melyet az Panna úrnőtől nyert, később az ide került

¹ Így Arad megyében Panad 1323-ban (Orsz. lt. kincstári oszt. N. R. IV. 502. 2), ugyanott Kis- és Nagy-Panad 1764-ben (Orsz. lt. A. N. R. 1826. no. 48.), ugyanaz 1510-ből (Pesty, Krassóm. tört. I., III. 487.), Erdélyben a XV. században (Századok. 1889. 42.) Békésmegyében 1214-ben (Vár. Reg. 324. §.) Vésztő körül, (Haan, Békés vm. hajd. I. 318. Karácsonyi II. 261.) Egy Panna-hát van a szegedi határban is.

rácz lakosok elszlávosították. Mikor azonban az idegen elem itt elfogyott s a helyett ismét a magyarság jutott tulsulyra, ez, mivel rá nézve a szláv elnevezés volt érthetetlen, annak nevét lassanként visszamagyarosította s arra a határ más részéből ismert Panna-hát nevet adta, mely néven azt ma is hívják.

Legelőször Sz. István király említi Ko- | 1036 páncs mellett azon tiszamenti jószágok közt, melyeket a bakony-béli benczéseknek adományozott.¹ Azután csak négy század múlva találkozunk | 1462 ismét vele egy nemesi névben, melyet a csanádi káptalan egyik tagja, t. i. Panádi Domonkos kanonok viselt,² kit a szomszéd Szent-Király faluba küldtek ki határjárás és beigtatás foganatosítása végett. Mikor Dóczy Imre e vidéken a birtok szerzéshez nagyobb mértékben hozzálátott, nevezetesen Vásárhelyt s a körülte levő falvak és puszták egy részét Gáji Horváth Gergelytől zálogba vette: ez utóbbiak közt a területileg ma is szomszédos helyek, u. m. Tompa, Rárós, Urnép, Varjas stb. sorában Pana is újra említetik.³ | 1478

Fekszik a Mágocs-ér mentén, Mágocs falunak a vásárhelyi határra dülő részén, a Hét-halom és a Szendrey-major közt, mely utóbbinak gazdasági területéhez tartozik Panna-hát is. E vidéken

¹ Fejér, i. m. I. 328.

² Gr. Károlyi nemz. Itra Bpsten, 36. fiók, 25. sz. (Voltaképen itt «de Parnad» áll. Minthogy azonban ez oklevélben, mint másutt is megjegyeztük, több rendbeli másolási tévesztések fordulnak elő s minthogy Parnad helység a hazai földrajzban ismeretlen: méltán Panádot érthetünk az alatt.)

³ Borovszky, i. m. I. 119. II. 218.

termett hajdan nád is elég, úgy hogy a Pannánád elnevezés könnyen érthetővé válik.

Másik Panád az, mely a réten fekszik a Lőrincz-ér és Batida közt, a Püspök-föld mellett, s melyet szintén neveznek Panna-hátnak is.¹

Peres-Kutas vagy Veres-Kutas falu.

Kwtas	1426	Peres Kwthws	1536	Peres Kwthas	1555
<i>Kwthos</i>	<i>1468</i>	<i>Kwthos</i>	<i>1536</i>	<i>Pörös Kutas</i>	<i>1556</i>
Kwtos	1471	Kwthas	1539	Peres Katos	1558
Kwthus	1472	Peres Kwthws		Peres Kutas	1559
Kwthas	1507	Peoroskutas	1552-3	Peres Kwthas	1559
Kwthas	1520	PewresKwtas	1555	Peres Kwthas	1560
Peres Kwtas	1560	Peres Kwtas	1577	Pörös Kutas	1654
Peres Kutas	1560	Peres Kutas	1590	Pörös Kutas	1660
Perews Kwthas		Pörös Kuthas	1636	Peres Kutas	1702
	1560				
Pörös Kútas	1561	Pörös Kuthas	1636	Peres Kutas	1723
Boros Kutas	1561	Pürüs Kuthas	1636	Veres Kutas	1723
Peoreos Kutas	1561	Pörös Kutas	1646	Veres Kutas	1722
Peres Kutas	1561	Poros Kutos	1647	Veres Kutas	1752
PewrosKwtas	1564	Peres Kutas	1652	Peres Kutas	1763
Pörös Kutas	1564	Peres Kutas	1653	Peres Kutas	1765

Nevét az itteni kuttól vette, mely veres vagy peres volt, mivel mindkét jelzővel képezték helyneveket. A régi irásokban kizárólag Peres áll: a mai lakosság azonban Vörösnek véli, bár rendszerint egyszerűen csak Kutas-nak nevezi. A helyi hagyomány szerint Vörösnek az itteni csárda (a mostani külterületi orvosi lakás helyén) vörösre meszelt faláról, — Pörösnek pedig a pörle-

¹ Így az ármentesítő társulat birtokomban levő térképe.

kedésről és czivódásról nevezték volna, melybe az itteni kuton a méneseket és gulyákat itató pásztorok egymással keveredtek:¹ de az eredeti előnév Peres volt s ez a tulajdon jogért folyt hosszú perről ragadt a helyre, melyet a XV. és XVI-diki bir-

tokosok egymással folytattak. Így nevezték el a szomszéd szegvári határban is a Pörös-rétet, melynek Kutással egy gazdája volt.

A falu nevezetesen régtől fogva a Szeri nemzetségé volt, melynek egyik tagjáról, Szeri Pó-sáról, | 1306—1352 ki előbb sebesi és elyedi várnagy, majd krassai főispán volt, nevezték el a falu határában a ma is ismert Pósa-halmot s ki egyszersmind a szomszédos Ellést, Szegvárt (akkor

34. sz. A Lábatlani-család síremléke.²

még csak Szeg), Tömörkényt és Győt is birta.³

¹ Sós János, i. m.

² A Századok 1869-iki évfolyama után. (A felirat így olvasandó: Hic est sepultura nobilium de Labatlan. Anno Domini — így — millesimo quadringentesimo. = Itt van a nemes Lábatlaniak sírja. Az Urnak ezernégyszázadik évében).

³ Wertner, i. m. 118—120. V. ö. Orsz. lt. Dl. 17273.

Szeri Pósafi György fi örökös nélkül levén, a falut lányaira, Katalinra és Annára örökitette Zsigmond király engedelmével. Ezek utján jutott ahhoz Lábatlani Gergely is, ki azt a csanádi püspöknek, Hangácsi Albertnek, ajándékozta. | 1468 Szeri Pósafi István Albert utódától, Szokoli J. püspöktől már hasztalan követelte vissza a birtokot, mert a püspök azzal inkább a maga káptalanját örvendeztette meg.¹

Pósafit végre is a halál akasztotta meg a pereskedésben. Minthogy benne nemzetsége utolsó fiu sarjadéka halt el, Mátyás király az ekkép³ rászállott nagy uradalmakat s köztük Kutast is Guthi Ország Mihály nádornak, G. Ország Lőrincznek és Nádasdi Ongor Jánosnak adományozta,² bár a Szeri Pósafi György leányai s ezek ivadékai, a Maczedoniai, Gyimesi Forgács és Geszti család tagjai, óvást tettek az eladományozás ellen,⁴ | 1472

35. sz. II. Ulászló király. ³

a minek természetesen nem sok hasznát látták. Nagyobb befolyásuk volt a kanonok uraknak, kiket a nagy hatalmu új adományosok sem tudtak a birtokból kivetni. Ily körülmények közt az új javadalmasok szükségét látták annak,

¹ Borovszky, i. m. II. 482.

² Orsz. lt. Dl. 17273. sz.

³ A Weszerle-féle érmészeti táblák után.

⁴ U. o. Dl. 17282

hogy adomány levelöket a királylyal ujra megerösíttessék, a mi csakhamar meg is történt, a három év előtt nyert egész nagy ura- | 1475
dalomra nézve. II. Ulászlónál Gersei Pethő János nagy befolyáshoz jutván kivitte, hogy a király több Csongrád, Csanád és Arad megyei jószágokkal együtt Kutast és Mágocsot neki és testvérének, Gergelynek s ennek fiának ajándékozta,

36. sz. Gersei Pethő János czimere.

kik is azokat menten birtokba vették, s mikor e miatt Ongor vajda indulatba jöve, az uj földesurakat a birtokból kizavarta, a király a Pethőék javára szóló adományleveleket fél év mulva ujra megerösítette és a maga titkos pecsétjével ellátva ismét kiadta.¹ | 1507
Most hiába volt a csanádi kanonokok tiltakozása is, melyet az elfoglalás ellen az aradi káptalanban emeltek. Valamint

hiába volt Kutas és Mágocs irányában Porkoláb Mártonné óvása is. Utóbbik a két falu birása felett Pethőekkel perbe keveredett, de mivel elég szerencsétlen volt a kir. személyes jelenlétű törvényszék által kitűzött tárgyalási határidőn meg nem jelenhetni, ezért, mint vesztes, elmarasztal-

¹ Az oklevél, Hazai okmt. V. 397–403.

tatott.¹ A nyertesek azonban utoljára is a kano-
nok urak lettek, mert a korszak végén már ismét
ők voltak urai a falunak, melyet, minthogy így
csaknem folytonosan per alatt állott, méltán ne-
vezhettek Peres-Kutasnak.

E helyről nevezte magát, mint itteni birtokos
család tagja,² Kutasi Lukács, ki a híres rákosi
országgyűlésen Csanád megyének követe,³ 1505
idővel pedig a királyi tanács birája volt.

A falu külterületének közepét a kies helyen
emelkedő Pósa-halom képezi, melynek lábában
körös-körül a Kovács János, Czitus M. Mihály és
Varró Mihály tanyái fekszenek. Ezeken, ide értve
magát a halmot is, régészeti ásatásaink semmi
eredményre sem vezettek. Attól 5—6 km. távol-
ságban, délre, a veres-kutasi dülőben, a Kut-völgy
északi partján levő magaslaton, jelenleg a Bálint
József földén, állott egykor a falu temploma,
melynek lábazata még e század elején is 2—3
lábnyi magasságban megvolt. Idő közben azon-
ban az épület alapjait s annak környékét is a
kincs és építő anyag után kutatók felhányták, s
a téglákat és faragott köveket fenéig elhordták,
ugy hogy mikor 1893-ban Tergina Gyula kir.
tanfelügyelő és Varga Antal tanár urak kérésre
ismételt izben megásták e helyet, a roppant tömeg
tégla törmelékben, az alap formája után már hiába
kutattak, s mind össze is csak egy másfél méter
hosszu 3 téglá sort tartalmazó fal darabot talál-
hattak az omladék között. Az emberi csontok is

¹ A kir. ítélete Pestynél, Krassó vm. tört. IV. 4.

² Adóösszeírás 1561-ből. V. ö. Nagy Iván XVI. 518.

³ Az országgyűlés tagjai névsora Hazánk és Külföld-
ben, 1866. 5., 12.

felturva és összevissza hányva feküdtek az omladék körül, kisebb-nagyobb mélységre a földben: de már mellékletek nélkül. Ép sírt sem lehetett többé találni. Ugy hogy ez alkalomból néhány koponyán és kereszt alakú téglán kívül, minők az omladékban bőven találtattak, gyűjteményünknek semmi gyarapodása sem lőn.

Rárós falu.

Raros	1456	Kekthoraros	1549	Kentőraros	1557—
Raros	1478	Rárós	1551		1558
Raros	1488	Raros	1551	Kekthoraros	1555
Raros	1499	Raros	1553	Kekthoraros	1561
Raros	1549	Kektoraros	1553—	Kéktó-Rárós	1564
Kek Tho	Raros		1561	Raros	1560
	1560	Keekthoraros	1563	Kéktó és Rárós	1664
Kektoraros	1563	Raros	1656	Raros	1664
		Kéktó és Rárós	1661		

Rárónak őseink egy madár-fajt hittak, melylyel ma már nem vagyunk tisztában Némelyek¹ a halász-sast, mások² a fekete gémet, mások a kócsag fajta gémet, mások végre a sólymot értik alatta. A természet-rajzban nem használják többé e szót, s alkalmazása leginkább a kocsisok közt maradt fen, kik lovaiknak szokták e nevet néha adni. Hajdan több helységet is neveztek el e madarokról, a hol t. i. azok tartózkodtak s az ilyen nevű helyek száma akkor nagyobb is volt, mint ma; mert egyebek közt találunk ilyeneket Temes,³ Krassó⁴ és Csanád megyékben⁵ is, hol

¹ Czuczor-Fogarassi, M. ny. szótára.

² Jerney. Magy. nyelvkincesek.

³ Ráró sziget, Pesty, Krassóm. tört. II., I. 74., 138.

⁴ Ráró sziget, u. o. II., II. 205.

⁵ Rárósteleke, Borovszky, II. 504.

azok már régen elenyésztek. Kéktó-Rárósnak a Kék-tó nevű nagy terjedelmű viztől irták az oklevelek, melynek partján a falut telepítették: bár a XVI. században Kék-tó falu külön is említetik, mint ezt később látni fogjuk s ily formán a Kéktó-Rárós inkább a két egyesült falut jelenti.

Először azonban Ráróst ülték meg s ez sokkal korábban történt annál az időnél, melyből az első írott adat reánk eljutott. Ez idő- | 1456
ben, ugyanis, a hely már el volt pusztulva s mint
ilyen Hód és Vásárhely tartozékát képezte, egyéb
e tájon fekvő pusztákkal együtt, melyek Hunyadi
Jánosnak megnevezetten újra adományoztattak.¹
Még a Hunyadiak korában ismét helyreállott a
község, úgy hogy mikor Gáji Horvát Gergely a
vásárhelyi uradalmat magának megszerezte, már
ekkor Ráróst annak tartozékai közt, mint | 1462
falut, említik. Ez idő tájon Dóczy Péter volt e
vidéken a legnagyobb vagyon szerző. Ő vette zá-
logba nem sokára a vásárhelyi uradalmat is 6 ezer
frtért,² mely összeg azonban, az akkori | 1478
pénzértéket véve tekintetbe, oly magas volt, hogy
annak föltevésére kész, hogy az egyezés ere-
detileg is aligha több nem volt zálog- | 1481
ügyletnél. Pár év múlva ugyan ezen Dóczy fia,
János és Miklós, Vásárhelyen levő két jobbágy
telköket elcserélték Rét-kopáncsi Vincze Imre és
neje kék-tó-rárósi részbirtokukért.³ Mindazáltal
Dóczy még így se lett az egész Rárós ura, mit
onnét tudunk, hogy mikor tíz évvel később a
földvári zendülés történt, a kihallgatott tanuk

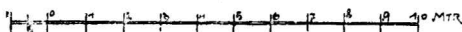
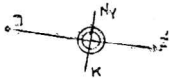
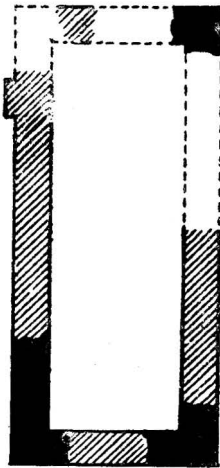
¹ Az adom. levél, a müncheni kir. államlevéltárból
másolva, a békésm. múzeumban.

² Borovszky, I. 119—120.

³ U. o.

közt Serjényi László rárósi jobbágya, Rárósi Osvát és felesége is említettnek.¹ Ez a László | 1488 birtokos volt az ide közel eső Mező-Szöllősön is. De bár a falut a mellette elterülő tóról nevezték: még sem volt ebben magának a falunak része, a mit Kerei Bálint alispán és Csanád megye szolgabirái bizonyítanak abból az alkalomból,

midőn vizsgálatot tartottak | 1499 a felett, hogy Ongor János vajda és Derek-egyház földesura, a nyul-szigeti apácák donát-tornyai jobbágyain erőszakoskodott s midőn megállapították, hogy a terjedelmes tóban a nádlás joga „ős idők óta folytonosan Donát-tornya, Mágocs és Derek-egyháza falvakat közösen illette“;² a mi az ökoljog ezen korszakában alig jelentett egyebet, mint, hogy Rárós ujdonsült birtokosai a nevezett faluk földesuraival hatalom és befolyás dolgában épenséggel nem versenyezhetek, bár tudjuk, hogy idővel a Serjényiek és Dóczyiak befolyása is megnövekedett, oly arányban, a minőben mind több földet és hivatalt szereztek.

37. sz. A rárósi templom alapja.

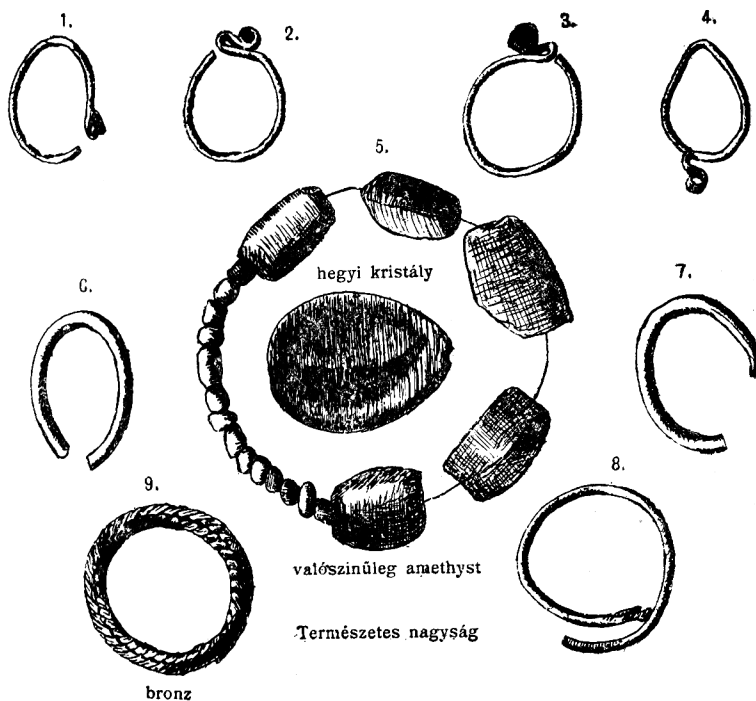
Ez azonban csak a másik században történt.

A falu temploma a Veres-halmon állott, hol azt Varga tanár által 1894-ben ásattam meg. A munka nem ment könnyen, mert a templom

¹ Karácsonyi János, a Békés vm. rég. társ. évkönyvében 1887. 99.

² Orsz. lt. Dl. 20884.

déli része a halmon keresztül vivő dűlő-utra esett, míg az északi és keleti oldalak, a halom elkopása következtében, már a sík földre kerültek le. Mind a mellett az alap téglá sorai itt maradtak meg legépebben, egyebütt pedig csak a furkózott földrétegek mutatták az építési vonalat, néhol pedig

38. sz. Rárósi, középkori leletek.

már azok is hiányoztak. Az emberi csontok a templom alap közelében általán véve rendetlenül, szétszórva találtattak s csupán az északi részen találtak 4 bolygatatlan sírt, azokban 4 darab bronz haj gyűrűt, egy darab nyílt ezüst fülbevaló karikát, két darab fülbevaló karikát, és egy darab drótból font bronz haj gyűrűt, melyek

az Árpád-korra utalnak. A koponyák közül egy pár szintén gyűjteményünkbe jutott. Az omladékból végezetre egy szentelt víz-tartó összeilleszthető darabokban, 2 darab márványkő és agyag cserép töredékek is kerültek elő.

Kék-tó falu külön létezett róla az ujkorban lesz szó.

Sámson falu.

Samson	1446	Sámson	1563	Sámson	1774
Samsony	1455	Sámson	1563	Sámson	1776
Sampson	1456	Sámson	1564	Sámson	1787
Samson	1463	Sáncson	1647	Sámson	1788
Sámson	1549	Sámson	1663	Sámson	1799
Samson	1552	Sámson	1701	Sámson	1808
Sámson	1556	Sáncson	1723	Sámson	1814
Sámson	1561	Sáncson	1752		

A falu hihetően alapítójától kapta nevét. Minthogy a szomszédságban (Kutas stb.) a Bór nemzetség volt birtokos s minthogy Sámson, ez a ritkán használt személynév, az Árpádok korában épen e nemzetségnél előfordul, valószínűnek tarthatjuk, hogy e helység Bór Sámsonról neveztetett el, kiről egyebet nem tudunk: mint hogy IV. Béla uralkodása alatt becsló volt.¹ | 1259

Mikor a faluról az irások beszélni kezdenek, akkor az a hód-vásárhelyi uradalom tartozékát képezte, mely tudvalevőképen már Zsigmond király idejében Hunyadi János tulajdona volt s mint ilyet nyerte azt vissza az országgyű- | 1450 léstől a Szekcsei Herczegek ellen folytatott perében, midőn t. i. ezek hamis oklevelek alapján a

¹ Fejérnél i. m. IV. II. 519. V. ö. Wertner I. 119.

hőst ez uradalmától megfosztani akarták,¹ bár e levélben a tartozékok külön megnevezve nincsenek, de annál pontosabban megvannak a koholt levelekben,² melyek szerint a hód-vásárhelyi uradalomnak s azok tartozékainak tulajdon joga a Szekcsei Herczegeket illeti. Azután, hogy a nagy hős az udvarnál kegyvesztett lőn, V. László király az uradalommal együtt Sámson falut is megnevezet- ten Harapkői Bothos Andrásnak. — majd, ennek csakhamar bekövetkezett halálával, Bothos leányai- nak, Annának, Szekcsei Herczeg Pálnénak, s Mar- gitnak, Bazini Gróf Györgynének ado- | 1455 ápr. mányozta.³ E rendelkezés azonban nem hajtatott végre, mert Hunyadit még ez év őszén is, mint Vásárhely tényleges földesurát, látjuk intézkedni.⁴ A másik év tavaszán pedig a király formailag is vissz- szaadta Hunyadinak elvett javait s ezek közt e falut is,⁵ melyet ő ezután nem sokára bekövetkező halá- láig birt. Ekkor, tudvalevőképen, a király | 1456 a Hunyadi javak jó részét ismét elvette az örö- kösökötől, de a vásárhelyi uradalmat, ebben Sám- sont is, azoknak meghagyta, úgy hogy a falu Szi- lágyi Erzsébet özvegyi élvezetében maradt akkor is, mikor Mátyás trónra jutott. Albert csanádi püspök és Lábatlani János e vidéken terjeszkedni akarván, szemet vetettek a falura, s azt a szom- szédságban levő néhány más helységgel (Csomor- kány, Fecskés, Kutas, Földvár stb.) együtt fölkér-

¹ Az országgyűlés végzése gr. Telekinél, Huny. kor. X. 248—256.

² L. ezeket Orsz. lt. Dl, 1816. (Megjelentek M. tört. tár. VI. 28. s köv. l.)

³ Orsz. lt. Dl. 14942

⁴ Géressy, gr. Károlyi oklt. II. 182.

⁵ Müncheni állami levéltárból vett másolat a Békés megyei régiségtárban.

ték a királytól. Az özvegy kormányzóné azonban a dolognak neszét vévén, a maga tisztjeit, u. m. Teleki Varjasi Jánost és Czira Benedeket Aradra küldte, hogy az ottani káptalan előtt fiát, a királyt, letiltassa az apai örökség eladományozásától s az idegen foglalás ellen óvást tegyen.¹ Ez el- | 1463 járásnak eredménye lett, hogy a nagyasszonytól nem vették el javait, míg élt: de a mint e világot ide hagyta, Mátyás e vidéki birtokainak nagy részébe jó vitézeit, a Jaksicsokat ültette, kiknek nagylaki uradalmához nem sokára Sámson is oda csatoltatott, ép' úgy, mint a szomszédos Csomorkány, Fecskés, Tót-Kutas falvak, melyek lakossága ettől fogva lassanként ráczokkal keveredett meg. Később a falu a Korvin János tulajdonába ment át.²

A falu beltelke valószínűen a Száraz-ér tulsó partján, a mostani falu helyétől északra, feküdt, mint a hol a földből, a 60-as években, sok téglá és cserép törmelékét ástak ki.³

Solt falu.

Solt	1219	Sood	1501	Szód	1656
Soud	1266	Solth	1631	Sod	1657
Solth, Soolth	1408	Solt	1631	Sód	1669
Sood	1488	Szód	1655	Sod	1669

A Solt személynevet, melyen Arpád fiát, a fejedelmet, ismerjük, hajdan nemesek és közren-

¹ A káptalan erről szóló levele 1463. aug. 9-ről, Orsz. lt. Dl. 15862

² Csánki, i. m. I. 711.

³ Somogyi L. sámsoni ref. lelkész közlése.

düek egyaránt viselték.¹ Amazoktól aztán több helységet is neveztek el.² A szó (szultan) arab származásu és hatalmast jelent,³ melytől a kun szoltan (= király) is eredt.⁴

Hogy a mi falunk alapítója melyik Solt lehetett: adatok hiányában nem tudjuk eldönteni. Birtokosai közt elsőnek a Zács vagy Miskócz nembeli⁵ Miklós nádort találjuk, ki egy itteni lopási ügyben bíraskodott akképen, | 1219 hogy a feleket tüzes vas próbára Váradra küldötte.⁶ Azután, a közbe jött tatárjárás idején, a falu elpusztult és sokáig nem is állott helyre. Idők multán a Kalán nembeli Pósafi Nána főispán és ennek neje említettnek, mely utóbbi az Árpád királyi házzal volt rokon. Ezek minden javaikat, köztük azt a részbirtokukat is, mely a

¹ Példák: Solth pártos főúr 1130 táján (Thurócziánál LXIII), Solt 1221-ben (Fejérnél VII, I. 204), Solthi Pál fehérmegyei alispán 1431-ben (u. o. X, VII. 351.). — Sahtu szolga, Sotha molnár 1138-ban (Knauz, Mon. Strig. I. 88.) A váradi regestrumban (CCCLXI. §.) két egyén viseli e nevet. A besenyők is használták. (Marci chronica 68. f.).

² Igy Swth, Soth, Solth 1360—1462 a mai Torontál megyében (Borovszky. i. m. II. 530). Solt. Soch 1231—1330-ig Szerém megyében (Csánky, i. m. II. 252. — ma Sót), Zuld 1232. Fejér megyében (Haz. okmt. VI. 24.), Sodou XIV. sz. az esztergomi érsek faluja (Knauz. i. m. II. 659.), Sody 1222-ben, valószínűen Békés megyében (Fejér, i. m. III., II. 122.). Végül a pestmegyei ismeretes Solt falu és Solth-szék 1504-ben a kunok egyik kerülete (Gyárfás, Jász-kunok tört. IV. 719.).

³ Szilády Áron szives közlése.

⁴ Gr. Kuun, Cod. Cumanicus. (A helyi hagyomány Sót-ot a sututól — sajtó — származtatja, mely nevet onnét nyerte volna e hely, mivel az árvíz azt, mint a Tiszához igen közel eső helyet, leginkább sutultta. Pokomándy Gy. H. M. V. term. leírása kzrt, 7. l.)

⁵ V. ö. Wertner. i. m. II. 183.

⁶ Váradi Regestrum, XCII. §.

„Soud földön“ volt, végrendeletileg a margitszigeti apáczáknak hagyományozták.¹ További birtokosai a helynek a Solti nemzetség tagjai voltak, kiket, névszerint, Solti Dávid, László és Péter testvéreket s ezek gyermekeit Zsigmond király, minekutána adomány levelöket megújította, a csanádi káptalan által a birtokba újra beigtatni rendelt. Az uradalomhoz akkor | 1408 Barcz, Kotucz-háza és Kőkényes falvak, a Solti rév a Tiszán s egy rakás halastó tartoztak, melyek nevei ezek: Éte, Kerek-tó, Laponyag, Sas-ér, Atka, mind két Köveskét-hely, mind három Mély-horgonya, a két Gémes, Hosszu-tó, Solt, Okres, Sár-tó, Sulymostó, András-Vesze-helye,² Sár-nyak, Nagysár és Kosd,³ melyek nagyobbrészt ma is feltalálhatók városunk földrajzában. A birtok tulnyomó része tehát halászó vizekből állott. Solt, mint falu, ez adomány levélben sem említettik. A Solti testvérek azonban idővel szereztek maguknak falvakat is eleget, mert pár évti- | 1431 zeddel később már 14 Csanád megyei községbe igtattatják be magokat.⁴ Solt falu maga ez alatt egy részben a Szeri nemzetséget uralta Szerrel, Szentessel, Kutassal s több itteni helyekkel együtt: más része pedig a falunak a Zeleméri családe volt Körtvélyessel, Dócczal, Anyással. Szeggel (Szegvár), Szelevénnyel stb. egyetemben, mely birtokokra nézve Mátyás király a leleszi convent utján parancsolja meg Zeleméri Mihály- | 1488 nak, hogy azokból testvérének, Zeleméri Mártá-

¹ Fejér, Cod. dipl. IV., III. 315—320.

² Vesze a háló egy neme.

³ Fejér, Cod. X., III. 86., 90.

⁴ Fejér, i. m.

nak, törvényes örök részét adja ki. Mihály ur azonban nem követte a királyi utasítást, miért is testvérével együtt a király elé idéztetett.¹

E közben a Szeri családnak magva szakadt, s birtokai egy részéhez a leány-ágon rokon Bizerei János is jogot tartott, mint ezt Libecz alatt láttuk, s János ur a maga örökségét, ideértve a solti, körtvélyesi, dóczy stb. részbirtokokat, Giberti Keserű István alnádornak eladta száz arany | 1501 forintért, a mint erről a bácsi káptalan által kiállított adás-vételi szerződés tanuskodik.² Annak azonban semmi nyoma, hogy az alnádor birtokba is vette volna a Szeri család javait, miután azok tulajdon jogához a korona tartott igényt.

A falu a Solti-, vagy Hunyadi-halom körül állott, a Tisza vize és a védgát közti hullámtérben, a Tarján végi és a körtvélyesi tiszai utak közt, középen, Török Imre földén. Varga tanár 1895-ben e halmot megásatván, benne teméntelen mészkö és téгла-törmelékre talált s kevés ember csontra is. Templomának falai a XVII. században még jóformán fenállottak.³

Somogy-teleke puszta.

Komlósi Ferencz kuriai jegyző birta Füldeáki pusztával együtt, mint a ki azt fia nem létében leány-ágra akarta hagyni. Az időben Komlós | 1525 tartozékát képezte, de határunkhoz számítható helységek társaságában említettik.⁴

¹ Két levél a leleszi conv. ltárában, Elench. Introd. Stat. P. 284., 1488.

² Orsz. lt. Dl. 21061.

³ Orsz. lt. Act. Neoreg. 366, 24.

⁴ II. Lajos kir. fiúsítási engedélye Komlósi számára Haannál, Békés vm. hajd. II. 148.

Sóstó-egyháza puszta.

Valamikor falu volt templommal, mint neve igazolja, azonban mi már csak mint pusztát ismerjük, abból az időből, midőn Mátyás király azt, | 1466 mint Mogyorós-Fecskés tartozékát s mint a maga anyai részről való tulajdonát, Teleki Varjasi Jánosnak s általa Teresi Lászlónak és Bizerei Jánosnak s általa mostoha fiának, Tatár Jánosnak és testvérének, Jakabnak, ajándékozta. A beigtatást a csanádi káptalan egy hónap mulva teljesítette a Jaksicsok és Komlósiak, mint a szomszéd földesurak, ellenmondása mellett.¹

A Sós-tó partján feküdt.

Szent-Albert puszta.

Mikor Mátyás király Hód-vásárhelyet Gáji Horvát Gergely diós-győri várnagynak adományozta, ez utóbbi a város körül még egy | 1462 csomó falut és pusztát is szerzett magának, u. m. Tompa és Rárós falvakat, Pana, Urnép, Varjas és Szent Erzsébet pusztákat.² Ezek közt említik Szent-Albertet is Varjas és Sz. Erzsébet közt. Mind ezen helyeket, tehát Szent Albertet is, Dóczi Péter nem sokára zálogba vette 6000 frtéért Hor- | 1478

¹ Orsz. lt. Dl. 16298.

² Borovszky, i. m. II. 218.

váltól, mitől fogva a puszta Dóczi birtokai közé számítandó.

Minthogy a XVII. századbéli iratok is Csanád megyében, Sz. Erzsébet mellett, sorolják fel, a mint később látni fogjuk: valószínű, hogy ennek szomszédságában terült el. Valamint az is hihető, hogy régebben falu volt, melynek templomát Albert vagy Adalbert vértanu tiszteletére szentelték, kinek a csanádi székes-egyházban is voltak oltárai¹ s kiről hajdan több falut neveztek el országunkban,² melyek közül azonban ma már egy sem áll fen többé.

Sz. Erzsébet.

I. Erzsébet.

Szent-Király falu.

Sanctus Rex	1333	Szentkirály	1462	Sz. Király	1561—62
Zenthkyral	1344	Zenthkyral	1462	Sz. Király	1561
Zenthkyral	1361	Szentkiraly	1465	Zentes Kiral	1561
Sanctus Rex	1400	Zenthkyral	1465	Szent Király	1561
Zenthkiral	1406	Zenth Keral	1468	Szent Király	1564
Zenthkyral	1446	Zent Kyrál	1469	Sz. Király	1566
Zenthkyral	1450	Zenthkyral	1516	Szent-Király	1566
Zenthkyral	1450	Zentkirály	1549	Szent Királ	1570
Zenthkyral	1451	Sz. Király	1552—3	Szent Kyrál	1578
Zenthkyral	1454	Zentes Kiral	1553	Szent Király	1583
Zenthkyral	1455	Zenthkyral	1553	Sz. Királl	1628—9
Zenthkyral	1458	Zenkirály	1556	St. Kyrail	1702
Zentkiraly	1460	Sz. Királl	1560	Sz. Kiraly	1789
		Zent Kyrál	1560		

¹ U. o. II. 88.

² Hozzánk közel, Békés megyében, K.-Tarcsa és Sz. János határaiban is volt egy. (Karácsonyi, Békésvm. tört. II. 305.)

Régen haza szerte nagy számú falunak és pusztának adták e nevet, melyek közül ma is meg van még 29. A Szent Király alatt pedig I. Istvánt értették, kinek tiszteletére a mi falunk templomát is emelték.¹

Ez kétségkívül oly időben történt, mikor még csak egy szent királya volt az országnak, vagyis mielőtt még I. Lászlót a népies kegyelet vagy a kánon a szentek közé avatta volna. E szerint e kies helyen fekvő falu legrégebbi községeink közé tartozik, de azért nem előbb, | 1333 mint a pápai tizedszedők lajstromában találunk rá először nevére, mikor t. i. a szent atya javára sorba megadóztatták a hazai papságot s a maroson-tuli főesperességben Nagy-lak és Vásárhely között felkeresték Szent-Királyt is és Gergely nevű papjára, jövedelme tizedrésze fejében, néhány garast vetettek, t. i. első ízben 6-ot, másodikban 5-öt, harmadikban 4-et.² A garas ez időben a márkának vagy girának 48-ad részét tette s 48—53 szemer ezüsttel volt egyenlő értékű, melyből 14-et számítottak egy forintba.³ Gergely

¹ A Duna mentén, 1272-ben, Sanctus Stephanus Rex volt egy falunak neve (Knauz, Mon. eccl. Strig. I. 599.), melyet ma egyszerűen Szent-Királynak hínak. Még a XIII. században is csupán Istvánt értették okirataink azon név alatt, a mint ez világosan kitűnik azon nádori vizsgálat jkvéből, melyet a pannonhalmi apátság és cselédsége ügyében tartottak. (Wenzel, Árp. k. új okmt. VI. 437.) Ez volt az írók nyelv használata is. A Képes Krónika péld. így ír: «Azután a szent király fiával, szent Imrével, és a királynéval együtt azon városba jött, melyet Ó-Budának hínak». (XXXIX.). De VIII. Bonifáczius pápa világosan is megírta, hogy a mi Sz. Királyunkat Istvánról nevezték el. (Monum. Vatic. I., IV. 234.)

² Az adólajstrom, Mon. Vat. Ser. I. vol. I. 148., 154., 156. ll.

³ Rupp, M. orsz. pénzei 7. 8. ll

papon ez oly adó volt, melynél többet a két első évben az esperesség egyik papja sem fizetett; kevesebb volt adója a vásárhelyi lelkésznek is: a mi azt mutatja, hogy Szent-Király e vidéken a legnagyobb falu lehetett, bár az adó egészben véve sem mutat nagyobb jövedelmű állásra.

Valószínű, hogy már ekkor a Gyáli Kakas nemzetség birta e falut, mert ennek egyik tagja, Gyáli Tyuk Tamás, királyi fő-étekfogó és pohárnok, valamint testvérei, Miklós és Antal ezután nem sokára panaszt emeltek Nagy Lajos | 1344 királyunk előtt, hogy míg ők a király szolgálatában fáradoznak, az alatt „egynémely szomszédok és mesgyések“ az ő Csanád megyei szentkirályi földeiket hirök és tudtok nélkül eladogatják és zálogba vetik, mi ellen formyszerűen tiltakoznak.¹ Ezek a bepanaszolt „egynémely szomszédok és mesgyések“ minden valószínűség szerint a hódí és vásárhelyi urak voltak, mivelhogy Szent-király határa ezek földébe nyult be s később is ezek foglalásai miatt volt sok baj Szent-királyon. Tamás egyébként a nagy király előtt kedvességben állott, mert fi örököse nem lévén, megengedettett neki, hogy minden | 1353 javait leányára, Szkolasztikára, ki Tembesi Miklós felesége volt, örökíthesse át.² Tembesiné azonban unoka-testvéreivel, Kakas Istvánnal és Barnabással, közösen birta Sz.-Királyt s a kölcsönös kellemetlenkedések eltávoztatása okáért történt, hogy az atyafiak néhány év múlva a budai káp- | 1361 talan előtt barátságosan megosztottak a falun s minden egyéb nemzetiségi birtokon is.³

¹ Géressynél, gr. Károlyi oklt. I. 161.

² U. o. I. 334.

³ U. o. 329.

Ezek maradtak földesurai a falunak s kegyurai az egyháznak hosszú időn keresztül. Lajos király halála után is s hihetően ők eszközölték ki a megyés püspök és Zsigmond király pártfogása mellett, hogy IX. Bonifáczius pápa a szent-királyi templom javára bucsut engedélyezt. A bucsulevél szövege t. i. ez volt: „Bonifáczius stb. minden Krisztusban hívőknek, kik e levelet látandják, üdvöt! Azzal az óhajtással lévén, hogy a cenádi Szent-Erzsébet egyházát a Krisztusban hívők illő tisztelettel látogassák, ez okból mindazon igaz bűnbánóknak és gyónóknak, kik az Ur Jézus Krisztus születése, körülmetélkedése, nyilatkozása, feltámadása s menybemenetele ünnepén, nemkülönben úrnapi és pünkösdben, — továbbá azoknak, kik a boldogságos Szűz Mária születése, megjelenése, tisztulása, látogatása és menybemenetele ünnepén, Keresztelő Szent János, Péter és Pál apostolok napjain és Mindszentek napján, — végezetre azoknak, kik karácsony, vízkereszt, húsvét, áldozócsütörtök és úrnapi nyolczad napjain s a pünkösdöt követő hat napon át — a nevezett egyházba évenként ellátogatnak és annak fentartására segélyező karjaikat kinyújtják, a rájuk rótt vezeklésből az ünnepek mindenikén, két évet és negyven napot, — a nyolczadok és az említett hat nap bármelyikén pedig száz napot, irgalmasan elengedünk. Kelt Rómában, Szent Péternél okt. 5-dik idusán, a 11-ik évben“¹

Bőséges alkalom volt tehát nyújtva a jámbor hiveknek, hogy a szent-királyi templomban imádkozhassanak, alamizsnálkodhassanak és bünbo-

¹ Az oklevél a Monum. Vaticana-ban Ser. I. Vol. 4. fol. 234.

csánatot nyerhessenek — az egyházi évnek minden szakában és ez, képzelhetőleg közelből és távolból vonzotta ide a törődött szívű hiveket s ily módon a bucsu nemcsak módot nyújtott a templom díszesen való helyreállításához, hanem egyszersmind a hely forgalmát is emelte. Ha a pápai tizedszedők most jöttek volna, hogy az ottani plebánost megadóztassák, aligha elégedtek volna meg azzal a 4—6 garassal, melylyel Gergely atya ez előtt hetven évvel minden tartozását leróttá.

De míg a templom ily módon megújult, azalatt a falu egykori földesuri családja az elfogyatkozás felé közeledett. Szkolasztika asszonyának nevezetesen férjétől, Tembesi Miklóstól, nem maradt gyermeke s az atyai vagyonnak, ha ő is meghal, az oldalági rokonokra kellett szállania. Mielőtt ez megtörtént volna, még életében gondoskodott tehát egy pár hűséges gazdatisztjéről, név szerint Andrásfia Sebestyénről és Antalról, hogy őket hűséges szolgálatukért illően megjutalmazza. Ezeknek, ugyanis, ben a faluban, Hódvásárhely felől egy egész udvartelket, kün a határban pedig 100 hold földet ajándékozott s ez ajándékozáshoz a leendő örökösöknek, Gyáli Istvánnak és Jánosnak, beleegyezését is kinyerte, a mit ezek később, Szkolasztika halála után, a csanádi káptalan előtt forma szerint is kinyilatkoztattak.¹ Ugy volt megírva e nyilatkozatban, hogy az ekkép' elajándékozott földből 40 hold esett a Katra-földön,² másik 40 a Mészes-halom környékén, 20 hold pedig a Badus-

¹ A káptalani bizonyítvány, Orsz. lt. Szentiványi-féle iratok 35—41.

² Katra-dülő Szent-Királyon, ily név alatt, ma is ismeretes.

halom-teleke közelében. Ezekkel járt még egy rekesz a Feredő-vesze-hely nevű halastóban, mely a Katra-föld felé nyult, továbbá réti nádas és egyéb haszonvételek. Sebestyén bele is ült az ekkép' nyert nemesi birtokba s magát innét nem sokára Szent-királynak nevezte. Az új birtokos család ez után mindinkább terjeszkedett. Utóda, Szent-királyi Kálmán, már a fél falu birtokára eszközölt ki Zsigmond királytól adománylevelet, azonban a beigtatásnak Gyáli Jakab, nevezett István fia és annak veje ellenmondottak.¹ | 1406 Ez időben még maga Sebestyén is életben volt, mit onnét tudunk, hogy a Solti család beigtatásán még pár évvel ezután is személyesen | 1408 részt vett.² Jakab fia Pál ezalatt nővére, Agnes, nevében a Sebestyén fiával, Mátéval, tűzött | 1406 össze, a mennyiben ellene bizonyos darab föld elfoglalásáért, mely a Szent-királyiak belsőségéhez tartozott, peres keresetet indított, melyet | 1446 azonban idővel „némely jámbor és nemes férfiak rendeletére és intézkedésére, kik köztök a békeesség helyreállításán fáradoztak“, megszüntetett, mikor is a peres felek akkép' egyeztek ki, hogy Máté azt a nemesi udvartelket, melyben akkor lakott, minden tartozékaival és haszonvételeivel együtt tartsa meg, mivelhogy azt az ő elődei bizonyos szolgálatok teljesítéseért kapták, de másfelől Máté és utódai is kötelezzék magokat arra, hogy Pál irányában ezután „valósággal és tökéletesen teljesíteni fogják a kérdéses szolgálatokat és segédkezéseket“, miről az aradi káptalan állított ki egyezséglevelet.³

¹ Géressynél, I. 536.

² Fejér, Cod. dipl. Hung. X., III. 86.

³ Géressynél, II. 249.

Ez időben Kakas Pálon és Ágnesen kívül még Kenyeres Márton, nemes birtokost ismerjük Sz. Királyról, továbbá Ábrahámfia Istvánt és Imrét. Előbbik gazdatisztje, utóbbik pedig alügyésze volt a fentebbi Pálnak. István, mint szomszéd, törvényes bizonyoságképen szerepelt Hunyadi Jánosnak a hód-vásárhelyi uradalomba beigtatásakor,¹ Kenyeresrel és Imrével pedig a 1450 Telegdi főispán által, a kereszturi tó ügyében, megtartott vizsgálaton találkoztunk, midőn 1450 mindketten a csanádi káptalan javára tanuskodtak.²

A Kakas Pál nemzetsége is azonban kihaló félben volt, mert fia, János, idő előtt sírba szállott. Pál tehát úgy rendelkezett, hogy halálával összes javait sógora, Hániki János nádori főjegyző, és Sály Péter, fehérvári kanonok, Hunyadi János kormányzó kancellárja s ezek testvérei örököljék. Ebbe azonban a leányági rokonok nem nyugodtak bele. Vecsési Sarutha György 1451 nevezetesen s özvegy Báboni Jánosné négy gyermekével pert indítottak Pál ellen. De ő ezeknek a budai káptalan előtt olyan leveleket mutatott fel, melyekből belátták, hogy a birtokok lányágra nem szállhatnak, miért is magok részéről beletnyugodtak Pál rendelkezésébe.³ Ez a per tehát nem tartott sokáig s jól végződött Hánikiékra nézve. De annál hosszabb és nehezebb volt a küzdelem, melybe ők Kakas Pál csakhamar bekövetkezett elhunytával a hagyaték érdekében

¹ A beigtató levél gr. Telekynél, Huny. kor. X. 256.

² Orsz. It. Dl. 29489.

³ A levél Palóczy László országbiró 1469-ki átíratában a gr. Károlyi nemz. budapesti levéltárában, 42. fiók, 42. szám.

belebonyolódtak. Mert bár a Kakas-féle javakról a magok részére László király- | 1454. nov. 4. tól adománylevelet eszközöltek is ki s magokat azok birtokába minden ellenmondás nélkül törvényesen be is igtatták: de hogy, hogy nem, ugyan azon javakat a király néhány nap mulva másoknak is elajándékozta, kiket azok birtokába törvényesen és ellenmondás nélkül szintén beigtattak. Az új javadalmasok Varjuhegyi Krompergi Német Lőrincz, Tolnai Deák Bereczk és Lusoni Deák György voltak, kik egyszersmind módját lelték annak, hogy a gazdátlan jószágokat kezökhöz vegyék, azok birtokába bele helyezkedjenek, a mit Kakas Pál özvegye, Zsófia asszony sem tudott megakadályozni, ki egyébként testvére volt Hánikinak s ezután csakhamar újra férjhez ment Kenderesi Balázshoz s Hánikival és Sárnyal ugy egyezett, hogy őt is vegyék be magok mellé az érdek-szövetségbe, melyből előbbik férje kihagyta. Azonban Varjuhegyi sem engedte a maga jogát s követelődésével elért annyit, hogy Sárny kanonok — valószínűen a többi érdektársak nevében is — Varjuhegyiéket pénzzel kielégítette¹ s rábirta arra, hogy azok a jószágokat kiadják s a további jogkereséstől elálljanak, a mikor egyuttal a többi javadalmasok megosztottak a birtokon. Palóczi László országbiró előtt Budán történt meg az egyezkedés, melyen | 1455. febr. 10. személyesen résztvettek Hániki és Kenderesi, utóbbik, felesége, Zsófia asszony, nevében is, Sárny Péter, testvéreinek, Barnabásnak, Fábiánnak és Gellértnek s unoka-testvéreinek, Balázsnak nevében is. A három falu határában eső földek 2—2

¹ Az oklevél ezt választékosan így fejezi ki: «ember-séggel és a maga tulajdon erejével».

egyenlő részre hasítottak s ezek egyike Hániki-nak, testvérének Gáspárnak, Kenderesinének s az ő örököseinek esett, a másik fele pedig Sárnyak és rokonságának. Mindenik fél kötelezte magát arra, hogy ha még ezután valaki a Kakas-rokonságból, vagy bárki más idegen, a vagyonhoz jogot formálna s e végből a tulajdonosok ellen törvényes keresetet indítana, egyik fél se tegyen semmiféle intézkedést, sem egyezséget ne kössön a másik fél tudta és beleegyezése nélkül, hanem a tulajdon jog ügyében mindent közül-akarattal végezzenek s hogy az esetre, hogy ha bármelyik fél magtalanul halna el, utána az életben maradt többi felek örököljenek.

Mikor azonban az egyezés ekképen létrejött, Hánikiék előtt új nehézségek merültek fel Szent-Királyra nézve. A falut, ugyanis, időközben Hód-vásárhely város által Hunyadi János magának elfoglaltatta s a vásárhelyiek azt most nem akarták kezökből kibocsátani. A szerződött felek tehát Hunyadihoz fordultak s jogaikat az oklevelek felmutatásával igazolták, | 1455. szept. 8. mikor is Hunyadi rendeletet küldött a városhoz, hogy a falut Zsófia asszonynak és érdektársainak minden vonakodás nélkül adják át.

A város azonban nem sietett az engedelmességgel, más felől Varjuhegyi is megbánta az egyezséget s László királytól a maga és testvére, Gáspár, javára újabb adománylevelet eszköz- | 1457 zölt ki s magokat a birtokokba újra beigtattatták, egyszersmind, mivel László király időközben meghalt s az ország kormányát a gyermek Mátyás király helyett Szilágyi Mihály vitte, panaszt emelt Szilágyi előtt Hánikiék ellen. Ez utóbbiak személyesen jelentek meg az ügy tár- | 1458. jan. 27. gyalásán, mely alkalommal Szilágyi és az ország

zászlósai előtt mindkét fél felmutatta jogai igazolása végett a maga okleveleit, melyeket a fentebbiekből már ismerünk. Az ítélet, természetesen, Hánikiék javára ütött ki, Varjuhegyiek pedig keresetökkel elutasítottak. Most még csak az volt hátra, hogy a falut a hód-vásárhelyiek kezéből kivegyék. E czélból Szilágyi rendeletet küldött a városra, melyben tüzetesen | 1458. már. 30. előadja, hogy a falu tulajdonjoga Hánikiékat illeti s annak következtében szorosán meghagyja a biráknak s a város egész népének, hogy Sz. Királyt Hánikiéknak „bocsássák át, kezeiket az egész ügyből húzzák ki s Szent-Király falu dolgába ezentul beleelegyedni soha és semmiképen se merészkedjenek“ stb.

Hániki János, alighogy ily módon Szent-Királyhoz hozzájuthatott, nemsokára elköltözött ez árnyékvilágból. Sáry Péter tehát ezentul egyedül maradt, hogy a pörös jószágért küzdjön, melynek bajai néhány év múlva ismét megújultak, még pedig nagyobb mérvben, mint valaha. Kenderesi Balázs ugyanis, kinek felesége időközben valószínűen szintén meghalt, nem akarta a birtok fele részét kezéből kiereszteni s a kanonoknak átbocsátani. E miatt Sárynak perelnie kellett, de a hiteles okiratok nem voltak kezénél, melyekre a pörben szüksége volt, mert ezeket meg a nádori főjegyző halálával Hániki Gáspár tartotta magánál. Sáry ily helyzetben először is Gáspár ellen indította meg a keresetet s Budára Palóczy László országbiró elébe | 1469. már. 5. idéztette őt meg. Palóczy felszólítására Gáspár félre tett minden vonakodást s átadta a leveleket az országbirónak, hogy azokról hiteles másolatot készíttethessen. Ez meg lévén, a kanonok Kenderesit idéztette meg szintén Budára, Palóczy

elébe s ott ezt a Kakas-féle három falu birtoklásától letiltatta. A kuria azonban | 1469. maj. 5. az ügyben ezuttal nem hozott ítéletet, hanem Kenderesi kértére a Sáry által felmutatott oklevelek hiteles másolatát annak kiadta, mely fordulatával a dolgoknak a kanonok aligha lehetett megelégedve.¹

Voltaképen Szt. Király már ekkor sem egyik, sem másik peres felé nem volt, mert Mátyás király időközben alkalmasint annak jött tudatára, hogy a Kakas-féle jószágok legjogosabban a koronát illetik. Egyelőre tehát a falut Lippa várához kapcsolhatta, mely ekkor Szilágyi | 1460 Mihályé volt, majd nem sokára egyik udvari tisztjének, Szentiványi Mihálynak, Pest megyei földes urnak, ajándékozta azt.² | 1460 máj. 26.

Peres birtokokkal szemben többet megengednek a szomszédok magoknak, mint rendesen, de nincs is, a ki a határookra gondosan felügyeljen: így hát nem csoda, hogyha Szent-Király és Vásárhely határai idő közben összezavarodtak s a vásárhelyieket azzal vádolták, hogy a szent-királyiak földjeit elfoglalták. Mátyás e miatt két ízben írt rá a városra, ezenkívül a csanádi káp- | 1460—1 talant is utasította, hogy a két község között határjárást tartson. Mind ennek nem volt kellő foganatja, sőt a határjárásban a káptalan embezeit Vásárhely ekkori földesura, Gáji Horváth Gergely meg is akadályozta.³ Végre is a két

¹ A szt.-királyi örökösödésre vonatkozó összes iratok Palóczi országbíró 1469-iki átiratában a gr. Károlyi nemzetség budapesti levéltárában 42. fiók, 42. sz. (Az oklevelek nagyobb részét más átirat után Géresi is közli i. m. II. 283—317.)

² Orsz. lt. acta post. advoc. mort. 35—41.

³ A levelek a gr. Károlyi nemzetség b.-pesti ltárában, 36. fiók, 25. sz.

szomszéd földesur barátságos egyezkedés útján, a helyben lakók véleménye szerint állapította meg a határokat.¹ | 1465

Szent-király tehát ily módon általában új földes urakat nyert, de a háborúság lelke ezeket is úgy megszállotta, mint a régieket. Szentiványin kívül t. i. Budai Mátyás, Székely Tamás és Kápolnai Jakab két fiával birták a helyet, de a kik mindannyian szemben állottak egymással s „az ujjhuzásnak, hatalmaskodásnak, kártételnek, bántalmazásnak, törvénykezésnek és pereskedésnek különféle nemeivel“ és eszközeivel keserítgették egymást. Végre azonban megelégték az ilyen életet s a budai káptalan előtt bé- | 1468 nov. 30. kére és egyezsége léptek egymással oly feltétel mellett, hogy minden, bárhol levő javaik két egyenlő részre osztassanak s ezek egyike a Szentiványié, másika a Kápolnaié és két fiáé legyen, de oly móddal, hogy Szent-Király falunak a Kápolnaiakat illető felét is még 12 éven át Szentiványi haszon-élvezze.² Ezen kívül még a Sárnyaknak is volt birtokuk a faluban: sőt Sárny Zsigmond özvegye, Anasztázia, még sokkal | 1495 később is jogát tartotta Sz.-Királyhoz.³

A másik század első részében már Pestyéni Gergely földesurat is itt találjuk a faluban. Róla szól nevezetesen Perényi Imre nádor egyik levele, mely szerint Pestyéni a miatt panaszkodik, | 1516 hogy a vásárhelyi földesuraságok emberei az ő szent-királyi lakára és udvarára rárontottak s onnét egy jobbágyát és 32 marháját elhajtották. A vádlottak azonban, hihetőleg ügyvédi fogással

¹ Orsz. lt. acta post advoc. mort. 35—41.

² Orsz. lt. Dl. 16734.

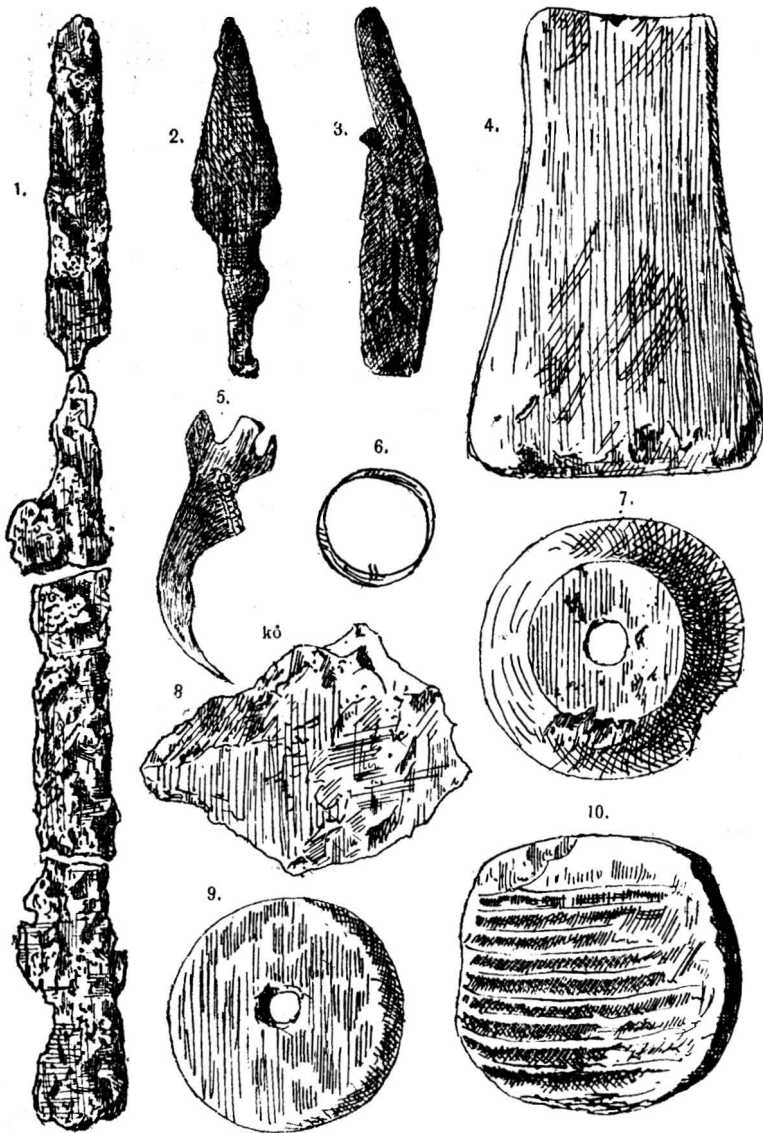
³ Borovszky, i. m. II. 559.

élve, még azt is kétségbe vonták, hogy panaszosnak ez időben háza lett volna Szent-Királyon. Pestyéni részéről az ő ekkori jobbágysai közül Kónya Péter, Kónya Kelemen és Szöllős János névszerint is megemlítettnek a periratokban.¹

A falu az u. n. Szent-Király-telken feküdt, a Hód tava kanyarulatánál, ennek keleti partján, kies magaslaton, a mai szent-királyi szőlők Makóra néző végében. Itt, t. i. a városból kivezető gorzsai ut három felé ágazik el s ez elágazások közt tűnnek fel a középkori falu nyomai. Régebben e hely még magasabb volt, de a 40-es években a partot 4—5 láb mélységben levágták s a töltésbe hordták. Akkor nem kevés téglát és négyszögletű termés-követ szedtek ki a Varga József földjén létezett egykori épület alapjából. Ma is sok téгла- és cserépedény-törmelék van még ott a föld színén: ásattunk azonban nem lehetett, mivelhogy a kutatás idején (1893) a föld luczernával volt bevetve. Keletre e területtől, a katra-széli ut tulsó oldalán, a Hódi István és a Lukács földek északnyugati végeiben, szintén sok téгла és cserépdarab fedi a föld színét, itt azonban régészeink, bár több helyen ásattak kémlő árkot s mindenütt kevert és többször megbolygatott földre találtak, értékesebb lelet birtokába nem juthattak: csupán 3 vas kés (egyik töredék állapotban), vas zabla részek, egy égetett agyag korong, 2 darab agyag orsó fej, egy bronz csatt peczek nélkül és egy kova kerültek gyűjteményünkbe. Három év múlva újra ásattunk itt, a midőn is a Hódi-féle földön talált soros sírokból egy nyil-vasszeges véggel

¹ Orsz. It. Dl. 22823.

$\frac{1}{2}$ nagyság.

Természetes nagyság

39. sz. Szent-királyi leletek.

s egy kis bronz gyűrű jutott felszínre. Szemben e helylyel, a Varga István földje sarkában, hol az a Csó Imre földjével ér össze, régi bögrék kerültek elő csoportosan a föld alól, melyek azonban nem jutottak el gyűjteményünkbe.

Szent-Mihály-utczája falu.

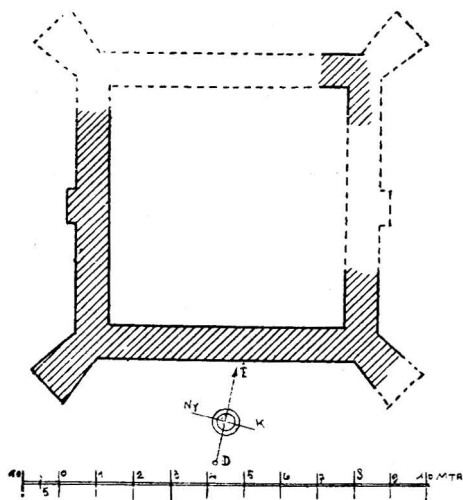
Csak egyetlen egyszer találkozunk nevével, t. i. azon per irataiban, melyet a Szekcsei Herczegek Hédervári Lőrincz nádor ellen, egyebek közt a hód-vásárhelyi uradalom érdekében, folytattak. A peres iratok nagy része ugyan koholt: de arra, hogy földrajzi adatokat szolgáltatasson, nagy régiségeért alkalmas. Itt van t. i. a székes-fehérvári káptalannak egy beigtató levele is, | 1446. aug. 1. mely a nagy uradalomról s ennek alkatrészeiről a következőket mondja: „Hód és Vásárhely városok, Toron, Ábrán, Tarjan, Szent-mihály-utczája, Csomorkány, Sámson falvak, melyek a nevezett Hód és Vásárhely városokhoz tartoznak“¹

A falu talán szemben Tarjánnal, a Szigetben feküdt, a Lichner által ú. n. Kun-halmok táján, mert ezek egyikében találtunk téglá alap falak maradványai közt soros sírokra, melyek együttvéve templomról tanuskodnak. A városi belterületnek ily nevű része tudtommal soha sem volt s jelenleg sincs.

¹ A per iratai Orsz. lt. Dl. 1816. (Megjelentek a Tört. tárban.)

Szilas-egyháza puszta.

Mikor V. László király a hód-vásárhelyi uradalmat Hunyadi Jánosnak visszaadja s annak alkatrészeit elsorolja, Derek-egyháza mellett említi e pusztát is, mely neve után ítélve, egy- | 1456

40. A szilas-egyházi templom alaprajza.

kor falu volt, s mely már Zsigmond kora óta a nagy hős tényleges birtokában állott.¹ Husz év múlva pedig Mátyás | 1476 király mint Földvárhoz tartozó pusztát Teleki Varjasi Jánosnak ajándékozta² azt. Azután mint az Ulászló király által Brandenburgi Györgynek ajándékozott gyulai nagy uradalom egyik tartozéka tűnik szemünkbe, midőn a

faluk sorában említik.³ Még később Kom- | 1511 lósi Ferencz birtokai között találkozunk | 1525

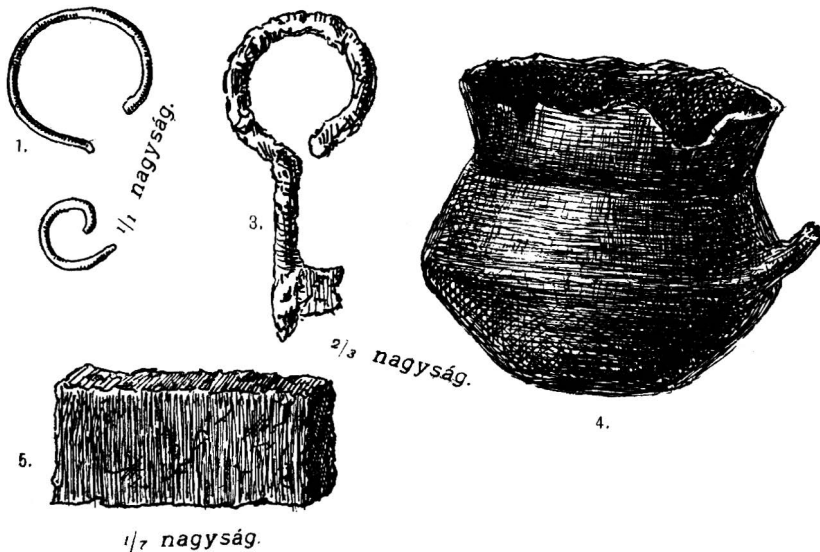
¹ Az adom. levél i. h.

² Borovszky i. m. II. 581.

³ Müncheni oklevél másolatok a Békés m. muzeumban 278.

nevével, ki Orosházát a maga uradalma központjává tette, melyhez határunk északi részét, beleértve Szilas-egyházát, Mogyorós-Fecskést és Földvárt is, oda csatolta.¹

A puszta (korábban falu) tehát Derek-egyháza, Földvár és Orosháza közt feküdt, vagyis körülbelül azon a tájon, hol a Peczérczés-háti-dülőben, a komlós-orosházi országút és vasút

41. sz. Szilas-egyházi, középkori leletek.

mentén, az u. n. Hat-ablaki-kápolna maradványai léteznek. Ezeket Varga A. tanár 1894-ben, az ág. ev. iskola szomszédságában, a Zalai Gergely tanyáján találta fel és ásatta meg. A sírokat előzetesen már mások is felhányták, azért ez út-

¹ Lajos király adom. levele a Komlói féle uradalomról Haannál, Békés vm. hajd. II. oklevéltár, 148. l.

tal csupán hatot letek érintetlen állapotban, s ezekben sem volt, egy bronz hajgyűrűn kívül semmi melléklet, sőt még a koporsók nyomai is hiányzottak. A rajzon ábrázolt többi leletek a szomszédos területről valók.

Szöllős vagy Mező-szöllős.

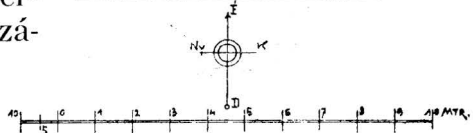
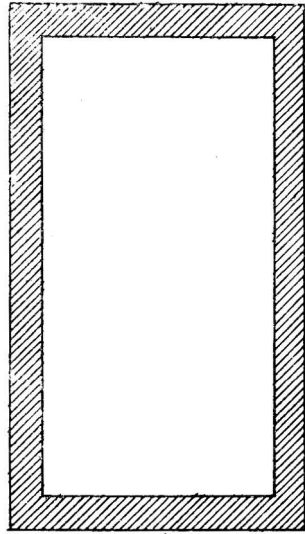
Zewlws	1456	Mezeo Zeleos	1559	Szöllős	1752
Zewles	1488	Mezew Zeleös	1559	Szöllős	1756
Mezew Zew-		Mezew Zölös	1560	Szöllős	1771
lews	1553	Szöllős	1741	Szöllős	1774
Mezew Zeleös	1553	Szöllős	1745	Szöllős	1864

A szöllőről országszerte ma már csak 30 községet és pusztát neveznek: holott régen az ily helyek száma sokkal nagyobb volt; mert magában Csanád vármegyében hat falura adták e nevet, mely időközben mind elpusztult.¹

A mi Szöllősünk, mint nem sokára látandjuk, már a XII. században falu volt tem- | XII. sz. plommal: de forrásaink csak akkor emlékeznek róla, mikor V. László király Hunyadi Jánosnak a hód-vásárhelyi uradalmat újra adományozza, mely alkalommal ennek alkatrészeit elő- | 1456 sorolván, Mogyorós-Fecskés és Csókás közt Szöllős falut is megnevezi s róla azt is mondja, hogy az régen Fecskéssel együtt, a Petőfi Tamásé volt, de ennek magva szakadtával, a Hunyadi kormányzósága idejében, törvény szerint a | 1446 - 1453 koronára szállott vissza, Hunyadi, mikor is azt királyi jogon magáévá tette s azóta folytonosan

¹ Ezek voltak: Egyházas-Szöllős, Kis-Szöllős, Kun-Szöllős, Mező-Szöllős, Nagy-Szöllős és Szöllős.

békével bírja.¹ Tudjuk, hogy a kormányzó uradalmát fia, Mátyás király, jobbára hivei közt osztogatta szét s így Szöllős sem maradt sokáig a Hunyadiak kezén. A földvári zendülés idején a falu plébánosa Bálint volt s ez földvári 1488 lelkész-társával éppen az orosházi úton állott, mikor a zendülők a szomszéd falvakból érkeztek, hogy Földváron garázdálkodjanak. Szöllős földesura különben ekkor Serjényi László volt, ki Rárósti is bírta, s kinek három jobbágya a zenebona kezdetén éppen a szomszéd Földváron tartózkodott s ott végig is nézte a rakonczátlankodást, úgy hogy az urak a vizsgálat alkalmával vallomásaikra különös súlyt helyeztek. E jobbágyok nevei: Pordányi Benedek, Pordányi János és Temesvári Lukács.² Serjényin kívül a másik század elején Kom- 1525 lósi Ferencz is bírt a faluban, kinek ekkor a környéken legnagyobb kiterjedésű birtokai voltak.³

42. sz. A szöllősi templom alaprajza.

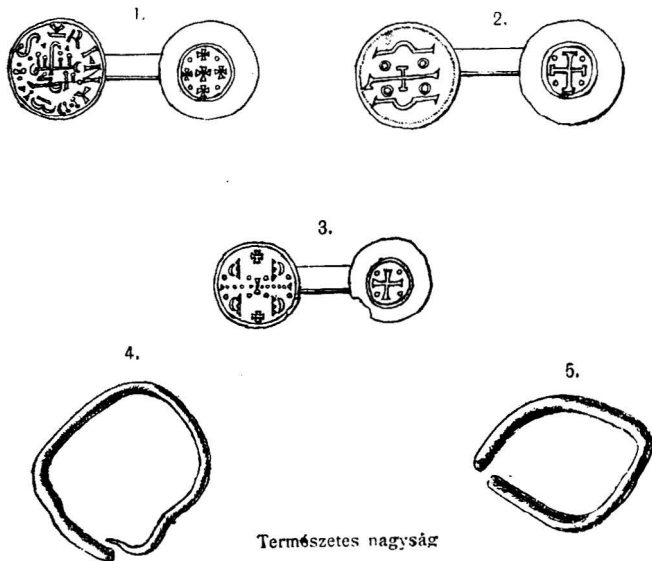
A falu templomát azon a helyen, hol a már

Az adománylevél a müncheni áll. ltrból vett másolatban a Békés megyei muzeumban.

² Orsz. lt. Dl. 19378.

³ Haan, Békés m. hajd. I. 256.

előbb közölt¹ térkép mutatja, 1895-ben, Varga tanár ásatta fel. A gr. Wenckheim József Honamajorjához tartozó földön, partos magaslaton, egy kör-sánczban fekszik az, melynek két kijáró kapuja látszik. Az északi kapu melletti csúcsban, az elszórva heverő téglá és kő törmelék mutatta a helyet, hol a szent falak egykor állottak. A munkások csakhamar az ásátás megkezdése után

43. sz. Szöllősi leletek az Árpádok korából.

a földben nemcsak sok téglá — hanem márvány és lazur-kő darabokra is találtak, azután pedig nem sokára feltűnedezett a keményre furkózott agyag alap is, melyre, mint valamennyi középkori templomunkat, úgy ezt is, rakták. E körül igen sok, már előbb szétszórt emberi csont hevert rendetlenül a földben, a keleti oldalon azon-

¹ Lásd ezt jelen munka I. 485.

ban három sor meg nem bolygatott sír, is volt elhelyezve, mellékletekben teljesen szegény valamennyi, kivéve kettőt, melyek egyikében két réz fülbevalót, és egy III. István-féle érem felét, másikában pedig III. Béla és Imre királyaink réz obulusait találták, melyek egy pár koponya-csont kíséretében gyűjteményünkben helyeztetek el.

Tárkán falu.

Ezzel is, mint a hód-vásárhelyi uradalom tartozékával, találkozunk, Szilas-egyháza s a két Derek-egyháza közt említve, abban az oklevélben, mely szerint V. László király az uradalmat Hunyadi Jánosnak visszaajándékozta. Valószínűleg Derekegyháza táján feküdt. Neve eredetileg személy név volt, melyet ma is több család visel, de a melyet az országban helységre is ráadtak.

Tarján falu.

Tharyan   1446 Taryan   1455 Tarján   1570

Eredetileg egy kazár nemzetség neve,¹ melyet azonban a honfoglaló ősök és ezek utódai közt is többen viseltek.² Ezért haza szerte számos helységet is neveztek el róla, melynek egy része ma

¹ Konstantinos császár, De admin. imp. XXXIX.

² Példák rá 1316-ból (Győri tört. és rég. füz. 1863. I. 16.), 1361-ből (Fejér i. m. Terjen).

már nem létezik.¹ A név nem tévesztendő össze a szláv helységek Trhan nevű részeivel, minő Csabán is van, mivel ezeknek külön eredetük van (trh = vásár).²

Először, miképen már Szent-Mihály-utcájája alatt láttuk, a fehérvári káptalan egyik levelében említik, mint a hód-vásárhelyi uradalom egyik tartozékát. Mikor ez uradalmat Hunyadi Jánostól elvették és Harapkói Bothos András leányainak adták, az adomány levél Hold és Csomorkány közt szintén megnevezi a falut,³ bár tudva- [1455] levőképen annak és az ez úttal elajándékozott többi igen nagy számú birtokoknak a nevezett javadalmasok birtokába soha nem léptek, mert az a nagy hősnek életfogytig kezén maradt. Ezután nem sokára bele is olvadt a falu Vásárhelybe, melynek századokon át egyik utcáját, a XVII—XIX. századokban egyik tizedét — képezte, melynek neve nálunk ma is köz használatban van.⁴

¹ Ezek közé tartoznak: Theryan Nógrád m. 1280. (Fejér Cod. dipl. VIII. 173), egy másik Teryan, Knauznál (Mon. Strig. 129., 472.), Terjén gazdaság Krassó megyében 1421. (Pesty, Krassó m. t. II. 241.). Szegednek is volt Tarján szőlős kertje 1484-ben (Varga, Szeg. tört. I. 155).

² Haan, Békés vm. hajd. I. 138.

³ Orsz. lt. Dl. 14942.

⁴ Jelenleg azonban a belterületnek egy része sincs már, mely hivatalosan e nevet viselné, mert mikor 1890-ben a régi tized elnevezéseket (s ezek közt a Tarjánt is) megszüntették, ennek további fentartásáról és alkalmazásáról az illető tisztviselők megfeledkeztek. Tarján i-nagy-utca alatt az előtt a mostani Zrinyi-utcát értették.

Tompa falu.

Alapítójától, ki Tompa nevet viselt,¹ kapta nevét ez is, mint az országbeli többi Tompa falu. Különbözik a Száraz-ér mentén eső hason nevű helytől.

Először mint Békés megyei hely tűnik előnkbe 1436. táján, azon puszták között, melyeket | 1436 Hunyadi János Zsigmond királytól kapott s melyek a szent-andrás-csabacsúdi és szente-tornyai uradalmak tartozékait képezték.² Épen úgy, mint husz évvel később, midőn V. László király | 1456 a fentebbi és a hód-vásárhelyi jószágokat a nagy hősnek visszaajándékozta.³ Békés megyéhez s a határunkbeli Apáczához számítják 1458- | 1458

¹ E személy névvel Thompa, Tumpa, Tompa alakban, 1055-től kezdve elég sűrűn találkozunk, a mint azt már Jerney (Magy. nyelv. kincsek 141. l.) is megjegyezte. A Vár. Reg.-ban Tump, Tumpa változatban találjuk. Mint-hogy Tompa néven oláh eredetű nemes családot is ismerünk (Századok 1889. 50.), a szó magyar származását biztosra nem vehetjük: bár kétségtelen, hogy e nevű magyar nemesi családok a XV. sz.-ban Csanád m.-ben is bírtak (Csánki M. o. tört. fr. I. 716.) s hogy egy ily nevű nemes a Szeri nemzetségbe is nősült, kinek leánya Bizerei László neje lett, vagyis a határ északi részének uraival egy családot képezett. (Orsz. lt. Dl. 21061.)

² Karácsonyi, A Hunyadiak Békés megyei birtokai. Békés v. m. évkönyv XII. 36.

³ Az oklevél másolata a Békés m. rég. társ. muzeumában, Haan, Békés vm. oklt. I. 78. Karácsonyi, Békés vm. tört. II. 324. Csánky, i. m. I. 705.

ban a pusztát, melyet e tájon telepítnek meg: mert mikor Gáji Horváth Gergely diós- | 1462 győri kapitány azt Hód-Vásárhelylyel együtt megszerzi, már akkor, a szomszédságában eső Rárós mellett, mint falu említetik.¹ Horváth azonban idővel elzálogosította azt Dóczi Péternek, | 1478 ki akkor-tájban vidékünkön roppant birtokokat szerzett magának.

A falu határát Rárós, Derek-egyháza és Mágocs közt a Tompa-háti dülő és a gr. Károlyi féle Tompa-háti major mutatja.

Tót-Kutas falu.

Kutas	1437	Kwthws	1463	Toth Kwthas	1556
Kwthws	1447	Tóth Kwthas	1549	Tottkwtas	1559
Kwthos	1456	Totkutas	1552	Thot Kwtas	1561

A mi Kutas-pusztánknak két része volt, t. i. Peres-Kutas és Tót-Kutas s e kettő egymással a Fejér-tónál össze is ért. Nevét tót nemzetiségű lakosaitól vette, kik valószínűen már Hunyadi János korában lakták e helyet.²

Először a Szekcsei Herczeg család tagjainak a Héderváriak ellen folytatott perében találkozzunk a faluval, mint a hód-vásárhelyi uradalom egyik tartozékával, Hegyes és Kamarás Csa- | 1437 nád megyei községek közt sorolva fel, mikor t. i. az egyezségi szerűen Herczeg Rafáel bosnyák püs-

¹ Borovszky, Csan. vm. t. II. 218.

² Ezt onnét gondoljuk, hogy Hunyadi már 1455-ben említi, hogy Vásárhely lakosainak egy része tót volt. (L. Vásárhely alatt.)

pöknek és rokonságának esik.¹ Ugyan ezen per oklevelei között tíz évvel később a fehérvári káptalan egyik kiadványa újra megnevezi ugyan azon helységek közt a falut, mint „Hód és Vásárhely városokhoz tartozókat“,² mint a melyek felett a nevezett uri családok még mindig perelnek. Tudjuk, hogy e perben a püspök és rokonsága hamis okleveleket is használtak s így lettek ők Kutasnak is az országbíró előtt kötött egyezség értelmében tulajdonosaivá. Voltaképen pedig a hód-vásárhelyi uradalom tulajdon joga ez időben már Hunyadi Jánost illette, ki annak Zsigmond kora óta tényleges birtokosa is volt, a mit az ország rendei is elismernek,³ mi- | 1450. márcz. 3. nek következtében V. László király az újabb adomány levelet a birtokokról a | 1456. máj. 12. nagy hős javára maga is kiadja.

Hunyadi elhalása után özvegyének, Szilágyi Erzsébetnek, kezére ment át a falu, mit onnét tudunk, hogy mikor azt, több e tájon fekvő községekkel együtt, Albert csanádi püspök és Lábatlani János, Mátyás királytól fölkérték, a nagyszony az aradi káptalan előtt megbizottai által azok eladományozása ellen óvást tétetett s a „felséges fejedelem urat, Mátyás királyt, a maga | 1463 urát és természet szerint való fiát“, attól tiltotta.⁴ Ez időben a falut már Békés megyéhez számították. Mindazonáltal Mátyás már a következő évben mégis eladományozta azt, még pedig a szomszéd Csomorkány földes urainak, a Jaksicsoknak,⁵

¹ Fejér, Cod. dipl. X. VII. 893—895.

² Orsz. lt. DI. 1816.

³ Gr. Teleki, Hunyadiak kora X. 248—256.

⁴ Orsz. lt. DI. 15862.

⁵ Borovszky, II.602.

kik ekkor a vármegyében s ezenkívül másutt is, nagy uradalmakat szerettek magoknak, melyek központja Nagy-lak volt. Sokáig ide tartozott ezután a mi Kutasunk is, a mint ezt a következő korszakban látni fogjuk.

A falu határa Sámson, M.-Kopáncs, Tót-Komlós és Szöllős közt terült el, a Száraz-ér mindkét partján, az Orosháza—tót-komlói úttól délre, úgy hogy annak fő részét a Nagy-hajlás képezte. Templomát azok a romok jelölték, melyek 1748. táján, a Száraz-éren s az akkori komlói szöllős-kerten túl, a komlós—vásárhelyi út mentén még láthatók voltak.¹

Ur-népe falu.

Az ur a földesurat jelenti, mint a legtöbb hasonló összetételű hely-² és köz-nevekben is.³ Ugy hogy e szerint az egész név annyit fejez ki, hogy az a terület, melyen a földesurnak valamely külön telepe helyezkedett el.

A falu korábbi története nem ismeretes s az irott adatok már csak mint pusztát említik. Mikor t. i. Gáji Horváth Gergely, diósgyőri 1462

¹ Wallaszki, komlói lelkész, feljegyzései után Gajdác Pál a Békés vm. évkönyvben 1882—3. 48. lap. Valószínű, hogy a templom rom azonos a komlói határnak 1708-diki térképén megjegyzett B ö d ö r c s ö k, K i s - K á p o l n a - h a l o m m a l. (A térkép az évkönyv ugyan azon évi folyamában.)

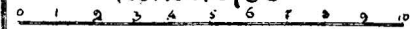
² Ur-föld, Ur-hida, Ur-major, Ur-völgy stb.

³ Ur dolga, uri szék stb.

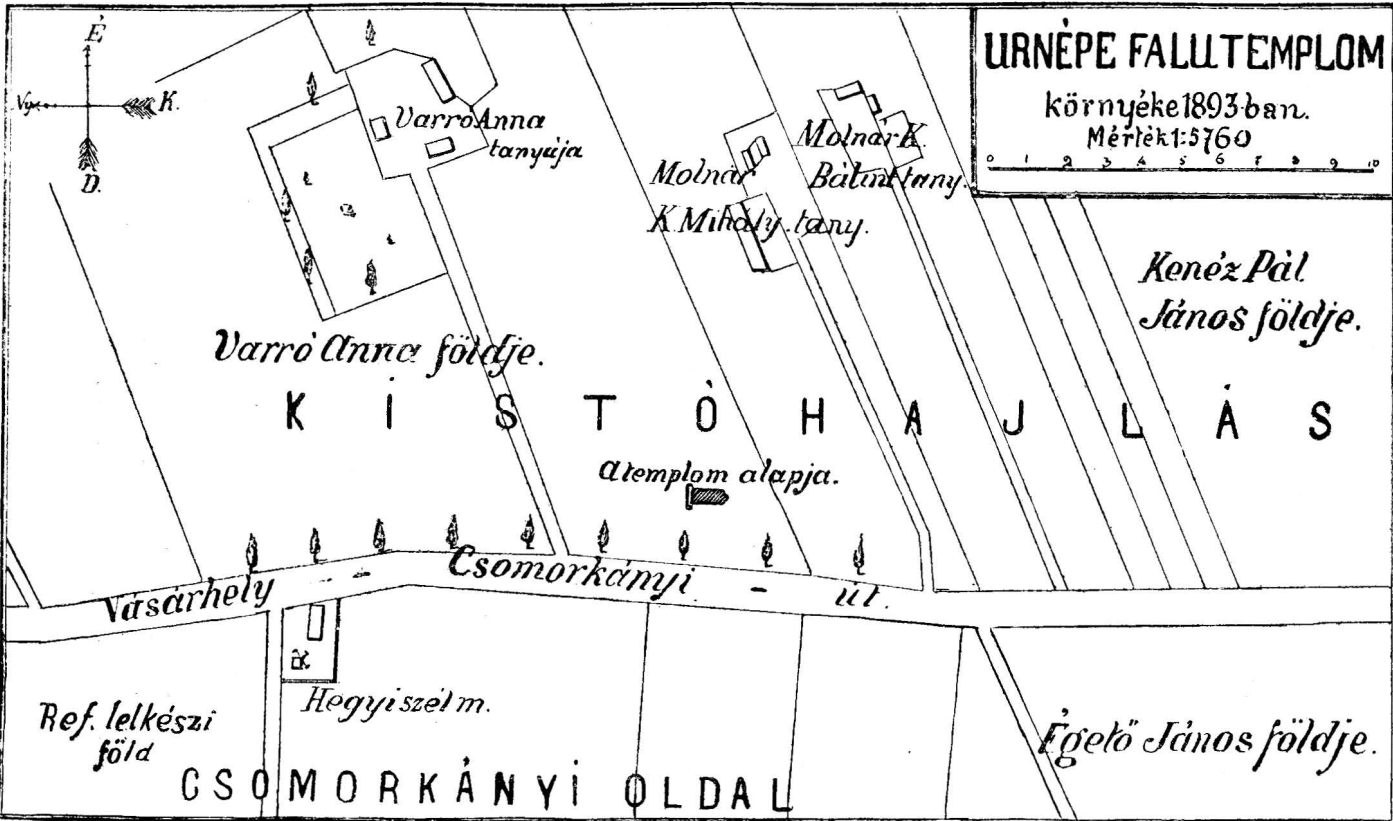
URNÉPE FALU TEMPLOM

környéke 1893-ban.

Méret: 1:5760

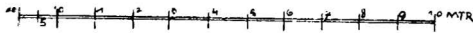
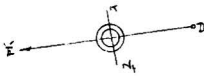
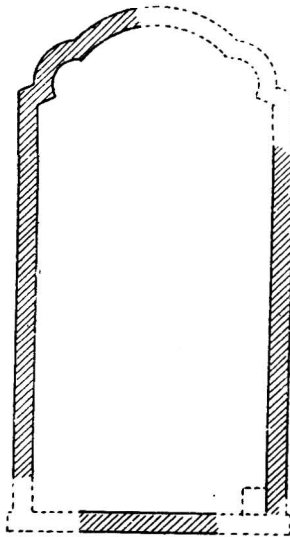

14. sz.

várnagy, Hód-Vásárhelyet megszerezte: ezzel együtt Ur-népe pusztának is ura lett, mely a feljegyzésben Panád és Varjas közt említetik.¹ Azután is Vásárhely tartozékát képezte e pusztát azzal együtt vette azt Horváth-tól zálogba Dóczi Péter. 1478

A hely közelebről meghatározva Batida,

45. sz. Ur-népe falu templomának alaprajza.

Csomorkány, Fecskés, Peres-Kutas és Férged közé esik, mivel egy 1536-diki beigtatáson e faluk szomszédságában említik.² Tehát a Kistó-hajlatra helyezhető, s ezért templomát azon romokkal azonosíthatjuk, melyek a vásárhely-csomorkányi uttól északra 50–60 lépésnyire a Varró Anna földén találtattak. A hely a Szabó János-féle ref. lelkészi földdel majdnem szemben van, melyről a hagyomány azt tartja, hogy azon valamikor falu volt, melynek nevét azonban már senki sem tudja. A most már üresen álló vízmederből szigetként emelkedik itt ki egy jókora domb, melynek felületét imittamott téglák és mészhabarcok törmelék tarkítja.

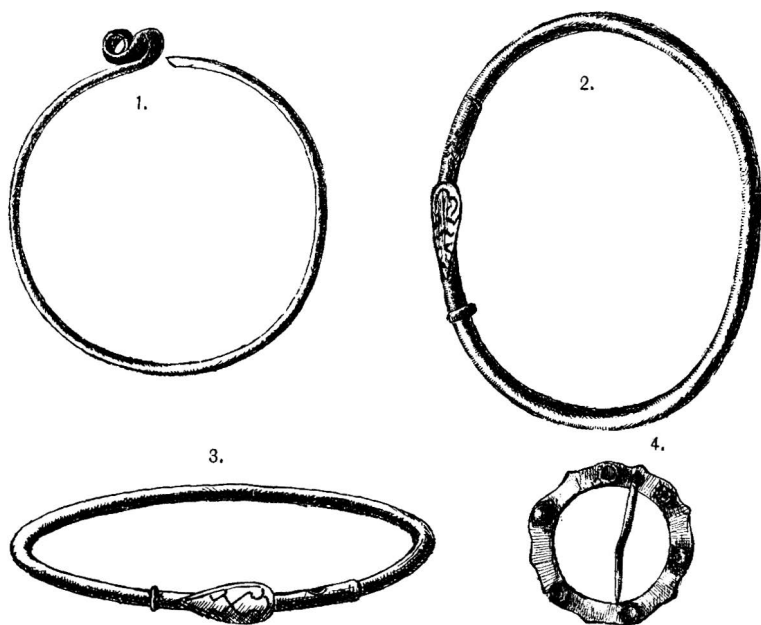
Itt ásattam 1893-ban Pető Ferencz felügyelete alatt, s csakhamar

¹ Borovszky, i. m. II. 218.

² Kolozs-monostori konv. Itára. Com. Csanád. N. nro 25. (Borovszky szíves közlése.)

igen nagy mennyiségű emberi csontok tüntek elő a földből, nagyobb részök rendetlenül összevissza hanyva, mivel a helyet előttünk már mások is megbolygatták. De érintetlen sírokat is találtunk, a felszíntől leginkább 1-80 cm. mélységre, s a csontvázak mellett szenesedett fa darabokat, egy bronz haj-gyűrűt, egy kis réz karikát, egy

↳ Természetes nagyság

46. sz. Ur-népi leletek a középkorból.

bronz csattot, keretén pászta-gyöngy szemcsékkel díszítve, egy csontvázon pedig egy pár, ezüst lemezzel bevont, vassal bélelt, kigyó fejес karpereczet, mely Árpád korinak látszik. Számos csontváz kettesével, hármásával rendetlenül volt fektetve a bolygatatlan sírokban. Ezek közelében

együttal a templom alapját is kiástuk s lerajzoltuk. Ez alatt is ott volt a réteges sárga és fekete föld oly keményen megfurkózva, hogy az ásó sem fogta. Az alapból ezuttal a még meglevő ép téglák kiszedettek. De ilyen már kevés volt, mert 1868. táján a föld gazdája a jó téglákat (mintegy 8000 darab) elhordta s azokat istálló építésére használta fel. A leletek után azt gyaníthatjuk, hogy a falu hihetően a tatár-járáskor pusztult el s lakói egy részben erőszakkal multak ki.

Uj-város falu.

Nem volt város, e szó mai értelmében, soha s annak csak azért nevezték, mert valamelyik szomszéd város lakosai ülték meg először. Nem tévesztendő össze a mai Vásárhely belterületének egyik hason nevű külvárosával, mely utóbbit csak századunk elején osztották ki házhelyeknek. A régi Uj-városról a középkorból csak egy adat szól, mely szerint t. i. a helyet | 1508 a csanádi káptalan bírta. Ennek Huszár Imre nevű gazdatisztje lakott itt, a ki a szomszédos donát-tornyai és királlysági igtatáson jelen volt.¹

Terjedelmes határát, mely a Mágocs-ér mindkét partján elterült, a bevezetésben irtuk körül.

¹ Csánky, i. m. I. 684. Borovszky, i. m. II. 614.

Varjas falu.

Waryas 1456   Varyas 1465.

Igy neveztetett a varjakról, melyek e helyen tanyáztak. Vásárhely tartozékát képezte s mint ilyet Hunyadi János Zsigmond kora óta bírta, a mint ez a hód-vásárhelyi uradalom adománylevelében meg van írva, hol az Derek-egy- | 1456 háza, Rárós, Kigyós-Kutha és Csókás közt említetik, de a puszták sorozatában.¹ Hat évvel | 1462 később ugyan csak a vásárhelyi uradalommal együtt Gáji Horváth Gergely diós-győri kapitány birtokába ment át a pusztá² egy része, más részét pedig Mátyás király édes anyja egyik tisztjének, ki a közeli Szent-Andráson ispánkodott,³ ajándékozta, kit aztán innét utódaival együtt Varjasinak neveztek. Varjasi János azonban, mivel ugyan ez időtájon Mátyás Csomorkányt a Jakcsicsoknak adta, ezekben igen rossz szomszédokat kapott, mint a kik t. i. az általa megtelepített Varjasra erőszakosan rátörtek s a csak most épült falut elpusztították.⁴ Nem is szállották meg | 1465 többé e helyet, mert mikor Gáji Horváth a maga részét Dóczy Péternek zálogba eladta, azt ismét mint pusztát említik. Ezután csakhamar | 1478

¹ Az adománylevel másolata a müncheni lt.-ból a Békés vmegyei muzeumban Gyulán.

² Borovszky, i. m. II. 218.

³ Orsz. lt. Dl. 15836, 15847, 15887.

⁴ Borovszky, i. m. II. 621.

önállóságával együtt neve is elveszett a rövid életű helységnek, mert csakhamar Földvárba olvadt belé s azzal együvé foglalva (Varjas-Földvár) említik olykor az irások, mint a Teleki Varjasiak birtokát, kiknek e tájon egyéb jószágaik is valának.

Helye Csomorkány és Földvár irányában keresendő.

Vásárhely vagy Hód-Vásárhely m.-város.

Visarahelly	1266	Vásárhely	1561	Vásárhely	1601
Warashel	1333	"	1561	"	1607
Wasrahel	1333	Vásárhel	1561	Mező-Vásár-	
Wasarhel	1337	Vásárhely	1561	hely	1608
Holduuserhel	1396	Vasarhely	1561	Vásárhely	1614
Vasarhel	1437	"	1561	"	1615
Wasarhel	1450	Vásárhely	1563	Hmvásárhely	1616
Wasarhely	1455	"	1564	Mezzívásár-	
Holdwasarhel	1455	"	1566	hely	1617
Vasarhel	1456	"	1566	M.-vásárhely	1617
Hodwasarhely	1458	"	1567	Vásárhelly	1628—9
Hod Vasarhely	1460	Vásárhely	1567	Vásárhel	1630
Vasarhel	1461	Makó Vásár-		"	1630
"	1462	hely	1569	Vásárhely	1634
Wasarhel	1465	Vásárhely	1570	Vásárhel	1634
Vasarhel	1508	"	1574	Vásárhely	1636
Wassarhel	1516	Vásárhel	1578	"	1636
Vásárhel	1517	Vásárhell	1578	Mező Vásár-	
Wasarhel	1520	Wassarhel	1578	hely	1636
"	1531	Vásárhely	1579	Mező Vásár-	
"	1548	Vásárhell	1583	hely	1636
Vásárhely	1549	Vásárhely	1590	Vasarhely	1636
Vászárhely	1552	"	1590	Mező Vasár-	
Wasarhely	1552	"	1590	hely	1639
Vásárhely	1556	"	1596	Mező-Vásár-	
Vásárhely	1559	"	1600	hely	1639
Wasarhel	1560	Hodmező vá-		Vásárhely	1642
Wasarhely	1560	sárhely	1601	"	1643

Vásárhely	1643	Mezővásárh.	1669	Vasarhely	1699
"	1647	Vásárhely	1670	"	1699
Mező-Vásár- hely	1649	"	1670	M. Vásárhely	1700
Mező Vásár- hely	1649	Mező Vásár- hely	1670	Vásárhely	1700
Vásárhely	1649	Vásárhely	1671	"	1701
"	1652	"	1672	Vasarhely	1701
"	1653	"	1672	Vassarhely	1701
Mező-vásár- hely	1653	"	1675	Wasarhel	1702
Vasarheli	1653	"	1675	Vasarhell	1702
Wassarhely	1653	"	1675	"	1702
Vásárhely	1653	Vasarhely	1676	Mező Vásár- hely	1702
Mező-Vásár- hel	1654	"	1676	Vásárhely	1702
Mező-Vásár- hely	1654	Vásárhely	1676	Vasarhell	1702
Mező Vasár- hely	1654	Mező-Vásár- hely	1679	Vasarhell	1702
Vásárhely	1655	M Vásárhely	1679	Mező Hadad	1707
"	1656	Mező-Vásár- hely	1679	Vásárhely	1707
"	1656	Vásárhely	1680	Mező Vásár- hely	1708
Vasarhely	1656	Vásárhely	1681	Mező Vásár- hely	1708
Vásárhelly	1656	"	1683	Vásárhely	1708
Vásárhely	1657	"	1683	Vásárhel	1708
"	1658	"	1685	Vásár	1710
Vasarhely	1661	"	1685	Vásárhely	1711
Vásárhely	1662	Vásárhely	1685	Vásárhely	1711
"	1663	"	1686	Hód-Mező- Vásárhely	1712
"	1663	"	1686	Vásárhely	1712
"	1663	Vasarhely	1687	Wascharel	1712
"	1664	Vasarhely	1689	Hód-Mező- Vásárhely	1714
Hód-Mező- Vásárhely	1665	Vásárhely	1690	Vásárhely	1714
Vásárhely	1665	Vásárhely	1690	Had-Mező- Vásárhely	1716
Vasarhely	1666	Washarel	1690	Vásárhely	1716
Vásárhely	1667	Vásárhely	1691	Mező Vásár- hely	1716
"	1667	HMVásárhely	1693	Vásárhely	1716
Mező-Vásár- hely	1667	Vásárhely	1695	Vásárhely	1716
Vásárhely	1669	Washarel	1695	Vasharel	1716
"	1669	Vásárhely	1696	Vásárhelly	1716
"	1669	"	1696	Vásárhely	1716
"	1669	"	1698	Mező-Vásár- hely	1716
"	1669	"	1698	Mező Vásár- hely	1716
"	1669	"	1699	Mező Vásár- hely	1716
"	1669	"	1699	Hód-Mező- Vásárhely	1716
"	1669	"	1699	Vásárhely	1716

Vásárhely	1717	Vásárhely	1726	Hód Mező	
Hód-Mező-			1726	Vásárhely	1736
Vásárhely	1717	Hód Mező		Vásárhely	1736
Vásárhely	1718	Vásárhely	1726	"	1737
"	1718	Hód Mező		"	1738
Vásárhely	1719	Vásárhely	1727	H: M: Vásár-	
Mező Vásár-		Mező Vásár-		hely	1738
hely	1719	hely	1727	Hód Mező	
Vásárhely	1719	Hódmező-		Vásárhely	1738
Vásárhely	1720	Vásárhely	1727	Vásárhely	1739
Mező Vásár-		Vásárhely	1728	"	1739
hely	1720	Hód-Mező-		"	1739
Mező-Vásár-		Vásárhely	1728	H. M. Vásár-	
hely	1720	Vásárhely	1729	hely	1740
Vásárhely	1720	"	1729	HM. Vásárhely	1740
"	1721	"	1730	Hód Mező	
Wassarhel	1721	Hód Mező		Vásárhely	1740
Vásárhely	1722	Vásárhely	1730	Vásárhely	1740
"	1722	Vásárhely	1730	"	1740
Vásárhely	1722	Hod M. Vásár-		"	1741
Vásárhely	1722	hely	1730	"	1741
Hód-Mező-		Hódmező		H. M. Vásár-	
Vásárhely	1722	Vásárhely	1730	hely	1741
Vásárhely	1722	Vásárhely	1730	H. M. Vásár-	
M. Vásárhely	1722	Hódmező		hely	1742
Hód-Mező-		Vásárhely	1731	H. M. Vásár-	
Vásárhely	1723	Vásárhely	1731	hely	1742
Vásárhely	1723	"	1731	Vásárhely	1742
Hódmező et		Hód-Mező		"	1742
Vásárhely	1723	Vásárhely	1731	Hold-Mező	
Hód-Mező-		Hódmező		Vásárhely	1743
Vásárhely	1723	Vásárhely	1732	Vásárhely	1743
Vásárhely	1723	Vásárhely	1732	"	1745
Hód-Mező-		"	1732	"	1745
Vásárhely	1724	"	1733	"	1747
Mező Vásár-		Hód Mező		Vásárhely	1748
hely	1725	Vásárhely	1733	H. M. Vásár-	
Vásárhely	1725	H. M. Vásárh.	1734	hely	1749
"	1725	Hód Mező		Vásárhely	1749
Vásárhely	1725	Vásárhely	1734	"	1749
Hódmezővá-		Vásárhely	1734	"	1752
sárhely	1725	"	1735	Hód Mező	
Vásárhely	1726	HM. Vásárhely	1735	Vásárhely	1752

Vásárhely	1752	Hód Mező		Vásárhely	1778
"	1753	Vásárhely	1759	"	1780
"	1753	Vásárhely	1760	Hold Mező	
Hód Mező		"	1761	Vásárhely	1780
Vásárhely	1753	H. M. Vásár-		Vásárhely	1781
Hód Mező		hely	1761	Hóld Mező	
Vásárhely	1753	HMVásárhely	1761	Vásárhely	1783
H. M. Vásár-		Vásárhely	1761	Vásárhely	1784
hely	1754	"	1763	H. M. Vásár-	
H. M. Vásár-		"	1765	hely	1785
hely	1754	"	1765	Hóld Mező	
Vásárhely	1754	"	1766	Vásárhely	1785
Hód-Mező-		"	1767	Hóld Mező	
Vásárhely	1754	"	1768	Vásárhely	1787
Wasárhelly	1754	"	1769	Vásárhelly	1787
Vásárhely	1755	"	1770	Vásárhely	1787
Hód Mező		H. M. Vásár-		"	1788
Vásárhely	1755	hely	1770	"	1791
Vásárhely	1756	Vásárhely	1770	"	1791
Vásárhelly	1756	"	1771	HoldMező	
H. M. Vásár-		H. M. Vásár-		Vásárhely	1792
hely	1756	hely	1771	HM Vásárhely	1792
Hód Mező		Vásárhely	1771	Vásárhely	1793
Vásárhely	1756	Vásárhelyi	1772	Holt Meszó	
Hód Mező		Vásárhely	1772	Vasarhely	1793
Vásárhely	1756	"	1773	Vasarhely	1793
Vásárhely	1756	Mező Vásár-		Mező Vásár-	
"	1757	hely	1773	hely	1799
Vásárhelly	1757	Hódmező		Mező-Vásárh.	1799
HMVásárhely	1757	Vásárhely	1773	Vásárhely	1806
Vásárhely	1758	Hóld.Mező.Vá-		"	1808
H. M. Vásár-		sárhely	1774	"	1808
hely	1758	Hold Mező		"	1808
Hód Mező		Vasarhely	1774	"	1814
Vásárhely	1758	HoldMező		"	1815
Vásárhely	1759	Vásárhely	1774	H. M. Vásár-	
"	1758	Vásárhely	1774	hely	1815
"	1759	"	1774	Hold Mező	
Hód Mező		"	1774	Vásárhely	1817
Vásárhely	1759	Hold Mező		Hmvásárhely	1819
HMVásárhely	1759	Vásárhely	1775	HMVásárhely	1819
Vásárhely	1759	Vásárhely	1775	H. M. Vásár-	
"	1759	"	1776	hely	1819

Vásárhely	1819	Vásárhely	1848	Hmvásárhely	1855
Vásárhely	1819	H. M. Vásár-		HmVásárhely	1855
"	1847	hely	1855		

Vásárhelynek — mai értelemben vásár-térnek — nevezték eredetileg, még mielőtt község lett volna, e területet azért, mert azt a környék népe vásárok tartására használta. E nevet a terület azután is megtartotta, hogy ott községet alakítottak. A Hód előnevet pedig a közvetlen mellette létezett s vele később összeolvadt Hód falutól vette, melyről már fentebb volt szó; mely megkülönböztetésre annivál inkább szükség volt, mert a szomszédos Makó és Szent-Lőrincz közt, a XIV. században egy másik Vásárhely is állott fen. A város előneve az utolsó két században leginkább Hód volt. Így irták azt annak régibb papjai, földesurai, jegyzői s így áll a város hivatalos pecsétnyomóján is. Hód-nak pedig főkép' a beköltözöttek és idegenek jegyezték. Vásárhelybe olvadt bele még a mohácsi vész előtt Tarján, melyről fentebb külön értekezünk, valamint ennek képezték alkatrészeit később Tabán és Susán is, hogy a többi régi városrészek önként érthető neveit (Kis-utcza, Oldalkosár, Uj-utcza stb.) ezuttal mellőzzem. Tabán ős magyar szó, melyet a gyepre és mezőségre adtak, de idegen nyelvekben is feltalálhatunk, nevezetesen a kunban (Thoban, személynév), a törökben és oláhban, mely utóbbi nyelveken hosszú keskeny deszkát, előbbiben, átvitt értelemben, hosszú külvárost jelent; feltalálható a rác és horvát nyelvekben is, melyeken az talpat, láb-talpat, küszöböt, pallót fejez ki;¹ de feltalál-

¹ A. de Cihac, Dictionnaire d'etymologie Daco-Romane. Frankfurt a M. II. 1879.

ható a tót nyelvben is, melyen annak árnyék jelentése van. A szó kozmopolitikus természete magyarázza már meg azt, hogy nem csak haza szerte neveztek el róla sok helyet,¹ hanem széltére használták azt latinok, friesek, vestfálok is.² A Susan elnevezés szlávban száraz patakot jelent, mely (az u. n. Kistó-ér) tényleg keresztül is hasítja e városrészt: de lehet azt személynévtől is származtatni, mivel ily neveket az írásokban feles számmal találunk.³

A várost és környékét a régiség-leletek tanúsága szerint még a honfoglaló magyarok megszállották: de az — a megélhetetésre és védelemre nézve igen kedvező helyzeténél fogva — a mint az általános részben említettem, az előtt is folytonosan lakó hely volt; különben is, ha e vidék térképére tekintünk, azt látjuk, hogy őseink a tiszai nagy rétségek partosabb széleit és közeit mind nálunk, mind a környékben korán megrakták falvakkal.

A Névtelen⁴ szerint Ond vezér fia, Ete, lett volna első ura e vidéknek az ős megszállás jogán. a minthogy a későbbi századokban tényleg az ettől származó Kalán nemzetség kezén is találjuk azt, minek emlékeit az itteni réten két földrajzi

¹ Igy Aszódon, Budán, Csongrádon, Csabán, Kecskeméten, Szegeden stb.

² Pesty Frigyes, Magy. orsz. helyn. 382—396.

³ Pozsega megyében birt a Susan család a XV. sz. ban (Csánki, M. orsz. tört. fr. II. 447.), mely még a XVII—XVIII. századokban is virágzott. (Illéssy és Petkó, Kir. könyvek 201.) Ismeretes Susa Pál a szomszéd Férged birtokosa, 1647-ből (Gy.-Fehérvári liber regius XXII. köt. 6.). E személynévektől képezhették a zarándmegyei Sussanfalva nevét, melylyel 1553-ban találkozunk. (Pesty, Krassó vm. tört. IV. 212.).

⁴ Névtelen, VI. fejezet.

elnevezés tartotta fen, t. i. Kalán gyürüse¹ vagyis Kalán fiatal fűzese és Kalán-tó vagyis a köznyelven ma is ismert Kollan-tó. Egyébiránt a Kalán nemzetség maga is a 103 ős nemzetségek közé tartozik.² Rokonságban állott a Héder nb. Németujváriakkal, a Szekcsei Herczegekkel és a Csanád nemzetséggel, sőt az Árpád királyi házzal is.³ A nemzetség tagja közt már előzetesen nádorok és egy püspök voltak. Minket azonban legközelebről a Pósa fia Nána érdekel, kinek neje a szintén Kalán nembeli Moys nádornak leánya volt. Ez a házaspár birta az itteni „föld egy részét“, a mint ez IV. Béla leveléből kitűnik, mely- | 1266 máj. ben a király helybenhagyja, hogy a gyermektelen Nána és neje összes birtokaikat, ezek közt V á s á r h e l y t is, a nyul-szigeti apáczáknak hagyományozták. Még ekkor a mi Vásárhelyünk falu sem volt, hanem csak „föld“-számba ment s az oklevél a Tiszán tul fekvő helyek sorában, egy felől S ó d és D a m a, más felől K ö r t v é l y e s és P ü s p e k i közt nevezi meg. Az okirat nagy számú hely nevét őrzi meg a mi vidékünkéről, a Köröstől a Marosig, melyek valamennyien még a tatár pusztítás utóbajait szenvedték s két falu kivételével nem voltak benépesítve. Körtvélyesnek azonban már réve, Alpárnak szőlőskertje említetik. A többiben a halászó vizek, rétek, kaszálók és az erdők képezték az értékeket. Vásárhelynek csak egy része volt a hagyományozóké s a végrendelet is csak erről szólott.⁴

¹ Fejérnél, IV. III. 315.

² Fejérnél, IV. III. 315.

³ Wertner a Századokban, 1891. 392—405.

⁴ A király levele, mely a végrendeletet is tartalmazza, Fejérnél, IV. III. 315—320.

A nyul-szigeti apácza zárda ez időben a királyi család több tagját számlálta tagjai közé s azért IV. Béla s Nána ipa, Moys nádor, is tetemes adományokkal halmozták azt el. Mikor ez utóbbi a Csákokkal együtt a IV. László elleni összeesküvésbe bonyolódott: az apáczák szükség- | 1275
gesnek látták a Nána-féle végrendeletre a pápai megerősítés kieszközlését is.¹ | 1276

Mínthogy az e tájon birtokos nádor egy- szersmind a kunok kapitánya is volt s ezekből IV. Béla király a Körös-Maros közére is telepített; s mínthogy az a körülmény, hogy a kunok, mikor IV. László ellen fellázadtak, Hódon gyülekeztek, a mellett szól, hogy e nép e vidéken nagyobb tömegekben lakott: valószínűnek kell tartanunk, hogy a kunok Vásárhelyre is nem kis számmal telepedtek meg, bár a falu nevét, mely tiszta magyar származásu, tőlök nem vehette. Fél század múlva, mikor t. i. a pápai tized- | 1333
szedők e vidéket feljárták, azok a Maroson-tulí fő-esperesség gyér népességű és számu helységei sorában Vásárhelyen Mihály papot is megtalálták s őt először 5 garasig, majd, más uttal, 3 garasig adóztatták meg.² Ez alkalommal az esperességben Tömpös és Szent-Király fizette a legnagyobb adót, t. i. hat garast: és így Vásárhely ezeknél papi jövedelem dolgában hátrább állott, bár saját temploma volt. Mindazáltal a környékben még is ez volt a legnevezetesebb hely, mit abból következtetünk, hogy a szomszédos Makót róla nevezték el Vásárhely-Makónak, a mint ezt a csanádi káptalan e tájon kelt egyik leveléből

¹ Borovszky, II. 216.

² A tized-lajstrom a Monumenta Vaticana-ban, Series I. Volumen I. pagin. 148. 154.

látjuk.' Hogy ez időben fenállott-e még itt az apácák földes urasága: nincs rá egyenes adatunk. Tudva levő, hogy a holt kéz erősen tartja, a mit egyszer megfog, s föl lehet tenni, hogy egy ilyen birtokot szép szerivel aligha eresztett el: de másfelől számos eset volt arra is, hogy királyaink s egyes főurak az egyháziak tulságosan felszaporodott jószágait koronként meg-megnyirbálták. Valószínű, hogy e tekintetben a jámbor nének sem képeztek kivételt.

A XIV. század végén még egyszer találkozunk a falu nevével a csanádi káptalan egyik levelében, melyben az bizonyoságot tesz a felől, hogy Tembesi (Tömpös) Miklós özvegye, Gyáli Szkolásztika asszony a maga szent-királyi községéből némely hü embereinek egy nemesi földbirtokot ajándékoz s erről azt írja, hogy az udvar- | 1396 ház Szent-királyon, Hód-Vásárhely falu felé esik.² Egyébként pedig utóbbi községet ismét a Moys nádor rokonsága, t. i. a Hédervári nemzetség kezén találjuk, még pedig most már mint egy nagy uradalom fő helyét, melyhez e tájon Abrány, Tarján, Szent-Mihály-utczája, Csomorkány, Sámson, Donát-tornya, Hegyes és Kutas tartoztak. Nevezetesen Tamási János erdélyi vajda volt tulajdonosa e jószágnak, a ki azonban a maga vér-szerinti rokonaival, Szekcsei Herczeg Lászlóval és Istvánnal, Zsigmond király jóváhagyása mellett, úgy egyezett, hogy magtalanul elhalása esetén e jószág és másutt fekvő | 1405 egyéb birtokai is, nev. rokonaira szálljanak. Mikor tehát, idők multával, Hédervári János nádor, a

¹ A Csanád nemzetség osztálylevele 1337-ből, Anjoukori okmt. III. 364—371.

² Orsz. lt. Szentiványi féle iratok 35—41.

nemzetség egyik tagja, a Tamási-féle javakat új adomány czimén elfoglalni s magát azokba beigtatni akarta: Szeksei Herczeg Ráfáel, boszniai v. püspök, atyafi érdek-társai nevében is óvást emelt az ellen. A peres felek azonban az ország-bíró előtt kiegyeztek, még pedig akképen, | 1437 hogy a Csanád megyei birtokok, s köztök a hód-vásárhelyi uradalom, a felperes Herczegeket illesék.¹ Lényegileg ezt a szerződést újították meg a felek később is, kikötvén ezuttal azt is, hogy ha idők multán a szerződő felek bármelyik ága kihalna, utána a másik ág örököljön.² Éz alkalommal a hód-vásárhelyi uradalomra nézve a beigtatás is hamarosan végbe ment. De Ráfáel püspök az osztályos egyezkedésben hamis kártyával játszott, mivelhogy azon oklevelek, melyekre a maga és érdektársai hód-vásárhelyi jogait alapította, koholtak voltak. Más felől Lőrincz nádor sem vehette volna birtokba ezt az uradalmat, mivelhogy sokkal erősebb és méltóbb kezekben volt már az akkor, mint az övéi.

Városunk és tartozékai t. i. ekkor már vagy tíz év óta, Hunyadi János tulajdonát képezték, kinek e helyeket még Zsigmond király adományozta,³ úgy hogy azok ez időtől fogva | 1435 folyvást a nagy hős birtokában is voltak. Azonban Hunyadi országkormányzó nem hallgatva fia, László, óvástételére, az egyezkedő felek dolgát hamarjában helybenhagyta s csak később világosodott fel arról, hogy a Héderváriak és a Herczegek

¹ Fejér, X. VII. 893—895.

² Orsz. It. Dl. 1816.

³ Az adományozás évszáma nincs tisztában. A szent-andrási uradalmat, melyhez határunkból Apácza-egyház, Libecz-egyház, Gellért-egyház is tartoztak, Hunyadi 1435-ben szerezte meg. Zsigmond maga 1437-en halt el.

közt az ő rovására jött létre az alku. Minthogy ekkortájon sokak részéről merültek fel panaszok | 1448 a hamis oklevelek elszaporodása ellen, az ügyben

IOANNES HUNYIADES GUBERNA
TOR HUNGARIE

47. sz. Hunyadi János ország kormányzó. ¹

tüzetes vizsgálatot tartottak, — a mikor aztán rájöttek, hogy ezeket pénzért az országos kancelláriában működő Zomlini Gábor deák gyártotta s

¹ A Nádasi-féle Mauzoleum után.

hogy a Herczegek által használt perbeli okleveleket is ez a deák csinálta. A kormány ekkor összeszedette a hamis okleveleket, melyek alá a deák a királyok és káptalanok pecséteit is odanyomta, jegyzékbe igtatta azokat (számszerint 29 drb!), azt Gáborral is aláíratta, ki elég orczátlan volt közvetlen a máglyára lépés előtt is azt vallani, hogy őt azok koholásával senki sem bízta meg, úgy hogy azok, a kik számára a hamisítványokat gyártotta, mind ártatlanok, mert az iratokat, mint igaz eredetűeket, jó hiszeműleg használták. Az országgyűlés a hamisítványokat érvénytelenítette és semmiseknek nyilvánította,¹ egyszersmind pedig pár év múlva, midőn | 1448 Hunyadi személyesen is elpanaszolta az ország-nagyok előtt Hód és Vásárhely dolgában történt rászedetését és a jogain esett sérelmeket, ez uradalmat, egy e czélra külön szerkesztett oklevélben Hunyadiénak nyilvánítja s a csanádi káptalannak meghagyja, hogy a kormányzót abba ismét igtassa be,² a mi késedelem nélkül | 1450 meg is történt, a mint ezt fentebb, az általános részben tüzetesen elbeszéltük.

Hunyadi ily módon legyőzte a kaján lelkű olygarkhákat, kik rá, a köznemesből a legfőbb hatalomra felemelkedett hősre, irigykedtek szintűgy óriási birtokaiért, mint páratlan harczi dicsőségéért és méltóságaiért. Ez időtájon, ide érve a beigtatás alkalmát is, a nagy hős huzamosan tartózkodott Szegeden s hihetőleg az ennek vidékén elterülő birtokain is,¹ mert szerette az

¹ Verbőczyi hármaskönyve, II. rész, 14. cím.

² Az országgyűl. rendelete gr. Telekinél, Huny. kor. X. 248—256 és 259—262.

¹ Gr. Teleki i. m. II. 170, 171. Szeg. Hiradó 1870. 23. sz.

alföldet. Itt készült a gaz lelkű Czilleinek s az idegen ellenségnek megtörésére, itt állította az alföldi fiukból, itt szerelte fel s gyakorolta be bandériumainak nagy részét, melyekkel Frigyes császár és Giskra ellen harczolt s majd a nándorfehérvári dicső győzelmet aratta. A sűrűn eső falvak és ezek megszaporodott népessége erre szint' oly jó alkalmat szolgáltatott, mint sürgőssé tette ezt a mindinkább terjeszkedő és fenyegetőbbé vált török hatalom, mely ez idő tájon fog-

48. sz. V. László király. ¹

lalta elKonstantinápolyt s magát a Balkán félszigeten állandóan befészkelvén, az Al-duna vidékének lakosságát jó részben földön-futóvá tette, minek következtében hazánk délvidékére s határunkra is, mint két századdal ezelőtt a kunok, most ismét idegen menekülő népfajok, ezuttaltótok és rácok, telepítették le, miáltal a város, művelődési előhaladásában hosszú időn át ismét megakadályoztatott, sőt hátravetett, a min Hunyadi János itt lakó gazdatisztjei sem változtathattak.

V. László király kiskorusága alatt Hunyadi ellenségei kerekedvén felül a kormányon, ezeknek sikerült kivinniök azt is, hogy a nagy hős hódvásárhelyi birtokaitól ismét megfosztassék. Ezuttal Harapkói Bothos András leányainak, név szerint Szekcei Herczeg Pálnének, Bothos Annának és

¹ Weszerle érmészeti táblái után.

Bozini Gróf Györgynének, Bothos Margitnak adományoztatták azokat, mely alkalom- | 1455. ápr. mal a város tartozékai gyanánt Hold, Tarján, Csomorkány és Donát-tornya Csanád megyei helyeket iratták be a királyi levélbe.¹ Tudva levő, hogy az öreg Bothos, egyébként temesi főispán s az ország leghatalmasabb urainak egyike, Hunyadinak ellensége volt, ki az Albert király halála után dult háboruban, Ulászló jelöltsége ellenében, Erzsébet özvegy királyné mellett szállott síkra, midőn aztán Hunyadi és Ujlaki Miklós vezettek ellene sereget, minek következtében „ez a kegyetlen ember kegyetlen halállal is mult ki“.² Az adomány levél szerint az öreg Bothos, | 1440 sőt még fia György is „életök fogytaig békés birtokában“ lettek volna „a hód-vásárhelyi uradalomnak“. Ezt azonban csak fentartással fogadhatjuk el. A Bothos lányok itteni urasága is pünkössti királyság volt s inkább csak az oklevélben állott, mint valóságban: mert László király mindjárt a rákövetkező évben, megbánván a Hunyadin általa elkövetett méltatlanságot s gondolóra vevén ennek a haza irányában szerzett páratlan érdemeit, ennek Csanád megyei birtokait, ú. m. Hóld és Vásárhely, nemkülönben Csomorkán, Király-hegyes, Sámson, Donát-tornya, Fecskés, Kutas, Monyorós-Fecskés, Szöllős, Csókás és Perek nevű falvakat, úgyszintén Csorvás, Sekrestyés-egyháza, Kétzöldes, Gorsa, Derek-egyház, Szilas-egyház, Tárkány, másik Derek-egyház, Rárós, Varjas, Kigyós, Kutas, Csókás és

¹ Orsz. lt. Dl. 14942.

² Thuróczy, Schwandtner kiad. 307. l. V. ö. Szalay M. orsz. tört. III. 35.

Ördöngős-egyháza nevű pusztákat, úgy szintén a Békés vármegyéből ezekkel egy összefüggő területet képező, Szent-Tornya, Szent-András és Csaba-Csüd falvakat, valamint Gádoros-lábas-egyház, Ötszegű-egyház, Zilemérés, Libecz-egyház, Tőke-monostora, Csorvás, Gellért-egyháza, Apácz-egyháza, Kétkupa és Tompa nevű pusztákat, — a nagy hősnek új adomány czímén visszaajándékozva s az erről szóló hiteles oklevélben | 1456 kinyilatkoztatja, hogy azokat Hunyadi még Zsigmond királytól nyerte ajándékba s hogy a hős azok békés birtokában benne is volt az adományozás keltétől fogva mind az utolsó időkig.¹ Ez utóbbi állítás pedig nem csupán „azt mondják“—on épült, mert Hunyadinak ez esztendőből egy levelét ismerjük, mely | 1455. szept. 8. lyet Szent-Király ügyében írt a városhoz s e levélből az tűnik ki, hogy Hunyadi mint földesúr nem csak ekkor rendelkezett Vásárhelylyel, hanem már előbb is, mikor nevezetesen megparancsolta a városnak, hogy a gazdátlanul maradt szomszéd falut, t. i. Szent-Királyt, foglalják el s kapcsolják a város határához.

E nevezetes levél „Mártonfia Ferencz biróhoz, az esküdt birákhoz s a mi Hold-Vásárhely városunkban lakó egész néphez és minden jobbágyokhoz, szintúgy a magyarokhoz, mint a tótokhoz“ van intézve, s benne határozott és világos utasítás adatik a városnak, hogy minekutána Hunyadi meggyőződött a felől, hogy Szent-Királyhoz most már másoknak van törvényes joguk, a város, mit sem adva Hunyadi korábbi

¹ A király adománylevele a müncheni áll. ltból vett másolatban a Békés m. múzeum ltárában.

ellenkező parancsára, bocsássa ki birtokából a falut s adja át azt Kenderesi Balázsnénak, Zsófiának és érdektársainak. — „Azért is“ — ezzel végzi levelét Hunyadi — „kedvességteknek szoros parancsolatban meghagyjuk, — máskép' nem akarván az ügyet elintézni — hogy e levél rendén megértvén akaratumkat, Szent-Király falut minden további halogatás, ellenkezés és kibuvó nélkül, nevezetteknek, u. m. Zsófia úrnőnek, Kenderesi Balásznak s más fentebb említetteknek, a mi tisztviselőnk, Oláh János, előtt, kit csupán e czélből küldtünk hozzátok, engedjétek s adjátok vissza, kezeiteket e dologból vonjátok ki s abba magatokat többé ne ártsátok, — máskép nem cselekedvén.“¹

Vásárhelyt e levélben városnak írják, ép' úgy, mint a Herczeg-Hédervári-perben előforduló — egyébként koholt — levélben is: míg az | 1446 időközben kiadott teljes hitelű igtató levél- | 1450 ben, sőt a László király új adomány leve- | 1456 lében is, az falunak neveztetik. Minthogy a hely gazdája legjobban tudhatta, hogy minő rangban volt tulajdonképen az ő birtoka, biztosra vehetjük, hogy ez időben Vásárhely már a városok sorában állott s oda épen Hunyadi emelte, mégpedig akkor, midőn Hódot Vásárhelylyel egyesítette, a mikor egyszersmind a város eddigi szűk határát, Ábrány, Tarján és Szent-Mihály-utczája falvakéval is megbővítette, mert e helyek önállósága és neve ettől fogva szintén elenyészett, úgy hogy azok a László király újabb adomány levelében már nem is említettnek. Ezek szerint tehát városunk — területének megnöveléséért e nagy nevű földesurának tartozik örök hálával. Mint láttuk,

¹ Az oklevél a gr. Károlyi nemz. b. p. ltárában, 42. fiók, 42. sz.

Hunyadinak czélja volt Szent-Királyt is Vásárhelyhez csatolni, de a mint értesült arról, hogy annak jogos tulajdonosai vannak, megváltoztatta szándékát s eltiltotta a várost annak bekebelezésétől.

Azonban hiába írta meg Hunyadi e részben a vásárhelyieknek a szoros parancsot, mert ezek a falut, — hihetően a miatt, hogy Szent-Király fölött a jogkeresők egymás közt úgy sem tudtak megegyezni s a város foglalása ellen kellő erélyvel föllépni, — továbbra is megtartották, annak földjét és vizeit haszonélvezték, nemcsak a magok, hanem földesurok érdekében is, mert hiszen a jobbágyok földei és vagyona után a jövedelem nem kis része törvény szerint épen őt illette.

Hunyadi ezután nem sokára meghalt. | 1456 Szent-Király urai pedig tovább is pereltek egymás ellen. Végre a felek Szilágyi Mihály országkormányzó elibe vitték bizonyítékaikat, | 1458 ki is ennek következtében törvényt tett köztök, egyszersmind újabb rendeletet küldött Vásárhelyre, hogy Szent-Királyt jogos birtokosainak bocsássa át. Leveléből látjuk, hogy itt még mindig Mártonfia Ferencz volt a bíró s a lakosság ép' úgy elegendő volt tótsággal, mint Hunyadi János levele keltekor. Szilágyi is „a maga városának“ nevezi Vásárhelyt, mert a Hunyadi-örökösnek, a kiskorú Mátyás királynak, ő volt gyámja. Értesíti a várost a felől, hogy Szent-Király tulajdonjoga az oklevelek alapján, kiket illet s aztán így folytatja: „Minthogy mi mások jogait és jószágait illetéktelenül s igazságtalanul magunk számára lefoglalni vagy akármi módon használni nem akarjuk: annakokáért úgy végeztük, hogy nevezett Szent-Király falut minden haszonvételével

és tartozékával egyetemben Haniki János mesterek és társainak, hogy azt örök és megmásíthatatlan tulajdonuk gyanánt bírassák, bocsásások és engedjétek át, a mint hogy ezt jelen levelünk rendén mi is átbocsátjuk, átengedjük és a falu irányában többé egyáltalában semmi jogot és a tulajdonosi igényekből semmi követelést sem tartunk fen magunknak, sem örökösainknak, sem utódainknak. Miért is kedvességeknek szoros parancsolatban meghagyjuk, hogy jelen soraink láttára a Csanád megyében fekvő Szent-Király falut minden haszonvételével és tartozékával együtt, semmi további különös rendeltetire sem várva, minden vonakodás, akadékoskodás és húzás-halasztás nélkül, semmi kifogást sem téve“ a megnevezett tulajdonosoknak „bocsásások és engedjétek át s kezeiteket az egész ügyből teljességgel vonjátok ki s Szent-Király falu dolgába többé magatokat beleártani semmi módon se merészeljétek“¹ stb.

A város azonban a területi nagyobbodás egyszer megkezdett kellemes útján nem tudott oly hirtelen megállani s nem akarta elhinni nagy nevű földesurainak, hogy nekik a szent-királyi jó földek s haldús vizek csakugyan nem kellenek, akkor sem, mikor az itteni nép ingyen akarja őket azok birtokába juttatni, a mi ez időben nem volt épen szokatlan módja a vagyonszerzésnek. Így történt, hogy a gazdátlan falu egy részét a vásárhelyiek még ezután is elfoglalva tartották, sőt nem sokára már magokénak is tekintették s jogot formáltak hozzá.

A túlbuzgó várost ekkor Mátyás király, ki időközben nagykorúsította magát, inté mérsék-

¹ Szilágyi levele u. o.

letre s törvény tiszteletre. E végett, mint a hely földesura, írt a város „hű és okos | 1460. márcz. 28. birájának, esküdteinek, egyéb polgárainak s egész közönségének“, hogy adják vissza, a mit Szent-Királyból elfoglaltak, a törvényes tulajdonosnak, Szentiványi Mihálynak, ki neki különben is udvari tisztje.¹ Azonban ennek a levélnek sem lett meg várt hatása, annál kevésbé, mert időközben a két község határjelzése is elmosódott. A vásárhelyiek annyira mentek a hatalmaskodásban, hogy nem csak a szent-királyi földeket tartották tovább is hatalmukban, de a szent-királyi birót is elfogták s azt magokkal hurczolták. A király tehát újra ráírt a városra, ezúttal még szigorúbban, hogy ne bántsák a szent-királyiakat, egyzersmind azonban utasította a | 1461. jún. 24. vármegyét is, hogy ha a vásárhelyiek nem akarnák az általok elkövetett sérelmeket helyrehozni, egész erővel lépjen fel ellenök.² — De mikor a vásárhelyiek oda nyilatkoztak, hogy ők csak a magokét követelik, az igazságos király a határkellő megjelölését rendelte el s e végett a csanádi káptalanhoz küldött utasítást.³ Már | 1462. nov. 28. ekkor azonban Vásárhelynek új földesura volt, még pedig Gáji Horváth Gergely személyében, a ki diós-győri, majd nemsokára budai kapitány, később pedig országbíró volt s ki a várossal együtt Tompa és Rárós falvakat, Panád, Urnép, Varjas, Szent-Albert és Szent-Erzsébet pusztákat

¹ A király levele a gr. Károlyi nemz. bp. ltárában. 36. f. 25. sz. (a pozs. káptalan másolatában).

² A király levele, Orsz. lt. acta post advoc. mort. 35—41.

³ A király utasítása a gr. Károlyi nemz. bpesti levéltárában 36. f. 25. sz.

is megszerezte magának.¹ Horváthnak Vásárhelyen lakó gazdatisztjei pedig, nevezetesen Szigeti György és Gergely deák nem találták rendén valónak a határjárást s ezért abban a káptalan megbizottait meg is akadályozták. Végre azonban a két szomszéd földes úr maga is megelégette a határvillongást s abban állapodott meg, hogy mindkét fél jobbágysai közül választandó bíróság döntsön a határ dolgában. | 1465. jan. 31. Ily értelemben írt Horváth is Vásárhelyen lakó tisztjének, ns. Hegymegi Bálintnak.²

Habár ekkép' a király elidegenítette is városunkat, mindazáltal valószínű, hogy a Hunyadi család uralma itt nem szűnt meg teljesen. Ezt onnét lehet következtetni, hogy a király édes anyja, Szilágyi Erzsébet, mikor az ő komlói jobbágysai csomorkányi, hegyesi és szentlőrinczi társaikkal valami felett összekaptak, a viszályokat egyezkedés végett Vásárhelyre ren- | 1478 delte.³ Ez évben egyébiránt Horváth megvált itteni uradalmától s a várost és pusztáit hatezer arany forintért Dóczi Péternek és fiainak, Jánosnak és Miklósnak zálogosította el.

A Dóczi testvérek nem rég emelkedtek ki szerény sorsukból. Atyjuk, Mihály még Hunyadi János egyik gazdatisztje volt Tolna megyében, később a temesi alispánságig vitte. Péter és testvérei azonban katonai érdemeik szárnyain már magasabb állásba jutottak. Péter nev. temesi főispán, kevei és nándorfehérvári kapitány, testvérei szörényi és harami bánok lettek, s valamennyien nagy szerencsével gyűjtötték a vagyont, úgy hogy néhány évtized

¹ Borovszky, II. 219.

² Horváth levele 1465. jan. 31-ről, Orsz. lt. i. h

³ Borovszky, II. 303.

alatt a családnak Temes, Csanád, Arad, Zaránd és Krassó megyében, nem is számítva a Bihar, Csongrád és Békés megyei földeket, mintegy 130 községben terültek el birtokai. Valószínű, hogy Péter úr Vásárhelyre és tartozékaira az adomány levelet is nem sokára megszerezte, mert vitézségéért, melyet főképp a Frigyes elleni hadjáratban és az ezzel egyidejűleg történt szendrei diadalmas harcban tüntetett ki, a király előtt kedvességben állott.¹ Ezt mutatja az a körülmény, hogy a vásárhelyi birtokkal csakhamar mint tulajdonával rendelkezett, a mennyiben két városi jobbágytelket Vincze Imrével és nejével Verónikával, egy kéktó-rárósi birtokért elcserélt, oly módon, hogy ezeknek ráadásul még 300 forintot fizetett.²

Az ezután következő harmincz év semmi adatot sem őrzött meg városunk történetéből, de annyi áll, hogy a kik Vásárhelyen ez időben bírtak, azok a Dócziak révén jutottak be ide, a mennyiben Péternek számos fiai és leányai voltak,³ kik között javait megosztá. Így találjuk

¹ Szalay, Magy. orsz. tört. III. 347.

² Pesty Frigyes hagyatékából, Borovszky szives közlése.

³ A Dócziak családja így állott:

Dóczi Mihály
Hunyadi számtartója 1443-ban.

László szőrényi bán † 1477.	Péter temesi főispán és bel- grádi kapitány, Vásár- hely földesura.	Imre harami bán † 1493
Margit Bothné	Erzsébet Szokoliné	Katalin Cs. Móré Gy.-né, majd Losonczi Zs. né.
Judit Hagymásiné.	János kir. kincstartó, † Gritti mellett 1534.	Miklós 1-ső neje Móré leány, 2-ik Jaksics Erzsébet.

(A család többi ága megvan Nagy Ivánnál, M. orsz. csal. III. 335).

itt Losonczi Zsigmondot, Dóczi egyik vejét, ki mint zászlós úr az 1505-ki rákosi országgyűlésen részt vett s kinek ősei a Maróthi-féle békési uradalmat is bírták.¹ Itteni földes uraságát onnét tudjuk, hogy mikor a nyul-szigeti apáczákat donát-tornyai és királysági uradalmukba beigtatták, az ünnepélyes alkalommal a többi | 1508 szomszédok között ott volt Zsigmond úr vásárhelyi gondviselője is. De ott volt egy unoka, t. i. Csulai Móré László, Sabácz vár bánja is,² kinek szintén Dóczi leány, nev. Kata, volt anyja s kinek itteni birtoklása idővel ép' oly tartóssá vált, mint a Losoncziaké. László úr később, nevezetesen minek utána apja, György belgrádi bán, | 1514 meghalt, anyja pedig Losonczhoz férjhez ment, hiteles helyen nyilatkozott is a felől, hogy ő Losonczi Zsigmondnak (így) és gyermekeinek, ú. m.: Antalnak, Farkasnak és Annának a Dóczi-féle javakat visszaadta.³ Az ezt követő időben | 1516 Losonczit, mint részbirtokost itt is találjuk, Móréről azonban nincs említés. Ez időben t. i. Losonczinak Hencz Máté nevű gazdatisztje lakott Vásárhelyen, a ki az özvegy Szokolinéval egyetértve Hagymási Miklós ösztönzésére fegyveres jobbagyokkal rontott Pestyéni Gergelynek szent-királyi birtokára s onnét sok marhát erőszakosan Vásárhelyre hajtattott.⁴

Losonczi földesurasága azonban ezután nemsokára megszűnt nálunk, mit abból lehet következtetni, hogy négy év mulva már Móréval | 1520 találkozunk, mint itteni birtokossal s ennek szol-

¹ Müncheneri oklevél másolatok a Békés m. muzeumban.

² Orsz. lt. Dl. 21815. (Borovszky úr szíves közlése.)

³ Nagy Iván, VII. 175—560

⁴ Orsz. lt. Dl. 22823.

gálatában látjuk Hencz urat is, még pedig ismét olyan forma szerepben, mint az imént. Ezúttal azonban Hencz ur. ki egyébként „csomai várnagy“ új czímet kapott, Rét-Kopáncs ellen vezetett rabló hadjáratot, ott Nemes Illés udvartelkén garázdálkodott s magát Nemest is megkötözve elfogatta s Vásárhelyre kísértette.² Móré úr és várnagy azonban a terhökre rótt cselek-

49. sz. II. Lajos király. ²

ményt ezúttal is tagadták, ép' úgy, mint a szentkirályi kihágást, bár élete későbbi éveiben elkövetett rablásai nem igen bizonyítanak ártatlansága mellett.

A rabló földesurak efféle vállalatai ép' annyit ártottak a vagyoni és személyi köz-

¹ Orsz. It. DI. 23322.

² A Weszerle-féle érmészeti mű után.

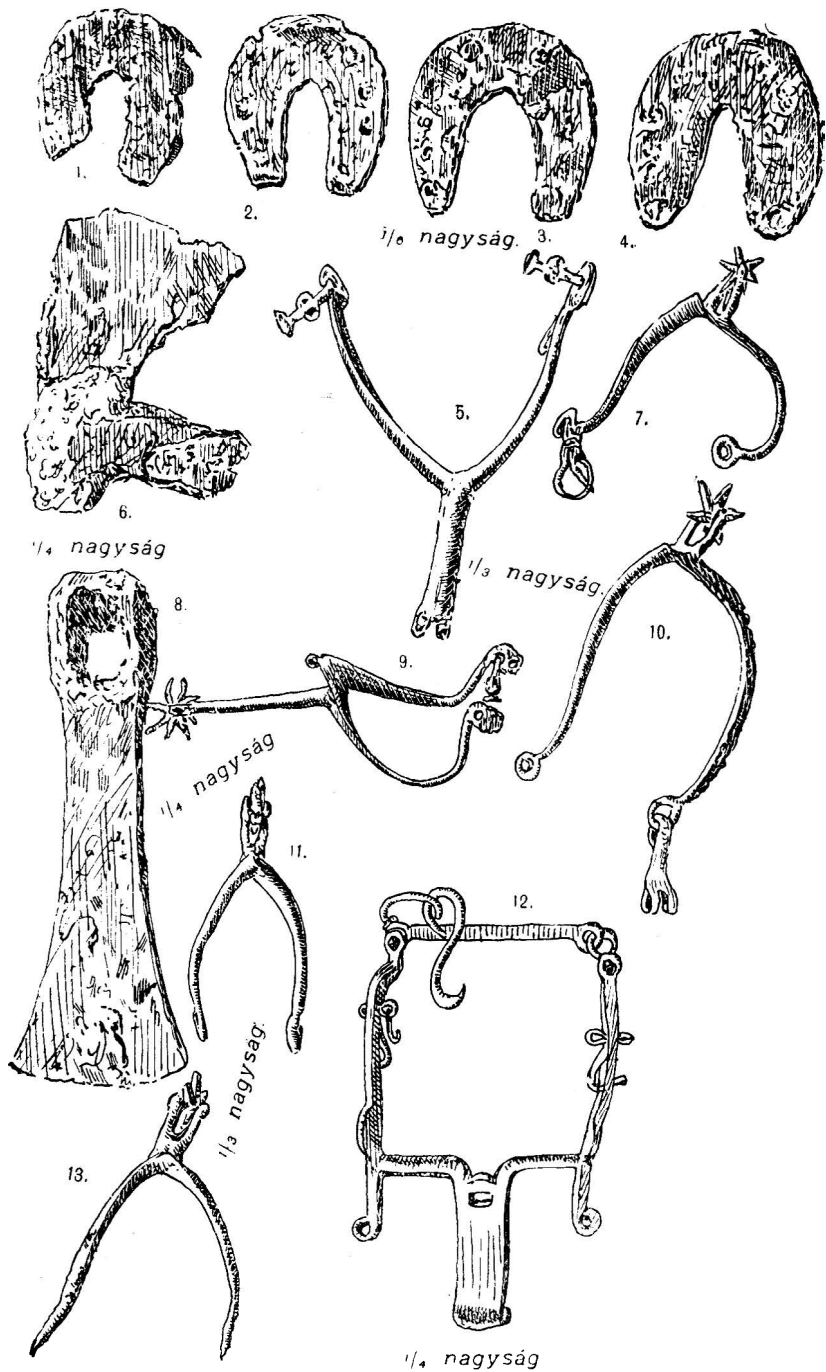
biztonságnak, és a lakosság erkölcsének, mint a nem rég lezajlott paraszt lázadás. Utóbbik a népeiséget is megritkította, bár e részben | 1514 az azt néhány évvel megelőző országos pestis is közreműködött. Ez általános elgyöngüléssel és megfogyatkozással együtt jártak a város területi veszteségei is. Hunyadi János egykori | 1508 nagy uradalmának alkatrészei és tartozékai oly birtokosokra szállottak, kik általán véve éh farkas módjára törtek egymás ellen. Ugy hogy, mikor a tehetetlen II. Lajos király alatt, Belgrád bukásával a minden tekintetben túlnyomó török haderő, mint ellenállhatatlan árvíz, e vidéket is elborította¹ az itteni erőtlenség, főképpen és ta- | 1521 gokban megromlott társadalmat játszva semmisíthette meg.

A város belterülete felől a régibb templomok adnak útbaigazítást. A legrégebbi egyház falai a múlt század eleje táján egy éjszaka zuhantak bele iszonyú robajjal a Hód tavába,² Azonban az alap még 1778-ban is kilátszott a földből,³ a mostani VIII. kerületben, vagyis Uj-városon, a reformátusok akkori „Nagy-temetőjében“, mely a Kis-tó torkolatánál lévő Hajda-korcsmától mintegy 300 öl hosszúságban, a mai Bercsényi-utca helyén nyult el. A tó hullámai, ugyanis, attól fogva, hogy a most is fennálló ú. n. Nagy töltés létesült, a délnyugati széltől hajtva, az itteni öbölben erősebben mosták a partot s elszaggatták azt annyira,

¹ Istvánffy, Hist. regni Hung. 1758. kiadás, 11 l.

² Szőnyi B. a h.-m.-vásárhelyi ref. egyház legrégebbi jkvben 8. lap.

³ Szőnyi B. i. m 151. lap.

50. sz. Vászárhelyi közép kori leletek.

hogy a templom és a körülte elterülő sírok lassanként a tó fenekére jutottak. Ez azonban csak a XIX. század első felében történt, mert még élnek öregjeink, kik az alap tégláit s termésköveit¹ elhordogatták, látták az a körül porladozó csontvázakat s azok „függőit és pillangóit“, bár az ereklyék egy része a mult századi itteni temetkezésekből is eredhetett. E hely, a vasúton túli tói szőlőskertben, a vasuti nagy állomástól számítva második átjáróval szemben levő csőszház megett körülbelül 50 ölnyire, a Bercsényi-utcza nyugoti sarkán levő nazarénus gőzmalomtól pedig délkeletre mintegy 100 ölnyi távolságban fekszik. Ezt a helyet, mely mellett, Makó irányában, Hód falu is feküdt, mivel azt északról és keletről nagy nyílt mezőség (a Hód-mezeje) határolta s mivel az e miatt az ellenséges megtámadásoknak igen ki volt téve, a lakosság az 1521-iki pusztulás alkalmával hagyhatta el,² a mikor egyszermind másikk, védettebb helyen, nev. a Kis-tótól északnyugatra, az ottani, erek, tavak és mocsarak által képezett félszigeten települt le, szintén a Hód-tó partján, s első házait, a hagyomány szerint, az Oldal-kosár nevű városrészben rakta le,³ melynek szélére templomát is építette. E második templom a hódoltsági építkezések gyarlóságának megfelelően, ugyan csak a hagyomány szerint, már csak fából készült, még pedig

¹ Ugyan az a kőzet-faj, mely a kápolnai és csomorkányi templomok maradványaiban is előfordul.

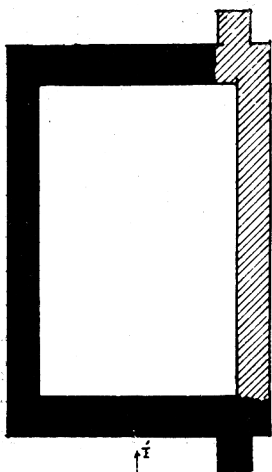
² Szőnyi szerint „még a mohácsi vész előtt“.

³ E tájon török pénzek s több százados építkezések nyomai nem egyszer találtattak. Így többek közt 1886-ban a Kaszap-utcza keleti végénél, a Nagy János-féle ártézi kut csatornája fejének építésekor, a hol az a köz-fürdőhöz kiszögellik (Pokomándy Gy. Vásárhely leírása).

ugyan azon helyen, hová a mult század elején a harmadik s ma is fenálló, ú. n. Ó-templomot építették.¹

Veres-egyház falu.

Földvár és Kasza-Perek közt feküdt, de korán pusztává lett. Mátyás király mint Kasza-Pereg egyik tartozékát adományozta a Kál-

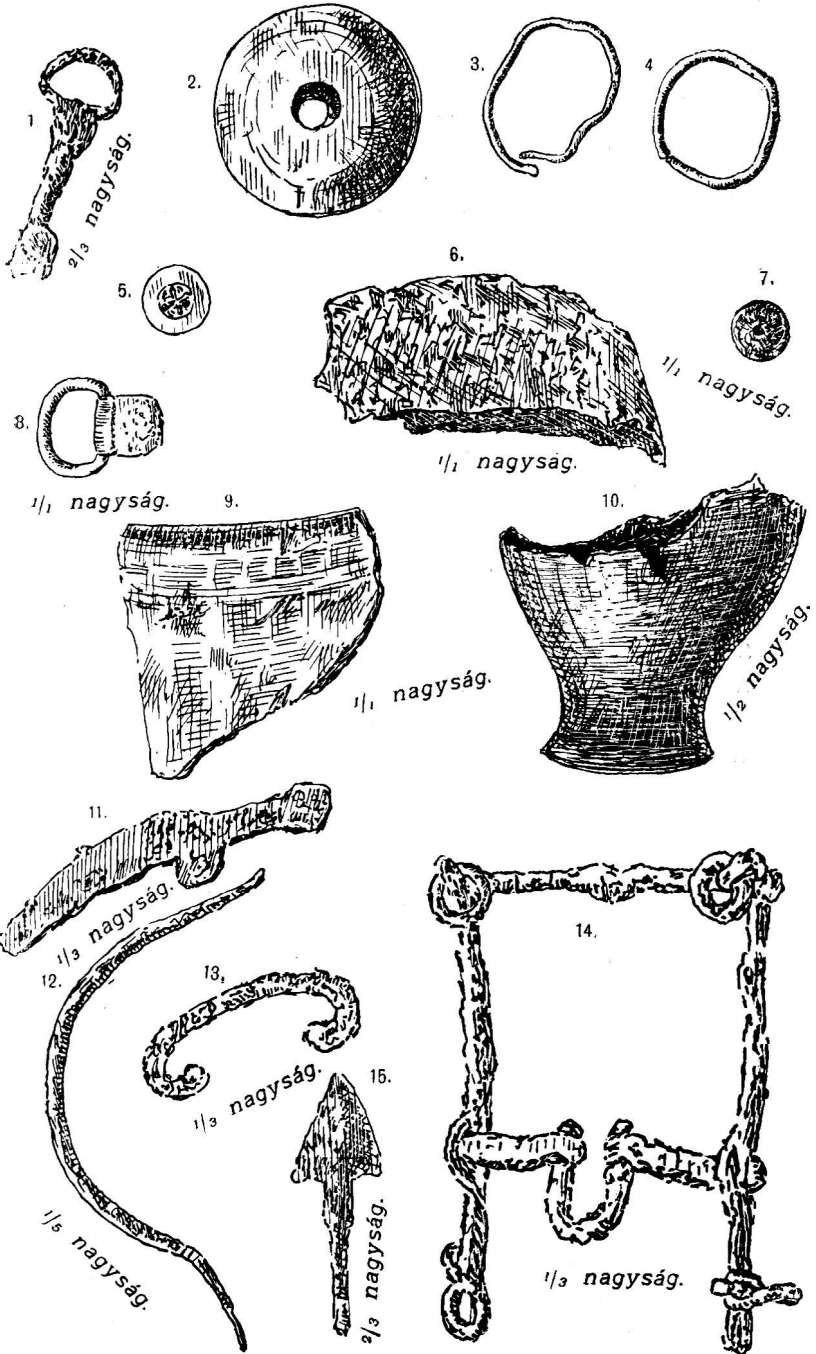
51. sz. A veres-egyházi templom alaprajza.

lay család tagjainak. Azonban a puszta egyik részéhez Teleki Varjasi János, Földvár ura, szerzett tulajdonjogot, | 1476 kit abba a csanádi káptalan be is igtatott,² midőn | 1476 az — Eresztő-telek, Szilas-egyház, Hosszu-telek s több más pusztákkal együtt, Fekete-Földvár tartozékát képezte.³ Veres-egyházat azért számítom a határhoz, | 1465—1476 mert Varga A. tanár az 1894-diki ásátások alkalmával e tájon a Tatár-sáncz egyik nyulványánál, az Égető János tanácsnok földén, egy közép kori templomalpíjára talált, melynek falai pár év-

¹ Ezt onnét tudjuk, hogy mikor 1892-ben a templom vas karzatai készültek, s ez alkalommal a templom belső talaját általában felásták, benne soros sírokra találtak.

² Borovszky, i. m II 626.

³ A káptalan bizonyítványa a beigtatásról a jászai konvent ltrában, Scrin. B. no. 27. (Borovszky szives közlése).

52. sz. Veres-egyházi középkori leletek.

tized előtt 60—80 cm. magasságban még ki is emelkedtek a földből. Az épület mészhabarcba rakott terméskőből és téglából készült s a lábazat alsó része délről és nyugatról egész épségében megtaláltatott, egyéb helyeken pedig a már jól ismert furkózott földalap vezette a kutatókat.

A falak közt és környékén igen sok emberi csont volt a földben, de mind megbolygatva és össze-vissza hányva. A mellékletek szegénységre mutattak, mert csak egy vas kulcs, egy sárgaréz csatt-vég, egy kis réz gomb s két agyag korsó töredék kerültek ki a csontok mellől. A falu belterülete a Valaszikai-földön nyult el, mint a hol a föld több helyen hamuval és égett földdel van keverve. Az itt később megújított ásatás egy vas zablát, egy kis vas fokost, egy vas nyíl-hegyet, egy kampós fűző-tőt, egy őz agancsot, több darab czifrázott agyag cserepet és rozsdás vasat hozott a felszínre.